

II. ABDÜLHAMİD HAN'IN
DIŞ POLİTİKASI VE

TASÖZ OPERASYONU

PROF. DR. SÜLEYMAN KIZILTOPRAK

II. ABDÜLHAMİD HAN'IN
DIŞ POLİTİKASI VE
TAŞÖZ OPERASYONU

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK

1968 yılında Giresun'da doğan Süleyman Kızıltoprak, 1995 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1997 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde yüksek lisans, 2001 yılında Marmara Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamladı. 2005 yılında doçent oldu. 1995 yılından itibaren Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalışmalarını sürdüren Kızıltoprak'ın XIX. Yüzyıl Osmanlı tarihi, II. Abdülhamid dönemi, Ortadoğu ve Mısır üzerine çeşitli kitap, makale ve bilimsel çalışmaları bulunmaktadır. Evli olan Kızıltoprak, Fahri Selman ve Melih Cihan isimli 2 erkek ile Serra Naz isimli bir kız çocuk babasıdır.

II. ABDÜLHAMİD HAN'IN
DIŞ POLİTİKASI VE
TAŞÖZ
OPERASYONU

PROF. DR. SÜLEYMAN KIZILTOPRAK

II. ABDÜLHAMİD HAN'IN DIŞ POLİTİKASI VE TAŞÖZ OPERASYONU

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2011

Bu eserin bütün yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ne aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör
Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Bekir YILDIZ

Son Okuma
Ahmet ÖZDEMİR

ISBN
978-9944-766-34-0

Yayın Numarası
52

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A. Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01

Sarıç Yolu Üzeri No: 7 Gazimîr / İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Nisan 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşuğı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey / İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Yitik Hazine Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
34696 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78

www.hazineyayinlari.com/www.yitikhazine.com
hazine@hazineyayinlari.com

facebook.com/kitapkeynagi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	13
------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN DIŞ POLİTİKASI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN DIŞ POLİTİKASI	23
II. Abdülhamid'in İngiltere Politikası.....	30
Balkan Politikası	34
Fransa Politikası	36
Rusya Politikası	37
Almanya Politikası.....	38
Uzakdoğu Politikası.....	39
Arabistan Politikası.....	41
Mısır Politikası	42
Yemen, Basra Körfezi ve Kuveyt Politikaları	46
İran ve Orta Asya Politikaları.....	47
II. Abdülhamid'in Yönetim İlkeleri ve Mutlakiyetçi Yönetim Biçimi...	54
TAŞÖZ ADASI SORUNU NASIL ORTAYA ÇIKTI	67
1. M. Ali Paşa'dan Önce Kavala ve Makbul / Maktul İbrahim Paşa'nın Eserleri.....	67
2. Mehmed Ali Paşa Neden Taşöz ve Kavala'da Külliye Kurmak İstedi? ...	69
VAKIF KURUMU	73
Vakıf Kurucusu.....	75
Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Çeşitleri.....	77
a. Sahih Vakıflar	78
b. Gayri Sahih Vakıflar	79

TAŞÖZ'ÜN KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA VAKFINA TAHSİS EDİLMESİ.....	81
KAVALA'DAKİ KÜLLİYENİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ.....	85
MEHMED ALİ PAŞA'NIN VAKFIYESİ'NE GÖRE KÜLLİYE	89
a. Medresenin Kadrosu.....	89
Baş-Müderris ve Sani-Müderris	90
Talebeler ve Mülazımlar	91
Hattat	93
Hizmetliler	93
İmam ve Müezzin.....	94
Kütüphane ve Kütüphane Görevlileri.....	95
b. Vakfın Yönetimi: Mütevellilik.....	96
İMARET.....	99
a. Çorba, Fodula ve Zerde Dağıtımı	100
b. Mübarek Gün ve Gecelerde Yapılacak İkramlar.....	101
c. Külliye Ayrılan Bütçe ve Uyulması Gereken Kurallar	102
d. Görevli Maaşlarının Yeniden Düzenlenmesi	102
Yeni Tayin Edilen Görevlilerin Maaşları:	103
KÜLLİYENİN BUGÜNKÜ DURUMU.....	105

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞÖZ ADASINDA OSMANLI EGEMENLİĞİNİN İLK DÖNEMİ (1455 - 1813)

TAŞÖZ ADASI'NIN COĞRAFİ KONUMU	111
OSMANLI FETHİNDEN ÖNCE TAŞÖZ	115
1. Gattiluso Ailesi'nin İdaresi	116
FATİH SULTAN MEHMED HAN ZAMANINDA TAŞÖZ'ÜN FETHİ	117
Osmanlı-Venedik Mücadelesi ve Taşöz (1456-1479).....	122
a. Venedik-Haçlı Donanması'nın Saldırıları: 1456-1458	122
b. Osmanlı-Venedik Savaşları'nın İkinci Safhası 1463-1479.....	125
RUS DONANMASI'NIN TAŞÖZ'Ü İŞGALİ: 1770-1774.....	127

OSMANLI İDARÎ TEŞKİLATI'NDA TAŞÖZ ADASI	131
ADADAKİ TÜRKLER	133
OSMANLI TOPRAK SİSTEMİ İÇİNDE TAŞÖZ'ÜN YERİ	137
TAŞÖZ'E KORSAN SALDIRILARI	143
Deniz Haydutları ya da Korsanlar	143
Korsanlar Mora İsyanı ve Türklerin Adadan Uzaklaşması: 1821-9	148
XIX. Yüzyılın Ortalarında Yeniden Artan Korsan Saldırıları	153
Türk Korsanlar	155
Korsanlara Karşı Alınan Önlemler	156
a. Taşöz'deki Vakıf Yönetiminin Korsanlara Karşı Mücadelede Zayıf Kalması	158
b. Adliye Tedbirleri	160
c. 1902 Sonrası Alınan Önlemler	161
ADA İDARESİNDEKİ YAPISAL SORUNLAR	165
Taşöz Adası'nın İhsan Fermanı ve Hukukî Boşluklar	165
Mısır Vakıf Yönetimi Devrindeki Bazı Davalar ve Adliyeye İlişkin Sorunlar... ..	166
1874 Yılında Vakıf İdaresinin Kurduğu Mahkeme ve Zabtiye Teşkilatı.....	170
Taşöz Bidâyet Mahkemesinin Kuruluşu: 1884-7	171
ADANIN GELENEKSEL TEŞKİLATI VE MISIR VAKIF İDARESİ.....	179
OSMANLI DEVLETİ TAŞRA TEŞKİLATINDA TAŞÖZ ADASI'NIN YERİ	179
Fetihten Sonra ve İdarî Reformlardan Önce Adanın Yönetim Yapısı: (1456-1813).....	179
Mısır Vakıf İdaresi Zamanında Adanın İdari Yapısı: (1813-1902)	181
Taşöz Vakıf Müdürü	182
Kadı	186
Subaşı	187
Güvenlik ve Askerler	187
Adadaki Memuriyetler	188
Çorbacı - Kocabaşı	189
Korucu	192

Orman ve Ziraat Memuru.....	193
Başçorbacı.....	193
Meclis-i Mahallî.....	194

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN TAŞÖZ OPERASYONU VE TÜRK EGEMENLİĞİNİN SON DÖNEMİ (1902-1912)

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN ASKERİ MÜDAHALESİNE YOL AÇAN SÜREÇ.....	199
Osmanlı Devleti'nin Değişen Taşöz Politikası.....	200
Vakfiyenâmeden Kaynaklanan Sorunlar.....	203
Taşöz'de Reform Çabaları ve Vakıf Yönetimine Tepkiler.....	204
SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN OPERASYON EMRİ VE TAŞÖZ'ÜN SELANİK'E BAĞLANMASI.....	211
a. II. Abdülhamid'in Askerî Müdahalesi, Taşöz'ün Selanik'e Bağlanması....	211
b. Taşöz'de İdarî Reformlar Çerçevesinde Mülkî İdarenin Yeniden Kuruluşu.....	214
Müdahale Sonrası İhtiyatlı Tutum: Mahmud Rifat Bey'in Yargılanması Konusu.....	217
1902'den Sonra Adlî Yapı.....	221
a. Vakıf İdaresinin Son Direnişi: Eski Mahkeme Evraklarının Devri So- runu.....	222
II. TAŞÖZ'DE MÜLKİ İDARENİN YENİDEN KURULUŞU.....	231

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TAŞÖZ MADENLERİ: OSMANLI DEVLETİ'NİN MÜLTEZİM, VA- KIF İDARESİ VE DIŞ GÜÇLER KARŞISINDAKİ POLİTİKALARI	
TAŞÖZ MADENLERİ: OSMANLI DEVLETİ'NİN MÜLTEZİM, VAKIF VE DIŞ GÜÇLER KARŞISINDAKİ POLİTİKALARI.....	227
Osmanlı Devleti'nde Maden ve Madencilik.....	227
a. Madenlerin Yönetim ve İşletme Yöntemleri.....	229
Doğrudan Doğruya Devlet Tarafından Yönetilip İşletilen Madenler ...	229

Devletin Katkısı ve Gözetimi ile Müteşebbisler Tarafından İşletilen Madenler	229
İltizam Şekliyle İşletilen Madenler.....	230
b. Maden İşleri Teşkilatı.....	231
Taşöz Adası Madenleri ve İşletilmesi.....	233
Kâmil Paşa'nın Teşebbüsü.....	234
Yabancı Müteşebbislerin Taşöz'deki Madenlere İlgi Göstermesi	235
FREDERICK JOHN SPEIDEL'İN MADEN İMTİYAZLARI.....	237
1. Madenin Değeri ve Hazinesinin Gelir Kaybı.....	241
1. Yatırımcı Kimliğine Sığamayan Mültezim: Speidel	242
Taşöz Hazine-i Hassa Memuru ile Speidel Arasındaki İhtilaf	243
Maden İşletmesi Hakkındaki İhtilafların Soruşturulması	249
Taşöz'de Taşöz'de XX. Yüzyıl Başında Madenlerden Alınan Vergi ve Harçlar İçinde Taşöz Madenlerinin Yeri	250
2. Speidel'in Madencilik konusundaki Diğer Teşebbüsleri.....	252
BÜYÜK DEVLETLERİN ÇIKAR KAVGASI VE TAŞÖZ MADENLERİ....	255
TAŞÖZ'ÜN TÜRK EGEMENLİĞİNDEN ÇIKMASI.....	263
SONUÇ.....	263
KAYNAKLAR.....	269
I. ARŞİV BELGELERİ	269
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)	269
Public Record Office(PRO)	270
II. KAYNAK ESERLER	270
III. ARAŞTIRMA ESER VE MAKALELER.....	271
Ek 1	281
YEE, 87/19, İç no. 22.	281
Vakfiye.....	281
YEE, 87/19, İç no. 22.....	277
Vakfiyenin Transkripsiyonu.....	283
İNDEKS.....	297

*Kıymetli kayınpederim ve kayınvalideme
ithaf ediyorum.*

ÖNSÖZ

II. Abdülhamid Han, iddialı bir reformcu olarak hareket etti. Abdülaziz devrinin sonlarına doğru uygulamaya başlanan gücü sarayda toplama metodunu başarılı bir şekilde uyguladı. Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikalarına Tanzimat reformları büyük katkı sağlamıştı. II. Abdülhamid yakın geçmişteki olaylardan ders çıkararak kurduğu Mutlakiyetçi sistemin meyvelerini topladı. Böylece daha önce, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi en büyük padişahlar tarafından elde edilen geniş ve mutlak bir otoriteyi kullanan son padişah oldu. Şüphesiz ki o, adı geçen üç padişah gibi büyük askerî zaferlere imza atmaktan yoksundu. Ama kurduğu Mutlakiyetçi yönetim vasıtasıyla parçalanma tehlikesiyle yüz yüze olan devletini savunabilmiş, toplumunu canlandırabilmiştir. Bu bağlamda, 1871'den sonra yarıda kalan reformları devam ettirmiş ve tamamlamıştır.

II. Abdülhamid, 1908 yılına gelene kadar kendisine ve kurduğu rejime karşı koyan muhalefetle mücadelesinde hep kazanan taraf olmasını bilmiştir. II. Abdülhamid, Abdülaziz'in Yıldız'da geliştirdiği basit mâbeyn yapısını karmaşık ve güçlü bir bürokrasiye dönüştürmüş, hükümet ve toplumun daha önceki yıllarda büyük çapta özerk olan belirli kesimlerini bu bürokrasinin denetimine vermiştir. Böylece 1878 ile 1908 arasındaki otuz yıl boyunca iktidar merkezi Yıldız Sarayı olmuştur. II. Abdülhamid maliye, askeriye, iç güvenlik ve dış ilişkiler gibi önemli alanlarda karar alma ve alınan kararları uygulama noktasında yüksek düzeyde bir merkezileşmeyi sağladı. Babıâli önemini yitirerek Yıldız Sarayı hükümet faaliyetlerinin asıl merkezi oldu.

Elinizdeki çalışma II. Abdülhamid zamanında Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini yaşadığı dönemde, sahip olduğu toprakları koruma refleksinin ne şekilde tezahür ettiğini, Taşöz adası örneğinde anlamaya yöneliktir.

II. Abdülhamid döneminin önemli olaylarından biri olan Taşöz sorunu Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa ile İstanbul'un ilişkilerinin gerginleşmesine yol açtığı gibi, adadaki madenler ve Balkanlardaki siyasi gelişmeler açısından Avrupalı güçleri de ilgilendirmiştir.

Çalışmanın temel hedefi, Osmanlı Devleti'nin hayati derecede önem verdiği konularda, kendi kararını kendi başına alma kabiliyetini araştırmaktır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, Rumeli'deki topraklarını kendi yaşam alanının kalbi olarak görüyordu. Buradaki topraklarını savunmak için tüm gücünü seferber etmeye çalışıyordu. Bu yüzden sömürgeci devletlerin Kuzey Afrika'daki topraklarını istila hareketlerine karşı silahlı bir savunma yapmaktan kaçınıyordu. Bu politikanın uygulanışı, daha çok 1878 Berlin Kongresi'nden sonra belirgin olmuştur. Fransa'nın 1881 yılında Tunus'u, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmesine Osmanlı Devleti sadece diplomatik girişimlerle karşı koymayı tercih etmiştir. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın sonunda, -Berlin Kongresi'nden sonra- bir kabuğuna çekilme dönemi yaşamıştır. Savaşa neden olacak riskli durumlardan kaçınmıştır. Elbette bu durumun istisnaları vardı. Bunlardan birisi 1897 Türk-Yunan Savaşı iken bir diğeri Mayıs 1902'de Taşöz adasına yapılan askerî müdahaledir.

XIX. yüzyıl şartlarında Osmanlı Devleti'nin uzun süre yönetmeyi başaran II. Abdülhamid'in birtakım kişisel özellikleri de dikkate değerdir. Kendisinin yakınında bulunan ve birçok kararın alınması sürecinde görev yapanların şahitliklerine göre, II. Abdülhamid şüpheli olmakla birlikte, soğukkanlı ve yeri geldiğinde cesur kararlar veren bir sultanıydı. Kuvvetli bir hafızası olduğu gibi keskin bir zekaya da sahipti. Çok çalışkan olduğu gibi tüm işlerini büyük bir ciddiyetle yapardı. Tanzimat sonrasında merkezi yönetimi esas alarak, modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin ve II. Abdülhamid'in Taşöz sorunu özelinde, politika ve askerî gücü nasıl kullandığını incelemektir. Ayrıca kendine has diplomasi ve yönetim özellikleri olan bir hükümdar olarak dış politikaya da yön vererek devletin ve milletin kaderinde önemli sorumluluklar ve riskler almıştır. Taşöz operasyonu da bunlardan bir tanesidir.

Bu çalışma başlıca dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde Sultan II. Abdülhamid Han'ın dış politikasının önemli noktaları ayrı başlıklar altında incelendikten sonra Taşöz sorununun ortaya çıkışı

üzerinde durulmaya çalışılmıştır. İkinci Bölümde Taşöz Adası'nda Osmanlı egemenliğinin tarihi anlatılmıştır.

Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra Taşöz adasının idarî yapıdaki konumu başlıca üç ayrı başlık altında incelenebilir. İlk olarak, Taşöz adasının Türklerin idaresine geçmesinden sonra yani 1456 yılından 1813 yılına kadar geçen dönem, ikinci dönem; 1813-1902 arası, üçüncü dönem ise 1902-1912 arasıdır. Kitapta bu üç dönem ayrı başlıklar altında incelenecektir. Ancak adanın idaresindeki reformların asıl olarak ortaya çıkması, 1864 Vilayet Nizamnâmesi ile gelen yeni düzenlemeler paralelindedir. Bu bakımdan son iki dönem üzerinde daha fazla durulacaktır.

Bu çalışmanın üçüncü bölümü, II. Abdülhamid'in çok dikkatli bir şekilde uyguladığı Osmanlı Devleti'nin değişen Taşöz politikasına ayrılmıştır. Bu dönem "Sultan II. Abdülhamid Han'ın Taşöz Operasyonu ve Osmanlı Egemenliğinin Son Dönemi" başlığı altında incelenmiştir.

II. Abdülhamid Han çok başarılı bir askerî operasyon yaparak Taşöz'de doğrudan Osmanlı idaresinin yeniden tesisini başardı. Bu politikanın uygulanması, bazı gelişmeler üzerine olmuştur. Bu gelişmeler de Taşöz Madenleri: Osmanlı Devleti'nin Mültezim, Vakıf İdaresi ve Dış Güçler Karşısındaki Politikaları Bunlardan birisi vakıf idaresinin tepki çeken yetenezsiz ve yetersiz yönetimidir. Bir diğeri ise, Taşöz'deki madenlerin batılı işletmecilerin olduğu kadar Babıalı'nın de dikkatini çekmesidir. Taşöz maden imtiyazları çerçevesinde, Osmanlı maden mültezimlerinin bir profili çıkarılmaya çalışılmıştır. Taşöz'deki bir çok madenin mültezimi olan Frederic John Speidel'in, ahali, vakıf yönetimi ve mutasarrıfla olan ihtilafları analiz edilmeye çalışılmıştır. Son olarak adanın Osmanlı egemenliğinden çıkması anlatılmıştır.

Bu çalışmada bana yardımcı ve destek olan tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme teşekkür ediyorum. Doktora ve yüksek lisans öğrencilerimden Şefaettin Deniz, Sedat Aşçı, Şenay Döner, Serhat Yetimova ve İngiltere'de doktora yapan ilk öğrencilerim arasında bulunan Kenan Aksu kitabın bazı bölümlerinde kaynak bulmamama ve tashihlerin yapılmasına katkıda bulundular. Kendilerine akademik alanda başarılar dilemekle birlikte unutulmaz katkıları için teşekkür ederim.

İngiltere'de Ulusal Arşiv ve Durham Üniversitesi Kütüphanesi Arşivi'nde "Abbas Hilmi II Papers" üzerinde yaptığım araştırmalara destek olan Hazel E. Heughan Eğitim Vakfı'na sağladığı imkanlar konusunda teşekkür ederim. Adı geçen vakfa müracaatımı sağlayan Dr. Chris Ferrard ve Prof. Dr. İsmail Erünsal hocamıza saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Durham Üniversitesi'ndeki çalışmalarım sırasında bana yardımcı olan Dr. Ercüment ve Dr. Süleyman Elik'e de çok müteşekkirim.

Ayrıca, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Kapsamında 2009 ve 2010 yıllarında desteklenen araştırma projelerinde aldığım desteklere de müteşekkirim. Bu destekler sayesinde bu eser ortaya çıktı. Anılan dönemde görev yapan tüm Bilimsel Araştırma Projeleri'nde görevli tüm üye ve yöneticilere şükranlarımı sunarım. Ayrıca, adı geçen dönemde hem Bilimsel Araştırma Proje Birim Başkanı ve Tarih Bölüm Başkanı Hocamız Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'a destekleri için en içten teşekkürlerimi arz ederim.

Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak

1 Mart 2011 Ataşehir-İstanbul

GİRİŞ

II. Abdülhamid döneminin önemli olaylarından biri olan bu mesele Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa ile İstanbul'un ilişkilerinin gerginleşmesine yol açtığı gibi, adadaki madenler ve Balkanlardaki siyasi gelişmeler açısından Avrupalı güçleri de ilgilendirmiştir. Bu çalışma, II. Abdülhamid zamanında takip edilen dış politikayı ve Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecini yaşadığı dönemde, sahip olduğu toprakları koruma refleksinin ne şekilde tezahür ettiğini, Taşöz adası örneğinde anlamaya yöneliktir.

Çalışmanın temel hedefi, Osmanlı Devleti'nin hayati derecede önem verdiği konularda, kendi kararını kendi başına alma kabiliyetini araştırmaktır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, Rumeli'deki topraklarını kendi hayat alanının kalbi olarak görüyordu. Buradaki topraklarını savunmak için tüm gücünü seferber etmeye çalışıyordu. Bu yüzden sömürgeci devletlerin Kuzey Afrika'daki topraklarını istila hareketlerine karşı silahlı bir savunma yapmaktan kaçınıyordu. Bu politikanın uygulanışı, daha çok 1878 Berlin Kongresi'nden sonra belirgin olmuştur. Fransa'nın 1881 yılında Tunus'u, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmesine Osmanlı Devleti sadece diplomatik girişimlerle karşı koymayı tercih etmiştir. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın sonunda, -Berlin Kongresi'nden sonra- bir kabuğuna çekilme dönemi yaşamıştır. Savaşa sebep olacak riskli durumlardan kaçınmıştır. Elbette bu durumun istisnaları vardı. Bunlardan birisi 1897 Türk-Yunan Savaşı iken aynı ölçekte bir askerî hareket olmasa da bir diğeri Mayıs 1902'de Taşöz adasına yapılan askerî müdahaledir.

Taşöz adası sorunu XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Babiâli'nin gündemine gelmiştir. II. Abdülhamid uzun süre bu sorunun çözümü için öne sürülen teklifleri değerlendirmeye almayarak statükonun devamına meyyal görünmüştür. 1882 yılında İngiltere Mısır'ı işgal edene kadar Taşöz adası sorunu, Babiâli'de Tanzimat reformları çerçevesinde tartışılmaktaydı. Bu tarihe kadar Taşöz adasının Mısır Vakıf İdaresi tarafından yönetilmesi, Osmanlı Devlet adamlarını pek rahatsız etmemiştir, ama

1882 yılından sonra durum değişti. Babiâli'nin Taşöz adası konusunda o zamana kadar süren girişimlerini, II. Abdülhamid yeniden gözden geçirmeye başladı. Adanın merkezden idare edilmesi için karar verme sürecindeki II. Abdülhamid açısından, İngiltere'nin Mısır'daki işgal yönetimi vasıtasıyla Taşöz'de bir üs kurma politikasına yönelmesi, pek yabana atılacak bir ihtimal değildi. Akdeniz'de en güçlü donanmaya sahip olan İngiltere Ege'de en tepe noktada bulunan Taşöz adasına konuşularak Yakındoğu'daki gücünü pekiştirmek isteyebilirdi. Dolayısıyla, hiç beklenmedik bir şekilde Taşöz'e kadar gelen İngiltere, yeni bir Boğazlar sorunu doğurabilirdi. Bu çekincelerle dolu senaryolar, Osmanlı devlet adamlarını zaman zaman ciddi bir şekilde meşgul etti.

Öte yandan, 1890'lı yılların sonunda Taşöz adasının maden kaynakları bakımından zengin olduğu ortaya çıktı. Bu tarihten sonra, sorunun aktörleri çoğaldı. Önceden Babiâli açısından sorunun unsurları olarak Yunan ulusçuğu iddiasıyla ada üzerinde hak iddia eden Yunanistan dışında, Mısır Vakıf İdaresi ve İngiltere görülüyordu. Şimdi ise bunlara ilaveten maden işletmecileri vasıtasıyla Fransa, Belçika ve Almanya da devrede idi.

Osmanlı Devleti için de ada artık sadece İngiliz işgalinden korunması gereken stratejik bir nokta olarak algılanmıyordu. Buna ilaveten adanın madenleri Osmanlı ekonomisi için önemli idi. Bu yaklaşım geleneksel Osmanlı yönetim anlayışına da uygundur.

Osmanlı Devleti açısından Taşöz'deki Mısır vakıf idaresi nasıl görünüyordu? Taşöz sorunu ne zaman ve nasıl ortaya çıktı? Osmanlı devlet adamları bu sorunu nasıl yorumladılar? Doğru anlayabildiler mi? Sultan II. Abdülhamid'in bu konuda izlediği politikanın çelişkileri var mıdır? Varsa bunlar nelerdir? Osmanlı Devleti açısından Taşöz adasının önemi nedir? Devletin dağılma döneminde topraklarını korumak için geliştirdiği bir refleks var mıdır? Bu refleks Taşöz sorununda ne şekilde tezahür etmiştir? Sorunun çözümü için yapılan planlamalar ne ölçüde hayata geçirilmiştir? Bu çalışma bu ve benzeri soruları Taşöz sorunu çerçevesinde cevaplandırmayı amaçlamaktadır.

Devlet sahip olduğu topraklarını açık bir ifadeyle değerli değersiz diye tanımlamıyordu. Ancak, topraklarına bir saldırı durumunda, orayı kendince biçtiği değere göre, sahipleniyordu. Asker gönderip kan dökmeye değer bir yer ise orayı mümkün olduğunca savunuyordu. Bir toprağın değerli olup olmaması oranın devlete sağladığı gelirle, jeo-stratejik önemiyle ve üzerinde barındırdığı nüfus gibi ölçütlerle ölçülebilirdi. Tarım

bakımından önemli bir üretim yeri, devlet için kıymet ifade ettiği gibi hazineye katkı sağlayacak düzeyde maden yatakları olan bir yer de değerli idi. Bu durumu, Osmanlı Devleti'nin ekonomik dünya görüşü ile açıklamak mümkündür. Mehmet Genç'in bu konudaki tezleri oldukça aydınlatıcı olacaktır. Fiskalizm diye adlandırdığı bu ekonomik dünya görüşünün iki temel ilkesi vardır. İlki, hazine gelirlerini mümkün olduğunca yüksek düzeye çıkarmaktır. İkincisi ise, bunun zorlaştığı sırada hazine gelirlerini ulaştığı düzeyin altına inmesini engelleyecek tutum izlemektir¹.

Diğer bir ifadeyle devlet hazinesine katkı sağlamak önemli ve değerli idi. Hazineye gelir kaybettirmek ya da katkıda bulunmayacak bir davranış sergilemek ve bu çerçevede bir politika uygulamak arzulanmayan bir durumdur. Bu bakış açısı dolayısıyla Osmanlı Devleti, topraklarını müdafaa etmek konusunda bir tercih yapması durumunda, gelir-gider tablosunu göz önüne alıyordu. Elbette tüm topraklarını kutsal ve dokunulmaz olarak görüyordu. Ancak, aynı anda tüm gücünü bir yere yoğunlaştırması gerektiğinde ve bir tercih yapması söz konusu olduğunda, realist bir tutum sergiliyordu. İdealist yaklaşımlar resmi ifadelerde hiçbir zaman yerini kaybetmezken, fiilen benimsenen ve uygulamaya konan politika realizm idi. Bu yüzden, Osmanlı Devleti uzaktaki toprakları işgale uğrama tehlikesi yaşadığında veya işgal edildiğinde oralara asker sevk etmeyerek, devletin merkezi olarak gördüğü toprakların savunma kabiliyetini zayıflatmak istememiştir. Uzaktaki topraklardan kastedilen devlet için hayati önem taşımayan topraklardır. II. Abdülhamid ve sonrasındaki devlet adamlarının petrol yatakları dolayısıyla Irak'a verdikleri önem göz önüne getirildiğinde, görece uzak olan bu topraklar yakın olarak değerlendirilmiştir.

Araştırmada kullanılan kaynaklara gelince çoğunlukla, Taşöz hakkındaki Osmanlı arşiv belgeleri ilk sırada yer almaktadır. Araştırma esnasında Taşöz hakkında tespit edilen tüm çalışmalar değerlendirilmiş olmakla birlikte, genellikle Türk kaynaklarındaki bilgilerle de karşılaştırma yapılarak tamamlanmıştır. Yaptığımız araştırmada bu konudaki arapça kaynaklardaki bilgilerin çok sınırlı olduğu görülmüştür. Bu yüzden, çalışmanın Mısır ayağı eksik olabilir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi merkez alınarak yapılan bu çalışmada çok sayıdaki arşiv belgesi ilk kez kullanılmıştır.

1 Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, c.III, sa.1, 1988-9, İstanbul, 1989, s. 175-185; Mehmet Genç, "18. yüzyılda Osmanlı Sanayii", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eylül 1991, s. 99-103.

İngiliz arşivlerinde de kaynak araştırması yapılmış Taşöz hakkındaki belgelerden de istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu belgeler daha çok 1902 ve 1912 yılı sonrasına aittir. Bunlardaki bilgilerin çoğunda Abbas Hilmi Paşa'nın vakfiyeden kaynaklanan talepleri ve bu taleplerin gerçekleşmemesi karşısındaki görüşler bulunmaktadır.

Taşöz hakkında Bakalopoulos'un "Thasos Son Historie, Son Administarion De 1453 A 1912" adlı eseri, adadaki Türk egemenliğini anlatırken, Yunan kaynaklarına ve Mısır vakıf idaresinin bıraktığı belgelere dayanmıştır. Bu bakımdan, çoğunlukla Osmanlı kaynaklarına dayanılarak kaleme alınan çalışma, farklı bir bakış açısının ürünü olmayı da sağlamak amacını taşıyor.

Araştırmanın temel amacı, Tanzimat sonrasında merkezi yönetimi esas alarak, modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti'nin ve II. Abdülhamid'in Taşöz sorunu özelinde, politika ve askerî gücü nasıl kullandığını incelemektir.

Ayrıca, bu çalışma, Taşöz adası ve buradaki madenlere ilişkin bilgi stokumuza katkı sağlamayı, amaçlarından biri olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan, şimdiye kadar yapılan çalışmalar da dikkate alınarak Osmanlı bakış açısının ötesinde de bazı katkılar sağlanmaya çalışılacaktır. Konuya ilişkin, daha önce kullanılmayan bazı arşiv belgeleri bu çalışma ile literatüre kazandırılacaktır.

Araştırma, Taşöz'ün Osmanlı idaresi altında geçirdiği dönemle sınırlıdır. Ancak, çalışmanın esas kısmını 1813 ile 1912 yılları arasındaki dönem oluşturmaktadır.

Çalışmanın değişkenlerini "Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçilik politikaları çerçevesinde Taşöz sorununa bakışı, Taşöz'deki fiili duruma Osmanlı devlet adamlarının tepkisi, vakıf idaresinin halkla ilişkileri, maden mültezimlerinin vakıf, devlet ve halkla ilişkileri, madenler üzerinde devletlerin müteşebbisleri vasıtasıyla sürdürdüğü çıkar kavgaları, kriz karşısında Babıâli ile II. Abdülhamid'in politik davranışları" oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin çok zayıf döneminde bile askerî ve diplomatik risk aldığı ve değer izafe ettiği top- rakları savunma çabası içinde olduğu ve bu yönde politikalar gerçekleştirdiği tezi temel alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN
DIŞ POLİTİKASI

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN DIŞ POLİTİKASI

II. Abdülhamid devri (1876-1909) çok tartışılan bir devir olmakla birlikte, Osmanlı tarihinde en fazla olayın cereyan ettiği dönemlerden biridir. Sultanın kendisi birçok açıdan Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vurmuştur. Hükümdarlık ettiği zamandan itibaren Batılı ve Türk entelektüeller tarafından sürekli tenkit edilmiş hatta “fanatik bir dinci”, “kızıl sultan” ve “tiran” gibi ifadelerle kötülenmiştir. Bununla birlikte, özellikle Osmanlı Arşivi'ne dayanılarak yapılan yeni çalışmalarda II. Abdülhamid ve devri daha objektif biçimde aydınlatılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda iç ve dış tehditler karşısında Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumaya çalışan, devlete ve topluma yeniden hayat veren kapsamlı reformlara girişen ve modern Türkiye'nin doğuşunu gerçekleştiren kadroların ortaya çıkmasına katkı sağlayan yetenekli bir Osmanlı sultanı portresi ortaya çıkmaktadır².

Öyle ki II. Abdülhamid Han, Osmanlı Devleti'nin büyük sultanların en sonuncusu olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan Osman Gazi, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni gibi büyük Osmanlı padişahlarıyla kıyaslanan bir hükümdar olma özelliği taşır. Sultan II. Abdülhamid'in en belirgin başarısı Osmanlı'nın en zor zamanında 33 yıl boyunca devleti ayakta tutmaya çalışması ve Cumhuriyet devrinde meyvelerinin alındığı eğitim, sağlık, ulaşım gibi reformları yapmasıdır. Hatta İlber Ortaylı'ya göre, “II. Abdülhamid devrinin bütün Türk

2 Bu çalışmaların en önemlilerinden birkaçı şunlardır: Kemal H. Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*, 2001, Oxford; Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, (çeviren, Gül Çağalı Güven, İstanbul: YKY, 2002; Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul, 2002; Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlışlarıyla II. Abdülhamid*, İstanbul, 1992; Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul, 2005; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 2006; Engin Akarlı, “II. Abdülhamid Hayatı ve İktidarı”, *Yeni Türkiye*, cilt 6, sayı, 31 (Ocak-Şubat 2000), ss.

tarihindeki en önemli vasfı eğitimi yaygınlaştırmak, merkezileştirmek ve Türkleri XX. yüzyıla hazırlamak olmuştur”³. Ayrıca kendine has diplomasi ve yönetim özellikleri olan bir hükümdar olarak dış politikaya da yön vererek devletin ve milletin kaderinde önemli sorumluluklar almıştır.

XIX. yüzyıl şartlarında Osmanlı Devleti'nin uzun süre başında kalmayı başaran II. Abdülhamid'in birtakım kişisel özellikleri de dikkate değerdir. Nitekim kendisinin yakınında bulunan ve birçok kararın alınması sürecinde görev yapanların şahitliklerine göre, II. Abdülhamid kuşkucu olmakla birlikte, soğukkanlı ve yeri geldiğinde cesur kararlar veren bir sultandı. Kuvvetli bir hafızası olduğu gibi keskin bir zekâya da sahipti. Çok çalışkan olduğu gibi tüm işlerini büyük bir ciddiyetle yapardı.

II. Abdülhamid, uzun süre tahtta kalmasının da yardımıyla, III. Selim (1789-1807) devrinden Osmanlı Devleti'nin son bulduğu tarihe kadar geçen zaman dilimindeki en reformist devlet adamlarından biridir. Ondan önce yapılan ilk büyük reform hareketi Tanzimat'tır. Tanzimat, devletin merkezleştirilmesi, modern bürokrasinin kurulması gibi çok önemli gelişmeleri sağlamıştır. Bundan sonraki en ciddi reform ve modernleşme hareketi ise II. Abdülhamid tarafından gerçekleştirilmişti. Son büyük padişahın çabaları dağılmak üzere olan bir toplumu bir arada tutmaya çalışmak ve yıkılmak üzere olan bir devleti restore etmeye çalışmaktı. Bu hedefi kendi iktidarı döneminde bir ölçüde başarmıştır. Ancak kurduğu siyasi sistem ancak kendisi gibi bir hükümdar tarafından yaşatılacak bir sistemdir. Onun mutlakiyet idaresi XX. Yüzyılda yaşaması mümkün olmayan bir idare biçimiydi. II. Abdülhamid bu anlamda mutlak otoritesini kullanma bilincine ve yeteneğine sahip son Osmanlı padişahıdır. Onun tahttan indirilmesiyle bir anlamda padişahlık rejimi de sona ermiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında II. Abdülhamid'in de katkısı vardır. Çünkü öyle bir rejim kurmuştur ki kendisinden sonra bile alternatifi orta çıkamadı. Onun rejimi ancak kendisiyle kaim oldu, ondan sonra yaşamadı. Bunun zararlarını da hem kendisi hem de devlet ve toplum birlikte ödedi.

3 İlber Ortaylı, “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, *Türkler* (editörler; Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII, s. 893.

Diğer taraftan padişah her alanda altyapı, ziraâ üretim ve iskân faaliyetlerini modern gelişmeler ışığında yaygınlaştırmaya çalıştı. Bunun yanında, eğitim, ulaşım, haberleşme, tarım, askerî ve malî alanda reformlar gerçekleştirdi. Yapılan bu reformlar, Müslüman ve Türk tebaanın yaşadığı toprakların idarî, ekonomik ve sosyal bakımdan âdeta yeniden kazanılması hareketidir. Kısacası II. Abdülhamid, yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'ni uyguladığı politikalarla 33 yıl ayakta tutmayı başarmış bir padişaktır.

Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi dönemin büyük güçleri "hasta adam" diye tabir ederek Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşmaya kalktıkları bir dönemde II. Abdülhamid onlara ancak diplomasi yoluyla karşı koyabilirdi. II. Abdülhamid'in dış politikada uyguladığı yöntemler çeşitli cepheleriyle incelendiğinde "korkak, şüpheli, endişeli, basiretsiz" gibi olumsuz ifadelerle nitelendirmenin dönemini açıklamaya yetmediği görülecektir. Aksine II. Abdülhamid izlediği ihtiyatlı yaklaşım çerçevesinde maceradan uzak realist politikalar izlemiş, hesaplanabilir riskler almıştır.

31 Ağustos 1876'da tahta çıkan II. Abdülhamid, saltanatının ilk döneminden itibaren zorluklarla karşılaşmıştır. 27 Nisan 1909 gününe kadar yaklaşık 33 yıl boyunca tahtında oturduğu Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak için çok çaba göstermiştir.

Sultan II. Abdülhamid'in iktidar yılları, iktisadî ve siyasî açıdan sıkıntılarla dolu Osmanlı Devleti'nin son devrindeki krizlerin üstesinden gelmek için zorlu mücadelelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İç politika ile dış politika ayrımının zaman zaman ortadan kalkıp iç içe geçtiği bu dönem, Osmanlı diplomasisinin zorlu imtihanlarla karşı karşıya kaldığı bunalımlı bir devreyi içermektedir.

II. Abdülhamid saltanatının henüz ikinci yılında karşılaştığı 1877-1878 Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti büyük bir darbe aldı. 93 Harbi olarak da bilinen bu Rus Savaşı, 1683 Viyana Kuşatması'ndan başlayarak gelinen süreçte önemli bir dönüm noktasıdır. Bu savaş neticesinde ortaya çıkan gelişmeler, "Şark Meselesi"nin yani Osmanlıları Avrupa'dan çıkarma hedefinin ikinci büyük safhasını teşkil etmektedir. Bu bakımdan 1877-1878 Rus Savaşı ve 1878 Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcıdır ve vahim neticelerin tehlike

çanlarıdır. Şöyle ki Berlin Antlaşması sonunda İngiltere, 1790 yılından itibaren uygulamakta olduğu Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması politikasını terk etmiş; Avusturya ve Rusya'dan sonra Osmanlı topraklarının parçalanması ve paylaşılması sürecine ekonomik ve siyasî açıdan en önemli stratejik bölgeleri hedef alarak katılmıştır. Bu durum doğal olarak II. Abdülhamid'i derinden etkileyerek dış politikada yeni arayışlara yöneltmişti. Bu dönemde II. Abdülhamid siyasî alanda dış müdahaleyi en aza indirmeye çalışırken devletin ve toplumun yaralarının sarılması noktasında, barış ve tarafsızlığı temel politika olarak benimsedi.

İç ve dış politikanın birlikteliğinin göze çarptığı bu dönemde II. Abdülhamid parlamentoyu kaldırıp Mutlakiyetçi/otokratik bir devlet ve toplum yapısını uygulamaya koymaya çalıştı. Sultan dış politikasını çatışma ve savaşın dışında kalmayı hedefleyen ve kendisince sağlam görünen diplomatik esaslar üzerine kurmuştu. Ama aynı zamanda Avrupa devletleri arasındaki rekabetten faydalanmak suretiyle varlığını bu şekilde ve daha güvenli olarak sürdüreceğini öngördüğü denge siyasetine ağırlık vermiştir. Bu bağlamda, İngiltere'nin sürdürmekten vazgeçtiği stratejik desteği bir başka büyük güçle sağlamak için arayışlara girmiştir. Almanya ile geliştirilmeye çalışılan ikili ilişkilerde -Bismarck döneminde tam anlamıyla ulaşılamayan- temel hedef aslında budur.

Çocukluk ve gençlik yılları da Tanzimat döneminin getirdiği, batı müesseselerinin Osmanlı Devleti'ne aktarılma süreci içinde geçmişti. Amcası Sultan Abdülaziz'in Mısır gezisinde gördüğü özel ilgiyle, batıdan alınıp uygulanan mühim teknik gelişmeleri, protokol kaideleri ve çeşitli icraatları yerinde görme fırsatı bulmuştu. Uluslararası diplomasinin nasıl işlediğine dair genç yaştaki gözlemleri sayesinde ileride saltanat yıllarında bu tecrübeyi azami derecede kullanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

II. Abdülhamid, padişah olduğu sırada, Balkanlar karışmıştı. İsyanlar birbirini izliyordu. Gerginleşen siyasal ortamdan, her dönemde olduğu gibi faydalanmak isteyen dış güçler, fırsat kolluyordu. Böyle bir dönemde, padişah II. Abdülhamid'in devleti tamamen parçalanmaktan kurtarabilmesi için iki temel politika izlemesi mümkün görünüyordu:

1-Devlet içinde tam kontrolün sağlanması.

2- Değişen dengelerin iyi takip edilerek (yeni müttefik arayışları ve denge politikaları izlenmesi.

Her iki husus da kuvvetli bir istihbarat teşkilatının kurulmasını zorunlu kılıyordu. Bu iki temel prensiple hareket edecek olan II. Abdülhamid'in icraatlarına geçmeden önce belirtmemiz gereken bir husus da Tanzimat devrinin getirilerinin devletin iç ve dış politikasına yansımış olduğu gerçeğidir. Tanzimat, devletin eline daha etkili yönetim imkânı sunmuştur.⁴ Çünkü yaşanan dönüşümler ve kanunlar sonucunda kısmen de olsa bir modernizasyon sağlandı ve merkezi yönetim kuvvetlendi.

II. Abdülhamid, Tanzimat'ın pek çok ilkesini benimsemiş bir padişahı. Ancak ona göre iktidar, kesinlikle kendisine ait olmalı, hiçbir zaman bürokrasiye teslim edilmemeliydi. Çünkü bunun örnekleri yaşanmış idi. Ancak, Abdülaziz döneminde sultanın tam karşısında öfkeli bir paşa grubu oluşmasını da sağladığı görüldü. Bu tehdidin kendi döneminde bir daha yaşanmaması için de ayrıca tedbir alındı. 1877-78 Büyük Osmanlı Rus Harbi'nin ünlü kahramanları Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mısır'a Yüksek Komiser olarak gönderilip İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ise Mabeyn Müşiri yapılarak âdeta Yıldız Sarayı'nda kızağa çekildi.

Şüpheli bir karaktere ve ayrıca tutumlu bir yapıya sahip olduğunu söyleyebileceğimiz Sultan Abdülhamid, karakteristik özelliklerini, umumiyetle Osmanlı'nın Kanuni sonrası dönemde görüldüğünün aksine, devleti içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak için çareler aramayı bilmişti. Kendi cülusunda yüksek bir meblağ tutan bahşişleri, hususi hazinesinden vermişti.

Öte yandan Osmanlı Devleti, 1870'lerde tam anlamıyla bir siyasi dar boğazın içine girmişti. Ayrıca Tanzimat zamanının devlet adamları ve aydınları olan Mustafa Reşid, Fuad ve Âli Paşalar, kendi yerlerini dolduracak paşaları yetiştirmeden Abdülhamid zamanında tarih sahnesinden çekilmişti. Sultan ise devletin içinde bulunduğu iktisadi durumu kavrayıp buna göre hareket ederek borçların idaresini düzene sokmaya çalıştı. Birtakım devlet gelirlerini bankalara bağlayarak yabancı devletlere olan borçlarını ödemedede başarı sağladı. Bu, ileride Islahat-ı Maliyye

4 Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul; 2002, s.397- 398 .

Komisyonu kadrosunda yaşanan sorunlara da yansiyacaktır. Buralara alınan yabancıları padişahın istihdamı sırasında nasıl ki menfaat sağlamak amacı var ise, aynı durum yabancılar için de geçerli idi. Elbette bu durum ileride Anadolu'nun islahı ile ilgili İngilizlerin teşebbüslerinden ötürü Abdülhamid'in yabancı malî denetim endişesini oluşturacaktır⁵.

Zikredilen iki zaruri temel politikanın dış politika ayağı, her şeyden evvel, dünya sahnesinde neler olup bittiğini bilmeyi gerektiriyordu. Yıldız Sarayı'nda inzivaya çekilmiş görünen Sultan'ın açık istihbarat kaidesiyle tüm basını ve uluslararası gelişmeleri anında takip ederek olup bitenlerden haberdar olması ve politikalarını oluşturur ve uygularken birtakım verilerden hareket etmesine imkân vermiştir. İstihbarat teşkilatı güçlü olmadığı takdirde bugün dahi devletlerin başına büyük sıkıntılar doğabileceği aşikâr bir durumdur. Saraydan başlamak üzere ülkenin her tarafına yayılan bir istihbarat örgütü onun zamanında meydana getirildi. Elbette sultan, bu örgütün elemanlarını kendi hususi hazinesinden beslemek suretiyle onları memnun ediyordu. Ayrıca, sembolik değeri olan unvanlar dağıtıyordu. Bu harcamalar ve lütuflar her yönden Osmanlı Devleti'ne saldırı temayülünde olanlardan haberdar olma ve ülke bütünlüğünü koruma amacıyla yapılmıştır.

Bu konuda kısa zamanda büyük gayretle oluşturulan komisyonlara başkanlık eden II. Abdülhamid'in bu yeniliği, Yıldız Sarayı'ndan tüm Osmanlı topraklarında ve hatta Avrupa siyasi mahfillerinde zuhur eden havadisi elde etmesini sağladı. Komisyonlar, dış politikası için oluşturduğu can damarlarıydı. Çevresindeki hiç kimseye güvenmeyerek günde yaklaşık bin kadar evrakı inceleyen sultana takdim edilen jurnaller -istihbarat raporları- zamanla tüm devlet erkânının 'jurnallenme' endişesi ile dikkatli hareket etmesini ve neticede birbiriyle münasebetlerinin azalmasına sebep oldu. Bütün bu çalışmaların sonucunda Yıldız İstihbaratı dünyanın önde gelen istihbarat örgütleriyle boy ölçüşebilecek seviyeye geldi⁶. Yerli basında kontrolü sağladığı gibi yabancı basında

5 Ömer Faruk Bölükbaşı, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri (1876-1909)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2003 , s. 28-29.

6 Sultan II. Abdülhamid'in istihbarata verdiği önem ve bu yöndeki politikası için bkz., Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller", *Türkler* (editörler; Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII, s. 939-950.

ise çeşitli tekzip ve uyarılarla ayrıca para karşılığı Osmanlı Devleti lehine haber yaptırmakla bir kontrol mekanizması tesis etmeye çalıştı. Bu durum oluşturulacak kamuoyu için son derece önemliydi. Ona göre, devlet adamlarını denetim altında tutmanın yanı sıra halkın da belli bir düzen içerisinde tutulması gerekiyordu. Yabancı devletler, Devlet-i Aliyye aleyhinde yayın yapacakları tehdidiyle Osmanlı'dan büyük meblağlar kopardı. Padişah, kendisi ve Osmanlı Devleti aleyhinde yayın yapan gazetelerin ülkeye girişini defalarca yasakladı. Yerli ve yabancı gazetelerin denetimi için Matbuat-ı Dahiliyye ve Hariciyye dairelerini oluşturdu⁷. Sarayında Avrupa gazetelerini tercüme ettirerek dış basını bile doğrudan takip etti. Dış servis görevlilerine sürekli olarak rapor verdirmek suretiyle düzenli olarak gazete ve dergi dışındaki haber alma kaynaklarını da değerlendirdi.

Bunların yanı sıra, hem ülke içinde hem de ülke dışında özellikle Avrupalılara karşı yürüttüğü imaj politikası da dış politika uygulamasının bir parçasıdır. Ziyaretçilerini çok ince detaylara önem vererek karşılar ve elçileri güzel konuşma sanatıyla etkilemeye çalışırdı. Bu bağlamda dönemin dış ilişkilerinde bir tür devletlerarası rekabetin yaşandığı fuarlar çok popülerdi. Bu sergilere II. Abdülhamid de önem verirdi. Viyana'da düzenlenen sergilere katılım sağlayarak Osmanlı Devleti'ni şanına layık şekilde tanıtmaktan geri kalmadı. Bütün bunlardan maksadı, siyasi ve ekonomik açıdan büyük devletlerin rekabet alanında olduğunu vurgulamak ve uluslararası kamuoyunda iyi bir imaj oluşturmaktı. Devletin içinde bulunduğu mali durumun olumsuzluğunu dışarıda hiç kimseye belli etmemeye çalışan sultan, sultanlığın ve gücün en önemli göstergesi ve kudret timsali olarak bahşişleri, nişanları, madalyaları bol bol dağıtmıştır⁸.

Sultan, bildiği üzere fotoğrafa büyük önem vermekteydi. Öyle ki devrinde bir tür *görsel istihbarat külliyatı*⁹ oluşturmuştu. Üstelik memleketin her tarafından özellikle uzak köşelerinden gönderilen fotoğraflarla bir nevi oralardaki gelişmeleri öğrenerek gitmeden teftiş etmiş oluyordu.

7 Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul, 2005, s. 64.

8 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İstanbul, 2006, s.159.

9 François Georgeon, a.g.c., s. 186 .

II. Abdülhamid Han, yerli basına da çok ilgi göstermiş ve destek vermişti. Yerli basın konusunda, Ahmed Midhat Efendi'nin çıkardığı *İttihad* gazetesi, Balkanlardaki Türk aleyhtarı durumun Avrupa basınına nasıl yansıdığı, bunların Fransızcadan tercümesi verilerek halka sunulması hasebiyle önem arz etmektedir. İleride devrin en popüler edebiyatçısı ve gazetecisi olacak olan Ahmed Mithad Efendi – sultanın en sevdiği gazetecilerdendi¹⁰. Daha sonra, padişahın kamuoyu teşkili için yardım istediği önemli bir isim oldu. Yine bu gazetede ve benzeri yerel gazetelerde yabancı ülkelerde yaşanan gelişmeleri de bulmak mümkündür. İran'daki hadiselerden, Avusturyalı bir şahsın burada kurmaya uğraştığı posta teşkilatı ve Rusya'nın maliyesinin en ince ayrıntılarına kadar yazılıp çizildiği *İttihad* gazetesindeki görüşler¹¹ ve bu gibi bilgilerden geleceğe yönelik çıkarımlar, hakikaten şaşırtıcı bir başarı öyküsüdür.

II. Abdülhamid bir yandan Osmanlı basınına kontrol etmiş ve yönlendirmeye çalışmış ayrıca Yıldız Sarayı'nda görevlendirdiği kişiler vasıtasıyla Avrupa basınına bütünüyle takip etmiştir. Öyle ki Avrupa'da basılan günlük gazete ve dergilerden 600 kadarı Yıldız Sarayı tarafından takip ediliyordu¹².

II. Abdülhamid'in İngiltere Politikası

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da iyice güçten düşmesinin yeni bir aşaması olan 1878 Berlin Antlaşması, devletin sıkıntılarını son vermedi. Aksine, devletin karşılaştığı aşikar gerilemeyi onayladı. Buradaki bazı maddeler, Avrupalı devletlerin ordularının tehdidini yineleyerek gündemde tuttu. Aslında Sultan II. Abdülhamid, saltanatından evvel, İngiltere'yi ülkesi için ileride müttefik olarak görmüş ise de şartlar ve Sultan Abdülaziz'in vefatından itibaren tahta geçene kadar gözleri önünde vukua gelen hadiseler, tam tersi şekilde hareket etmesine sebebiyet verecek gelişmelerdir.

Artık zorlu II. Abdülhamid devri başlamıştır. Bu devrin ilk yıllarında Padişah, ülkesi için en büyük tehdit olarak İngiltere'yi görmektedir. Ona göre, Osmanlı - Rus Savaşı'nda Osmanlı'yı tek başına bırakan İngiltere'den destek gelmesi imkânsızdır. Nitekim İngiltere'de gördüğü

10 BOA, Yıldız Esas Evrak Kısım, Kısım 9, Evrak 2638, 72/ 4. II. Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, (hz. Ramazan Yıldız), s. 301'den naklen.

11 "Rusya'nın Muzaike-i Maliyyesi", *İttihad*, İstanbul, sayı 4, 1292.

12 Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını*, İstanbul 1995, s. 89.

bu politika değişikliği sebepsiz değildir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ne ait çeşitli stratejik noktaları gözüne kestiren İngiltere, Kıbrıs'ın idaresini 1878'de ele geçirmeyi başardı. 1882'de ise Mısır'ı işgal etti. Bunun yanı sıra Fransa da harekete geçmiş, 1881'de Tunus'u ele geçirmişti. Bu son derece vahim kayıplar, Osmanlı'nın bir şekilde paylaşılmaya başlandığının göstergeleriydi. Artık dış politikada yenilik yapmayı elzem gören II. Abdülhamid, güvenebileceği hiç kimsenin kalmadığını söyleyerek hem kendisinin hem de Osmanlı'nın yalnız olduğunu vurgulamak istiyordu. Ahmed Mithad Efendi'ye verdiği muhtıradaki öncekilerden farklı bir madde olarak, 'İngiltere'nin Hilafet-i Kübra'yı İstanbul'dan Cidde'ye veya Mısır'a naklederek himayesine almayı ve böylece dünya Müslümanlarını istediği gibi yönlendirmeyi amaçladığını' kaydetmekteydi.

Diplomasi, güç kullanmadan, ama güçlü olduğunu vurgulamak suretiyle, devletlerin siyasal taleplerini gerçekleştirmek için uğraştıkları barış zeminidir. Dünya siyasal sahnesinde var olma mücadelesi veren görece güçsüz devletler için ise diplomasi, diğer devletlerin desteğini almayı az ya da çok elzem kılan, devletler arası sisteme ve güç dengelerine ayak uydurmaya dayalı maharetlerin sergilendiği, bilginin önemli olduğu bir çeşit mevcudiyetini devam ettirebilme yöntemidir.

Tarihin her döneminde olduğu gibi, XIX. yüzyılda da diplomasi, devletler arası ilişkilerde önemli olmuştur. İngiltere, diplomatik maharetleriyle dünyada sömürge imparatorluğu oluştururken Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid'in uyguladığı diplomatik metotlarla varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Elçilik ise diplomasinin en mühim araçlarından birisidir. Osmanlı Devleti, gücünün doruk noktasında olduğu zamanlarda, üstünlüğünün bir ifadesi olarak Avrupa'da daimi elçilik açmamıştı. Siyasal taleplerini gerçekleştirmek için bu araca ihtiyaç duymamıştı. Değişen siyasal güç zemin Osmanlı Devleti'ni diplomasiden yararlanma noktasına zorunlu olarak getirdi. Osmanlı'nın XIX. yüzyıldaki ekonomik, askerî ve siyasal durumu ile devletlerarası pozisyonu, dünyada ne olup bittiğini, ittifak meselelerini ve diğer devletlerin kendisine yahut bir başka dünya devletine yönelik politikalarını tam anlamıyla bilmesini gerektirmekteydi.

Yapılan reform çabaları hızla ilerleyen Batı'yı yakalamak için yeterli olmadı. Her alanda olduğu gibi diplomatik alanda da Avrupa'nın

gerisinde kalınmıştı. Avrupalı güçlerin uyguladığı etkin diplomasi, devlet adamlarının azil ve atamalarında rol oynayacak ve devlet içi isyanları tetikleyecek kadar ileri bir safhaya gelmişti. Yaşananlar, artık Osmanlı'nın uzun süredir içten içe çözülmeye çalışıldığının göstergesiydi. Bunu gençlik yıllarından itibaren çok iyi kavramış olan II. Abdülhamid Han'ın serüveni; hem günümüz politikasına, kurumlarına tesirini anlamaya hem de Osmanlı'nın son döneminde yaşanan gelişmeleri tayin etmeye yardımcı olacaktır. Bu dönem bütün olarak Osmanlı siyasetinin geldiği son noktayı kavramak açısından önemle ele alınması gereken bir zaman dilimidir.

Hususi İradeleri'ni genel bir değerlendirmeye tâbi tutan Vahdettin Engin, Abdülhamid'in büyük güçlerle umumiyetle bire bir mücadele içerisinde olduğu kanaatine varmaktadır. Padişah, bu mücadelelerde daima kendi gücünün farkında olarak hareket etmiş, zaman zaman geri adımlar da atmaktan çekinmemiştir.

Ancak bu geri adımlarda şu iki mevzu her zaman kesinlikle taviz verilmesi imkânsız kısımları oluşturmuştur: Doğu Anadolu'nun Ermenilere verilmesi¹³, Filistin topraklarının korunması. Bu yöndeki baskılara karşı direnç gösteren II. Abdülhamid, kutsal toprakları ve petrol bölgelerini elde tutmaya çalışmıştır¹⁴.

Bazı vilayetler için bu hassasiyeti gösterememesinin temel sebepleri arasında bu yerlerin merkezden uzakta olması, şüpheli bir karaktere sahip olmasına rağmen, zaman zaman padişahın yanlış yönlendirilmesi yatmaktadır. II. Abdülhamid'in toprakları hakkındaki bütün bilgileri, devlet erkânının, özellikle de Mabeyn kâtiplerinin vasıtasıyla olmaktadır. Resmî evrakın çoğunlukla masallarla dolu olduğunu söyleyen *New York Herald*'in temsilcisi Dr. Hepworth, bazı vilayetleri dolaşarak, padişahı, buralarla ilgisizliğinden ötürü suçlamıştır¹⁵.

II. Abdülhamid Han, hilafeti kullanarak sömürgelerine giden yolda Müslüman coğrafyasını tekelinde tutmayı hedefleyen İngiltere'nin bu

13 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*, İstanbul, 1984, s. 112.

14 BOA, Yıldız Esas Evrak Kısmı, Kısım 9, Evrak 2638, 72/ 4. II. Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, (hz. Ramazan Yıldız), s. 301'den naklen.

15 Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri*, İstanbul, 2007. s.105.

politikasının elbette farkındaydı. İngiltere, yalnızca Osmanlı'ya karşı değil, Rusya'ya karşı olan politikasını da değiştirmişti. Ortadoğu'da Rusya'nın mukavemetinden kurtulmuş, Boğazlar meselesinde de Rusya artık eskisinden daha cesur açıklamalar yapmaya başlamıştı. İngiltere'nin şu icraatları, sultanın bu devlete olan politikasındaki köşe taşlarının oturmasına sebep oldu: Öncelikle İngiltere, 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamış görünüyordu. 1878 Berlin Kongresi'nde de yalnızca kendi menfaatlerini içeren maddelerde oynama yapmışlardı. Osmanlı hilafetine zarar vermeyi politika edinmişlerdi. III. Selim, IV. Mustafa ve Abdülaziz Han'ların saltanatları ve hal'inde büyük rol oynamış, 1878'de Kıbrıs'ı ele geçirmiş, 1882'de İskenderiye'yi topa tutmuş ve Mısır'ı işgal etmiştir. Suavi Vak'asını desteklemişlerdir. Balkanlarda Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında aktif rol oynamış, İran ile Osmanlı arasındaki çeşitli meseleler ve özellikle hudut meselesinde İran'ın tarafını tutarak İran'ı haklı çıkarmaya çalışmıştır. Ermeni meselesinde de onları destekleme politikası izlemiş, bu iş için ayrıca Amerika'yı da vasıta yapmışlardır. Mali sahada, ticari çıkarlarının zarar gördüğünü iddia ederek Osmanlı'ya karşı sürekli aleyhte propagandalar yapma yoluna girmişlerdir¹⁶.

Böylelikle İngiltere ile mesafeli bir politika izleyen Osmanlı, düvel-i muazzama ile dişe diş mücadele etmenin yanı sıra büyük savaşlara girmekten çekindiği II. Abdülhamid döneminde, gücünün farkında olarak hareket etmiştir. Avrupa ve Rusya'nın en ufak bir şansı bile değerlendirmek için yarıştıkları bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin karşı politikaları sorumluluk sahibi olan II. Abdülhamid tarafından yönetilmiştir. Bazı özellikleri bakımından iyi bir politikacı ve yönetici olan Abdülhamid gibi bir padişahın otuz üç yıl yönetimde kalması Osmanlı Devleti'nin tarihinde kısa da sürse yeniden canlanma ümitleri doğurmuştur.

“Kızıl Sultan”,” Panislamist” gibi tanımlamaların, dönemin şartları ve sultanın kendince bir vizyonu olması ve kapsamlı politikalar izlediği düşünüldüğünde objektif olmaktan uzak ve haksız tanımlamalar olduğu sonucuna kolaylıkla varılacaktır¹⁷.

16 Vahid Çabuk, *Osmanlı Siyasi Tarihi'nde Sultan II. Abdülhamid Han*, s. 247.

17 Sultan II. Abdülhamid ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Alpay Kabacalı, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İmparatorluk ve Nesnel Tarih Prizmasından Abdülhamid*, İstanbul 2005. s. 302-303. Azmi Özcan, “Sultan II. Abdülhamid”, *Türkler* (editörler; Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII, s. 922-923.

İngiltere'nin özellikle Ermeni meselesindeki çıkarlarını ön plana alan ikircikli tavrı, yalnızca Osmanlılar için değil, Avrupa ve hatta Ermeniler için de önemli bir uyarı mahiyetindeydi. Nitekim bu durum bir Fransız gazetesi olan Liberal'e şöyle yansımıştır: *İngiltere, kendi menfaatleri için Ermenileri Osmanlılara karşı isyan ettirmiştir. Sonra da yardıma gelirim dediği halde gelmemiştir...*¹⁸

İngiltere'nin politik yaklaşımları ve uyguladığı dış politikalar düşünüldüğünde, II. Abdülhamid'in dış politikada, barışı korumaya çalışması ve diplomasiye ağırlık vererek hareket etmesi en isabetli denebilecek yoldur. Hatta devletin bütünlüğü için zaruri olan bu politikanın devamıdır.

Diğer taraftan, II. Abdülhamid Han, Osmanlı'yı savaştan uzak tutmak istediği kadar, belirlediği stratejiyle Avrupalı güçleri birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmayı da başarıyordu. Bu yüzden kendi aralarında çıkar kavgasına da giriyorlardı. Bu stratejisi Osmanlı Devleti'nden kopan ve kopmaya çalışan ancak hâlâ çeşitli toprak talepleri olan Balkan milletleri arasında da uygulamaktaydı. Çıkarları her zaman çatışan Avrupalılar, özellikle İngiltere ve Fransa, Orta Doğu'da zaman zaman karşı karşıya gelmişti. Zaten İmparatorluğun uzak bölgelerinin otoriteden çıkmış olması, II. Abdülhamid'in buraları ikinci planda tutan politikası, Avrupalı devletlerin rekabet ve çatışma içerisine girmelerini sağladı. Avrupalı güçlerin birbirleriyle mücadele etmesi az da olsa Osmanlı Devleti'nin nefes alacak şekilde toparlanmak için vakit kazanmasını sağlamıştır.

Balkan Politikası

Balkanlarda milliyetçilik hareketlerinin tetiklediği gelişmeler II. Abdülhamid'i sürekli olarak dikkatli davranmak zorunda bırakmıştır. Avrupalı devletlerin, kendi çıkarları için devamlı tahrik ve teşvik ettiği isyanların Osmanlı'ya ne gibi zararlarının dokunacağını tahmin ediyordu. Nitekim II. Abdülhamid, buradaki unsurların Osmanlı ile anlaşmazlıklarını körükleyen Batılı devletlere mukabil politikalar geliştirdi. Balkan milletleri Osmanlı'dan teker teker ayrılıp kendi ulusal devletlerini kurmak istiyordu. Ancak hangi topraklarda hangi ulus hâkim

18 Vahdettin Engin, a.g.e., s. 53.

olacak sorusu yeni anlaşmazlıkları doğuruyordu. Bu anlaşmazlıkların ortaya çıkması II. Abdülhamid'in denge siyasetine bir başka açılım sağlıyordu. Zira Balkan Devletleri, hiçbir surette birbiriyle anlaşamıyor, ittifak yoluna giremiyordu. İleri görüşlü olan padişahın bir stratejisi daha gerçekleşmiştir. Padişah, İttihad ve Terakki'nin aksine, Balkan milletlerini iç denge unsuru olarak kontrolü altına almıştı. İttihatçılar, Balkan milletleri arasındaki kilise, toprak vs. gibi sorunlara yapıcı yaklaşım sergileyip uzlaşma ve uzlaştırma siyaseti benimsedi. Ancak Balkan Savaşlarında çözülen Osmanlı Devleti oldu.

Bu gibi gelişmeler dikkate alındığında, Abdülhamid Han'ın, dış politikayı yürütürken şaşkıncı olarak bugün bile geçerli olacak şekilde hareket ettiği anlaşılmaktadır. Kendisinin en çok hatalı olarak görüldüğü ve suçlandığı jurnalcilik faaliyetleri, ona göre bir yöneticinin mutlaka bilmesi gereken olayların bir sunum şekli ve bunların kendisine bildirilmesi ise vatani bir vazifedir. Ayrıca kesinlikle çekinmeden elindeki jurnalleri halka sunabileceğini söylemiş, bunları da halkın ibret açısından bilmeye hakkı olduğunu savunmuştur¹⁹. Yabancı gazetelerin, özellikle anarşist propaganda yapanların Osmanlı askerinin bulunduğu bölgelere girmesini yasaklamıştır.

Balkanlarda, Müslümanlar aleyhine propaganda faaliyetleri yürütülmektedir. Avrupa hükümetleri, bunun için bütçeler ayırmakta, Sırp-ları, Bulgarları desteklemektedir. Rusların da aynı şekilde, Osmanlı aleyhine hareket etmesi, Balkan politikasına açıkça yansır. *İttihad* gazetesinde yapılan tercüme sonucunda *Russkii Mir* (Rus Barışı) adlı gazetenin, Müslümanların Balkanlardaki vahşeti ve Bulgarları cephaneliklere doldurup yakmalarını gibi ifadeler ile pek çok sayısında açık bir şekilde Türk düşmanlığı yaptıkları görülmektedir: 'Yalnız Rus lisanıyla neşr olunan bir gazetede 'İslavların Serbestisi' ser-levhası ve bunun altındaki, Slav devleti tahayyülü ile ilgili haberlerine dair malumat.' ve, 'Bulgaristan'da Katl Meselesi: Devlet-i Aliyye üzerinde oynanan oyunların sürdürdüğü ve bu defaki yalanlarının ise, Bulgaristan'da Türklerin kadın, çocuk yaşlı genç demeksizin vahşicesine saldırdıklarıdır. Zavallı Bulgarlıkları katl ediyormuşuz! Avrupa'nın Sırp olsun başka olsun isyancıları tetiklemesi ve desteklemesine Osmanlı'nın buralardaki mukavemetinin kırılmak istendiğine dair.'

19 V. Engin, a.g.e., 78- 79. s.

Balkanlardaki durumun gazeteye yansıyan haberden de anlaşıldığı üzere, Avrupalı devletlerin âdeta yürüttükleri bir kampanya olarak açıklanması mümkündür. 1876 yılında başlayan Bulgar isyanı Rusya'da eğitim alan birkaç yüz çete mensubunun bazı Türk köylerine saldırması ve 300 civarında köylüyü katletmesiyle tırmandı. Osmanlı makamları ise düzensiz birliklerin isyancıların peşinden giderek 2.100 civarında isyancıyı katletmesine seyirci kalmaktan başka bir politika uygulamadı²⁰. Doğal olarak bu olaylar Avrupa'da çok geniş yankı buldu. Özellikle İngiltere'de iç siyasetin malzemesi yapıldı. Liberal Parti Lideri William Gladstone,²¹ olayları çarpıtarak Türkleri Bulgarlara karşı zulüm yapmakla suçluyordu. Yayınladığı broşür sayesinde Avrupa kamuoyunun da dikkatini çekerek Osmanlı hükümeti yerine Türkleri suçlamayı sürdürerek Balkanlardan Türklerin çıkarılması gerektiği fikrine zemin hazırlıyordu²².

Fransa Politikası

Sultan Abdülhamid, Fransa'ya karşı da ihtiyatlı tutum takındı. Hatta daha önce babası Abdülmecid ve amcası Abdülaziz'in saltanatlarındaki ilişkilerin aksine pek sıcak bir politika yürütmedi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin dostluğunun İngiltere ve Rusya'ya karşı bir zamanlar kendisi için önem teşkil ettiği Fransa, Abdülhamid devrinde Osmanlı'yla münasebetlerinde aynı yakınlığı göstermemişti. Bu yüzden Osmanlı, Balkan politikasında olduğu gibi, Orta Doğu'da çıkarları çatışan İngiltere ve Fransa'yı ve daha sonra İngiltere ve Almanya'yı birbirine karşı koz olarak kullanmaya çalıştı. Sömürge arayışında olan ve hızla güçlenen Almanya, bu üç büyük devlet karşısında Osmanlı için, değişik açılar düşünüldüğünde iyi bir müttefik olabilirdi. Bu yüzden II. Abdülhamid'in gözünde, Almanya'nın konumu önem teşkil etmeye başladı. Fransa ile ilgili hususi iradelerinde umumiyetle Fransa'nın güneydoğudaki hareketleri göze çarpmaktadır²³. Güneydoğu'da Fransız

20 Kemal H. Karpat- Robert W. Zens, I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler* (editörler; Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII, S. 874.

21 T. Niyazi Karaca, Büyük Oyun; İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı, İstanbul 2011

22 William E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Londra, 1876.

23 BOA, İrade Hususi, 82, 8M. 1310, Vahdettin Engin, a.g.c., s. 227'den naklen.

konsoloslugu ile yerel güvenlik güçleri arasında olaylar meydana gelmekte, bu gibi durumlar mahkemeye intikal etmektedir. Trablusgarp civarında saldırılarda bulunan Fransızların durumu I. Dünya Savaşı'nın âdetâ provası mahiyetini taşımaktadır.

Rusya Politikası

1877-78 Rus Harbi'nin izlerini silmeye çalışan II. Abdülhamid, büyük devletlere karşı büyük savaflara girmekten kaçınma politikası izlemeye başladı. İngiltere'ye olduğu gibi Rusya'ya da temkinli yaklaştı. Çar'la mesafeli olurken, diplomatik iletişimi de kesmeden çeşitli vesilelerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Çar, Kırım sahilindeki yazlık sarayına geldiği zaman, ona özel temsilcisini ve hediyelerini göndermeyi ihmal etmezdi. 1877-78 Harbi'nden sonra Rus düşmanlığı Osmanlı toplumunda yükselmişti. Bir zamanlar elçilerin münasebetiyle ve Kırım vasıtasıyla yapılan görüşmelerle sınırlı kalan, Osmanlı'nın doğrudan muhatap olmadığı Ruslar, kısa zamanda büyük gelişme gösterdi. XVIII. ve XIX. yüzyılda Rusya, Osmanlı Devleti için en büyük tehlike haline geldi. Almanya, İngiltere ve Fransa, Rusya'nın karşısında yer almaktaydı. Bunlardan zaman zaman Rusya mevzuunda destek gören Osmanlı, Rusya ile de barışçıl ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır. Sorunlarını Abdülhamid'in saltanatı boyunca gördüğümüz dış politikada diplomatik esaslı tutum istikametinde çözmeye çalışmıştır. Rusya'nın İngiltere ile çıkarlarının çatıştığı bir başka nokta Hindistan idi. Türkistan'da yayılma politikası izleyen Çarlık Rusyası'nın Hindistan'ı tehdit pozisyonu alması - zaman zaman Osmanlı'nın Rusya ile yakınlaşma yolunu açsa dahi Boğazlar Meselesi gibi ihtilaflar daima buna engel teşkil etmiştir. Zaten Abdülhamid Han'ın temkinli davranması her zaman zarardan uzak kalmayı getirmiştir. 1909 yılında Rusların İstanbul Boğazı'na saldırı hazırlığında bulunduğu haber alınması padişahı yeniden daha ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir. Büyük devletlerin senelerdir süren ana politikalarının değişmeyeceğini bilen II. Abdülhamid, dış ilişkilerdeki rotasını buna göre belirlemiştir.

Rusya'nın da konsolosluklar vasıtasıyla ilgili olduğu bölgelerde faaliyet ve keşiflerde bulunması söz konusuydu. Bu tür faaliyetler Abdülhamid'in valileri ve muhbirleri tarafından kendisine bildirilen havadistendi. Sultan, hususi iradelerinde, buralardaki Osmanlı

yöneticilerin disiplin içerisinde gerekli tedbirleri alarak Rusya'ya uyarıda bulunmasını emreliyordu²⁴.

Avusturya, Rusya ve Osmanlı'nın dış politikada birleştikleri tek bir konu vardı: Anarşistlerin bu ülkelerdeki faaliyetlerinin önlenmesi. Osmanlı'nın ve özellikle de çok unsurlu bir yapıya sahip olan Avusturya'nın toprak kayıpları gibi, zaten bundan önce de gerçekleşen birtakım zararlara uğramasından kaçınıldığından bu nevi faaliyetler engellenmeye çalışılmıştır.

Almanya Politikası

II. Abdülhamid, Mısır'ın İngilizler tarafından 1882'de işgal edilmesinden sonra daha belirgin bir şekilde ortaya çıkan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikalarından büyük rahatsızlık duyuyodu. İngilizlerin asıl maksadının Osmanlı Hilafet otoritesinin İslam dünyasında zayıflatılması ve bu politika başarıldıktan sonra da Hicaz veya Kahire'de İngiliz destekli bir Arap hilafeti kurulması olduğunu düşünüyordu. 1904'teki İngiliz-Fransız İttifakı'ndan sonra Büyük devletleri birbirine düşürme politikası artık netice vermemekteydi. Zaman, diplomatik mücadele ve müttefik arayışı zamanı idi.

Almanya'nın kendisi için herhangi bir tehdit durumunda olmadığını düşünen Osmanlı sultanı, Rusya'nın geleneksel politikasının bir uzantısı olan Boğazlar Meselesi için Almanya'yı kontrolde tutmaya çalışacaktı. Rusya'ya karşı Balkan topraklarında sağlamak istediği askerî güvenliği ve İngiltere'ye karşı Asya ve Kuzey Afrika'da siyasi güvenliği bu kısıtlı şartlar içerisinde Almanya'nın desteğini almaya çalışarak sağlamak isteyecektir²⁵. Sanayisi günden güne gelişen Almanya'nın söz konusu bölgelerde toprak arayışı olmadığı gibi, Rusya ve Avusturya-Macaristan'a karşı set oluşturabilecek durumdaydı²⁶. Almanya için ise Osmanlı Devleti'nin çökmesi, sürmesinden daha kötü sonuçlar doğurabilirdi. Almanya ve Avusturya – Macaristan ile geniş ölçekli askerî ittifaklar için kapılar aralanarak daha kuvvetli işbirliğinin yolu açıldı.

24 bkz. Kırımî-zade Mehmed Neş'et Efendi, *Sultan II. Abdülhamid Han'a Takdim Edilen Jurnallerin Tabkik Raporları*, Haz. R. Gündoğdu- K. Erkan- A.Temiz İstanbul, 2006, s.

25 Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bkz, İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983.

26 François Georgeon, a.g.c., s.262.

Osmanlı ordusuna eğitimci subayların gönderilmesi atılan ilk adımların somut sonuçlarından birisidir²⁷.

Devrinin sonlarında açığa çıkan Almanya politikası bu şekilde izah edilebilecek olan Abdülhamid Han'ın bu devletle ilgili politikasına ışık tutacak sözleri ise şunlardır:

'Almanları tercih etmem Fransızların pek hoşuna gitmiyor ise de, böyle hareket etmem için muhtelif sebepler vardı. Sempatimi Almanlar'a tevcih etmem için sadece Kayser'in şahsı kafidir. O, gayri ihtiyari sevilen, itimat telkin eden, hakikaten hayran olunabilecek bir insandır. Memleketinin seviyesini ne kadar yükseltmiştir. Zaten Almanlar Fransızlara nazaran daha sevimlidirler ve tabiatleri itibariyle Osmanlılar'a daha yakındırlar. Onlar da Osmanlılar gibi yavaş harekete geçen fakat sadık ve namuslu insanlardır; çalışkan ve sebatkârdırlar. Kayser'e Filistin'de bulunan Alman Katoliklerini himaye hakkı verildiğinden dolayı Fransa'nın bağırıp çağırması büyük kabalıktır. Fransızlar I. Fransuva zamanından beri Hıristiyanların ve Hıristiyan teşkilatının hamisi olduklarını ileri sürüyorlarsa da Almanlar gibi kuvvetli bir milletin başka bir devletin himayesini kabul etmeyeceklerini bilmeleri icab eder. Alman Katoliklerini himaye hakkının doğrudan doğruya Alman İmparatorluğu'na ait olacağı aşıkardır.²⁸

Uzak Doğu Politikası

Avrupa devletleri ile sürdürülen ikili ilişkilere nazaran çok ayrı bir istikamette ilerleyen Uzakdoğu ile ilişkiler, II. Abdülhamid zamanında ılımlı ve barış içerisinde geçmiştir. II. Abdülhamid dış politikada işbirliği yapabileceği devletler arasında Japonya'ya da önem verdi. Ancak Hindistan ve Güneydoğu Asya ile ilişkiler aradaki mesafe sebebiyle arzu edildiği gibi gelişme gösteremedi. 1881 yılında Japonya tarafından atılan adımla karşılıklı ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde olumlu beklentiler ortaya çıktı. 1883'te Japonya'dan gelen heyeti en iyi şekilde ağırlayan II. Abdülhamid, imparatora bir murassa nişanı da gönderdi. 1896'da Japonya'dan gelen heyeti karşıladığında Japonya'nın en büyük nişanı olan krizantemi, padişahın üzerindeydi²⁹.

27 François Georjeon, a.g.e., 264.

28 Vahdettin Engin, agc, s. 39.

29 Eraslan, agc, s.128.

Deniz Harp Okulu öğrencilerinin teorik bilgilerini pratiğe dönüştürmelerine imkan vermek amacıyla Ertuğrul okul gemisinin Japonya'ya gönderilmesi II. Abdülhamid döneminde meydana gelen dramatik bir olaydır.

Yaverlerinden Osman Paşa'nın komutan tayin edildiği gemideki görevliler çeşitli nişanlarla taltif edildi. Uzakdoğu'da Japonya'ya gideceği limanlarda Müslümanların Halifesi ihtişam ve gücünü gösterecek gemide her türlü hazırlık yapıldı. Nitekim Temmuz 1889'da Japon imparatoruna takdim edilecek imtiyaz nişanını da taşıyan gemi Ekim 1889'da Bombay Limanı'na ulaştı. Burada beklentilerin üstünde kalabalık bir Müslüman topluluğu gemiyi karşıladı. Gemiyi çok sayıdaki ziyaretçi âdeta kutsal bir mekân gibi gezdi, şükür namazları kıldı. 7 Haziran 1890'da Japonya'ya varana kadar demir atılan her Müslüman limanında ortaya çıkan harikulade ilgi II. Abdülhamid'in halife unvanının manevi gücünü gösteriyordu. Japonya'da imparatorun özel misafiri olarak üç ay kadar kalan gemi, geri dönüş yolunda 16 Eylül 1890'da bir tayfun sebebiyle battı. 593 kişilik gemi personelinin sadece 69 kişi kurtuldu. Türk-Japon ilişkilerinin çok iyi bir başlangıcı olan ziyaret ne yazık ki hüznü bir olay sebebiyle tarihte yer almıştır. Geminin battığı Kışu Kashinozaki burnunda Türk şehitleri adına bir anıt yapılmıştır. Hayatta kalanlar iki Japon gemisi savaş gemisi ile İstanbul'a getirildi.

1905 Rus Japon Savaşı ortaya çıktığında, dünyanın dikkati Uzakdoğu'ya çevrildi. Rusya'yı yenmeyi başaran Japonya, Osmanlı Devleti'nde kendilerine duyulan sempatiyi arttırdı³⁰.

Dış politikada iyi sonuçlar alabilmenin en büyük yollarından biri de iyi yetişmiş aydın insan gücüne olan ihtiyaçtır. Bunun için âdeta bir yeniden inşa dönemi başlatmıştır. Resmî binaların inşası, Anadolu demiryolu hatları ve entelektüel kesimin yetiştiği imparatorluğun çeşitli yerlerindeki üniversiteler, hukuk ve tıp mektepleri onun devrinde yaptırılmıştır.

Güneydoğu Asya Müslümanları, Çin ve Japonya'nın hususi bir yer teşkil ettiği Uzakdoğu cephesiyle ilişkilerin ana eksenini, İslamiyet'in buralarda yayılmaya çalışılması ve emperyalist güçlerin faaliyetlerinden

30 Eraslan, agc. ,s.129.

Osmanlı'ya sığınan Müslümanlara sahip çıkma politikası oluşturmaktadır. Mademki sultan, halife unvanını taşıyordu, o halde dünya Müslümanlarını muhafaza etmek başlıca vazifesi olmalıydı. Hilafet unsuru, böylece, iç siyaset için olduğu kadar dış siyaset için de temel unsurlardan biri hâline gelmekteydi. 1877-1878 Savaşı esnasında Abdülhamid Han, Hind ve Güneydoğu Müslümanlarının yardımlarını unutmamıştır. Japonya ve Çin'in yeni bir dış politika arayışına girdiği sıralarda ikili ilişkiler gelişmeye başlar. Buralara sürekli kitap ve heyetler gönderilmektedir. Özellikle Çin'e din adamları gönderilmiştir³¹.

Arabistan Politikası

Arabistan'daki politikanın kilit noktası, Hicaz'da Osmanlı yönetimi ve hâkimiyetinin en geleneksel sembolü olan Surre Alayları'dır. II. Abdülhamid Surre'ye verilen desteği arttırarak bölgedeki Osmanlı sultanı ve halifesinin imajını yükseltmeye çalıştı. Bu meyanda, bölgedeki mübarek makam ve türbelerin tamir ve bakımına bizzat halifenin büyük önem verdiği bölge halkına gösterilmek istenmiştir. Burada Osmanlı'nın karşılaştığı esas sorun, İngiltere'nin bölgedeki faaliyetleri ve Mekke emirlerinin Osmanlı'nın batı yanlısı reform çabalarından duyduğu rahatsızlıkları tırmandırmasıdır. Bunun sonucunda Mekke emirleri itaatsiz davranışlara girişip İngilizlerle işbirliği yoluna gitmeye başladılar. Sonuçta İngilizlerin hâkimiyetine girmekten de kurtulamamışlardır³². Halife olarak Abdülhamid Han, bu bölgelerde tamirlerin yanı sıra su yolları, hizmet için hayır müesseseleri, hastahane ve misafirhaneler yaptırmış, hacıların masraflarını karşılamıştır. Yapılan imar faaliyetleri ve yardımlar olumlu neticeler verdi. Sultan Abdülhamid, tahttan indikten sonra bile bu hizmetleri sebebiyle hayırla anılmıştır.

Onun bölgedeki çalışmalarının en önemlisi, Hicaz Demiryolu'dur. Hattın temel amacı Haccı kolaylaştırarak Müslümanların kolayca ve sağlıklı olarak hac yapmalarına imkân tanımaktır. Ayrıca, askerî açıdan özellikle bu dönemde artan yabancı saldırılarına karşı koyabilmektir. Tren yoluyla hızla askerler bölgeye gönderilecek, herhangi bir isyan ya da dış saldırı durumunda hemen müdahale edilebilecekti.

31 Cezmi Eraslan, *Doğruları ve Yanlılarıyla II. Abdülhamid*, İstanbul, 1992. s. 128.

32 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı, Ankara 1998.

Diğer yandan ekonomik refah için bölgeye çok daha fazla hacı ve ticaret erbabının gelmesi sağlanacaktı. Mekke ve Medine'de ihtiyaç duyulan tahıl, sebze-meyve ürünlerinin ulaşımı kolaylaşacaktı. Böylelikle, Osmanlı Padişahının yüceliği, cömertliği ve gücü daha çok hac yapma imkânı bulan dünya Müslümanları arasında yayılacaktı.

İmparatorluğun toprakları savunmada önem derecesi, hazineye katkısıyla ilişkili olarak düşünülebilir. Tarım yahut maden yatakları açısından zengin topraklar Osmanlı için önem teşkil eder ve bundan ötürü buralara asker göndererek müdafaasına önem verilirdi. Ayrıca geniş arazilerin mülkiyetini elinde bulundurmak isteyen Abdülhamid, böylelikle buralarda oluşacak olası yabancı kolonilerin tehlikesinin de önüne geçmeyi hedefler. Bu, François Georgeon'un deyimiyile, *zirai sömürgeleştirme faaliyetleridir*. Özellikle Afrika'daki madenlere ilişkin epey kârlı girişimlerde bulunan Abdülhamid Han, bu gelirlerin önemli bir bölümünü Hazine-i Hassa' ya aktarmıştır³³.

Buralardan - Arabistan gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu devlete bağlı topraklar- Avrupa'nın da bazı çekinceleri olduğu muhakkaktır. Tarikat meselesi gibi... Tarikatlar, hangisi olursa olsun sömürgeciliğe karşı duruşları ve mücadeleleriyle dikkat çeker. Avrupa düzenine zıt fikirlerin gelişmesi ve buradaki Müslüman kesim arasında hızla yayılarak bir tür komplonun oluşmasından büyük endişe duyan Avrupalılar, her geçen gün bölgedeki denetimlerini arttırma yoluna gitmişlerdir. Bu yüzden Osmanlı ile Avrupa arasında gerek basın yayın gerekse muhtelif alanlarda bir mücadele ortamı oluşmuştur. Ya Osmanlı, buradaki Müslümanlara sahip çıkacak ve halifenin otoritesini yeniden tesis edecek ya da sonuçlarına göz yumacak, önemli gelirlerden ve siyasi duruşundan vazgeçecekti. Bunun idrakiyle dış politikasını oluşturan Sultan Abdülhamid, dünya Müslümanları üzerindeki otoritesini tesis ile bunu tüm Avrupa'ya karşı kullanmayı bilmiştir.

Mısır Politikası

1881 yılında Tunus'un Fransa tarafından işgal edilmesi karşısında istediği tepkiyi veremeyen II. Abdülhamid, 1882 yılında Mısır'ın da İngiltere'nin işgaline uğraması karşısında zaman zaman inisiyatif almakta kaçınmasına rağmen, yapabileceği her şeyi yapmaya çalışmıştır.

33 François Georgeon, a.g.c., s.

II. Abdülhamid döneminde -evvelden beri benimsenen- Osmanlı Devleti'nin jeopolitiği; Anadolu'dan Tuna Nehri'ne kadar olan toprakları içine alan Rumeli bölgesiydi. II. Abdülhamid devletin merkezi ve kalbi olarak buradaki topraklara büyük önem veriyordu. Bunun dışında kalan yerler devletin Avrupa'daki toprakları gibi stratejik değere sahip değildi. Bu ön-kabullere sahip olan II. Abdülhamid, Mısır'a Osmanlı askeri gönderilmesi fikrine şiddetle karşı çıktı. Çünkü böyle bir tercih, Balkanları istila amaçlarını hâlâ taze tutan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya tehlikesi ile Akdeniz'de sömürgecilik emellerini gerçekleştirmek isteyen ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü aleyhinde davranışlarda bulunan İtalya'nın Osmanlı ordusunun zaten zayıf olan gücünü iyice azaltmasına sebep olacaktı.

Mısır Sorunu, Sadâret mührünün el değiştirmesinde aşağıda da belirtileceği üzere, zaman zaman en önemli sebepler arasında yer almıştır. Mısır'daki İngiliz işgali Sultan II. Abdülhamid Han tarafından sürekli önemsenmiştir. Meselenin halli istenmekle birlikte, kontrol altına alınması ve devletin başına daha büyük problemler açmaması temel hedef olarak padişahın benimsediği bir siyasettir. II. Abdülhamid bu meseleye çözüm olarak ileri sürülen askerî müdahale seçeneğinden sürekli kaçınmıştır. Balkanlardaki milliyetçilik hareketleri, Doğu Rumeli sorunu, Ermenilerin terör eylemleri, Batılı ülkelerin ıslahat baskıları gibi büyük dış meseleler yanında Mısır meselesinin daha fazla büyümesi ve askerî bir çatışmaya yol açması Padişahın arzu etmediği bir nokta idi.

İlk dönemde yani 1879-1885 yılları arasında, askerî müdahale seçeneği, Osmanlı Devleti'ne bir çıkar sağlamadığı gibi yeni meselelere yol açacağı düşüncesiyle, uzak durulması gereken bir politika olarak benimsendi. Mısır sorunu ve daha sonra Sudan sorunu boyunca, bu politika II. Abdülhamid'in öncelik verdiği bir yaklaşım olmuştur.

İkinci dönemde (1885-1904), işgalden sonra izlenen politikalarda ise Osmanlı Devleti'nin temel amacı İngiliz askerlerinin Mısır'daki işgaline son vermektir. Bunun için, Osmanlı devlet adamları çok yerinde bir strateji belirleyerek, işgalin sona erdirilmesini yani İngiliz askerinin Mısır'ı tahliye etmesinin bir takvime bağlanmasını bütün diplomatik görüşmelerde, ısrarla talep ettiler³⁴.

34 Mısır'da Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid devrindeki tarihi için bkz. S. Kızıltoprak, Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı, İstanbul 2010.

Üçüncü dönemde (1904-1909) Mısır'daki İngiliz işgaline karşı verilen mücadelenin Mısırlı milliyetçilere perde arkasından destek verilmesi suretiyle sürdürülmesi benimsenmiştir. Pasif bir politika olarak görülen bu tavrın en önemli sebebi Mısır sorununda Osmanlı Devleti'ne ve Mısırlı milliyetçilere en fazla destek veren Fransa'nın âdeta saf değiştirmesidir. Bunun neticesinde İngilizlere karşı sürdürülen bağımsızlık mücadelesinde kısa bir zaman için bir bocalama yaşanmıştır. Ancak inisiyatifi elinde bulunduran Mustafa Kâmil, tamamen Mısır halkına yönelerek mücadelesinden vazgeçmemiştir. Mısırlıların umut bağladığı bir lider olarak yeni çıkış yolları aramaktan geri durmamıştır.

Osmanlı Devleti, Mısır sorununa ilişkin olarak askerî destek de dâhil her desteği vereceğini vaat eden Fransa'ya güvenmekten başka bir alternatifi olmadığından 1887 antlaşma metnini imzalamamıştı. Zaten Rusya'nın da Fransa ile birlikte hareket ederek antlaşma metnine itiraz etmesi, II. Abdülhamid'e imzalamayı reddetmekten başka bir seçenek bırakmamıştı³⁵. Ancak ilerleyen yıllarda, Fransa'ya duyulan güvenin sınırlı olduğu görülmüştür. II. Abdülhamid'in politikaları ve Mısır'da ciddi mesafeler alan Mustafa Kâmil hareketi neticesinde İngilizler, Mısır'daki çıkarlarını korumak için 1904'te, Fransa'ya Fas'ta verilecek bir tavize mecbur kalmıştır.

Bundan sonra İngiltere, Mısır'da Osmanlı Devleti'nin egemenliğini tanımaya devam etmiştir. Mısır'ı himaye altına almak ya da sömürgeleri arasına katmak, gibi bir politika izlemeye cesaret edememiştir. İngiltere'nin bu cesareti göstermesi, I. Dünya Savaşı'nın başladığı zamana kadar ertelenmiştir. Dolayısıyla, II. Abdülhamid devrinde uygulanan politikalar sayesinde Osmanlı Devleti, İngiltere'nin dünyanın diğer bölgelerindeki sömürgelerinde olduğu şekilde rahat hareket etmesini ve sömürge politikalarını uygulamasını Mısır'da sınırlamıştır. Dolayısıyla, bu sonuç dikkate alınırca, stratejiyi belirleyen II. Abdülhamid, tahliye konusunda başarısız olmakla birlikte, İngiliz işgalinin ilhaka ve himayeye dönüşmeyip sınırlı kalması noktasında, politika uygulayıcı olarak başarılı görülmektedir.

Mısır Sorunu karşısında Osmanlı Devleti'nin dış politikasını, özellikle II. Abdülhamid'in padişahlığının ilk yıllarında uygulanan siyaseti

35 BOA, *İrade Mısır*,1285.

şu şekilde tanımlamak mümkündür: Osmanlı politikası, riskten kaçınan, büyük devletlerle özellikle İngiltere ile savaşa yol açacak teşebbüslerden uzak duran, büyük devletlerle ilgili sorunlarını çözmek için bir başka güçten yardım alma arayışlarına giren, görüşme masasında tezlerini ifade ederken buyurgan ve otoriter değil, ikna edici yaklaşımlarda bulunan ve şartların değişmesini beklerken zaman kazanma politikasına sıkça başvuran ama gücünün sınırlarının farkında olan özelliklere sahipti.

Bu özelliklere sahip Osmanlı Devleti, dış politika mekanizması, İngiltere'nin Mısır'dan çıkması için elinden geleni yapmıştır, fakat tahliye konusunda netice alamamıştır. Sonuç alma inisiyatifi meselenin başından itibaren bir şekilde Mısır toplumuna bırakılmıştır. Bununla birlikte, İngiltere'nin Mısır'da rahat bir şekilde istediğini yapmasına da izin vermemiştir. Mısır sorunu konusunda, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış şartlar, uluslararası alandaki gelişmeler ve Mısır'daki olaylar dikkate alınarak bir analiz yapıldığında, Osmanlı Devleti, Mısır üzerindeki egemenlik haklarını korumak için gayret ermiştir. Her şeyden önce Osmanlı Devleti, gücünün sınırlarının farkında olarak bölgeye asker sevk etme konusundaki dış baskılara direnerek sıcak çatışma riskini almamıştır. Bununla birlikte, diplomatik alanda yapılan faaliyetlerle uluslararası kamuoyunun dikkatini canlı tutmayı başarmıştır. Büyük güçler arasındaki sömürgeci politikalar dolayısıyla süren rekabetten istifade etmesini bilmiştir.

Mısır sorunu konusunda Sultan II. Abdülhamid tarafından belirlenen strateji; Osmanlı askerî müdahalesi olmadan İngiltere'yi Mısır'dan çıkarmaktır. Bu strateji doğrultusunda uygulanan, her diplomatik zeminde tahliye maddesini gündeme taşımak ve tahliye konusunda verdiği sözler sebebiyle İngiltere'yi büyük devletlere karşı sıkıştırılmaya çalışmak gibi politikalar, genellikle doğru ve isabetli olmuştur. Ancak diplomatik alanlarda kullanılan araçlar tam bir etkinlik gösterememiştir. Diplomatik misyonların başarısızlıklarına yol açan en önemli faktörler arasında, yetmişmiş personel ve diplomatik tecrübe eksikliği bulunmaktadır.

Mısır'da işgale karşı Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın desteği ile büyüyen Mustafa Kâmil hareketinde olduğu gibi milliyetçi bir muhalefetin oluşmasında dolaylı bir etkisinin olduğu açıktır. Aynı zamanda, II.

Abdülhamid'in bu karizmatik lideri Paşa unvanıyla onurlandırması ve mücadelesini desteklemesi ise ona bambaşka bir güç vermiş ve meşruiyet zeminini kuvvetlendirmiştir. Bu hareket hem kendi hedefleri doğrultusunda önemli başarılar elde etmiş hem de Taba Olayı'nda görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin stratejik çıkarlarına katkıda bulunmuştur.

Son olarak Osmanlı Devleti, politika araçlarındaki kısıtlama ve dış politika önceliklerine rağmen, fiilen işgal altında bulunan Mısır üzerindeki haklarını, uzun süre korumayı başarmıştır. Dolayısıyla, belirlenen doğru strateji ve politikalar sayesinde; Osmanlı Devleti, İngiltere karşısında, Mısır'ı kolay bir lokma yapmamıştır. Kendi çıkarlarını korumak için, diplomasiyi etkin bir şekilde kullanmıştır. Diplomatik misyonların başarısız olmasına rağmen, etkin bir dış politika stratejisi belirleme konusunda, başarı sağlanmıştır. Mevcut şartlardan mümkün olduğunca istifade edilip Mısır ve Osmanlı Devleti'nin yarar sağlaması için uğraş verilmiştir. Bu bağlamda zaman zaman kendi aralarında uyumsuzluk konuları ortaya çıkmış olmasına rağmen- incelenen dönemin genel özellikleri göz önüne alındığında kaçınılmaz olarak değerlendirilebilecek bu durum hariçte tutulursa- II. Abdülhamid, II. Abbas Hilmi ve Mustafa Kâmil gibi politik aktörlerin liderliği, önemli olmuştur. Bu dönemde İngiliz işgaline son verme hedefi gerçekleştirilemese de, İngiliz işgal yönetiminin Mısır'daki sömürgeci politikalarını sınırlandırma, Mısırlıların bilinçlendirme ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin bağımsızlığına kavuşması için başlatılan harekete daha kuvvetli bir zemin bırakılması noktasında bu aktörlerin katkısı kayda değerdir.

Yemen, Basra Körfezi ve Kuveyt Politikaları

Umumiyetle yönetim aksaklıklarından dolayı oluşan sıkıntılar, devletin merkezden uzak bölgelerinde öncelikle asayişin temin edilmesini zorunlu kılmıştır. Yapılan yerel reform ve örgütlenmelerde Arap vilayetlerine hususi ilgi gösterilmesinin temel sebebi ekonomiktir. Buraların uluslararası ticaret merkezi olma özelliği, devletin kontrol sağlama isteğini güçlendirmiştir³⁶.

Valilerin dış güçlerle işbirliği ve itaatsizlikleri dolayısıyla Osmanlı otoritesi zaafa uğramıştır. II. Abdülhamid zamanında, izlenen eşraf ve İslam

36 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, (Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908- 1918)*, İstanbul, 1998. s.35.

birliği politikaları, sarsılan devlet otoritesini bir müddet daha muhafaza edebilmesine imkân sağlamıştır. Eğer buralardaki sıkıntılara bir bahane ile yabancı hükümetlerin karışması engellenmek isteniyorsa, ıslah şartı yerine getirilmeli idi. Hükümet teşkilatının kurulması, halkın halifeye bağlılıklarının sağlanmaya çalışılması gibi icraatlar zikredilebilirse de bunlar netice almaya yetmemiştir. Elde edilen kısmi başarılar da kısa vadede olmanın ötesine geçememiştir. Osmanlı buralardan devlet aleyhtarı yayınları uzak tutmaya gayret göstermiştir. İslam'ın hamisi olduğunu hissettirmek için buralara dinî içerikli yayınlar gönderilmiş, yörede Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesinde faydaları görülen insanlara ve yakın çevrelerine sahip çıkılmaya çalışılmıştır. İngilizlerin özellikle Mısır'daki basın yayın yoluyla halifelik kurumunu Osmanlılar aleyhine şekillendirmesine (*halifelik Arapların hakkıdır gibi*) karşı yine basın yoluyla mücadele edilmiştir. el-Cevâib gibi başarılı Arapça yayın yapan bir gazetenin faaliyetine destek verilerek Osmanlı hilafetine karşı tezler çürütülmeye çalışılmıştır.

Yemen, Mısır, Basra Körfezi ve Hicaz gibi bölgelerde yürütülen politikayla, asayişin teminine çalışılmıştır. Hükümet teşkilatının kurulması, halkın halifeye bağlılığının sağlanması gibi icraatlar kısmen etkili olmuştur. Osmanlı buralarda Abdülhamid aleyhtarı basın yayın organlarını yasaklayarak devlet aleyhine kamuoyu oluşmasının önüne geçmeye çalışmıştır.

İran ve Orta Asya Politikaları

İran ile 'ittihad' meselesi ilk dönemlerde, 1876-86 arasında gündemde olmuş ve barışçıl ilişkiler yaşanmıştır. Bu tarihlerden sonra ise, Nusret Paşa'nın aktif çalışmalarıyla Rusya'yı da içine alarak İngiliz yayılmacılığına karşı bir set oluşturacak ittifak gündeme gelmiştir. Sınırdaki göçebe Kürt halkının meselesi ise iki devlet arasında ihtilaf tohumlarını atmaya başlamıştır. 1886'dan sonra Abdülhamid Han; İran'la, Şii halkın giderek artması ve Bağdat Musul ve Basra civarında hızla yayılmasından ötürü, aktif mücadele içerisine girmiştir.

Orta Asya ile ilişkilerinde Osmanlı, bu tarihlerde karşısındaki en büyük güç olan ve Türkistan'da yayılma politikası güden Rusya'ya karşı mukavemet göstermek zorunda idi. Rusya, Osmanlı'nın Abdülhamid devrindeki İslam Birliği politikası sonucu Orta Asya ve Kafkas halkı

arasında İslam düşmanlarına ve sömürgecilere karşı bilinçlenme siyasetinin yayılması faaliyetlerini büyük tehlike olarak görmekte idi. II. Abdülhamid, Hokand, Hive ve Buhara'dan gelen hacıları ihсанlara boğarak onları kendi safına çekip, şeyhleri ve diğer din adamlarını düşmanlarına karşı kullanma politikası izlemiştir.

Saltanatından önce duyduğu, devletine yakıştıırılan 'hasta adam' nitelemesini asla kabul etmeyen Abdülhamid Han, iktidar olduğunda Osmanlı'yı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak için son derece kararlı ve azimli bir şekilde hareket etmiştir. Geçmişte model alabileceği herhangi bir yol görmemektedir. Kendi politikasını oluşturarak, devletin içinde bulunduğu şartları iyi tahlil etmiş, çocukluğundan beri içe kapanık olarak, gözlemlediği pek çok alanda saltanatı başlar başlamaz düşüncelerini fiile dönüştürmeyi başarmıştır.

Değişen toprak dengelerini göz önünde bulundurarak, imparatorluğu felakete sürükleyeceğini düşündüğü toprakların üzerinde durmamış, önceliği Anadolu ve Arap topraklarına vermiştir. İmparatorluğun uzak sahalarında valilerin durumunu değerlendirip her türlü hareketlerini raporlandırma yoluyla bir zaman daha buraların merkeze bağlı kalmasını sağlamıştır. Diplomatik ilişkilere ağırlık veren Abdülhamid Han devrinde, bu alanda çok önemli aşamalar kaydedilmiştir. Abdülhamid, icraatlarının kendi dönemindeki gelişmelerin gerektirdiği şeyler olduğunu düşünmektedir. Ne gerekirse, onu yapmıştır. İmparatorluğun çözümlmesine engel olamadıysa da en azından kendi saltanatı boyunca ayakta tutabilmeyi başarmıştır. Zaten kendi zamanının büyük diplomatlarının övgülerine mazhar olan bu padişahı, burada ne övmek, ne de yermek gibi bir amacımız olmadığı halde, Abdülhamid'in devrinin şartları düşünüldüğünde üstün bir politikacı, stratejist ve devlet adamı olduğunu söylememiz tartışma götürmezdir. Aslında yaptığı icraatlar eski ile modern unsurların karışımı olarak nitelenebilir. Çünkü onun oluşturduğu rejim, bu şekilde açıklanabilecek bir rejim olup, Osmanlı yönetim sistemi ile kendi devrinin birtakım siyasi unsurlarının birleştirilmeye çalışılmasından ortaya çıkmıştır. Bu mutlakiyetçi tutumda etkili olan unsurlar yalnızca dış güçlerin Osmanlı ile ilişkilerindeki politika değişikliği değildir. İçeride, devlet adamlarının kabiliyetsizliğini gören ve onlara güvenmeyen Abdülhamid Han'ın amcasının feci ölümü ve

ağabeyi Sultan V. Murad'ın tahttan indirildikten sonra akli dengesinin düzelmeye başlamasının verdiği tesirler de tutumuna tesir etmiştir. Devleti zarara uğratabilecek tüm gelişmelerin faturasının en aza indirgenmesi için başka bir seçenek mümkün değildi. Abdülhamid, gözlemlerinden çıkardığı derslerle kurduğu bu politikasının meyvesini kısa zamanda alarak, Kanuni, Yavuz gibi padişahlar tarafından elde edilen geniş otoriteyi sağlayan son padişah olmuştur. Onun dış politikası XX. Yüzyılın Türk dış politikasını da belirlediğinden çok önemlidir.

Hulasa, Sultan Abdülhamid, 1877-1878 Türk-Rus savaşının feci sonucu olan Berlin Andlaşması'yla Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı ağır tazminatından başka savaş tazminatı gibi ağır yükler, göçmen meselesi, durumu gitgide kötüleşen memleketin vaziyeti ile Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Almanya'nın kısacası bütün Avrupa'nın düşmanlığı karşısında tek başına uğraşmak zorunda kalmıştır.

İleri görüşlülüğü ve siyasi dehasıyla bu devletlerle olan ilişkilerini iyi ayarlayarak imparatorluğu otuz üç sene yaşatmayı bildiği halde İttihat ve Terakki birkaç yılda imparatorluğu yıkıma sürüklemiştir. Zamanında 1897 Yunan Savaşı'ndan başka, memleketi savaşa sokmamıştır. Zaten bu savaşta da kendine olan güveni tamdır. Kesin zafer kazanarak Osmanlı Devleti'nin küçük devletlere karşı güçlü olduğunu göstermiştir. Kapitülasyon belasından ötürü ve devletin içinde bulunduğu mali sıkıntıya rağmen orduyu güçlendirmiş, eğitime önem vermiş, pek çok orta ve yüksek dereceli okullar açmıştır. Dört yıl içinde yani 1878-1882, pek çok toprak kaybedildiği halde, buralarda fiilen denetimi yitirmiş olan Osmanlı, halifelik mefhumu sayesinde Müslümanların üzerindeki ruhani otoritesini devam ettirmeyi başarmıştır.

II. Abdülhamid Han, tebaası içinde yer alan Türkler yanında Arnavut, Kürt, Arap, Çerkes, Abaza gibi unsurlara Osmanlı Devleti'nin selameti için büyük önem vermiştir. Adriyatik kıyılarında Osmanlı varlığını devam ettirmek için büyük çoğunluğu Müslüman olan Arnavutları Rumeli'deki Hıristiyan azınlıklara karşı desteklemiştir. Yıldız Sarayı'ndaki Arnavut Tüfekçi birlikleri vaktiyle bostancı birlikleri tarafından ifa edilen saray bahçelerini koruma görevini yerine getiriyordu. Sultan, bunların en yakınında görev yapmasını sağlayarak ayrılık rüzgârlarının esmesine engel olmaya çalıştı.

Abdülhamid Han iktidarında Türklere de çok önem vermiş ve en hayati görevi kendisinin de mensup olduğu Oğuzların Kayı Boyu'nun Karakeçili aşiretinin Türkmenlerine vermiştir. Sultan II. Abdülhamid Han'ın yatak odasının kapısında Karakeçili bölüğünün yüzbaşı unvanlı bir mensubu görev yapmıştır. Yani sultan canını bir Türk'e emanet etmiştir³⁷.

Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı Kürtlere destek vermesi gibi Arnavutları da Rumeli'de destekledi. Karadeniz'in en eski halklarından olan ancak Rusya'nın ilerlemesiyle topraklarından eza ve cefa görek sürülen Abaza ve Çerkeslere destek vermesi de dış politikasının bir başka ayağıdır. Sultan Abdülhamid Han, bir Türk hakanı olduğu kadar halife unvanıyla Müslümanların lideri olduğunu bilinçli bir şekilde siyasetine yansıtmıştır. Anadolu'dan Hint Okyanusu'na kadar uzanan topraklarda yaşayan Arapları daha çok halife unvanıyla muhafaza edebileceğini düşünerek İslam birliği siyasetini gütmüştür. Orta Afrika'dan Uzakdoğu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyadan gelen Müslüman temsilciler Yıldız Sarayı'nda misafir edildi. Ayrıca Hac zamanlarında Karadeniz yoluyla İstanbul'a gelen Tatar, Kalmuk, Kırgız, Kafkas ve Kaşgar Türkleri yanında Türkmenler, Afganlar, Üsküdar'da toplanıp misafir edilirdi. Burada Valide Camii ve çevresinde konaklamaları sağlanır, yiyecek ve içecekleri karşılanır sonra da II. Abdülhamid tarafından temin edilen gemilerle Cidde'ye doğru yola çıkarlardı. Böylece İstanbul, Kuzey ve Kuzeydoğu Müslümanları için Mekke'den önce bir toplanma yeri olurdu. Burada, Orta Asya ve Kafkaslardan gelen hacı adayları, kendilerine sunulan hizmetlerle Osmanlı Devleti'nin gücüne tanık olurlar ve gittikleri her yerde şükranlarını ifade ederlerdi.

Mükemmel bir diplomat gibi ustaca siyasal manevralar yapan II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin sömürgeci yayılma politikalarını iyi bildiğinden Almanya-Fransa, Almanya-İngiltere, Fransa-İtalya, Rusya-İngiltere, Rusya-Avusturya rekabetinden faydalanmaya çalışıyordu. Bu yüzden, onun zamanında Bosna-Hersek, bir Avusturya-Rusya meselesi idi. Girit, bir İngiltere-Rusya meselesi iken, Mısır İngiltere-Rusya-Fransa meselesi gibiydi. Bosna-Hersek Osmanlı-Avusturya meselesi, Girit Yunanistan-Osmanlı meselesi hâline gelince bu toprakların

37 Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid: Zamani ve Şahsiyeti*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2008, s. 169.

Osmanlı Devletiyle ilişkisi tamamen kopartıldı. Balkan devletlerinin kendi aralarındaki sorunlardan faydalanmasını çok iyi bilen Abdülhamid, Rusya ile Avusturya'nın ittifak içinde değil rekabet halinde kalmasını sağlayarak Rumeli topraklarını korumaya çalıştı. Yine Almanya'ya yaklaşıp İngiltere tarafından kaynaklanan tehditleri sınırlamıştır. II. Abdülhamid Mısır, Tunus, Girit, Doğu Rumeli gibi Osmanlı topraklarının elden çıkmasını tamamen önleyememiş, ancak geciktirmiştir. Osmanlı Devleti karşısında Yunanistan, Bulgaristan ve diğer Balkan devletlerini destekleyen Avrupalı güçlere karşı elden geldiğince mücadele eden Osmanlı Devleti son ana kadar direnmekten vazgeçmemiştir. II. Abdülhamid döneminin denge siyaseti Osmanlı topraklarının tam manasıyla bütünlüğünü korumaya yetmemiştir. Ancak Osmanlı topraklarının yağmalanması ve parçalanması geciktirilmiştir³⁸.

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti için bir dış denge siyaseti kurduğu gibi, içeride de çeşitli etnik unsurlarla Müslim ve Gayrimüslimler arasında bir denge kurmuştu. İttihatçılar II. Meşrutiyetle birlikte bu dengeleri tam olarak korumakta muvaffak olamayınca, Balkan Harplerindeki dramatik yenilgiler ve kayıplar ortaya çıktı. Devletin iç ve dış dengeleri bozulmuş olarak Birinci Dünya Savaşı'na girildi.

II. Abdülhamid Han döneminin mühim olaylarından biri de Mısır sorunudur. Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa ile II. Abdülhamid arasındaki ilişkiler inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Hidiv Mısır'daki İngiliz işgalinin sona ermesi için Sultan II. Abdülhamid Han'ın desteğini arkasında hissetmekle beraber, Osmanlı Devleti'nden askerî ve siyasi anlamda daha açık yardımlar bekliyordu. Padişah ise İngilizleri Mısır'dan çıkarmak için Rusya ve Fransa'nın da içinde olduğu uluslararası alanda kurulacak bir ortaklıkla sonuç alınabileceği kanaatini taşıyordu. Bu bakımdan İstanbul, II. Abbas Hilmi Paşa'nın yüksek beklentilerine cevap verecek bir ortamı bekliyordu.

II. Abdülhamid'le Abbas Hilmi Paşa arasındaki ilişkilerin seyrini belirleyen bir başka olay da Taşöz adası meselesidir. Taşöz sorunu, Mısır sorunu gibi daha büyük bir boyutta olmasa da adadaki madenler ve Balkanlardaki siyasi gelişmeler açısından Avrupalı güçleri de ilgilendirmiştir.

38 Mctin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*, İstanbul; 2008, s. 272.

Taşöz adası sorunu XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Babiâli'nin gündemine gelmiştir. II. Abdülhamid uzun süre bu meselenin halli için öne sürülen teklifleri değerlendirmeye almayarak statükonun devamına meyyal görünmüştür. 1882 yılında İngiltere Mısır'ı işgal edene kadar Taşöz adası sorunu, Babiâli'de Tanzimat reformları çerçevesinde tartışılmaktaydı. Bu tarihe kadar Taşöz adasının Mısır Vakıf İdaresi tarafından yönetilmesi, Osmanlı Devlet adamlarını pek rahatsız etmemişti, ama 1882 yılından sonra durum değişti. Babiâli açısından, İngiltere'nin Mısır'daki işgal yönetimi vasıtasıyla Taşöz'de bir üs kurma politikasına yönelmesi, pek yabana atılacak bir ihtimal değildi. Akdeniz'de en güçlü donanmaya sahip olan İngiltere Ege'de en tepe noktada bulunan Taşöz adasına konuşlanarak Yakınoğu'daki gücünü pekiştirmek isteyebilirdi. Dolayısıyla, hiç beklenmedik bir şekilde Taşöz'e kadar gelen İngiltere, yeni bir Boğazlar sorunu doğurabilirdi. Bu çekincelerle dolu senaryolar, Osmanlı devlet adamlarını zaman zaman meşgul etti.

Öte yandan, Taşöz adasının maden kaynakları bakımından zengin olduğu 1890'lı yılların sonunda ortaya çıktı. Bu tarihten sonra, sorunun aktörleri çoğaldı. Önceden Babiâli açısından sorunun unsurları olarak Yunan ulusçuğu iddiasıyla ada üzerinde hak iddia eden Yunanistan dışında, Mısır Vakıf İdaresi ve İngiltere görülüyordu. Şimdi ise bunlara ilaveten maden işletmecileri vasıtasıyla Fransa, Belçika ve Almanya da devrede idi.

Osmanlı Devleti için de ada artık sadece İngiliz işgalinden korunması gereken stratejik bir nokta olarak algılanmıyordu. Buna ilaveten adanın madenleri Osmanlı için önemli idi. Bu yaklaşım geleneksel Osmanlı yönetim anlayışına da uygundur.

Osmanlı Devleti açısından Taşöz'deki Mısır vakıf idaresi nasıl görünüyordu? Taşöz sorunu ne zaman ve nasıl ortaya çıktı? Osmanlı devlet adamları bu sorunu nasıl yorumladılar? Doğru anlayabildiler mi? Babiâli ve II. Abdülhamid'in bu konuda izlediği politikanın çelişkileri nelerdir? Osmanlı Devleti açısından Taşöz adasının önemi nedir? Devletin dağılma döneminde topraklarını korumak için geliştirdiği bir refleks var mıdır? Bu refleks Taşöz sorununda ne şekilde tezahür etmiştir? Mesele'nin çözümü için yapılan planlamalar ne ölçüde hayata geçirilmiştir? Bu çalışma bu ve benzeri soruları Taşöz sorunu çerçevesinde cevaplandırmayı amaçlamaktadır.

Devlet sahip olduğu topraklarını değerli değersiz diye tanımlamıyordu. Ancak, toprağına bir saldırı durumunda, orayı kendince biçtiğı değere göre, sahipleniyordu. Asker gönderip kan dökmeye değer bir yer ise mümkün olduğunca savunuyordu. Toprağın değeri devlete sağladığı gelirle ölçülebilirdi. Tarım bakımından önemli bir üretim yeri, devlet için kıymet ifade ettiği gibi hazineye katkı sağlayacak düzeyde maden yatakları olan bir yer de değerli idi. Bu durumu, Osmanlı Devleti'nin ekonomik dünya görüşü ile açıklamak mümkündür. Mehmet Genç'in bu konudaki tezleri oldukça aydınlatıcı olacaktır. Fiskalizm diye adlandırdığı bu ekonomik dünya görüşünün iki temel ilkesi vardır. İlki, hazine gelirlerini mümkün olduğunca yüksek düzeye çıkarmaktır. İkincisi ise bunun zorlaştığı sırada hazine gelirlerini ulaştığı düzeyin altına inmesini engelleyecek tutum izlemektir³⁹. Diğer bir ifadeyle devlet hazinesine katkı sağlamak önemli ve değerli idi. Hazineye gelir kaybettirmek ya da katkıda bulunmayacak bir davranış sergilemek ve bu çerçevede bir politika uygulamak arzulanmayan bir durumdu. Bu bakış açısı dolayısıyla Osmanlı Devleti, topraklarını müdafaa etmek konusunda bir tercih yapması durumunda, gelir-gider tablosunu göz önüne alıyordu.

Elbette bütün topraklarını kutsal ve dokunulmaz olarak görüyordu. Ancak, aynı anda tüm gücünü bir yere yoğunlaştırması gerektiğinde ve bir tercih yapması söz konusu olduğunda, realist bir tutum sergiliyordu. İdealist yaklaşımlar resmî ifadelerde hiçbir zaman yerini kaybetmezken, fiilen benimsenen ve uygulamaya konan politika realizm idi. Bu yüzden, Osmanlı Devleti uzaktaki toprakları işgale uğrama tehlikesi yaşadığında veya işgal edildiğinde oralara asker sevk etmeyerek, devletin merkezi olarak gördüğü toprakların savunma kabiliyetini zayıflatmak istememiştir. Uzaktaki topraklardan kastedilen devlet için hayati önem taşımayan topraklardır. II. Abdülhamid ve sonrasındaki devlet adamlarının petrol yatakları dolayısıyla Irak'a verdikleri önem göz önüne getirildiğinde, görece uzak olan bu topraklar yakın olarak değerlendirilmiştir.

39 Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, c.III, sa.1, 1988-9, İstanbul, 1989, s. 175-185; Mehmet Genç, "18. yüzyılda Osmanlı Sanayii", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eylül 1991, s. 99-103.

II. Abdülhamid'in Yönetim İlkeleri Mutlakıyetçi Yönetim Biçimi

Abdülhamid Batı'da "aydın despotizmi" adı verilen siyasal görüşün siyasal teorisini oluşturan "kameralizm" yöntemini kullandı. Bu hedef doğrultusunda kendi tekelinde toplamak istediği gücü parçalayan kurumları ortadan kaldırmaya başladı. Böylece, merkezden idare edilen, bütün birimleri birbirinin tamamlayıcısı olan bir devlet yapısı kurmaya çalıştı.

Sultan II. Abdülhamid'in Mutlakıyet sistemini benimseyerek devletin yönetim aygıtını kendi eli altında tutmasının son yıllardaki gelişmelerle de ilgisi vardır. Sultan Abdülaziz ve Mahmud Nedim Paşa'nın azil ve sürgün politikaları devletin üst bürokrasisinde bir kızgınlık ortaya çıkardı. Bu kızgınlık yavaş yavaş yerini nefrete bırakınca, ikisinin de sonunu hazırlayan bir süreci başlattı. Karşısında güçlü bir muhalif paşalar grubu oluştu. Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Şirvanizâde Rüştü Paşa, Mütercim Rüştü Paşa gibi Bâbîâli'nin etkin kişileri Abdülaziz ve Mahmud Nedim'i aynı kefeye koyarak halk ve medrese talebeleri nezdinde gözden düşürmeye çalıştılar. Nitekim talebe ayaklanmaları ile Mahmud Nedim Paşa'yı makamından ettiler ve yönetimi ele geçirdiler. Arkasından da Sultan Abdülaziz'e karşı bir darbe yaparak ölümüne sebep oldular. Yerine meşrutiyet yanlısı Şehzade Murad'ı padişah ilân ettiler. İhtilâlcî gruba göre Meşrutiyet içeriden ve dışarıdan kaynaklanan her soruna çare olacak sihirli bir asa gibiydi. Ancak, Sultan Murad'ın Osmanlı tahtında kalması uzun sürmedi. Sadece üç ay süren padişahlık devri Meşrutiyet idaresine geçmeyi arzulayan Midhat Paşa ve ekibini zora soktu. Sultan Abdülaziz'in hal fetvasında akıl sağlığının yerinde olmadığı gerekçesi yazılıydı. Onun yerine geçen Sultan Murad'ın da aynı sebepten doktor raporları ile tahttan indirilmesi mecburiyeti ortaya çıkınca Meşrutiyet yanlılarının projeleri aksama başladı.

Her bakımdan ibret verici bu olaylardan sonra tahtın en büyük adayı olan Sultan II. Abdülhamid Osmanlı tahtına oturdu. Yeni Padişah, yönetim politikasını oluştururken yakın geçmişteki olayları ve tahttaki padişahların sonunu hazırlayan gelişmeleri etraflıca analiz edip kendi sonunun onlara benzememesi için önlem aldı. Diğer bir ifadeyle, II. Abdülhamid padişah olduğunda oturduğu tahtın ne gibi riskler taşıdığını iyi biliyordu. Zira III. Selim ve IV. Mustafa taht mücadeleleri

sonucunda katledilmiş, II. Mahmud Mısır ordusuna karşı alınan mağlubiyetin üzüntüsüne dayanamamış, Abdülmecid son anda suikasttan kurtulmuş, Abdülaziz bir ihtilâl sonucunda tahtını ve hayatını kaybetmiş ve V. Murad da cinnet geçirdiği için tahttan indirilmişti. Kısacası, yaklaşık bir yüzyıl boyunca bu tahta oturanların sonu normal bir şekilde olmamıştı. Bu gelişmelerden ders alan II. Abdülhamid, kendisine bağlı bir yönetim mekanizması kurup varlığını güçlü bir şekilde sürdürme yoluna gitti. Midhat Paşa'ya verdiği sözü tutup I. Meşrutiyet'i ilân etti ve Meclis'i açtı. Ancak Meşrutiyet'in ilânı ve Meclis'in açılmasının devletin iç ve dış sorunlarını çözme noktasında bir katkısı olmadığına hükmederek Anayasa'yı askıya aldı ve Meclis'i süresiz tatil etti. Midhat Paşa'yı da görevden alıp sürgüne gönderdi. Böylece, kendine has bir idare biçimi kuran II. Abdülhamid dönemi başlamış oldu.

Abdülhamid kendini bir reformcu olarak görüyordu. Ancak Tanzimatçılar gibi o da, parlamento'nun kendisinde topladığı demokratik temsilin zaman bakımından gecikmeye, yenilgiye, iç zayıflıklara ve daha fazla dağılmaya sebep olduğunu düşünüyordu. Amcası Abdülaziz son yıllarında özellikle Ali Paşa'nın ölümünden sonra iktidarı Babıâli ve bürokratlar yerine sarayda toplamıştır⁴⁰. II. Abdülhamid devrinde de Yıldız Sarayı, Babıâli'yi devre dışı bırakarak daha etkin ve merkez haline gelmiştir. Mülkiyede yeni yetişen çalışkan, genç memurlar buradaki kadroya dâhil edildi. Böylece, sürekli ve etkili bir biçimde, hem sefirlerle hem de vilayetlerle bağlantı sağlanmıştır.

Devletin yönetim merkezi Babıâli'nin kontrolünden çıktı ve tamamen Yıldız Sarayı'na geçti. Sultan II. Abdülhamid tahtta kaldığı müddet boyunca ülkeyi Yıldız Sarayı'ndan yönetmeyi tercih etti. Bu süre zarfında yönetim II. Abdülhamid'in mutlak egemenliğinin aynası oldu. Kendi otoritesine baş kaldırmak şöyle dursun, gölge düşürecek herhangi bir olaya izin vermekten kaçındı. Yıldız'da kendisine bağlı olarak kurduğu bürokratik ekip sayesinde ülke içinde ve dışında olan bitenden anında haberdar olmaya çalıştı. Devletin kaderine yönelik olaylarda genellikle son sözü söyleyip tek başına karar aldı. Ancak kurduğu encümenler vasıtasıyla sorumluluğu yeri geldiğinde yükleyebileceği mekanizmalar

40 Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire And Modern Turkey*, Cambridge, 1977, s. 263.

geliştirdi. Kurduğu geniş elemanlı ve kapsamlı çalışan hafiye teşkilatı sayesinde kendisine karşı yapılacak tertiplerden anında haberdar olmaya çalıştı. Bâbîâlî önemini kaybettiği gibi hükümetin ve bürokrasinin başı olan sadrazamlık makamı da Mehmed Emin Âli ve Fuad Paşalar dönemindeki etkinliğinden uzak bir devre girdi. Devlet askerî, siyaset ve ekonomik bir sorunla karşılaştığında hele herhangi bir kayıp söz konusu olursa faturayı hep sadrazamlar ödedi. Böylece, çok kısa süreli hükümetler ve sadrazamlar devri başlamış oldu⁴¹.

II. Abdülhamid tahta çıkar çıkmaz, eniştesi Damat Mahmud Paşa'yı saray müşirliğine, Said Paşa'yı (İngiliz Said Paşa) saray ferikliğine ve Mahmud Paşa'nın tavsiyesi üzerine daha sonra sadrazam ve paşa olacak Said Bey'i saray başkâtipliğine tayin etti. Bu tayinlerden sonra sadrazama danışmadan Redif Paşa'yı da seraskerlik makamına getirdi. Böylece, tahtta güvenlikte kalabilmek ve geliştireceği politikalara destek almak için kendisine bağlı bir ekip kurdu⁴².

Gerçi, Sadâret'in kaybolmaya başlayan imajını kurtarmak ve Yıldız Sarayı'nın etkisini azaltmak için Bâbîâlî tarafından da karşı ataklar yapıldı. Bu bağlamda değerlendirilebilecek bir olay, Sadrazam Hamdi Paşa'nın azlinden sonra oldu. Ahmed Vefik Paşa, Mâbeyn'e davet edilip Sadâret'le müjdelendiğinde Sadâret adının Başvekâlet olarak değiştirilmesini öne sürdü. Ayrıca, Damat Mahmud ve Said Paşaların azlını de şart koştu. Bunların gerçekleşmesi ile Ahmed Vefik Paşa 4 Şubat 1878'de Başvekâlet'e geldi. Bundan sonra yönetime gelen Sadık Paşa, Arifî Paşa, Said Paşa, Kadri Paşa, Abdurrahman Paşa Başvekillik unvanını kullandılar⁴³. Ahmed Vefik Paşa'nın Başvekâlet'e gelişi saltanat merkezinin Rusya mağlubiyetinin yarattığı krizden kurtulmaya çalıştığı bir sırada olmuştu. Ahmed Vefik Paşa, inisiyatif alabilen, dediğini yapabilecek güçte faal bir devlet adamı olarak tanınıyordu. Başvekâlet'e tayin edildikten sonra, 14 Şubat 1878 tarihinde Padişah Meclis'i tatil etti. Ahmed Vefik Paşa Başvekâlet'e getirildiğinde, Said Paşa'yı azletirmesi kuşkusuz bazı güvensizliklerin doğmasına sebep oldu. Said Paşa

41 Şefaattin Deniz, Osmanlı Devleti'nde Padişah ve Bab-ı Âli Arasındaki İktidar Mücadelesi (1808 - 1908), Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002, s. 114.

42 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara, c. VIII, s. 2,

43 Ercüment Kuran, "Başvekil", DİA, İstanbul 1992, c. V, s. 136.

ile arası açıldı⁴⁴. Yıldız Sarayı'nda muhacirlere yardım ve iskân için kurulan komisyona Said Paşa'nın başkan olması Ahmed Vefik Paşa'nın azledileceğine dair ilk işaret idi. Padişahı tahttan indirmek konusunda Ahmed Vefik Paşa'nın vekiller heyeti ile anlaştığı, yerine de Şehzâde Mehmed Reşad'ı tahta geçireceğine dair bir rapor ortaya çıktığında 18 Nisan 1878'de Ahmed Vefik Paşa görevden alındı ve yerine Sadık Paşa Başvekâlet'e getirildi.

Padişahın yaşadığı birtakım olaylar, kendi döneminin nasıl bir idare olarak devam edebileceğinin de habercisi gibidir. Öncelikle Abdülaziz'in feci ölümünün yankıları sürerken, Ali Suavi, 500 kişilik bir grupla Sultan Murad'ı tekrar iktidara getirmek amacıyla ihtilâl yapmaya kalkıştı. Çatışma sırasında başta Ali Suavi olmak üzere isyancıların tamamı öldü. Daha sonra da Sultan Murad'ın mason localarından istemiş olduğu yardım talebi, Ali Şefkati'nin organize etmeye çalıştığı bir başka darbe teşebbüsü, dönemin hızlı gelişen önemli olaylarıydı. Hadiselerin en önemli yanı, peş peşe gelişen darbe teşebbüslerinin ardında tertipçi bir örgütlenme olduğudur. Daha da dikkat çeken, yeni dönem hürriyetçilerinin, bu planlarını gerçekleştirmede, hemen her gruptan kişilerle birlikte olmaktan "milletin selâmeti" adına rahatsız olmamalarıydı. Sultanın bu durumlar karşısında, hürriyetçilere karşı değerlendirmesinde olumsuzluklar meydana getirdiği aşikârdır. Bu olaylar Osmanlı Devleti'nde yeni dönem olan Kanun-ı Esasîli devrenin başlamadan bitmesine ve Anayasanın rafa kaldırılmasına sebebiyet vermiştir.

Bu arada Başvekîl Sadık Paşa, Yıldız Sarayı'na gidip güya kendisine güven vermek amacıyla:

"Artık Sultan Murad'ın çaresine bakılmalıdır." dediğinde, onun da ihtilâlcî bir kişiliğe sahip olduğu hükmüne varan II. Abdülhamid tarafından makamından alındı. 27 Mayıs 1878'de Mehmed Rüştü Paşa dördüncü defa hükümeti kurmakla görevlendirildi ve başvekillik yerine tekrar sadrazamlık unvanı kullanılmaya başlandı⁴⁵. Mehmed Rüştü Paşa'nın bu defa sadrazamlığa gelişi bir acil duruma işaret etmektedir. Zira daha önce iki tahttan indirme olayına karışmış bir kişiye II. Abdülhamid'in kısa bir süre de olsa güvenle böyle önemli bir makamı

44 Zekeriya Kurşun, "Said Paşa", DİA, İstanbul, 2008, c. XXXV, s. 576.

45 Ercüment Kuran, agm. s. 136.

teslim etmesi düşünülemezdi. Mehmed Rüştü Paşa, 4 Haziran 1878'de Sadâret'ten azledilip yerine Safvet Paşa'ya mühür verildi. Sadâret'e gelen Safvet Paşa da yerinde çok fazla kalamadı. Çünkü o da Bosna-Hersek sorununun yükünü fazla taşıyamadı ve bu yüzden istifa etmek zorunda kaldı. Safvet Paşa'nın istifası Yıldız Sarayı açısından beklenmeyen ve ilk kez karşılaşılan bir olaydı. Çünkü bu dönemde sadrazamlar genellikle Sultan tarafından görevden el çektirilirdi. Safvet Paşa'dan sonra Sadâret'e getirilen Tunuslu Hayrettin Paşa da Padişahın istediği bir kişiliğe sahip olmadığı için Sadâret'te uzun süre kalamamış ve kısa sürede azledilmiştir. Yerine geçen Arifî Paşa 29 Temmuz 1879'da başvekil sıfatıyla tayin edildi. Ondan sonra tayin edilen Said, Kadri, Abdurrahman ve Ahmed Vefik Paşalar da yaklaşık üç buçuk yıllık bir sürede başvekil unvanını kullandılar⁴⁶. Said Paşa'dan sonra Sadâret'e gelen Kadri Paşa ve Abdurrahman Paşa dönemleri sıradandır. Bu paşaların kayda değer bir yönetim başarısı veya dönemlerinde gerçekleştirdikleri bir yenilik yoktur.

II. Abdülhamid döneminin başlarında ve sonlarında görev yapan ve genel olarak devrin en önemli sadrazamlarından birisi kuşkusuz Said Paşa'dır. Çünkü Said Paşa II. Abdülhamid döneminde en gözde makamlara geldikten sonra defalarca sadrazamlıkla görevlendirilmiştir. İlk defa, Ekim 1879'da Ârifî Paşa'dan Sadâret görevini devralarak II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yedi defa sadrazam oldu ve altı defa bu görevden alındı. Bu bakımdan, sadece bu dönemde değil tüm Osmanlı tarihinde Sadâret makamına geçmede ve azledilmekte Said Paşa ayrı bir üne sahiptir.

Said Paşa'ya Sadâret görevinin verilmesi ve alınmasında Mısır Sorunu da bir ölçüde etkili olmuştur. 18 Ekim 1879'da Ahmed Ârifî Paşa'nın azlinden sonra başvekil unvanı ile göreve gelen Said Paşa'nın ilk Sadâret görevi 9 Haziran 1880 tarihine kadar sürdü. Yerine geçen Kadri Paşa bu görevin üstesinden gelemediği için 12 Eylül 1880'de ikinci defa Sadâret'e getirildi. Bir yıl yedi ay 20 gün süren bu ikinci sadrazamlığı sırasında Karadağ Meselesi, Düyûn-ı Umumiye'nin akdi, Rusya'ya ödenecek savaş tazminatı, Tunus ve Mısır Sorunu gibi önemli sorunlarla uğraştı. Ancak, 12 Nisan 1881'de Mısır'da meydana gelen

46 Aynı yer.

Urâbî Paşa hadiselerinde II. Abdülhamid'in arzu ettiği politikaya karşı görüşleri olduğundan 2 Mayıs 1882'de azledildi. Yerine geçen Abdurrahman Paşa olayları kontrol etmekte başarısız bir tutum sergiledi. Nitekim 11 Temmuz 1882'de İskenderiye'nin bombalanmasına engel olamamanın faturasını makamından azledilerek ödedi.

Mısır'ın işgali adım adım gerçekleşirken, II. Abdülhamid son çare olarak tekrar Said Paşa'ya sadâret mührünü verdi⁴⁷. 12 Temmuz 1882'de üçüncü defa sadrazam olan Said Paşa'dan beklenen Mısır Sorununun işgale yol açmadan önlenmesi idi. 13 Eylül 1882'de Tel el-Kebir Muharebesi'ni kaybeden Urâbî Paşa, İngiliz işgali için son gerekçenin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Said Paşa bu süreçte Urâbî Paşa meselesini çözmek için çok uğraştı, ama başarılı olamadı⁴⁸. Bunun neticesinde sorumluluğunu kabul edip kendisi istifa etmek isterken, II. Abdülhamid görevine devam ettirdi. Ancak, kısa bir süre sonra padişah, Ahmed Vefik Paşa'nın Said Paşa aleyhindeki jurnalleri sebebiyle kararını değiştirdi. Bundan sonra Osmanlı tarihinde ender rastlanan bir olay gerçekleşti. II. Abdülhamid Said Paşa'yı, 1 Aralık 1882 gecesi görevden aldı. Yerine tayin ettiği Ahmed Vefik Paşa, bu makamda ancak iki gün kaldı. 3 Aralık günü padişah, son iki sadrazamını da huzuruna çağırıp yüzleştirdi. Neticede, Ahmed Vefik Paşa'yı görevden alıp tekrar Said Paşa'yı atadı. İki yıl yirmi üç gün süren dördüncü sadâret dönemi, Said Paşa'nın bu makama ilişkin kariyerindeki en uzun süredir. İngiltere'nin Mısır'ı tahliye etmesine yönelik antlaşma meselesi ve Eylül 1885'te çıkan Şarkî Rumeli Meselesi bu dönemdeki önemli meselelerdi. Özellikle ikinci meseleye askerî müdahale taraftarı olarak Padişahla farklı görüşü savununca Said Paşa gözden düştü: 25 Eylül 1885'te azledilip yerini Kıbrıslı Kâmil Paşa'ya bıraktı. Bundan sonra, Said Paşa, yaklaşık on yıl resmî görevlerden uzak kaldı⁴⁹.

1895 yılı ortalarında büyük devletler ıslahat konusunda yeni bas-kılar yapmaya başlayınca Sadrazam Cevad Paşa, bunların hallini sağlayacak derecede başarılı bir performans gerçekleştirmedi⁵⁰. Bunun

47 Abdurrahman Paşa'nın azli hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mehmed Tefik Biren, II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (Yayınlayan: F. Rezan Hüremen), İstanbul, 1993, c. I, s. 115-116.

48 Zekeriya Kurşun, a.g.m., s. 576.

49 Zekeriya Kurşun, a.g.m., s. 577.

50 Tahsin Paşa, Abdülhamid Yıldız Hatıraları, İstanbul, Muallim Ahmed Halit Kitaphanesi, 1931, s. 34.

üzerine 8 Haziran 1895'te Said Paşa, uzun bir aradan sonra, beşinci kez sadrazam oldu. Ancak uzun süre beklediği sadaret mührü elinden kısa sürede geri alındı. Said Paşa, İstanbul'daki Ermeni olaylarını önleyemediği gerekçesiyle 1 Ekim 1895'te azledildi. Bundan sonra Said Paşa için biraz da olayları yanlış yorumlaması nedeniyle sıkıntılı bir süreç başladı. Merasim veya Çit Kasrı'nda oturarak Padişah danışmanı olması görevi kendisine teklif edildi. Böyle bir teklifle hapsedileceğini düşünen Said Paşa, 4 Aralık 1895'te küçük oğluyla beraber İngiliz Sefareti'ne sığındı.

Uzun pazarlıklar sonucunda dört gün sonra elçilikten ayrılıp evine döndü. Said Paşa'nın bu badireyi atlattığı 18 Kasım 1901 günü altıncı defa sadrazam olması Halil Rifat Paşa'nın vefatından sonradır. Bu dönemde de çok sayıda karmaşık iç ve dış sorunlar çözüm bekliyordu. Said Paşa riyasetinde alınan kararlar, özellikle malî alanlarda uygulanan tedbirler hükümet içinde bazı görüş ayrılıklarına sebep oldu. Nitekim 14 Ocak 1903'te azledildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumeli'de başlattığı olaylar neticesinde Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesinin zorunlu olduğu kanaatine varan II. Abdülhamid 22 Temmuz 1908'de Said Paşa'yı tekrar Sadâret'e getirdi. Said Paşa, Mutlakiyet'in son sadrazamı aynı zamanda II. Meşrutiyet'in de ilk sadrazamıdır. Ancak İttihatçıların bas-kısına dayanamayıp 4 Ağustos'ta istifa etmiştir⁵¹.

Öte yandan, devlet idaresinde Bâbiâli'nin önemi azalıp, karar alma ve uygulama mekanizmasının Yıldız Sarayı'na geçmesinde, Said Paşa'nın payı büyüktür. Said Paşa, II. Abdülhamid'in kendisinden istediği bu görevi başarıyla yapmıştır. Bu bağlamda, sarayın çevresinde hususî bir askerî kuvvet kurularak olası ihtilâl girişimlerine karşı önlem alınması onun başardığı işlerden birisidir. Ayrıca, ülkede geniş bir hafiye teşkilatı kurulması da Said Paşa sayesinde olmuştur⁵².

II. Abdülhamid döneminin iki önemli sadrazamından birisi Said Paşa ise diğeri de Kıbrıslı Mehmed Kâmil Paşa'dır⁵³. Kâmil Paşa, Meşrutiyet yanlısı bir sadrazam olmasına rağmen, bu dönemde çok fazla tesirli olamamıştır. Kâmil Paşa, zaman zaman yöreli çıkışlar yapmasını bilen, kişilik sahibi bir sadrazamdır. Hatta II. Abdülhamid'e Bâbiâli'nin

51 Zekeriya Kurşun, a.g.m., s. 577.

52 Tahsin Paşa, a.g.c., s. 27.

53 Bu iki Paşa'nın sadrazamlık tecrübesi ve rekabeti hakkında bkz, Mehmed Tevfik Biren, a.g.c., c. I, s.43-44.

Yıldız'dan bağımsız çalışması düşüncesinde olduğunu ve bu sisteme dönülmesini tavsiye etmiştir. Ancak bu durum doğal olarak, onun sadâret makamından uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştır. Kâmil Paşa'nın bu olaydan sonra azledilmesi, II. Abdülhamid'e sadrazam değil, memur gerektiği düşüncelerini doğurdu. Kısacası II. Abdülhamid, emirlerini münakaşasız, mütalaasız tatbik edecek bir sadrazam arayışında idi. Cevad Paşa bu anlayışla sadâret makamına tayin edildi. Ancak kısa bir süre sonra Cevad Paşa'nın da padişahın istediği nitelikte her denileni yapan bir karakterde olmadığı ortaya çıktı. Böylece o da sadâret'ten azledildi. Halil Rifat Paşa ise padişahın aradığı sadrazam tipine en uygun kişi olduğunu bu göreve geldiğinde gösterdi⁵⁴. Ancak onun beklenmedik bir şekilde erken yaşta ölümü II. Abdülhamid'in yürüttüğü sistem için büyük bir kayıp olmuştur.

Sadâret makamındaki bütün bu değişikliklerine sebep olan olaylar göstermektedir ki, II. Abdülhamid yönetim ilkesi bakımından Mutlakiyeti benimsemiştir. Devletin karşılaştığı askerî mağlubiyetler, toprak kayıpları ve çeşitli toplumsal karışıklıkların sebep olduğu meseleler ve dış baskılar gibi olumsuz gelişmelerde sadâret değişikliğine sıkça başvurmuştur.

II. Abdülhamid'i çevresine fazla güvenmeyen, kendi otoritesini önemseyen bir kişi hâline getiren başlıca faktörler nelerdir? İlk olarak, Bâbiâli'deki bürokrat ve devlet adamlarının yetenek ve dürüstlüklerine güven duymuyordu. Hatta tüm Osmanlı devlet adamlarının çıkarıcı ve yolsuzluğa eğilimli olduklarına, Osmanlı memurlarının halkın yararını düşünerek çalışmadıklarına inanıyordu. Örneğin, Hidiv İsmail Paşa'nın Bâbiâli'deki anlı şanlı kişilere kapıyoldaşı hediyesi namında rüşvet dağıtması onun güvenmemesini etkileyen faktörlerden sadece birisidir. İkinci olarak, devletin toprak bütünlüğünü sarsan iç ve dış bunalımlara karşı koyacak askerî kapasite yoksunluğu, ekonomik geri kalmışlık yanında, eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim gibi temel alanlardaki alt yapı eksikliği ve en önemlisi eğitilmiş insan kaynağı sıkıntısı, II. Abdülhamid'in giderek daha şahsi, otokrat ve mutlakiyetçi bir yönetim politikası benimsemesini zorunlu hâle getirmiştir, denilebilir.

54 Tahsin Paşa, a.g.c., s. 48.

Üçüncü olarak, hunharca bir muameleden sonra Abdülaziz'in ölümü ve V. Murad'ın tahttan indirildikten sonra aklî dengesinin düzelmeye eğiliminde olması onu güvensizliğe iten diğer önemli bir sebeptir.

Dördüncü ve en önemlisi, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı ve 1878 Berlin Kongresi süreci, yönetim hatalarının zararlarını gösterdi. Buna ilâve olarak Balkanlarda, Anadolu'da, hatta İstanbul'da terör çetelerinin eylemleri, Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile onların güdümünde hareket eden devletlerin oluşturduğu tehditler gittikçe arttı. Bunlara geçit vermemek ve karşı koymak için etkili ve merkeziyetçi bir yönetimin şart olduğu düşüncesi II. Abdülhamid tarafından benimsendi. Merkeziyetçi yönetimin de ancak kendi otoritesi altında olacağı kanaati doğdu⁵⁵.

Padişahın kurduğu bu sistemin kendi mantığı içinde yukarıda belirtilen faydalı tarafları yanında, devlet için bazı zararları da olmuştur. Padişahın yakınında bulunanlar, iktidar dizginlerini paylaşan ve dayanışmanlığını yapan önemli kişiler, padişahın etrafında kalın bir duvar oluşturduklarından, saray dışında kalan yetişmiş memur ve aydınların yönetime katkıları engellenmiştir. Bunların iyi niyetli uyarıları fesatçılıkla itham edilmiştir. Haberleşme, yasa ve talimat önerilerini padişaha sunmakla görevli başkâtip ve ikinci kâtipler, görev alanlarını fiilen genişletip Padişahın bütün hükümet daireleri ve memurlarıyla olan ilişkisinde rol almaya başladılar. Bu sistemin kurulmasında en önemli pay şüphesiz başkâtiplerin en güçlüsü Küçük Said Paşa'dır. Said Paşa, çeşitli bakanlıkların yanı sıra yedi kere sadrazam da olduğundan Abdülhamid'in hükümet stratejisinde vazgeçemediği kişidir.

Sarayda toplanan iktidar merkezinin en önemli unsurlarından biri de hafiye örgütü yani, gizli polis gücüdür. Bu örgütün başında öncekileri Ahmed Celâleddin Paşa vardı, ancak asıl olarak II. Abdülhamid'in denetiminde idi. Ülkenin her tarafına yayılan hafiyeler ve jurnalciler hükümetin bütün dairelerine sızıp memurların hareket ve düşüncelerini jurnallerle saraya iletiyorlardı. Padişah evlerdeki toplanmalardan bile rahatsız oluyordu. Sultan Abdülaziz ve Sultan Murad'ın sadrazam konaklarında, şeyhülislâm yalılarında yapılan toplantılar neticesinde

55 Şefactin Deniz, a.g.t., s. 117.

tahttan indirildiklerini dikkate alan II. Abdülhamid özellikle Beyoğlu mutasarrıfı vasıtasıyla nüfuzlu ve makam sahibi kişilerin katıldığı toplantıların raporlarını anında alıyordu. İngiliz Kulübü adıyla anılan Cercle d'Orient'da yapılan toplantılara kimin ne zaman katıldığına dair düzenli raporlar Beyoğlu mutasarrıfı tarafından Saray'a sunuluyordu⁵⁶. Saray da gerek gördüğünde, elde ettiği bilgilerin doğruluğunu yanlışlığını bazen tam olarak araştırmadan, Anayasanın 113. maddesine göre jurnal edilen kişiler hakkında işlem yapıyordu. Aslında yapılan suçlamalar çok ciddi iddialar içeriyordu. Genellikle suçlamalar vatana ihanet sayılabilecek düşünce ya da davranışları konu ediniyordu. Böyle ciddi ithamlara muhatap olan kişiler görevlerinden alınıyor, kimi zaman sürgüne gönderiliyor, hatta hapse atılıyordu. Bunun en ünlü örneği II. Abdülhamid'le Meşrutiyet pazarlığı yapıp onun tahta çıkmasına öncülük eden, Anayasanın hazırlayıcısı Midhat Paşa'dır.

Midhat Paşa, 1878'de sürgünden döndükten sonra iki yıl Suriye valiliği, ardından da İzmir valiliği yapmıştı. Ancak parlamentonun yeniden kurulması için çalışmalarından dolayı Ahmed Cevdet Paşa'nın başında bulunduğu bir komisyonun delillerine dayanılarak Sultan Abdülaziz'i öldürttüğü gerekçesiyle yargılandı ve hüküm giydi. Midhat Paşa üç yıl sonra, sürgünde olduğu Taif'te kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü. Midhat Paşa'nın katli tartışmaya çok açık bir konudur⁵⁷. Ancak onun başından geçenler, bürokratları ve hükümette görev alanları sindirmiştir. Kısacası Bâbiâli sahip bulunduğu yetkileri, II. Abdülhamid devrinde kaybetmiştir.

Kısa sürmüş olan I. Meşrutiyet devrinden sonra II. Meşrutiyet dönemine kadar, II. Abdülhamid ile sadrazamlar arasındaki münasebetler korku ve güvensizlik esası üzerine kurulmuş ve gelişmiştir. Sadâret makamının, Padişah nezdindeki değeri düşmüş olduğundan inisiyatif alma kabiliyeti tükenmiştir. Padişahın sık sık sadrazam değiştirmesi devletin en yüksek idare organında istikrar kaybına sebep olmuştur. İstikrarı

56 Tahsin Paşa, a.g.c., s. 67.

57 Midhat Paşa'nın Muhakemesi için bkz, Ebü'l-Ula Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, (1822-1895), İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, s. 262-267; Oğlu Ali Haydar Midhat'ın iddiaları için bkz, Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat Paşa, A record of His Services, Political Reforms, Banishment, and Judicial Murder*, Londra, John Murray, 1903, s. 243-256; Ayrıca, Midhat Paşa'nın Hazin sonu için bkz, Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, İstanbul, s. 375-389.

sürdüren tek odak Padişahın kendisidir. Bu durum Bâbîâlî'de sadrazamdan en alt seviyedeki memura kadar herkesi olumsuz etkilemiş, şahsî ve meslekî değerleri olanlar açısından bile güvenle çalışmak ve devlete hizmet etmek gibi samimi duyguların zayıflamasına sebep olmuştur. Öyle ki, her an bir iftira ile karşılaşmak, mevkilerinden alınmak, sürgüne gönderilmek korkusuyla yaşar vaziyete düşmüşlerdir. Yukarıda belirtilen Said Paşa örneğinde olduğu gibi bazı hâllerde devlet idaresinin keyfiliklerinden korkarak yabancı himayesine sığınmayı tercih eden devlet adamları ortaya çıkmıştır⁵⁸.

Öte yandan, II. Abdülhamid iddialı bir reformcu olarak hareket etti. Geleneksel çevrelerle iyi geçinmesine ve İslâm Birliği adıyla uyguladığı bir politikası olmasına rağmen aydınlanmacı bir hükümdar gibiydi. Tanzimatçılar gibi o da parlamentonun kendisinde topladığı demokratik temsil dolayısıyla karar almada sürecin yavaş işleyip uygulamada gecikmelere, hatta başarısızlıklara sebep olduğunu düşünüyordu. Bu durum toplumsal bütünlüğe katkı sağlamıyor, aksine zayıflatıyor ve daha çok ayrışma ve çözülmeye yol açıyordu. Bu bakımdan II. Abdülhamid, Abdülaziz devrinin sonlarına doğru uygulamaya başladığı gücü sarayda toplama metodunu başarılı bir şekilde uyguladı. Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikalarına Tanzimat reformları büyük katkı sağlamıştı. II. Abdülhamid yakın geçmişteki olaylardan ders çıkararak kurduğu Mutlakiyetçi sistemin meyvelerini topladı. Böylece daha önce, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi en büyük padişahlar tarafından elde edilen geniş ve mutlak bir otoriteyi kullanan son padişah oldu. Şüphesiz ki o, adı geçen üç padişah gibi büyük askerî zaferlere imza atmaktan yoksundu. Ama kurduğu Mutlakiyetçi yönetim vasıtasıyla parçalanma tehlikesiyle yüz yüze olan devletini savunabilmiş, toplumunu canlandırabilmiştir. Bu bağlamda, 1871'den sonra yarıda kalan reformları devam ettirmiş ve tamamlamıştır.

II. Abdülhamid, 1908 yılına gelene kadar kendisine ve kurduğu rejime karşı koyan muhalefetle mücadelesinde hep kazanan taraf olmasını bilmiştir. II. Abdülhamid, Abdülaziz'in Yıldız'da geliştirdiği basit mâbeyn yapısını karmaşık ve güçlü bir bürokrasiye dönüştürmüş, hükümet ve toplumun daha önceki yıllarda büyük çapta özerk olan belirli

58 Şefaattin Deniz, a.g.t., s. 118.

kesimlerini bu bürokrasinin denetimine vermiştir. Böylece 1878 ile 1908 arasındaki otuz yıl boyunca iktidar merkezi Yıldız Sarayı olmuştur.

II. Abdülhamid Han, saltanatının başından itibaren yönetim üzerinde etkili bir denetim sağlayarak gücünü artırdı. İslâmcı düşüncenin yeniden yorumlanmasını destekleyerek yönetim kabiliyetini bu çerçevede daha fazla meşrulaştırma yöntemini benimsedi. Böylece hilâfet kavramının ve özelliklerinin İslâm'ın birleştirici yegâne unsuru ve simgesi olarak canlandırdı. Diğer iki kilit siyasal kurum olan ordu ve bürokrasiyi de denetimi altında tuttu. Bu konuda ulemanın ve ordunun desteğini aldı⁵⁹. Sadaret makamı sık sık değişirken şeyhülislâmlık makamı bir istikrar devri yaşadı. Sadaretle karşılaştırıldığında seraskerlik makamı da istikrarlı bir dönem geçirdi. 1876-1908 arasında 6 şeyhülislâm değişti. 17 sadrazam 26 kere göreve geldi. Serasker ve harbiye nâzırı 10 isim, 14 defa göreve geldi⁶⁰.

Böylece, Tanzimat sonrasında yapılan reformların da yardımıyla Sultan II. Abdülhamid; maliye, askeriye, iç güvenlik ve dış ilişkiler gibi önemli alanlarda karar alma ve alınan kararları uygulama noktasında yüksek düzeyde bir merkezileşmeyi sağladı. Babiâli önemini yitirerek Yıldız Sarayı hükümet faaliyetlerinin asıl merkezi oldu. Sadaret makamı Yıldız Sarayı'nda alınan kararlara tesir edemez hâle geldi. Sadrazamlar âdeta II. Abdülhamid'in bir kâtibi gibi oldu⁶¹.

59 M. Naim Turhan, *Jön Türklerin Yükselişi, (çeviren Mehmed Morali)*, İstanbul, 2003, s. 91-92

60 M. Naim Turhan, a.g.e., s. 159.

61 Kemal H. Karpat-Robert Z. Wens, a.g.m., s. 880.

TAŞÖZ ADASI SORUNU NASIL ORTAYA ÇIKTI

II. Abdülhamid padişah olduğunda Taşöz adası konusu, diğer iç ve dış sorunlar arasında öne çıkmamıştı. Ancak, en azından Taşöz'ün idare biçimi, devletin hükümlerine haklarına hâle getiren bir durumdaydı. Zamanla Taşöz adasıyla ilgili sorunlar hem Babıâli'nin hem padişahın dikkatini çekmiştir. II. Abdülhamid, bu meselenin hallolduğu dönem göz önüne alınırsa çözüm konusunda acele etmeyip, uygun şartların oluşmasını beklemiştir. Taşöz sorunu dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ömrünün sonuna yaklaşmış olmasına rağmen, sıkıntıları çözme kabiliyeti ve II. Abdülhamid'in politik ve askerî müdahalelerinden biri ele alınacaktır.

Taşöz adası sorununun ortaya çıkması Kavala'da Mehmed Ali Paşa'ya ait bir külliye'nin kurulmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla ilk önce bu konuya ağırlık verip sorunun arka planını ortaya koyma yoluna gidilecektir.

M. Ali Paşa'dan Önce Kavala ve Makbul / Maktul İbrahim Paşa'nın Eserleri

Selanik vilayetinin Ege Denizi'ne bakan yönünde yer alan Kavala kazası, Osmanlılar ile yıldızı parlayan bir kenttir. Zira, Osmanlılardan önceki dönemde kent sosyal ve ekonomik bakımdan pek gelişmemiştir.

Kavala, karşısındaki Taşöz adası ile tarih boyunca ilişkili olmuştur. Hatta Taşöz adasının bir kolonisi olan kadîm Neapolis şehrinin devamı olarak kabul edilir⁶². Kavala'nın kuruluşu, MÖ. VII. yüzyıla kadar dayanır. Bu kentin ilk yerleşimcileri Paroslulardır. Bunlar ilk önce Taşöz adasına yerleştiler. Daha sonra buraya en yakın kara parçası konumunda

62 Michael Kiel, "Kavala", DİA, Ankara 2002 c. XXV, s.60.

olan ve Neapolis (yeni kent) adını verdikleri Kavala'ya geldiler⁶³. Ancak, Traklar tarafından yapılan bu bölgeye yönelik saldırılar yeni yerleşimciler açısından büyük bir tehdit oluştuyordu. Bu yüzden koloniler kolayca deniz yoluyla kaçmak için kıyıya yakın küçük bir alanda yerleşim merkezi kurdular.

MÖ. V. yüzyılda Persler, Kavala'yı ele geçirdi. Bundan sonra Atina önderliğindeki Delos Birliği'ne katılan kent, antik dünya ile birleşme yoluna gitti⁶⁴. Kavala'da Bizans döneminde bir kale vardı ancak, kent Osmanlı egemenliğine geçene kadar dikkate değer bir gelişme gösteremedi⁶⁵. Yavuz Sultan Selim, kentin denizden gelen korsan kayıklarının saldırısına karşı güvenli olması için sahile bir kale yaptırdı⁶⁶. Bundan sonra, özellikle Kanunî devrinde kentin dokusunda önemli değişiklikler oldu. Osmanlı Devleti'nde bir iskân ve imar metodu olarak vakıflar şehirleşme ve şehir hayatının gelişmesinde büyük rol oynadı. Nitekim, Kavala'nın gelişmesinde ve bölgesel olarak etkin bir liman kenti olmasında bu kurumun çok önemli katkıları oldu.

Kanunî Sultan Süleyman'ın ünlü veziri Makbul/Maktul İbrahim Paşa (ö. 942/1536), Kavala'da çok büyük imar faaliyetlerine girişti ve başarıyla tamamladı. Kendi adını taşıyan cami, aşevi, medrese, sıbyan mektebi, tekke, han, hamam ve bedesten gibi binalar yaptırdı⁶⁷.

Bu binalardan bir kısmı kentin surlarının içinde, bir kısmı ise surların dışında inşa edilmişti. Aşevi, medrese, cami ve sıbyan mektebi surun üzerine inşa edilmişti. Halen külliye içinde bulunan medrese ve imaret üzerinde İbrahim Paşa devrine ait herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. Ancak, Külliye'nin bazı kısımlarının İbrahim Paşa tarafından yapıldığı konusunda kaynaklarda yer alan bir şüphe yoktur. Evliya Çelebi ünlü Seyahatnâmesinde İbrahim Paşa'nın Kavala'daki imar faaliyetlerinden ve yaptırdığı hayır eserlerinden övgüyle bahsetmektedir⁶⁸.

63 Şemsettin Sami, *Kâmûs el-Âlâm*, c.V, İstanbul; Mihran Matbaası, 1891, s. 3804-3805.

64 Mehmet Ali Gökaçtı, *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İstanbul; 2001, s. 289-290.

65 Michael Kiel, *agm*, s. 61.

66 Piri Reis, *agge.*, s. 54/a, 54/b.

67 Feridun Emecen, "İbrahim Paşa, Makbul", *DİA*, İstanbul 2000 c. XXI, s. 333-334.

68 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff) İstanbul 2003, s. 51-52.

Mehmed Ali Paşa Neden Taşöz ve Kavala'da Külliye Kurmak İstedi?

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, birçok Osmanlı Paşası gibi adını yaşatacak bir vakıf kurmayı amaçlamış olmasında hayret edilecek bir durum yoktur. Ancak bu konuda sorulacak şu soru çok önem taşır: Paşa söz konusu vakfın tesis edileceği yer olarak niçin Kavala kazâsını ve Taşöz adasını tercih etti? Bu soruya birden fazla cevap bulmak mümkündür: Öncelikle, vali olduğu 1805 yılından itibaren askerî, ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan Mısır'da önemli başarılarla imza atan Paşa'nın kuracağı vakıf yeri için doğum yeri olan Kavala kazâsını seçmesi, çok doğaldır. Osmanlı tarihinde bunun birçok örneği vardır. Dolayısıyla, Kavala'da adını yaşatacak bir vakıf ile büyüklük ve ihtişam açısından şanına yakışır bir külliye kurma amacı Paşa'nın doğduğu topraklara bir vefa borcu ödeme gayesinden kaynaklanmıştır. Bu şekildeki çok samimi ve halisane amaç, her ne kadar bu tür belgelerin genel bir şablon ifadesi de olsa Paşa'nın vakfiyesine de yansımıştır. Ayrıca, Paşa'nın küçüklüğünden gelen yöreye ilişkin söylenti olarak dilden dile dolaşan anıları da bu maksadı desteklemektedir:

Bakaloupolos'un adada anlatılan sözlü rivayetlere dayanarak verdiği bilgilere göre, Mehmed Ali Paşa, Taşöz adasındaki Rum Karapanaghiotis ailesinin süt çocuğu olarak ve Theodoroudis ile sütkardeşi olarak yetişmişti. Gençliğinde, bir suçtan dolayı cezaya çarptırıldığında Taşöz adasına kaçmış, sütannesinin bulunduğu ailenin yanına sığınmıştı. Ünlü olduğunda ise Karapanaghiotis ailesini buldurabilmek için bir görevli yollamıştı. Fakat bu araştırmanın sonucunda sütannesinin eşinin bir suçtan dolayı asıldığını öğrenmişti⁶⁹. Bu bilginin gerçek olup olmadığı oldukça şüphelidir. Kanaatimizce gerçek dışı olma ihtimali çok daha fazladır. Çünkü hangi suçtan dolayı ne zaman idam edildiği bilinmemekte ve bu konuda duyumlardan öte başka bir kanıt sunulmamaktadır. Ayrıca idam gibi bir olay ve ona sebep olan bir suç hakkında mutlaka arşivlerde bir kayıt yer almalıdır. Bu konuda şimdiye kadar bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, Mehmed Ali'nin araştırmaları göstermektedir ki Paşa Kavala ve Taşöz adası ile bir gönül bağı kurmuş ve geçmişte kalan dostları, komşuları ve yakınlarını memnun etmek niyetindedir.

69 A. E. Bakalopoulos, *age.*, s. 35.

Paşanın çok kurnaz bir siyaset adamı ve vizyon sahibi bir idareci olduğu göz önüne alınırsa, bu saf duyguların ötesinde daha büyük hedefleri olduğu kolayca görülebilir. Temel sorumuzu açıklamak için ikinci şık olarak Paşa'nın siyasi amaçlarına uygun olmasını ileri sürebiliriz. Paşa, önceden Mısır'da kendi adına inşa ettirdiği cami ve ona ilişkin olarak kurduğu vakıf adına Taşöz'ün gelirlerini istemişti. Ancak, daha sonra paşanın talebi Kavala'daki Külliye'yi de içine alan bir şekilde değişti.

Paşanın ilk önce niçin Mısır'daki vakfı için bir talepte bulundu? Bu talep herhangi bir gerekçe ile geri çevrildi mi? Bu konuda Osmanlı arşiv kaynaklarında henüz açık bir bilgiye ulaşamadık. Fakat Paşa'nın talep değişikliği yaparak Kavala'da bir külliye kurmak amacıyla Taşöz adasını istemesi belgelerde yer almaktadır. Burada Babıali'nin Kavala'daki külliye'yi Mısır'daki cami vakfına tercih etmesinin sebebi vakfı ve Taşöz adasını kendi kontrolünde tutmak istemesi olarak yorumlanabilir. Bu yeni gelişme üzerine talebi kabul edildi⁷⁰.

Tercihini değiştiren Paşa'nın maksadı da yukarıdaki değerlendirmeler paralelinde doğduğu topraklara vefa borcu ve siyasal hedeflerine uygunluğu olabilir. Bu bağlamda, Kavala ve Taşöz'ün İstanbul'a yakın olması yanında, Rumeli ve Selanik vilayeti için de stratejik konumu açısından Paşa'nın prestijine yakışır bir yerdi. Paşa bu vakfı dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kalbi mesabesinde olan Rumeli ile irtibatını sürdürmüş olacaktı. Aynı şekilde, Taşöz adası da yukarıda sayılan avantajlara uygun bir konumda, Ege Denizi'nin en tepe noktasında, bir yandan Çanakkale Boğazı'na çok yakın bir yandan da Kavala'nın karşısında yer alıyordu. Ayrıca, ada Enez'e de çok yakın olması sebebiyle Trakya ve İstanbul bağlantısına sahipti. Bu, adanın stratejik önemi yanında, ziraat açısından elverişli arazi yapısı sebebiyle gelirleri Paşanın kendi adına kurmayı düşündüğü külliye için yeterli kaynağı sağlayacaktı. Ancak Paşa hayalindeki külliye'yi kurduktan sonra buradaki giderler Taşöz adasından elde edilen gelirlerin üzerine çıktığı zamanlar da oluyordu. Savaş ve doğal şartlar sebebiyle ürün azalmasıyla karşılaşıldığında vergi gelirlerinde de bir kayıp söz konusu oluyordu. İşte bu ve buna benzer finans sorunlarıyla karşılaşıldığında Mısır hazinesi ve evkaf idaresi dev-

70 BOA, Y.EE.87/27.

reye giriyordu. Paşa, bunun dışında doğduğu köyde yaşayan hemen her bireye yıllık sadaka namı altında bir yardım gönderiyordu. Bu uygulama kendi vefatından sonra hatta Kavala ve ada Yunan işgaline uğradığı yıllarda bile devam etmiştir⁷¹. Bu örnekler Paşanın Kavala ve Taşöz adasıyla ilgisinin sebebinin siyasal mı yoksa vefa ve diğergamlık mı olduğunu anlayabilmemize yardımcı olacaktır. Burada her iki amacın iç içe geçtiğini öne sürmek mümkündür. Özellikle 1840 yılındaki Londra Konvansiyonu'na kadar Paşa'nın İstanbul'u hedef alan askerî faaliyetleri sırasında görüldüğü gibi söz konusu vakıf mekânlarının seçiminde siyasal amaçların olduğunu ifade etmek mümkündür.

Nitekim paşanın vakıf kurduktan sonra izlediği siyasal çizgi, büyük hedefleri olduğunu ve gözünün İstanbul olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda, 1821 yılında Mora İsyanı çıktığı zaman Mehmed Ali Paşa, Sudan yönünde güneye doğru Mısır'ı genişletme siyasetini sürdürüyordu. Paşa aynı zamanda, Hicaz'da Vahhabilere karşı zafer kazanıp prestijini artırmışken yönünü Kızıldeniz'in doğu kıyılarından ötesine çevirmişti. Sudan'daki genişleme siyasetinin askerî alandaki uygulayıcısı ise birçok askerî zaferde payı olan oğlu İbrahim Paşa idi. Rum İsyanı dolayısıyla İstanbul'dan yeni bir askerî yardım talebi geldi. Paşa önceki başarılarını daha da perçinleyecek ve kuzeye doğru genişleme fırsatı doğuracak bu talebi yeni bir fırsat gibi gördü. Böylece Paşa doğu-batı yönünde İran Körfezi'nden Libya Çölü'ne, kuzey-güney yönünde Taşöz adasından Sudan'a kadar olan alanda bir güç olacaktı. Nitekim Mora İsyanı ve sonrasındaki gelişmeler Navarin'de donanmasının Osmanlı donanması ile birlikte yok olmasına rağmen paşanın bu hedefi doğrultusundaki siyasetinin bir göstergesidir.

İbrahim Paşa Temmuz 1824 sonlarında İskenderiye'ye askerleriyle ancak ulaşabilmiştir. Mısır donanması 53 savaş gemisi ve 193 ateş gemisinden oluşmaktadır. 30 bin piyade ve süvari yüklüdür. Mısır kuvvetleri Ağustos 1824'de Rodos adasına ulaştı. Hüsrev Paşa idaresindeki Osmanlı donanması Sisam'a gelince Mısır kuvvetleri Bodrum'a gitti. Burada daha önceki Hüsrev-Mehmed Ali Paşa çekişmesi bir başka şekilde

71 Durham Üniversitesi Kütüphane Arşivi, *Abbas Hilmi II Papers*, File 212/56; File 74/1-59.

devam etti. Hüsrev ile İbrahim Paşa, Mısır valiliği üzerinde cereyan eden önceki çekişmeyi perde arkasından sürdürdü⁷².

Mehmed Ali Paşa, Mora İsyanı sırasında isyancıların tehdidi altında olduğunu öne sürerek Anadolu'nun güvenliğini sağlamak amacıyla Meis adasının da idaresini istemiştir⁷³.

Taşöz'den sonra gelen bu talep Mehmed Ali Paşa'nın Ege Denizi'nde ve Doğu Akdeniz'de daha güçlü bir aktör haline gelmesi demektir. Bu bakımdan olumsuz cevap verilerek muhtemel bir tehdit önlenmeye çalışılmıştır. Fakat bu red cevabı paşanın gücenmesine sebep olan noktalardan birisi olmuştur.

Kısacası, paşanın İstanbul'a karşı hareketi değerlendirildiğinde farklı hedeflere saptığı görülmektedir. Bunlar merkezî otoriteye karşı isyan, bağımsızlık ve Osmanlı hanedanını yıkma girişimi olarak adlandırılabilir. Ancak burada önemli ve gözden kaçırılmaması gereken nokta şudur: Paşanın Kavala kazâsını ve Taşöz adasını seçmesi Mısır ile Rumeli'nin Osmanlı devlet adamları zihninde hâlâ bir bütün teşkil ettiğini göstermektedir. Paşa ilk olarak külliye'nin medrese kısmını 1813 yılında hayata geçirdikten sonra imaret kısmını daha kapsamlı olarak 1843 yılında ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunmuştur. İstanbul ile önce uyumsuz sonra da çatışmacı politikaları 1840 yılında Londra Konvansiyonu ile bitince, 1843 yılında, vakfiyeye zeyl yaparak imareti daha geniş bir şekilde faal hâle getirmesi, bu görüşü destekler niteliktedir.

72 Ali Fuat Örenç, "Some New Considerations on the East Mediterranean Policy of Mehmed Ali Pasha, Governor Of Egypt", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18, Güz 2005, s. 137-138.

73 Ali Fuat Örenç, a.g.m., s. 139.

VAKIF KURUMU

Vakıf kısaca, varlıklı kişilerin kendilerine ait para, mal ve mülklerini toplumun faydasına bağışlamaları demektir. Vakıf kurumunun kökeni hakkında değişik yorumlar yapılmaktadır. Kimileri bu kurumu sadece İslam medeniyetine has kılarken, kimileri de Roma'ya dayandırmaktadır⁷⁴.

Öte yandan, vakıf Türklerde çok eski devirlerden itibaren rastlanan ve başarıyla uygulanan bir kurumdur. Türk tarihinde vakıf kurumunun başlangıcı İslamiyet'ten önceki dönemlere dayanır. Türklerde vakıf ilk olarak Uygur Türkleri arasında görülmektedir⁷⁵.

Bu kurumun Türklerin kurduğu devletlerde rağbet görmesi, Türk sosyal hayatında yardımlaşma, dayanışma ve gelişme arzusunun ne denli büyük olduğunu ispatlar niteliktedir. Orta Asya'dan eski dünyanın hemen her tarafına yayılan Türkler gittikleri her yere sadece fatihler olarak kendilerini kabul ettirmediler. Egemen oldukları her ülkede toplumsal adalet, iyilik, ihtiyaç sahiplerine yardım ve bilimin gelişmesine katkı sağlamak gibi ulvi düşüncelerini de yaydılar. Bu yönleriyle, belki daha fazla kendilerini farklı ulus ve din mensuplarına kabul ettirdiler.

Vakıf kurumunun Türkler ve Müslümanlardan önce de var olduğu bilinmektedir. İbrahim Peygamber'in Kâbe-i Şerif'i vakfettiği rivayet

74 Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, c. XIII, s. 154; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 245. Bu kurumu sadece İslam'a dayandıranların görüşleri için bkz., Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, Ankara 1942, s. 3-5.

75 Halim Baki Kunter, Uygur vakfiyelerinden örnekler de vermektedir. Bkz., Halim Baki Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, Ankara 1942, s. 117; Ayrıca bkz., İsmet Binark, "Türk Vakıflarının Tarihçesi ve Yabancı Gözüyle Vakıflarımız", *Millî Kültür*, Temmuz 1997; Fuad Köprülü, *a.g.m.*, s. 11.

edilir. Bunun dışında İskenderiye Kütüphanesi, Kudüs-i Şerif'teki havuzlar, Zemzem kuyusu gibi eserler de birer vakıftır⁷⁶.

Bütün büyük dinler gibi İslamiyet'in de hayır işleme ve yardım etme gibi ahlaki prensipleri teşvik etmesi çok tabiidir. İslam tarihinde ilk vakıf Hz. Peygamber zamanında kurulmuştur. Hz. Peygamber mülkiyeti kendisine ait olan yedi hurma bahçesini Hicretin 3. yılı sonlarında, devletin savunma ihtiyaçları için vakfetmiştir. Zaten vakfın meşruiyeti Kur'an ve sünnete dayandırılır Kur'an'dan delil olarak "Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça asla iyiliğe erişemezsiniz."⁷⁷ ayeti gösterilir. Müslüman Araplar daha İslam'ın ilk devirlerinde Yahudi, Sasani ve Bizans hukuku ile tanıştılar. Mısır, Suriye ve Irak'ta Sasani ve Bizans kurumları ile karşılaştılar. Diğer başka konularda olduğu gibi, diğer medeniyetlerdeki vakfın ilk örneklerini de buradaki din ve hayır kurumlarında gördüler⁷⁸. Bundan sonra, vakıf kurumu sırasıyla Emeviler'de, Abbasiler'de ve Orta Çağ'da kurulan diğer Müslüman devletlerde ve Türk devletlerinde büyük bir gelişme göstererek devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise vakıf kurumu, toplumsal ve dinî ihtiyaçların karşılanması yanında, bayındırlık hizmetleri ve eğitim alanında destekleriyle mükemmel bir seviyeye ulaşılmasını sağlamıştır.

Osmanlılarda vakıflar çok farklı alanlarda hizmet vermiştir. Kamu yararı gözetilerek kurulan vakıflar, Osmanlı toplumunda sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın en güzel örneklerini vererek önemlerini her zaman korumuşlardır. Kamu yararını amaç edinerek kurulan bu vakıflara hayrî vakıf da denir. Hayri vakıfların en temel özelliği, vakfedilen maldan veya onun gelirinden herkesin veya sadece ihtiyaç sahiplerinin faydalanmasıdır. Bu tür vakıflara örnek olarak, cami, mescid, medrese, mektep, kütüphane, hastane, imaret, köprü, yol, çeşme, kervansaray gibi kurumların kurulması ve bunların yaşatılması için gerekli olan gelirlerin sağlanması amacıyla tahsis edilen ev, dükkân, han, hamam, zeytinlik, tarla gibi vakıflar gösterilebilir.

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde devlet ve toprak sisteminin en önemli unsurlarındandır. Bu sistemde vakıflar, arazi hukuku dışında da

76 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul, 1993, s. 577.

77 Al-i İmran Suresi 92. ayet

78 Fuad Köprülü, *a.g.m.*, s. 10-11.

birçok sosyal, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve dinsel işlevlere sahiptir. Ö. Lütfi Barkan'ın tespitlerine göre, XVI. Yüzyıl başlarında, Osmanlı topraklarının beşte biri vakıf arazisi idi⁷⁹. Bu oran sonraki yüzyıllarda giderek artmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı topraklarının çok büyük bir kısmı vakıf topraklardan meydana geliyordu. Vakıfların sosyal ve kültürel alandaki faaliyetleri, Osmanlılar tarafından bir devlet politikası olarak sürdürülüyordu. Fethedilen toprakların Türkleşmesi ve İslamlaşması yanında şenlendirip geliştirilmesi, yani bayındır hâle getirilmesi konusunda izlenen iskân siyasetin en önemli aracı vakıflardı. Vakıflar sayesinde kurulan, cami, medrese, imaret, kütüphane, çeşme, hamam gibi sosyal ve dinî kurumlar, o beldenin cazibe merkezi haline gelmesini sağlıyordu⁸⁰.

Vakıf Kurucusu

Vakıflar belirli bir gaye için kurulur. Bu gaye dinî, sosyal, kültürel hedefler olabilir. Vakıf sayesinde bir mal veya mal topluluğu, bir amaç uğrunda kurumlaşmakta ve tüzel bir kişilik kazanmaktadır. Örneğin, vakıf olarak kurulan bir medrese, öğrencilerin eğitim görmesi; imaret, ihtiyaç sahiplerinin doyurulması; şifahane hastaların tedavi edilmesi amacıyla tahsis edilmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında kurulan vakıflarda, *vakıf* yani vakfeden kişi, yaptığı hayırdan dolayı insanlardan bir karşılık istemez. Bu hayrının karşılığını yani sevabını sadece Allah'tan bekler. Bunun dışında bir gelir veya maddi çıkar beklentisi olamaz. Bunun yanında, vakıf kuran kimselerin toplumda saygı ve itibar görmesi de teşvik edici bir faktördür. Diğer yandan, kişileri vakıf kurarak hayır yapmaya sevk eden temel sebep dinden kaynaklanan altruist ahlak yani diğerkâmlıktır. Zengin ve hayır yapma imkânı olan fertlerin çevresini düşünüp onları desteklemesidir⁸¹.

Vakfa konu olan arazi veya gayrimenkulün vakfedilebilmesi için, öncelikle mülk olması gerekir. Bir şeyin mülk olması için de bunun

79 Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhtariyeti Mesclesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, sa.I, Ankara, 1944, s. 15.

80 Ömer L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, Ankara, 1942, s. 354 vd.

81 Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 247.

padişah tarafından temlik edilmesi şarttır. Eğer, bahse konu olan şey, Osmanlı Devleti'nin fethinden önce mülk ise, bunun da yine padişah tarafından tasdik edilmesi gereklidir. Kişiler bu şekilde sahip oldukları arsa, tarla, arazi, bina ve diğer gayrimenkul ve malları vakfedebilirler. Ancak, kurucu kişinin yani vâkîfın mülkiyet sahibi olması dışında, akıllı, hür ve kanunî ehliyete sahip olması da şarttır⁸².

Vakıf sistemi, zenginlerin ya da hayır yapmaya elverişli bir olanağı olan kişilerin, belli bir düzen dâhilinde bir hayır kurumu kurmasına imkân verir. Bu yönüyle vakıflar bir kamu kuruluşudur. Devletin yapması gereken bazı işlerin vakıflar vasıtasıyla yapılması, imkân sahibi kişilerin ellerindeki servetlerin doğru bir şekilde, kamu yararına sarf edilmesi demektir. Bu yönüyle vakıflar hem ulusal servetin gelişigüzel harcanmasını bir dereceye kadar engeller, hem de ihtiyaç sahiplerinin sıkıntılarının belli bir sistem dâhilinde giderilmesine katkı sağlar.

Osmanlı Devleti zamanında vakıf kurumunun gelişip yayılmasının arkasında üç önemli sebep vardır. Birincisi, dinî motivasyondur. İslam dini herkese iyilik yapmayı, fakirlere ve düşkünlere maddi yardımda bulunmayı emreder. Zekât vermek zenginlere emredilmişken, sadaka vermek her Müslüman'a tavsiye edilmiştir. Sadaka maddi yardım şeklinde olacağı gibi, okuma yazma bilmeyen bir kişiye, karşılıksız olarak öğretmenlik yapmak da bir sadakadır. Yani, maddi gücü olmayan kişilerin de sadaka sevabı kazanmaları için imkânları olabilir. Bu bakımdan ücret almadan bir hayır işine katkıda bulunmak da sadaka olarak değerlendirilmiştir. Osmanlılar zamanında kurulan, cami, medrese, çeşme, imarethane, kütüphane gibi kurumlar zengin kişilerin hayrı iken tekke ve zaviyelerde ücret almaksızın hizmet eden dervişler fakirlerin hayrına örnek olarak gösterilebilir.

İkinci olarak, Osmanlı Devleti birçok kamu hizmetini vakıflar eliyle yapılmasını destekleme ve özendirme siyasetini benimsemiştir. Böylelikle, devletin bütçesine yük bindirmeden, birçok kamu hizmeti yerine getirilmiş oluyordu⁸³.

82 Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 248.

83 Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. VII, sa. 4, İstanbul, 1941, s. 909-910.

Üçüncü olarak, ferdi mülkiyetin kurulan aile vakıfları sayesinde korunmasıdır. Vakfı oluşturan mallar Osmanlı hukukuna göre Allah'ın mülkü hükmünde olduğundan, bunların devlet tarafından müsadere si imkân dâhilinde değildi. Yüksek makamlardaki memurların gözden düştükten sonra, mallarına devletin el koyması, önceki devirlerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu gibi kişiler, ikbal devirlerinde kurdukları aile vakıfları sayesinde, kazandıkları malları hayatlarında korumuş oluyorlardı. Öldüklerinde de bu malların vârislerine güvenli bir şekilde intikalini sağlıyorlardı. Böylece ailenin ekonomik varlıkları güvence altına alınıyordu⁸⁴.

Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Çeşitleri

Osmanlı teşkilat yapısında vakıfların idarî ve malî açıdan özel konumları vardır. Devlet vakıfları ancak kadılar vasıtasıyla kontrol edebiliyordu. Gelir ve giderlerinde usulsüzlükler var mı vakfiye hükümlerine aykırı bir durum var mı onu tespit etmeye çalışırdı. Ayrıca, asayiş ve inzibata yönelik bir durum olduğunda vakfa müdahale ederdi. Bunun dışında, vakıflar tam bir serbestliğe sahipti. Bu bakımdan vakıflar Türk tarihindeki en istikrarlı kurumlar arasında sayılmaktadır⁸⁵.

Osmanlı'da vakıfları birçok açıdan tasnif etmek mümkündür. Amaçları bakımından bir tasnif yapacak olursak *hayrî vakıflar* ve *aile vakıfları* olarak ikiye ayırırız. Mülkiyet hakkının vakfedilip vakfedilmemesi bakımından yapılan bir tasnifte vakıflar yine ikiye ayrılır: *sahih vakıflar* ve *gayri sahih vakıflar*.

Hayrî vakıflar, yukarıda da değinildiği gibi, kamu yararı gözetilerek kurulan vakıflardır. Ehlî vakıflar da denilen aile vakıfları, kişinin sadece kendi soyundan gelenlerin istifade etmesi için kurduğu bir kurumdur. Buradaki kamu yararı oldukça sınırlıdır. Bu tür bir vakıf ihtiyacı özel mülkiyetin korunması sebebinden doğmuştur. Özel mülkiyetin çok kısıtlı olduğu ve var olan mülkiyetin de müsadere tehlikesi içinde bulunduğu Osmanlı Devleti'nde aile vakıfları bir tür güvenlik supabı işlevi görmüştür.

84 Ömer Lütfi Barkan, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I : Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. VI, sa. 1, İstanbul, 1940, s. 159.

85 Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 249.

a. Sahih Vakıflar

Sahih vakıflar gerçek vakıflardır. Bu vakıflarda tamamen kamu yararı gözetilir. Sahih vakıflarda bir malın mülkiyeti vakfedilir. Bu bakımdan sahih vakıf kurmak isteyenler özel mülkiyeti kendilerine ait olan mal veya malları vakfetmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle kurucu, özel mülkünü belirli bir amaca tahsis ederek, ilelebet bu şekilde kalacak halde, kamu mülkü haline dönüştürür.

Sahih vakfa konu olan gayrimenkulün ya doğrudan kendisinden ya da gelirinden yararlanır. Doğrudan kendisinden faydalanılan vakıflarda, vakfedilen gayrimenkulün kendisi, bir hayır hizmetinin sürdürülmesine mekân teşkil eder. Cami, medrese, kütüphane, çeşme, şifahane gibi binalar doğrudan kendisinden faydalanılan sahih vakıf eserlerine örnektir. Gelirinden faydalanılan vakıf gayrimenkuller ise, kiraya verilerek gelir sağlarlar ve elde edilen gelirler kamu yararına çalışan cami, okul, hastane gibi hayır kurumlarının işletilmesine ve korunmasına harcanır.

Gelirinden yararlanan sahih vakıflar arasında *icare-i vahideli vakıflar* (tek icarlı vakıflar), *mukataalı vakıflar* ve *icareteynli vakıflar* (iki icarlı vakıflar) bulunur. İcare-i vahideli vakıflar, ay veya yıl gibi belirli bir zaman dilimi dâhilinde doğrudan doğruya vakıf tarafından kiraya verilen veya doğrudan işletilen mahallerdir. Bu tür vakıflar da iki başlık altında toplanır. Birincisi, *müsekkaf* olarak adlandırılan üstü kapalı ve çatılı binalardır. İkincisi de *müsteğal* denilen tavansız arsa, tarla gibi arazilerdir⁸⁶.

Mukataalı vakıflarda ise vakıf arazi, başka bir şahsa kiraya verilir. Bu şahıs vakıf arazi üzerinde bina yapabileceği gibi ağaç dikebilir, sebze meyve yetiştirebilirdi. Kiralanan arazi üzerinde sonradan yapılan bina ve diğer şeylerin mülkiyeti bunu yapan kiracıya aittir. Vakıf arazisi üzerinde yapı yapan veya ağaç diken kişi, vakıf mütevellisine belirli bir bedeli, kira olarak öderdi. Vakfa ödenen bu bedele mukataa adı verilirdi. Vakıf arazi üzerindeki yapı ve ağaç gibi şeylerin sahibi olan kişi, mütevellinin izniyle bunları bir başkasına satabilirdi. Bu durumda, vakıf arazi gayri-menkul olarak kabul görünürken, üzerine sonradan yapılan veya dikilen şeyler, menkul mal olarak düşünölmüştür. Vakıf arazi üzerindeki menkul mallar sahibi ölünce vârislerine miras olarak kalırdı.

86 Buradaki tanımlar için bkz., Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, İstanbul, 1940, s. 294, 295, 301.

İcareteynli vakıf, çift icarlı vakıf demektir. Bu tür vakıflara ait vakıf arazisinin üzerinde bina ve dikili ağaçlar bulunurdu. Bunlardan faydalanmak isteyen kişiler bunların piyasadaki satış değerine yakın bir meblağı *icare-i muaccele* adıyla mütevelliyeye, peşin olarak öderlerdi. Ayrıca, her yıl *icare-i müeccele* adıyla küçük bir meblağı, kira olarak vakıf yönetimine verirlerdi. Mukataalı vakıfla icareteynli vakıf arasında temel olarak tek bir fark vardır: Mukataalı vakıfta, sadece vakıf arazisi vakfa aittir, üzerindeki bina ve ağaçlar sonradan kiracı tarafından yapıldığı için ona aittir. İcareteynli vakıfta ise, hem arazi hem de üzerindeki bina ve ağaçlar vakfa aittir. İcareteynli vakıflarda da mukataalı vakıflarda olduğu gibi, kiralayan kişiler bundan doğan tasarruf haklarını vakıf mütevellisinin izni ile üçüncü kişilere devredebilirdi. Yine aynı şekilde, bu tasarruf hakkını vârislerine miras olarak bırakabilirdi.

b. Gayri Sahih Vakıflar

Gayri sahih vakıflarda, gayrimenkulün mülkiyet hakkı değil, tasarruf hakkı vakfedilirdi. Gerçekten, Osmanlı Devleti'ndeki toprakların büyük bir kısmı miri arazi olduğu için, bu tür vakıfların kurulması zaruri görülmüştür. Miri araziden yararlanma hakkı padişah tarafından belirli bir amaca tahsis edilmesi, gayri sahih vakıfları yani gerçek olmayan vakıfları oluşturmuştur. Miri arazinin rakabesi (kuru mülkiyeti) devlete ait olduğundan mülkiyet hakkı devlette kalır, vakfa geçmezdi. Bu tür vakıflarda padişah dışındaki kişiler doğrudan doğruya tasarruf haklarını vakfedemezlerdi. Ancak padişahın izin almak kaydıyla, miri arazi üzerindeki tasarruf haklarını vakfedebilirlerdi.

Padişahlar ve diğer vakıf sahipleri, vakıfların mütevelliliğini kendi çocuklarına, nezâretlerini de sadrazamlık, şeyhülislâmlık, darüssaade ağalığı ve İstanbul kadılığı gibi yüksek makamlara bırakmıştır. Ancak bunlar arasında, en çok rağbet edilen kurum, kadılıklar olmuştur. Bu şekilde yüksek makamlarda bulunan devlet adamlarının gözetimine verilen vakıfların işleri bir çeşit teftişe tabi tutulmuştur. Bunun yanında, sadece vakıflarla ilgili davalara bakan kadılar vardı. Bu kadılardan İstanbul'da üç Edirne ve Bursa mahkemelerinde de birer kişi görev yapıyordu.

Mekke ve Medine'nin Osmanlı egemenliğine girmesiyle birlikte bu kutsal şehirlere ilişkin kurulan vakıfların teşkilatlanma açısından diğer vakıflardan farklı bir konumu vardı. Bu şehirlerdeki kutsal yapıların korunması ve bakımı ile oradaki fakirlerin ihtiyaçlarını temin etmek üzere, Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde vakıflar kurulmuştur. Bunlara *Haremeyn Vakıfları* adı verilmiş ve sayıları binlerle ifade edilen bu tür vakıfların nazırlığına darüssaade ağaları tayin edilmişti. Haremeyn vakıfların teftişini ise darüssaade ağalığına bağlı Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkaf-ı Haremeyn Mukaataacılığı ve Darüssaade Yazıcılığı isimlerini taşıyan dört daire kurulmuştu.

Vakıfların tek bir merkezden kontrolü öteden beri arzulanan bir konu iken, ilk teşebbüsler III. Osman, III. Mustafa ve I. Abdülhamid devirlerinde başlatılmıştır. Ancak II. Mahmud'a gelene kadar bu tür çabalar pek başarılı olamamıştır. 1826 yılında Evkaf- Hümayûn Nezâreti'ni kuran II. Mahmud, sayıları gittikçe artan ve birtakım yolsuzluk ve suiistimallere yol açan, karmaşık bir mevzuata tabi olan vakıfları tek bir merkeze bağlayarak, bu alanda köklü bir reform yapmayı amaçlıyordu. Nitekim 1839 yılında devletin bünyesinde bulunan tüm vakıfları bu nezârete bağlamayı başardı.

Vakıf kurmak için sadece arazi tahsis etmek, cami, medrese veya imaret binası yapmak, yeterli değildir. Yapılan binaların ebedi olarak yaşaması için, tedbir almak ve gelir bırakmak lazımdır. Örneğin bir medrese vakfeden kişinin orada ders verecek müderrislerin maaşlarını alacakları, talebelerin barınma, yiyecek-giyecek ve ders malzemelerini kapsayan her türlü ihtiyaçlarını karşılayacakları, kesintiye uğramayacak bir veya daha fazla gelir kaynağı da bırakması gereklidir.

Vakıf kurumunun hangi maksatlı tesis edildiği, nasıl yönetileceği, hangi görevlilerin bulunacağı, kimlere ne kadar ücret ve maaş verileceği gibi konular, doğrudan doğruya vâkıf tarafından tespit edilir ve vakfiye denilen yazılı bir metin halinde kayıt altına alınır. Vakfın bir çeşit tüzüğü olan bu metnin kadı tarafından tasdik edilmesi gereklidir. Vakfın yönetim ve malî sorumluluğu vâkıf tarafından atanan ve vakfiyede açıkça tayin edilen vakfın idarecisi demek olan *vakıf mütevellisine* aittir.

TAŞÖZ'ÜN KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA VAKFINA TAHSİS EDİLMESİ

Taşöz adası, Kaptan Paşa hassından olarak öteden beri, Selanik vilayeti Kavala kazâsına bağlı idi. Mehmed Ali Paşa Vahhabi hareketini bastırdıktan sonra, Kavala'da kurduğu cami ve medreselere vakfedilmek üzere, malikâne statüsündeki bu adanın kendisine ihsanı hakkında Osmanlı Padişahı II. Mahmud'dan talepte bulundu. Paşa, önceden Mısır'da kendi adına inşa ettirdiği cami ve orada kurduğu vakıf için Taşöz'ün gelirlerini istemişti. Ancak, daha sonra söz konusu talebini Kavala'da kurmayı amaçladığı Külliye için değiştirdi. Paşanın ikinci talebi dikkate alınarak Taşöz adası, H.1228/ M.1813 tarihinde Sultan II. Mahmud'un iradesiyle Kavala'da tesis olunan hayrata vakıf ve tahsis edildi.

Taşöz, paşaya hediye mi edildi? Yoksa kurduğu vakfa tahsis mi edildi? Mülkî idare, adlî işler ve maden işletme hakkı gibi konularda yoğunlaşan bu tartışmalar, vakfın kurulmasından yaklaşık üç çeyrek asır sonra, Mısır'ın 1882 yılında İngiliz işgaline uğramasıyla gündeme getirildi⁸⁷. Tahsis edildiği hakkındaki görüş, Babîâlî'nin resmî görüşü gibidir. Vakıfla ilgili meydana gelen tartışmalı konularda, vakfın bu şekilde tanımlanması gereği, Babîâlî'deki hukuki konularda uzman memurlar tarafından sürekli iddia edilmiştir⁸⁸.

87 Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz, Süleyman Kızıltoprak, "The Administration of Tashoz Island Assigned to Mehmet Ali Pasha's Waqf in Kavala and Related Issues", *Proceedings Of The Second International Symposium On Islamic Civilisation In The Balkans Tirana-Albania, 4-6 December 2003*, İstanbul, 2006, s. 185-192; "Osmanlı Devleti Taşra Teşkilatındaki Reformların Taşöz Adası'na Yansımaları", *Uluslararası Balkan Kongresi: Balkan Milletleri Arası Etkileşim*, (ed. Caner Sancaktar), *Tekirdağ*, 24-25 Nisan 2008, İstanbul, 2009, s. 307-334.

88 BOA, Y.EE.87/27.

Buna göre, Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'da kurduğu vakıf gayri-sahih vakıf statüsündedir. Fakat, Mehmed Ali Paşa'nın vakfiyesi ise sahih vakıf tanımı yapılarak düzenlenmiştir⁸⁹. Bu maddi delile rağmen, Babıâli'nin görüşünü şekillendirirken iddialarına dayandırdığı temel nokta, paşanın vakfından önce Kavala'da Makbul/Maktul İbrahim Paşa tarafından kurulan bir külliyenin varlığıdır. Kavalalı onun üzerine kendi külliyesini yaptırmıştır. Dolayısıyla, hem Kavala'daki vakıf binaları hem de Taşöz adası tahsisata konu olmuştur. Öte yandan, H.1274/M.1858 Arazi Kanunnâmesine göre, gayri sahih vakfa ait arazinin rakabesi devlete, tasarruf hakkı vakfa aittir. Padişahın veya onun fermanıyla başkalarının vakfetmiş oldukları bu tür toprakların vakfiyeti, yalnız şer'î ve örfî vergilerin padişah tarafından belli bir alana tahsisi demektir. Bu vakıflar tahsisat kabilinden olduğu için *vakf-ı irsâdi* de denilir. Çünkü söz konusu vakfetme işlemi, sadece devlete ait olan vergilerden ibarettir. Bu durum toprakların hukukî mahiyetini değiştirmez ve mülkiyet eskisi gibi devlete aittir. Devlet sahih vakıf türünden vakıfların menkul ve gayrimenkullerine dokunamaz. Fakat gayri sahih türünden olanlar için aynı şey söz konusu değildir. Bunların devletin kararı ile tadil ve iptal edilmesi hukuken mümkündür⁹⁰. Bu bakımdan konuyu çok etraflı bir şekilde değerlendiren Babıâli'nin çabası, Taşöz'le ilgili hukukî, adlî ve idarî başlıklarda toplanan tüm sorunları kökten çözmek amacını taşımaktaydı.

Bu konuya açıklık getirecek bir başka nokta ise adanın tahsis edildiği sırada geçmiştir. Şöyle ki, Taşöz adası Mehmed Ali Paşa'ya devredildiği zaman, adanın mülteziminin devlete ödediği meblağın kimin tarafından ve nasıl karşılanacağı söz konusu oldu. Mehmed Ali Paşa bütün ödemeleri yapmaya hazırdı. Ancak Sultan II. Mahmud, paşanın Vahhabi hareketini bastırmakla devlete çok büyük bir hizmette bulunduğunu belirttikten sonra, adanın cizye gelirleri dışındaki yükümlülüklerine dair tüm ödemelerin hazine tarafından karşılanmasını emretmiştir. Bu

89 Bu vakfiye ilk tarafımızdan tespit edilip yayınlanmaktadır. Bkz., BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1). Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* isimli eserinde, külliye hakkında bilgi verirken vakfiyesini bulamadığını üzülerek ifade etmiştir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, c. IV., İstanbul; İstanbul Fethi Cemiyeti, 1982, s. 237.

90 Fuad Köprülü, *a.g.m.*, s. 29.

sırada Padişah II. Mahmud, paşa için “Bunun bin misli hediyeyi hak etti.” ifadesini kullanarak şöyle demiştir:

“Bu adamın din ve devletime hizmeti, malen ve bedenlen gayret ve çalışkanlığı birkaç Taşöz versek bile yine yeterli değildir. Hicaz’daki Vahhabi sorununun çözülmesi için harcanan akçe buna bin kere bedel olabilir. Mehmed Ali Paşa malikâne sahibinin verdiği peşin ödemeyi veremem demiş ise de ben almaya hicab ederim... Cizyeden başka tüm vergileri afv ediyorum. Bu paşanın yaptığı hizmeti kimse yapmadı. Hepiniz bu emirlere uyun...”⁹¹”

Böylece, mültezim Drama Nâzırı Mahmud Bey’e muaccesesi devlet tarafından geri verildi. Bu meblağın ne kadar olduğu ise arşiv belgelerinde belirtilmektedir. Buradan da uzun yıllar adanın gelir kayıtlarında önemli bir değişikliğin olmadığı anlaşılıyor. Şöyle ki, 1173/1759-1760 tarihinden itibaren adanın gelirleri malikâne olarak alınıyordu. Mahmud Bey, Tersâne-i Âmire’ye senelik 20.678 kuruş mal ve 925 kuruş kalemiye ve 1 yük 57.775 kuruş muaccele ile Taşöz malikânesini uhdesinde bulunduruyordu. Taşöz adasından kalyoncu bedeliyyesi olarak senelik 5.000 kuruş tahsil ediliyordu⁹². Böylece, ada Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Kavala’da kendi adına kurmayı tasarladığı külliye için tahsis edilmiş oldu.

---

91 BOA, Y.EE.87/32.

92 Aynı yer.

KAVALA'DAKİ KÜLLİYENİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Mısır'da yaptığı reformlarla Yakındoğu'da yeni bir cazibe merkezi oluşturan Mehmed Ali Paşa, valiliğinin ilk yıllarında, doğduğu yer olan Kavala kentinde kendi adını yaşatacak hayır kurumları yapma hedefini hayata geçirdi. Nitekim mimari açıdan Kavala'yı küçük bir kent olmaktan çıkartacak kadar iddialı yapılar yaptırarak bu amacına muvaffak oldu. Bu yapılar yukarıda da değinildiği gibi Makbul İbrahim Paşa'nın yaptırdığı eserlerin bulunduğu mekânda yer almaktadır. Bunların en azından bir kısmı Kavalalı zamanında varlığını yıkıntı şeklinde de olsa koruyordu. Paşa, bunları yeniden kente kazandırmış aynı zamanda onlara ilaveler de yaptırmıştır. Burada Kavalalı'nın son şeklini verdiği muazzam bir kompleks ortaya çıkmıştır. Bunlar; Cami, medrese, mektep, imaret, mühendishane ve kütüphaneden oluşan büyük bir külliyein parçalarıdır. Kavala kentinin eski yerleşim yeri olan yarımada tüm kenti gören bir alanda yapılan bu eserler, görsel açıdan da zengin bir manzaraya sahiptir. Deniz tarafından bakıldığında, külliyein azameti bütün ihtişamıyla gözler önüne serilmektedir.

Meyilli bir arazi üzerine inşa edilen yapıların her biri farklı zemin kotlarına sahiptir. Bu bakımdan her biri bağımsız bir görünüm kazanmıştır. En solda, altı odalı bir köşk vardır. Bunun hemen bitişiğinde Medrese-i Hayriye adı verilen ve üç tarafı revnaklı bir medrese bulunmaktadır. Bu binanın köşesinde ise kütüphane olarak kullanılan kısım vardır. Bu binanın diğer köşesinde ise altı tane büyük oda vardır. Kütüphane ile odaların arasında bulunan koridor bu binayı camiye bağlar. Kompleksin cami ile bitişen diğer tarafında yirmi dört odalı diğer medrese yer almaktadır.

Barok tarzda inşa edilen yapıların son bölümünü ise sağ tarafta bulunan imaret oluşturmaktadır. Zemini meyilli olduğu için farklı

yükseklikleri olan bu binalar kompleksi, sokağa bakan kısmını boydan boya kuşatan yüksek ihata duvarı ile âdetâ dış dünyadan saklanmaya çalışılmıştır. Medrese ve imaret için ayrı ayrı giriş kapıları inşa edilmiştir. Bunların her birinin üzerinde talik hatla yazılmış kitabeler vardır. Kapı girişlerinin üstü bir yelpazeyi andırırçasına saçaklar ile örtülmüştür.

Bu konuda çalışma yapmış diğer araştırmacıların ortak kanaatine göre, Mehmed Ali Paşa külliyesini İbrahim Paşa tarafından yapılan yapıların yanına ve onların bir kısmını da içine alacak şekilde yapmıştır. Bir başka ihtimal de İbrahim Paşa'nın yaptırdığı hayır kurumlarının kalıntılarının üzerine Mehmed Ali Paşa'nın bir külliye kurmasıdır. Külliye üzerinde bir çalışma yapan mimar Haluk Sezgin bu konu hakkında şu bilgileri vermektedir⁹³:

“Kısaca, külliye sur üzerine inşa edilmiştir. Esas cephe Kavala körfezine bakmaktadır. Arka tarafta ise cadde bulunmaktadır. Burada 3 adet kapı bulunmaktadır. Körfezin iç yönüne doğru imaret ve külliyeyle ait vakıf müessesesinin yönetildiği kısım yer alır. Bundan sonraki kapı Maktul İbrahim Paşa'ya ait olan medresenin girişidir. Camiye yine bu medresenin revakından ulaşılmaktadır. Arazinin meyilli olması nedeni ile medrese kademeli olarak inşa edilmiştir. Külliyenin güney yönünde ise mühendishane olduğu sanılan diğer medrese ve kütüphane bulunmaktadır. En sonda ise bir köşkün kalıntıları vardır. Külliye mimari üslup yönünden incelenecek olursa iki ayrı devir karakteri hemen fark edilir. İmaret ve yanındaki medresenin yapı tarzı ve tekniği, bu kısımların bütününün Osmanlı mimarisinin klasik devrine ait olduğunu gösterir. Özellikle imaretin deniz cephesi, kubbe kasnakları, avlu kemerleri ve bacaları tam klasik devir tekniği ile inşa edilmişlerdir.

Avlu revakı ayakları yığma kesme taş ile yapılmıştır. Ancak revak iç cephesi, kemerleri ve kemer aynaları sıvalıdır. Saçak silmeleri ise daha ileri devirleri işaret etmektedir. Bu farklılıkların en azından Mehmed Ali Paşa devrinde yapılan yeni inşaat esnasındaki muhtemel tamirler sonucunda olabileceği hatıra gelmektedir. Bundan sonraki kısımlar; medrese-i hayriye, kütüphane, köşk ve özellikle cami, Osmanlı barok mimarisi üslubunda inşa edilmişlerdir. Caminin minaresi yıkılmıştır. Cami, avlu seviyesinden yüksekte cadde ile hemzemin bir konumdadır.

93 Haluk Sezgin, “Kavala'da Mehmed Ali Paşa Külliyesi”, *Arkitekt*, 1976, II, s. 69.

Önünde yuvarlak planlı ve son derece zarif bir revak vardır. Revakın sütunları masif mermerdendir. Kemer aynalarına güvercinlikler yerleştirilmiştir. Saçak silmesi inişli çıkışlı bir hareket yaparak bu güvercinliklere yer imkânı sağlar, aynı zamanda da silme motifine barok stille has bir görünüm verir. Saçaktaki hareket kubbe çevresini de kuşatır, silmenin her yükseldiği yerin altında bir pencere mevcuttur. Camiye bitişik ve çatısı kurşun kaplı binanın kütüphane olduğu sanılmaktadır. Caminin önündeki, medrese ve avlusundan daha aşağıda ve deniz cephesinde yan yana odalar bulunmaktadır. Medrese-i hayriyeye ait olan bu kesimin üzeri kurşunla kaplı beşik tonozlarla örtülüdür. Sadece iki uçta bulunan odalar üzerinde tolgaya benzer birer külah vardır.

Bu odaların bacaları gayet ince ve uzun olup külahları barok motiflerle süslenmiştir. Klasik üslup arz eden binaların Kanunî devrinde, Maktul İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı, barok üslubunda olanların ise II. Mahmud devrinde, Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından yaptırılarak mevcutlara ilave ile külliyeinin teşkil edilmiş olduğu yapılan araştırma ve incelemelerden sonra kesinlik kazanmaktadır”.

Külliyeinin mimarı hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak, Mehmed Ali Paşa tarafından ilave olarak yapılan binaların bir Türk mimarı tarafından inşa edildiği kuvvetle muhtemeldir. Külliyeindeki yakın devre ait kısımlar ile İstanbul’da aynı devirde yapılanlar arasındaki farklılıklar yapıtın mimarının Türk olduğunu kuvvetlendiren bir delildir. II. Mahmud devrinde İstanbul’da daha çok Balyan ailesinin kalfalık imzasını taşıyan eserler yapılmaktaydı. Haluk Sezgin, bu eserlerle Mehmed Ali Paşa Külliyesi’nin barok üslubunu taşıyan kısımları arasında önemli farklar tespit etmiştir. Ona göre, Balyan Ailesi Avrupa ile yakın ilişki içinde olduğundan Batı’daki mimariden etkilenmiş ve bunları da İstanbul’da kalfa olarak çalıştıkları eserlere yansıtmışlardır. Türk mimarlar ise, yüzyıllar öncesine dayanan alışkanlıklarını kolayca terk edip bir kenara koymamıştır. Eserlerinde az veya çok eski gelenekleri yansıtmışlardır. İşte, bu bakımdan, Kavala’daki Türk mimarların eserleri ile İstanbul’daki Balyan ailesine mensup kişilerin yaptıkları eserler arasında mimari farklılıkların olması doğaldır⁹⁴.

94 Haluk Sezgin, *a.g.m.*, s. 69.

MEHMED ALİ PAŞA'NIN VAKFIYESİ'NE GÖRE KÜLLİYE

Mehmed Ali Paşa, Kavala'da tamir ve yeniden inşa ettiği medrese ve ona bağlı diğer binalarda eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ilelebet sürmesi için, kendisine ihsan edilen Taşöz adasının gelirlerini vakfetti. 5 Cemaziyelahir 1228/5 Haziran 1813 tarihinde Mısır'da kendisine mahsus sarayında dinî kurallara uygun bir vakıfnâme hazırlamak için, ehliyetli kişilerden oluşan bir meclis topladı ve vakfiyesini kaleme aldırdı. Vakfiyenin kaleme alındığı tarihte, paşa tarafından yeniden yaptırılan 60 odalı ve bir dershanesi olan medrese, değişik konuları ihtiva eden kitapların bulunduğu bir kütüphane vardı. Bunların masrafını karşılamak üzere, Taşöz adasının gelirlerini vakfederek hangi alanlara ne kadar harcama yapılacağını kayıt altına aldı. Ayrıca, vakfın mütevellisi adına görev yapacak ilk yöneticisi olarak Seyyid Ahmed Nazif bin es-Seyyid Mustafa'yı tayin etti⁹⁵.

Paşa, Taşöz'den elde edilen gelirleri başlıca iki kısma ayırarak harcama kalemlerini ona göre belirledi. Buna göre, ilk olarak adanın gelirlerinin dörtte biri ve nemasından 70 kese akçesi müderris efendiler, medrese talebeleri, mülazımlar ve vakfın diğer hizmet elemanlarına sarf edilmesini belirledi. İkinci olarak, kalan meblağın tamamını da medrese ve kütüphanenin tamir ve ilave binaları için harcanmasını şart koştu. Vakfiyeye göre, harcamalar konusunda vakıf mütevellisi, en yetkili kişi idi⁹⁶.

a. Medresenin Kadrosu

Külliye'nin en önemli işlevi medrese tarafından sürdürülmekteydi. Vakfiye'de de bu nokta öne çıkarılmıştır. Medresede eğitim ve öğretim

95 BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1).

96 Aynı yer.

faaliyetlerini yürütmek üzere bir *baş-müderris* idaresinde, iddialı bir eğitim ve hizmetli kadrosu oluşturulması hedeflendi. Bu kadroda baş müderristen başka bir *sani-müderris* görev yapacaktı. Bunun dışında medresede bulunan talebelerin yetişmesi için *kütüphane*, *hattat* gibi kişiler de görevli olarak tayin edilmesi kararlaştırıldı. Görevli öğretmenlere yüksek denebilecek ücretler tayin edilmiştir. İbadetlerin bir düzen ve intizam içinde yapılmasını sağlamak amacıyla, alanlarında başarılı *imam* ve *müezzin* kadrosu oluşturuldu. Ayrıca, külliye'nin temizlik ve bakım işleri için de farklı alanlarda görev tanımlaması yapılan çok sayıda görevli tayin edildi. Külliye'deki bu görevlilerin kimler olduğunu, ne gibi görev tanımlarına sahip olduklarını, nasıl seçilip istihdam edileceklerini ve ne kadar ücret alacaklarını vakfiyeden yararlanarak teker teker incelemek mümkündür.

Baş-Müderris ve Sani-Müderris

Medresede en yetkili kişi ve eğitim kadrosunun başkanı baş-müderristir. İki numaralı görevli olan *sani-müderris* ise baş-müderrisin yardımcısı ve onun vekilidir. Baş-müderris ve *sani-müderris*, ilim ve fazilet bakımından meşhur olmak yanında değişik derslerde eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunacak kadar yetenekli ve bilgili kişiler arasından bir sınav sonucunda seçileceklerdi. Bu iki tepe yönetici ve öğretmenin medresedeki en temel görevi, her gün sabah ve ikindiden sonra, tefsir, hadis, fıkıh ve diğer ulum-ı âliye olarak isimlendirilen dersleri medrese talebeleri ve sakinlerine öğretmektir.

Baş-müderris efendiye aylık 300 kuruş ve *sani-müderris* efendiye aylık 200 kuruş maaş tayin edildi. Bu maaşlar her ay mütevelli vekili tarafından adı geçen görevlilere nakit olarak ödenecekti.

Baş-müderris efendi ve *sani-müderris* efendilerden birisinin vefat etmesi durumunda veya herhangi bir sebepten dolayı görevden ayrıldıklarında yerlerine tayin edilecek müderris de bir sınav sonucunda belirlenecek en başarılı olan kişi olacaktı. Eğer baş-müderrislik kadrosu bir şekilde boşalır, bu göreve *sani-müderris* doğrudan tayin edilecek ve *sani-müderrislik* için ayrıca bir sınav yapılacaktı. Dolayısıyla, her iki kadronun da aynı anda boşalması istisna tutulursa her halükarda, *sani-müderrislik* kadrosu için sınav yapılması söz konusudur.

Küllîye'deki en önemli kadrolardan olan söz konusu görevlilerin tayinleri konusunda Şeyhülislâmlık makamı tam yetkili olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, adı geçen görevlere tayin edilecek kişilerin seçimi konusunda düzenlenecek sınavların da bu makamın nezâretinde yapılması şart koşuldu. Konuya verilen ehemmiyet sebebiyle, sınavların tam bir rekabet içinde geçmesi, hiçbir şekilde hiçbir kimsenin ve hiçbir makamın sınavlara hile karıştırmasına ya da iltimas talebinde bulunmasına izin verilmemesi vakfiyede yer almıştır. Ayrıca, bu prosedürün doğru şekilde yerine getirilmesi konusunda, şeyhülislâmın dikkat etmesi gerekliliği kuvvetle vurgulanarak nihai sorumluluk makamı işâret edilmiştir.

Talebeler ve Mülazımlar

Osmanlı Devleti'nde bulunan diğer medreselerle kıyaslandığında Kavala'daki medrese 60 odalı olarak büyük ölçekliler arasında yer alır. Medresedeki odalardan 50 tanesi talebelere ve kalan 10 tanesi de mülazımlara ayrıldı. Talebeler ve mülazımlar kendilerine ayrılan odalarda ikişer kişi olarak kalıyorlardı. Buna göre medresenin ilk kuruluşunda 100 talebe ve 20 mülazım vardı. Mülazımlar genellikle medresede yetişen talebeler arasından vakfiye hükümlerine uygun olarak yapılan sınav neticesinde seçiliyordu. Seçim sisteminde liyakat ve başarı esas alınmaktaydı. Medresenin uzun ömürlü olması için talebelerden mülazım, mülazımlardan öğretici ve öğreticilerden de sani-müderris ve baş müderris adayları tespit edilmesini sağlayacak hükümler vakfiyede yer almıştır. Medresenin idari yapısındaki hiyerarşik ilişkinin ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin bir parçası olan mülazımlar arasından birisi baş-mülazım olarak görevlendirilirdi. Medresede talebeliklerini tamamlamış başarılı öğrencileri mülazımlık için teşvik eden sınavlar yapılmaktaydı. Mülazımlığa geçiş bir yarış sonucunda olmaktadır. Bu bakımdan mülazımlığa hak kazanan medrese talebeleri, mülazım sayısı yirmiye aşması durumunda dahi bu göreve tayin edilme hakkına sahipti. Bu durumdaki talebelere *mülazemet tezkiresi* veriliyordu. Ancak mülazımlara ait odalardan birisi boşalana kadar evvelki odasında kalıyordu. Mülazım odalarından birinin boşalması durumunda baş-mülazım o kişinin mülazım odasına yerleşmesine nezâret ediyordu.

Medrese talebelerinin her birine aylık 15 kuruş maaş veriliyordu. Mülazımlar ise 25 kuruş aylık maaş alıyorlardı. Bu ödemeler de vakıf mütevellisinin tayin ettiği yetkili veya onun vekili tarafından yapılıyordu.

Mülazım ve talebeler maaş alan bir ilmiye mensubu olarak sadece ilimle meşgul olmaları gerekli idi. Bunun dışında herhangi bir işle veya zanaatla meşgul olanlar hatta bu niyette ve heveste olanlar tespit edildiğinde, derhal medrese ile ilişkilerinin kesilmesi vakfiye hükümlerine göre şarttı. Medresede ilişkileri kesilenlerin odaları hemen boşaltılıyor ve o ay için aldıkları veya alacakları aylıklar baş-mülazıma teslim ediliyordu.

Gerek öğrencilerden gerekse mülazımlardan hacca gitmek isteyenlere ve ailesini ziyaret etmek isteyenlere de çeşitli müddetler zarfında izin veriliyordu. Bu bağlamda hacc ziyareti yapmak isteyenlere 3 ay izin veriliyordu. Aileleri Anadolu'da olanlara 3 ay, Tuna taraflarında olanlara 2 ay ve Rumeli sahilinde olanlara ve yakın mahallere gidenlere de 30 gün izin veriliyordu. Bu izinlere harfiyen uymak gerekiyordu. İzinden geç dönenler hemen soruşturularak meşru bir mazeretleri yoksa derhal medrese ile ilişkileri kesiliyordu. Bu uygulamalar sıkı bir disiplin içinde yapılıyordu. İzinlerinden bir gün bile geç dönenler için dahi aynı kurallar işletiliyordu.

Bu durum hem talebeler hem de görevli mülazımlar için geçerli idi. Ancak mülazımlar için medresede kalarak görevlerini sürdürmeleri için bir şans daha vardı. Eğer bir mülazım izinden geç dönmesi sebebiyle medresedeki görevinden alındıysa, bu bir mülazımlık kadrosunun boşalması demektir. Bu durumda sınavla yeni bir mülazım tayin etmek gerekli idi. İşte bu sınava söz konusu edilen görevden yeni alınan eski mülazımın da girme hakkı vardı. Eğer söz konusu mülazım, sınav sonucunda en başarılı kişi olursa tekrar eski görevine tayin edilme imkânını elde etmiş oluyordu.

Medresede bulunan talebelerin ve görevlilerin kılık-kıyafeti konusunda da vakfiyede amir hükümler bulunmaktaydı. Buna göre başta medrese talebeleri olmak üzere tüm medrese elemanları, bilinen ve yaygın olarak kullanılan kıyafetleri giymek zorundaydı. Bir medrese üniformasından söz etmek mümkün değilse bile değişik yörelerden gelen

ve farklı yerel kültürel özellikleri taşıyan medrese talebeleri göz önüne alındığında, genel kabul gören ve medrese talebeleri arasında yaygın olarak kullanılan kıyafetler dışındaki kıyafetlerin giyilmesine izin verilmiyordu. Böylelikle medresede kılık-kıyafet açısından bir uyum ve intizam sağlanmak istenmiştir.

Öte yandan, vakfiyede yer alan hükümler talebelerin medeni durumunu da konu edinmiştir. Bu hükümler gereğince medresede kalan talebelerin evlenmelerine müsaade edilmiyordu. Evlenip çoluk çocuk sahibi olmanın öğrenim çalışmalarına engel olacağı varsayılıyordu. Bu bakımdan talebe iken evlenenlerin ya da evlilik teşebbüsünde bulunanların medrese ile ilişkileri hemen kesiliyordu.

Hattat

Medresedeki eğitim-öğretim faaliyetlerinde görev alacak kişileri belirleyen vakfiyedeki eğitim kadrosundaki bir başka önemli görevli ise hattat idi. Baş müderris başkanlığında oluşturulan eğitim kadrosu içinde hattatın temel görevi güzel yazı hususunda talebelerin başarılı olmalarına yardımcı olmaktı. Bunlar içinde yetenekli olanları da tespit edip geleceğin hattatları olarak yetişmelerini sağlamaktı.

Medrese öğrencileri yanında, dışarıdan isteyenlere de hat dersi vermek hattatın yükümlülüğü altındaydı. Bu göreve tayin edilecek hattatta aranan özellikler ise, güzel yazı kabiliyeti ile meşhur olmak yanında hat icazeti sahibi olması idi. Hattata verilecek aylık ise, 50 kuruş olarak tespit edildi. Medresenin hattat kadrosuna tayin edilecek kişi dışarıdan olabileceği gibi, medrese müderrisleri ve diğer medrese sakinleri arasından da seçilmesi mümkündü.

Hizmetliler

Külliyedeki medrese ve diğer binaların temizliği ve bakımı için yeterli sayıda hizmetli kadrosu oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada dikkat edilen husus ihtiyaçlar ve hizmetlilere ödenecek maaş giderlerini karşılayacak bütçe imkânlarıdır. Gelirlerdeki daralma durumunda tasarruf söz konusu olursa, ilk akla gelen gider kalemlerinden birisi de hizmetli kadrosunda kesintiye gitmekti. Örneğin bu hizmetler için başlangıçta

bir bevvâb⁹⁷, bir kennâs⁹⁸ ve bir ferrâş⁹⁹ görevlendirilmesi söz konusu oldu. Ancak giderleri azaltma düşüncesinden olacak ki, kennâslık ve ferrâşlık görevi bir kişi üzerinde toplandı. Kapıcılık ile kennâslık ve ferrâşlık görevini yapanlara günlük 20 akçe ücret ödeniyordu. Bu görevlere tayin edilecek kişiler medrese sakinleri arasından belirlenebileceği gibi dışarıdan da olabiliyordu.

Kennâslık ve ferrâşlık görevinde bulunan kişi medrese kapısı, müsterah (dinlenme yeri) ve şadırvan etrafındaki kandillerin yakılması işi ile de görevli idi. Bu yerlerdeki kandillerin düzenli olarak yakılması için her ay gerekli zeytinyağını temin etme görevi de kapıcı ve kennâsa verilmişti. Her ay dört akçe karşılığında olacağı varsayılan zeytinyağı gideri için vakfın tamire ayrılan hesabından alınarak kapıcı ve kennâsa verilmesi vakfiyede kayıt altına alındı. Bu kişiler görevlerini yapmakta bir kusur işlemeleri, özellikle işlerine hile karıştırmaları, zimmetlerine mal veya para geçirmeleri, hiçbir şekilde affedilmeyip derhal görevlerine son verilmesi vakfiyenin amir hükümleri arasındadır.

İmam ve Müezzin

Medresedeki dersane çok amaçlı kullanılıyordu. Burası birinci olarak talebelerin ders alması, ikinci olarak, külliyedekilerin namaz vakitlerinde topluca namaz kılmalarını sağlayan mescid olarak da kullanılıyordu. Burada bir imam ve bir müezzin görev yapmaktaydı. İmam günlük 20 akçe, müezzin ise günlük 10 akçe alıyordu. Bunlar her gün, beş vakit görev yapıyorlardı.

Dersane başta cuma geceleri olmak üzere tüm mübarek gecelerde toplantı ve ibadet mahalli olarak da kullanılıyordu. Bu vakitlerde yapılacak kutlamalar, ibadetler ve dualar vakfiyede kısa da olsa kaydedilmiştir. Bu bağlamda, cuma geceleri ve mübarek gecelerde yakılmak üzere, dershanenin mihrap taraflarına senede bir defa 8'er okka ağırlığında 2 adet balmumu alınıp konulması ve her ay 3 okka zeytinyağı konulması da vakfiye yer almaktadır.

97 Vakıf kuruluşlarında çalışan kapıcı.

98 Helaları temizlemekle görevli kişi.

99 Halıları yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli kişi.

Vakfiyedeki açık ifadelere göre, dershanede her cuma gecesi yatı namazı eda olunduktan sonra, baş-müderris efendi talebeleri toplayarak bir hatim okutacak ve sesi güzel olanlardan biri yüksek sesle Fetih Suresi'ni okuyacaktır. Bundan sonra yapılacak hatim duası ile okunan hatimden ve surelerin sevabını başta Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) olmak üzere, Sahabeler, din büyükleri, Muhammed Bahaeddin-i Nakşibend ve diğer tasavvuf büyükleri, İslam dinine hizmeti geçmiş büyük sultanlar, Hicaz'da hac yolunda vefat edenler ve vakıf kurucusu Mehmed Ali Paşa'nın ataları ve neslinden vefat edenlere bağışlayacaklardır. Bunların teker teker adını sayarak dua edeceklerdir. Görüldüğü gibi vakıf kurucusu, yaptığı hayır hizmetlerinin ilelebet devam etmesini ve kendisi, ataları ve neslinden gelenler için dualar edilmesini, hatimler okunmasını vasiyet etmiştir.

Kütüphane ve Kütüphane Görevlileri

Külliyenin önemli parçalarından bir diğeri de kütüphanesidir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'da giriştiği yenileşme çabalarında her türlü yayın faaliyetine başvurmuş ve başarılı sonuçlar almıştır. Sadece Mısır'da değil tüm Osmanlı topraklarında etkisini bir ölçüde gösteren bu yayın faaliyeti sırasında tercüme ve telif olmak üzere çok sayıda kitap basımı ve gazete yayını yapmıştır. Böylesine kitaba ve yayına önem veren paşanın kurduğu külliyedeki kütüphane konusunda da şanına yakışır şekilde düzenleme yapması sürpriz değildir.

Kütüphanenin geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesi ve medrese talebelerinin başarılarının sağlanması için çok sayıda kıymetli kitap vakfedildi. Bunların muhafaza edilmesi ve okuyuculara hizmet edilmesi konusunda 3 kütüphane görevlisi kadrosu oluşturuldu. Bunlar baş hafız-1 kütüb, ikinci hafız-1 kütüb, üçüncü hafız-1 kütüb adıyla görev yapan güvenilir oldukları konusunda referans alan kişilerdi. Bu görevliler medrese dışından tayin edildiği gibi medrese içinden talebeler, mülazımlar hatta müderrisler arasından da tayin edilebilmekteydi. Bu kadrolarda bir boşalma durumu ortaya çıktığında, genel olarak uygulanan hiyerarşik ilerleme kuralı devreye giriyordu. Baş hafız-1 kütüblük kadrosu boşaldıysa, onun yerine ikinci hafız-1 kütüb tayin ediliyor, ondan boşalan yere de üçüncü hafız-1 kütüb geçiyordu. Böylece boş kalan makam çoğunlukla son sıradaki yer oluyor ve orası için yeniden atama yapılıyordu.

Baş hafız-1 kütüb günlük 120 akçe, ikinci hafız-1 kütüb günlük 80 akçe ve üçüncü hafız-1 kütüb günlük 60 akçe ücret alıyordu.

Kütüphanedeki kitapların korunması hususunda görevlilere çok ciddi sorumluluklar yüklenmişti. Kitapların hiçbir şekilde kütüphanenin dışına çıkarılmasına izin verilmiyordu. Okuyucular çalışmalarını görevlilerin gözetimi altında kütüphane içinde tahsis edilen okuma mekânlarında yapıyorlardı. Kütüphanedeki kitaplar, her üç sene bir isimleri ve mühürleri asıl katalogdaki kayıtlarla karşılaştırılarak kontrol ediliyordu. Bu sırada ortaya çıkan eksiklerin bedelleri kütüphane görevlilerinden tazmin ediliyordu. Kütüphane salı, cuma, bayram ve diğer resmî tatil günleri kapalı idi. Bu günler dışında sabahtan ikindi vaktine kadar okuyuculara açıktı.

Kütüphanedeki kitapların tamiri konusu da vakfiyede ayrıca yer almıştır. Kitapların şiraze, mahfaza ve ciltleri bozulup tamiri gerektiğinde, hafız-1 kütübler bunların masraflarını tespit ederek vakıf yönetimine bildiriyorlardı. Vakfın tamir masrafları bütçesinden bu giderler karşılanıyordu.

b. Vakfın Yönetimi: Mütevellilik

Mehmed Ali Paşa kendi adına kurduğu vakfın yönetimine idareci tayin etmek konusunda sağ olduğu müddetçe tek yetkili olarak kendisini göstermektedir. Kendisinden sonra ise açık bir şekilde soyundan gelenleri yetkili kılmıştır:

“Benden sonra evlâdımın zükûr u inâsından ekber u erşedi tasarrufât-ı mezkûreden hâlî olarak mütevellî olalar ve ba'dehû evlâd-1 evlâd-1 evlâd-1 evlâdımın zükûr u inâsından ekber u erşedi batnen ba'de batnin ve neslen ba'de neslin mütevellî olalar¹⁰⁰”

Paşa sağlığında tayin ettiği mütevellî vekilleri ile vakfın yönetimini sürdürmüştür. Kendisinden sonra, mütevellilik görevini soyundan gelen ekber ve erşed olan yani en büyük ve kanunen reşid olan erkek veya kız evladına bırakmıştır. Eğer kendi neslinden gelen olmazsa, nazır-1 vakf olan şeyhülislâm görüşleri doğrultusunda dindar ve ehliyetli bir kimseye bu görevin verilmesini vasiyet etmiştir.

100 BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1).

Diğer taraftan zamanla şartlar değişirse, yani medrese ortadan kalkarsa, elde edilen gelirler nâzır-ı vakıf olan şeyhülislâm tarafından Harameyn fakirlerine dağıtılması sağlanacaktır.

Mütevellilik hakkını elde edenler bu durumlarını resmîleştirmek için nâzır-ı vakıf olan şeyhülislâma başvurup yetki beratını alacaktır. Ayrıca her üç senede bir defa şeyhülislâmın görüş ve emirleri doğrultusunda, müfettiş-i evkaf marifetiyle, vakfın tüm gelir ve giderleri denetime tabi olacaktır. Bu konudaki muhasebe defteri vakıf sandığında muhafaza altına alınacaktır. Bu iş için 200 kuruş muhasebe harcı tahsis edilmiştir¹⁰¹.

---

101 BOA, Y.EE.87/19, İç no. 22. (Ek 1).

İMARET

Mehmed Ali Paşa, Kavala'daki külliye'nin daha geniş bir çapta hizmet etmesini istiyordu. Özellikle İmaret'in kapasitesini büyütme amacındaydı. Ancak bunun için Taşöz'den sağlanan gelirler yetersiz kalıyordu. Bunun üzerine projesinin kaynak sıkıntılarını çözmek için Mısır'da Garbiye Müdüriyeti'nde bulunan *Kefru's Şeyh Çiftliği* Kavala'daki imaretin giderleri için tahsis edildi. 5 Safer 1259/5 Nisan 1843 tarihiyle kayıt altına alınan ve asıl vakfiyeye ek niteliğinde olan belgeye göre imaretin 1843 yılı bahar aylarında faaliyete geçtiği anlaşılıyor¹⁰². Bu imarettten medresedeki talebeler, eğitim kadrosundaki hocalar, hizmetliler imam, müezzin ve hattat gibi görevliler ile şehirdeki dervişler ve fakirlerin istifade etmesi hedefleniyordu. 1843 yılı rayicinden imaretin gider ve tamir masrafları için tespit edilen senelik rakamlar şöyle idi¹⁰³: Yiyecek ve sair giderler için: 368.100 kuruş, İmaret ve diğer hayır eserlerinin tamiri ve tamamlanması için: 30.000 kuruş; Toplam: 398.100 Kuruş.

Kavala'daki Külliye'de açılacak imarettten medrese talebeleri, hocaları, diğer hizmetliler ve şehirdeki fakirler de faydalanacaktır. Yapılacak harcamaların neler olduğu, ne zaman yapılacağı ve hangi malzemeleri ihtiva ettiği açıkça vakfiyede yer almıştır. Veriler şunlardır: Hesaplamalar Recep 1258/Ağustos-Eylül 1842 senesi piyasa rakamlarına ve o sıradaki medresenin talebe ve görevlilerin sayısına göre yapılmıştır. Medrese'de halen 120 talebe vardır. Dışarıdan gelen toplam 60 adet mülazım, müderris, kurra, hafız, mektep hocası, halifeler, meşk hocası, imam, müezzin ve hademe vardı. Ayrıca, Mülazımlarla birlikte 70 adet

102 İmaretle ilgili bilgiler çoğunlukla Mehmet Ali Paşa Vakfiyesi'ne yapılan zeyle dayandırılmıştır. Adı geçen zeyl de ilk kez bu çalışmada yayınlanmaktadır. Bkz., BOA, Y.EE.87/29, İç no. 8-10. (Ek 2).

103 Bu belgelerin Mısır'da tanzim edilip İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır.

mektepe çocuğu bulunuyordu. Kavala kazâsındaki cami ve Hüseyin Bey Medresesi'nde bulunan 12 adet odada bulunan 24 adet talebe, 1 müder-ris, 1 imam, 1 müezzin ve 2 adet kapıcı görev yapıyordu¹⁰⁴.

Kavala'daki ihtiyaç sahiplerinin de imaretten faydalanması düşün-müştür. Vakfiyeden anlaşıldığına göre vakfiye kaleme alındığı sı-rada ihtiyaç sahipleri konusunda bir araştırma yapılmıştır. Bu yüzden gelecekteki ihtiyaç sahiplerinin miktarının artabileceğı anlamına gelen "ihtiyaten" kaydı düşülmüştür. Böylece toplam 50 adet fakir, kimsesiz ve dervişlere de birtakım erzak ve yemek yardımı kayıt altına alınmıştır. Böylece toplam 329 görevli, talebe ve fakir kimsenin imaretten fayda-lanması sağlanmıştır.

a. Çorba, Fodula¹⁰⁵ ve Zerde Dağıtımı

Mehmed Ali Paşa, Kavala'daki ihtiyaç sahiplerini düşünerek her sabah 329 kişiye çorba dağıtılmasını, ramazan ayı dışında her gün öğle vaktinde 329 kişiye buğday çorbası dağıtılmasını vakfiyesine yazmıştır. Ayrıca ramazan ayında her pazartesi ve cuma akşam vakitlerinde fodula ve zerde dağıtılmasını kaydetmiştir. Bu dağıtılacak çorba, fodula ve zer-denin miktarı, malzemesi ve pişirilmesi hakkında ayrıntılı olarak tarif edilmiştir:

Her sabah şu malzemelerden yapılacak çorbanın 329 kişiye dağıtılması

Her sabah 63 okka (400 dirhem) pirinç, 7,5 okka et, 4,5 okka tuz, 4 okka 50 dirhem soğandan çorba yapılarak 329 kişiye birer saplı tas ile verilmesi.

Ramazan ayı dışında günlük olarak öğle vakitlerinde Buğday çorbası

72 okka buğday, 4,5 okka rujan-ı sade, 3,5 okka 100 dirhem soğandan öğle vakitlerinde Buğday çorbası pişirilerek 329 kişiye taksim edilmesi.

Ramazan ayında her gün diğer aylarda her Pazartesi ve Cuma gecelerinde ayrı ayrı fodula ve zerde dağıtılması.

104 BOA, Y.EE.87/29, İç no. 8-10. (Ek 2).

105 İmaretlerde pişirilen ve dağıtılan ekmeğ türüdür. Bkz., Bahaeddin Yediyıldız, "Vakif İstihlaları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, sa. XVII, 1983, s. 57.

160 okka pirinç, 63 okka et, 21,5 okka ve 40 dirhem rugan-ı sade, 9 okka nohud, 2,5 okka 100 dirhem tuzdan pilav yapılması. Bununla birlikte, 63 okka pirinç, 32 okka 160 dirhem bal ile zerde pişirilip dağıtılması. Ayrıca, her biri 100 dirhem olmak şartıyla ve bunların günlük 124 okka has undan ile 8 okka 100 dirhem tuz içermesi koşuluyla toplam 354 çift fodula yapılarak dağıtılması. Fodulanın dağıtımı da ayrıntılı olarak vakfiyede belirtilmiştir. Foduladan kalan miktar, Kavala'da yaşayan ve ihtiyaç sahibi olarak fakir, miskin ve garip adıyla nitelendirilen toplam 50 kişiye, ihtiyaçları nispetinde dağıtımı yapılacaktır. Bu son maddede yer alan bilgiler bize imarete üretilen tüm yiyeceklerin israf edilmeden ihtiyacı olanlara dağıtılmasını öngörmüştür. Hayır, amacıyla kurulan imarete kalan yiyecekler konusunda yapılan bu uygulama, vakıf kültürünün önemli bir parçasıdır.

b. Mübarek Gün ve Gecelerde Yapılacak İkramlar

İmareti konu alan vakfiyedeki kayıtlara göre, her sene muharrem ayında aşura pişirilmesi ve rebülevvel ayının 12. günü şerbet hazırlanması esası vardır. Hazırlanan aşura ve şerbetlerin başta Kavala'daki ihtiyaç sahipleri olmak üzere tüm medrese öğrencilerine ve halka dağıtılması şart koşulmuştur. Muharrem'de aşura pişirilmesi ve rebülevvel ayının 12. Günü Hz. Peygamber'in doğumunu kutlamak amacıyla mevlid okutulması, paşanın geleneksel kültürü devam ettirmek istediğini gösterir. Bu gelenek, 1952'ye kadar devam etmiştir. Aşura ve şerbetin nasıl hazırlanacağı ve dağıtılacağı konusunda vakfiyede ayrıntılı hükümler yer almaktadır. Aşura ve şerbet için hangi malzemelerin kullanılacağı teker teker vakfiyede yer almaktadır:

Aşura: 180 okka bal, 15 okka tuz, 30 okka nohut, 30 okka fasulye, 30 okka bakla, 30 okka böğrülce, 5 okka badem, 5 okka çekirdeksiz üzüm, 10 okka fıstık üzüm, 3 okka güllab ve münasibi miktar misk ile yapılacaktır.

Şerbet: 75 okka şeker, yeterli miktarda güllab ilavesi ile yapılacaktır. Bu ikram Peygamber Efendimize mevlid okutulduğu sırada yapılacaktır. Mevlid-i Şerif'i okuyan mevlidhan ve hafızlara yapılacak ödemeler de kayıt altına alınmıştır.

Piştirilip dağıtılması vakfiye ile belirlenen taam için gerekli malzeme şunlardır: 44.982 okka pirinç, 5.698 okka 320 dirhem rugan-ı sade, 1.062 okka nohut, 76.80 okka çorbalık, aşuralık un ve buğday, 75 okka şeker. Taamın adı geçen tarihte piştirilip dağıtılmasını sağlamak üzere, zamanında satın alınıp hazırlanması vakfiye hükümlerinden idi.

c. Külliyyeye Ayrılan Bütçe ve Uyulması Gereken Kurallar

İmaretin ihtiyacı olan erzağın her sene başlamadan iki ay önce yani cemaziyülevvel ayının başında tedarik edilmesi lazımdır. Çünkü hava şartları değişebilir bu da erzakın taşınması ve teminini zorlaştırır.

Vakfiyede, aşura masrafı 534.740 kuruş tahmin edilmektedir. Bunun için gereken et, tuz, soğan, bal ile odun ve aşura için gerekli malzemele- rin tedariki ve alınması ile bu işteki görevlilerin ücretleri de dâhildir.

Kavala'daki fakir ve yardıma muhtaç olan 101 erkek ve kadına, her sene zilkade ayının birinci günü, müteferrik masraf kaleminden veril- mek şartıyla, 30'ar kuruştan toplam 30.000 kuruş dağıtılacaktır.

Külliyede onarım ve ilaveler için 30.000 kuruş ayrıca tahsis edilecek ve diğer masraflarla toplam 567.770 kuruşun Taşöz adası hâsılatından tahsisi ile eda olunacaktır. Buradan eksik kalırsa Kefru's-Şeyh Çift- liği'nden maddi kaynak takviyesi yapılması kayıt altına alınmıştır.

Mısır kapı kethüdarları bulunan kişiler aynı zamanda evkafın kayma- kam mütevellisi demek olacağından imaret ve adadaki gelir ve giderleri içeren defter kayıtlarının her sene taraflarına takdim kılınması şarttır.

Kapı kethüdalığının zamanla değişmesinden veya ortadan kalkma- sından sonra, (mürur-ı vaktle tahavvülünde)- kapı kethüdalığı Mısır bağımsız olursa ortadan kalkacak mı demek istiyor- Muhasebe işleme- rinin pürüzsüzce yapılması için bir muhasebe kâtipi tayin edilecektir.

Hacegan-ı Divan-ı Hümâyûn'dan Hacı Halid Efendi, hesap işlerin- de mahir olduğundan vakfın muhasebe kâtipliği görevi Mehmed Ali Paşa tarafından ona verilmiştir.

d. Görevli Maaşlarının Yeniden Düzenlenmesi

İmarete ilişkin düzenlenen vakfiyede külliyyenin diğer birimlerin- de görevli kişilerin ve öğrencilerin maaşlarında yaklaşık olarak % 45

oranında bir artış düzenlendi. Bunun dışında bazı yeni kadrolar ihdas edilerek onların da piyasa koşullarındaki maaşları tayin edildi.

Yeni Tayin Edilen Görevlilerin Maaşları:

Vakfiyeye ek düzenlemelerin yapıldığı 1843 yılında, Külliye yeni ilavelerin yapılmasıyla kadroda yeni ihtiyaçlar ortaya çıktı. Medresede görevlendirilecek bir hoca, iki kütüphane memuru, bir suyalcu ve daha önce faraş ve kennaslık vazifesi tek kişi tarafından yapılırken bu iki görevin iki ayrı kişiye verilmesiyle Külliye yeni görev alanlar tayin edilmiştir.

KÜLLİYENİN BUGÜNKÜ DURUMU

Külliyenin son yüzyılı hakkında bazı aralıklarla da olsa önemli kayıtlara sahibiz.

Kâmûs el-'Alâm'da, Kavala'daki külliye'nin 1890'lı yıllardaki durumuna ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Şemsaddin Sami eserinde, Mehmed Ali Paşa tarafından yaptırılan mühendishane-i hayriye ismiyle bir mektep, medrese-i hayriye ismiyle diğer bir mektep, bir cami, bir kütüphane ve bir de imaretten bahsetmektedir. 1896 yılında basılan eserdeki bilgilere göre mühendishane-i hayriyede, ibtidaiye ve rüşdiye mekteplerinin dersleri veriliyordu. 108 şakird 6 muallim, vardı. Medrese-i hayriyede ise, 500'den fazla talebe ve 4 müderris bulunuyordu¹⁰⁶.

Selanik'i işgali üzerine, Kavala'daki külliye konusunda Osmanlı makamları hassasiyet göstererek Yunan muhataplarından vakıf hukukuna saygı göstermelerini istemiştir¹⁰⁷. Kurtuluş Savaşı sırasında külliye'nin Kavalalı ailesine ait olduğu vurgulanarak Mısır'la irtibatı gündeme gelmiştir. 1918 yılına ait II. Abbas Hilmi Paşa'nın özel arşivinde bulunan bir belgeye göre, Kavalalı ailesi vakıfla ilgisini devam ettirmektedir¹⁰⁸. Buna göre Külliye'de eğitim ve hizmetliler kadrosunda bulunan toplam 28 kişiye maaş ödenmektedir.

Kavala'daki Külliye'yi korumak amacıyla Batı Trakya Türk Cemaati 1930 yılında, bir girişim başlatmıştır. Ancak iddiaların aksine Külliye'nin Türk cemaatinin kontrolünde olması hakkında herhangi bir sonuç alınamamıştır¹⁰⁹. Bazı araştırmacıların bu yöndeki iddiaları

106 Şemsaddin Sami, *Kâmûs el-'Alâm*, c.V, İstanbul; Mihran Matbaası, s. 3804-3805.

107 A. MTZ (05), 3-C/61, İç no. 18. (22 Şubat 1914 tarihli ve 42956/94 numaralı yazışma).

108 Abbas Hilmi II Papers, 212/56, Durham Üniversitesi Kütüphane Arşivi, File 212/56; File 74/1-59.

109 Yılmaz Karasu, "Batı Trakya Vakıfları ve Yunanistan", *Batı Trakya*, Mart 1976, c. IX, sayı 107, s. 14.

kanıtsızdır¹¹⁰. Külliye'nin varlığını koruması Yunan makamlarının Mısır'da iktidarda bulunan Mehmed Ali Paşa ailesinin üyeleri ile dostluk ilişkilerini sürdürme politikası sebebiyledir. Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'daki muhteşem külliyesi Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra, eğitim ve imaret işlevini kaybetmiştir. Ancak, Yunan makamları tarafından Mısır'la sürdürülen dostluk nedeniyle bir müddet ilgi görmeyi başarmıştır. 1950'li yıllardan sonra, korunması bir yana, kendi kaderine terk edilmiştir. Öte yandan, Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'daki külliyesinin bu kadarıyla bile korunmuş olması, çok büyük bir şanstır. Zira sayıları Yunanistan'da 1.200 civarında olan Osmanlı eserinin çok azı bugün ayakta kalmış, diğerleri yok edilmiştir. Bu eserin ayakta kalmasının muhtemelen bir diğer sebebi de Mehmed Ali Paşa'nın Tepedenli Ali Paşa gibi üzerinde Osmanlı Devleti'ne başkaldıran bir sıfat taşıması dolayısıyladır. Yunan makamları bunu yaparken, Mısır'dan bazı konularda siyasi destek almışlardır.

II. Abbas Hilmi Paşa (1874-1944), 1892-1914 yılları arasında Mısır Hidivi olduğu dönemde vakfiye hükümleri gereğince mütevellî vekili olarak görev yapmıştır. Abbas Hilmi daha önce de değinildiği gibi vakfiye hükümleri uyarınca, Mısır'da Hidiv olarak görevde kaldığı dönem içinde ve sonrasında Külliye ile ilgilenmiştir. Bunun yanında, Külliye'nin ayakta kalmasında yetki sahibi olarak Mısır'daki Kavalalı sülalesinden gelen kişilerin vakfiye hükümleri gereğince mütevellî olması veya mütevellî vekili olmasının da katkısı vardır. Ahmed Fuad, 1917-1936 arası önce Mısır Sultanı sonradan kral ünvanıyla külliyesinin korunmasına destek vermiştir. Onun yerine geçen Kral Faruk 1936'dan 26 Haziran 1952'de tahttan feragat edene kadar Mısır Kralı olarak aile geleneğini sürdürmüştür. Ailenin bu bireyleri vakfiye hükümlerinden sadece aşura ve şerbet dağıtılması ile mevlid okutulması hükümlerini bir müddet yerine getirmeye muvaffak olmuşlardır. Nasır yaptığı ihtilalden sonra, geçmişle ilişkiyi tamamen kopartma politikalarının bir parçası olarak Kavala'daki külliye ile irtibatı kesmiştir. Ayrıca, Mehmed Ali Paşa'nın doğduğu ev bugün müze olarak kullanılmaktadır. Bu ev XIX. yüzyılın tipik Türk evlerinden biri gibidir. Evin önündeki meydana paşanın at üzerinde duran bir heykeli Mısır Kralı Fuat zamanında

110 Nühket Adıykeç, *Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: Cemaat-i İslamiyeler 1913-1998*, Ankara, 2001, s. 68-69; Yılmaz Karasu, *agm*, s. 14.

dikilmiştir. Buna karşılık İskenderiye'deki Yunan cemaati de şehrin Menşiye Meydanı'na benzer şekilde bir heykel dikmiştir¹¹¹.

1971 yılında Kavala'daki külliye giderek orada yaptığı inceleme hakkında bir makale yazan Mimar Haluk Sezgin, o tarihte cami ve medresenin mesken olarak kullanıldığını kaydetmektedir. Diğer bölümlerin ise bir kısmı Yunan resmî makamlarınca depo olarak kullanılmakta, bir kısmının ise bakımsızlıktan yok olmasına zemin hazırlandığını yazmaktadır. H. Sezgin makalesinde külliye'nin rölevesini çıkarmış ve bu terk edilmiş halini fotoğraflayarak yayınlamıştır¹¹². 1970'li yılların sonunda Kavala'yı ziyaret ederek Mehmed Ali Paşa Külliyesi'nin yeni durumunu yazan ve fotoğraflarını çeken Ekrem Hakkı Ayverdi, imaretin bakımsız olduğunu ve içine giremediğini yazmaktadır. Bu bağlamda, külliye'de yer alan mühendishane, henüz bilinmeyen bir sebepten dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu yazara göre kütüphanenin durumu da içler acısıdır¹¹³. Fakat kitapların en azından bir kısmını halen varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Nitekim 2005 yılında, bir İtalyan araştırmacı kütüphanedeki eserlerin katalogunu yayınlamıştır¹¹⁴.

Son yıllarda çok sevindirici bir şekilde, Kavalalı'nın Külliyesi hak ettiği ilgiyi görmeye başlamıştır. 2004 yılında, Mısır ve Yunan Hükümetleri anlaşarak külliye'nin restorasyon çalışması yapıldıktan sonra otel olarak kullanılmasını sağlamışlardır. Restorasyon çalışmaları başarıyla sonuçlanmış ve Ağa Han Mimarlık ödülünü almaya hak kazanmıştır. Bugün bu külliye "İmaret" adında lüks bir otel olarak kullanılmaktadır.

111 İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İstanbul; ISAR, 2003, s. 225. Bıçakçı, Kavala'daki Osmanlı eserleri hakkında -fotoğraflarla da destekleyerek- kayda değer bilgiler vermiştir. Ancak, burada Mehmet Ali Paşa Külliyesini anlatırken, önemli bir hata yapmıştır. Evliya Çelebi'nin Kavala'ya yaptığı ziyaret neticesinde buradaki eserler hakkında verdiği bilgileri Mehmet Paşa zamanında imiş gibi anlatmıştır. Hâlbuki Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış ve Kavala'yı Aralık 1668 dolaylarında ziyaret etti. Kent hakkında verdiği bilgiler daha çok Maktul İbrahim Paşa'nın hayır eserleri hakkındadır. Karşılaştırmak için bkz., İsmail Bıçakçı, *age.*, s. 225; Evliya Çelebi, *age.*, s. 51-52. Ayrıca, Evliya Çelebi için bkz., Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *TDVİA*, c. XI, s. 529-533.

112 Haluk Sezgin, *a.g.m.*, s. 65-69. Bu makale içinde yer alan röleveler ektedir. Bu röleveler için Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* isimli eserinde, övgüyle bahsetmektedir. Kendisinin bunları eserine aynen ıktibas etmek istediğini ancak, teknik imkânlar elvermediği için buna yapamadığından dolayı üzüldüğünü ifade etmiştir. Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, *age.*, s. 236- 237.

113 Ekrem Hakkı Ayverdi, *age.*, s. 237.

114 Barbara Bruni, *La Biblioteca della Külliye di Kavalá, Descrizione del fondo locale e riconstituione del patrimonio librario dell'istituto*, Firenze, 2005.

Kısacası, Mehmed Ali Paşa'nın Kavala kazâsında bir külliye kurması ve Taşöz adasını da buraya ilişkin kurduğu vakfa gelir temin etmek maksadıyla bağlaması, siyasal beklentilerine ne ölçüde yararı dokunduğu hâlâ tartışmaya açıktır. Ancak Paşa kentin mimarisine, kültürüne ve sosyal hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Mısır'da bulunduğu makama kendi ağırlığını koyan Paşa doğduğu toprakları unutmamış bugün en azından muhteşem mimarisiyle ayakta kalmayı başarmış bir eser bırakmıştır. Bu eser sadece Yunanistan, Mısır ve Türkiye'yi ilgilendiren bir binalar manzumesi değildir. Burada, Osmanlı ve Balkan tarihi açısından son derece önemli bir eser bulunmaktadır. Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan bu muhteşem eserin bugün lüks bir otel olarak işletilmesi her ne kadar vakfiyedeki maksatlara aykırı da olsa, gelecek nesillere miras bırakılabilmesi açısından sevindirici bir durumdur. İnsanlığın ortak mirası olarak görülüp yaşatılması için ilgili ülkelerin ve vakfiyede yer alan şartlara göre yaşayan mütevellilerin bu yöndeki çabalarının ve işbirliğini sürdürmelerinde sonsuz faydalar vardır. Bu bağlamda, içinde çok önemli eserler bulunan kütüphane ilgili uzmanlara ve araştırmacılara hizmet verir hâle getirilmelidir. Ayrıca, vakfiye hükümleri uyarınca, Külliye'de en azından yılda bir kez aşura ve şerbet dağıtımı geleneğinin sürdürülmesi gereklidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TAŞÖZ ADASINDA
OSMANLI EGEMENLİĞİNİN İLK DÖNEMİ
(1455 – 1813)

TAŞÖZ ADASI'NIN COĞRAFİ KONUMU

Ege Denizi Anadolu Yarımadası ile Yunan Yarımadası arasında bulunan 1.800 civarında ada ve adacıkları içine alan yarı kapalı bir denizdir. Ege'nin çok sayıdaki adalarını ve ada gruplarını coğrafi açıdan kolayca belirlemek amacıyla, adlandırmak ve tasnif etmek gereklidir, ama bu uğraş bazı bakımlardan oldukça zordur. Taşöz adasının Ege Denizi'ndeki konumu tam anlamıyla, bir grup içinde ifade edilmesine manidir.

Ege Denizi'nin kuzeyinde yedi ada bulunmaktadır: Zürafa, Semadirek¹¹⁵, Gökçeada¹¹⁶, Bozcaada, Tavşan adacıkları¹¹⁷, Limni¹¹⁸, Bozbaba¹¹⁹ ve Taşöz. Bunlardan ilk beşi Çanakkale Boğazı'nın girişinde yer alırlar ve birbirlerine daha yakın bir konumdadırlar. Bozbaba adası bu altı adanın en uzağında olmakla birlikte, Limni adasına diğer adalardan daha çok yakındır. Taşöz adası ise, diğer altı adaya ve Çanakkale Boğazı'na en uzakta bulunmaktadır. Limni ve Semadirek adalarına uzaklığı yaklaşık aynı mesafededir.

Taşöz de dahil olmak üzere, söz konusu bu adalara Trakya bölgesine yakın olmaları sebebiyle *Trakya adaları*¹²⁰ denilmiştir. Çanakkale

115 Semadirek adası Osmanlı literatüründe Semendirek ve Semendire adıyla da isimlendirilmiştir. Rumca olarak da Samotraki diye geçmektedir.

116 Osmanlı literatüründe İmroz olarak geçen bu adanın ismi, 29 Temmuz 1970'de Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Gökçeada olarak değiştirilmiştir.

117 Bu adacıklar Çanakkale Boğazı'nın önüne çok yakın bir konumda bulunmaktadır. Öteden beri en yakınındaki Bozcaada'ya bağlı kalmıştır. Osmanlı literatüründe Merkep adaları olarak bilinmektedir. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Anlaşması'nda İngilizlerin adlandırdıkları şekilde Tavşan adaları olarak belirtilmiş ve Türkiye'ye bırakılmıştır. Bugün de Tavşan adaları olarak isimlendirilmektedir. Bkz., Cevdet Küçük (ed.), *Türk Hakimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, Ankara, 2002, 166.

118 Osmanlı literatüründe Limni ve İlimli olarak adlandırılan bu ada Rumlar tarafından Limnos adıyla bilinmektedir.

119 Osmanlı literatüründe Bozbaba olarak adlandırılan adanın ismi Rumca'da Evstratios veya Aya Evstratios idi.

120 Cemalettin Taşkıran, *Oniki Ada'nın Dünü ve Bugünü*, Ankara; ATASE Yayını, Gençkurmay Başkanlığı Basımevi, 1996, s. 2-3.

Boğazı'na yakın olmaları bakımından da Boğazözü adaları¹²¹ olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte Taşöz, Osmanlı tarihi literatüründe daha çok bu son gruplandırma ismiyle geçmektedir.

Öte yandan, bazen adı geçen yedi ada ile birlikte Midilli, Sakız, Psara ve Nikerya'yı da kapsayacak şekilde hepsine birden *Doğu Ege adaları* da denilmektedir¹²². Bu gruplandırma da söz konusu adaların hepsinin Anadolu kıyılarına yakın adalar olmasıyla anlamlıdır. Çünkü bu adalar, Ege Denizi'ni gösteren herhangi bir haritaya bakıldığında rahatlıkla görüldüğü gibi, Anadolu'yu taşıyan platformun içindedir ve fizikî olarak bu yarımadanın bir parçasıdır.

Sonuç olarak Taşöz adası bazen yukarıdaki gruplandırmaların dışında tutulmuş bazen de içine alınmıştır. Bunun yanında, Taşöz sadece Trakya adası olarak da isimlendirilmiştir¹²³. Enez'in hemen karşısında bulunan Semadirek ve Taşöz, Trakya'nın bir uzantısı olarak kabul edilmektedir.

Taşöz adası Osmanlı arşiv belgelerinde kimi zaman *Taşöz*, kimi zaman da *Taşözü* olarak geçmektedir. Bu isim Grekçe'deki Thasos'dan gelmektedir. Adanın yüzölçümü 378,8 km²'dir. Kuzeyden en yakın olduğu kara parçası Selanik kentinin Kavala kazâsıdır. Buraya uzaklığı 11 deniz milidir. Adanın batı sahilleri Orfani Körfezi'nden 38 deniz mili, doğu sahilleri de Dedeağaç'tan 50 deniz mili uzaktadır. Taşöz adasının kuzey ve güneydeki en uç noktaları arasındaki uzaklık 28 km. iken, doğu ve batıdaki en uç noktalar arasındaki uzaklık 22 km.dir.

Taşöz adası, tarih boyunca faydalandığı iki doğal limana sahiptir. Bunlardan biri Osmanlılar döneminde Liman ve Limanköy olarak bilinen Limenas'tır. Adanın kuzeydoğu sahillerinde yer alır. Adanın diğer limanı, Osmanlılar zamanında Kazavit denilen Casaviti'dir. Bu sonuncusu, ilk limanın zıt yönünde, yani adanın güneybatısındadır.

121 Yasemin Demircan, "Ege Adalarında Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, IX, Ankara, 2002, s. 363.

122 Şükrü Şina Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara, s. 66.

123 Bu isimlendirme için şu eserdeki harita ve ada isimlerinin listelerine bkz., A. Kurumahmut, (ed.), *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara, 1998. Ayrıca, Cevdet Küçük (ed.), *a.g.e.*, bu harita ve listeleri muteber kabul ederek aynen kullanmıştır, bkz., s. 199-205.

Taşöz adası, dağlık ve kayalık olmakla birlikte, tarım ve ziraate elverişli topraklara da sahiptir¹²⁴. Osmanlı döneminde daha çok Mısır buğdayı denilen buğday türü ekiliyordu. Adanın her tarafı zeytin fidanları ile kaplıdır. Ayrıca arıcılık da önemli bir geçim kaynağıdır. Şarap üretimi de adanın önemli iş alanlarından biridir. İlkbahar ve sonbaharda mutedil surette yağmurlar yağar. Kış ve yaz mevsimleri de kuru geçer. Taşöz adası madenler bakımından da zengin sayılabilecek düzeydedir. Gümüş, çinko ve civa madenleri önemli miktardaki yer altı kaynaklarıdır.

Taşöz adasındaki bir başka zenginlik kaynağı da âdeta hiç tükenmeyecek gibi olan ve ilk olarak Fenikeliler tarafından bulunan mermer yataklarıdır. Buradaki mermer ocakları bölgenin en kıymetli mermer taşları arasındadır. Taşöz gibi ormanlar ile kaplı bir adada, oldukça yüksek tepelerde olan ocaklardaki mermer kütleleri ağaçlar arasından demiryolları vasıtasıyla limana indirilmektedir. Eskiçağda bu mermerler özellikle heykel yapımında kullanılırdı. Bu amaçla kullanılan mermer türü, Thasium mermeri olarak adlandırılırdı. Bu Taşöz mermeri, Midilli mermerinden renk bakımından ayrılır ve ondan daha az mavimsidir. Taşöz adasında görülen çok sayıdaki lahitler ise, yine heykel yapımına uygun çok iyi cinsten ve Marmara adası mermerinden daha az parıldayan beyaz mermerden yapılmıştır. Bu mermerler tapınakların yapımı açısından da çok değerlidir¹²⁵. Hem Romalılar, hem de Atinalılar nezdinde buna paha biçilemez. Hatta Atinalıların gözünde, bu mermerlerden İmparator Hadrian'ın onuruna iki heykel yaptırarak Olympus Jüpiterinin tapınağına koymaktan daha değerli bir şey yoktur¹²⁶.

124 Şemsettin Sami, *Kâmûs el-Âlâm*, c. III, İstanbul; Mihran Matbaası, s. 1613.

125 H. M. Denham, *The Aegean A Sea Guide to its Coasts and Islands*, Londra; John Murray, 1970, s. 75.

126 Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihî ve Arkeolojisi*, (çeviren: Ali Suat, latin harflerine aktaran: Kazım Yaşar Koprman, sadeleştirilen Musa Yıldız), c. I, Ankara; Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002, s. 280-281.

OSMANLI FETHİNDEN ÖNCE TAŞÖZ

Tarihçi Heredot'a göre, Fenikeliler eskiçağlarda Taşöz adasının ilk sakinleridir. Fenikeliler bu adaya göç ederek ilk kez buradaki zengin madenleri keşfettiler ve onları işlemeye başladılar.

MÖ IX. asra doğru Para adasında yaşayan Grekler, Taşöz adasına gelmeye başladılar. Zamanla burada ikamet etmek üzere gelen Greklerin sayısı arttı. Nüfusları artan Grekler adayı sahiplenmek istediler ve Fenikeliler'i adadan uzaklaştırmak için mücadele ettiler. Çeşitli devirlerde süren bu mücadelede Fenikeliler başarısız oldu. Ancak adada tam bir hâkimiyet sağlamak için korsanlara karşı ciddi bir askerî kuvveti hazır tutmak gerekiyordu. Zira Grekler adada tesis ettikleri ticaret şubelerini onlara karşı korumakta güçlük çekiyorlardı. Bunun için anavatanlarından yardımcı kuvvet istemeleri ve onların da buna olumlu cevap vermeleri kuvvetle muhtemeldir. Zira Grekler adada başka türlü tutunamazlardı¹²⁷.

Bu çağlarda Ege adalarında bağımsız ve merkezi birlik kurulamamıştı. Yunanistan yarımadasında kurulan şehir devletleri bu adalar üzerinde teker teker egemen olmaya çalışıyorlardı. MÖ VII. ve VI. yüzyıllara doğru Yunanistan yarımadasındaki iki kent devleti, Atina ve Sparta diğerlerinden öne geçmeye başladı. Altıncı yüzyılın son yarısında ise çok sayıdaki küçük kent devleti, ilk kez bir araya gelerek Atina önderliğindeki "Pelopenes Birliği"ni kurdu. Bu birliğe Sparta, Argos ve Ahaya kent devletleri katılmamıştı.

Ada Bizans İmparatorluğu devrinde, MS VI. yüzyılda Halkidya eyaletine, X. yüzyılda Trakya eyaletine bağlı idi. Ada 1204 yılında Latinler tarafından işgal edildiğinde Enrico Dandolo'nun idaresine verildi.

---

127 BOA, YEE, 87/31.

Orta Çağda Taşöz'deki kale surları Cenevizliler gelip işgal etmeden önce harabe halindeydi. XIII. yüzyıl başlarında Cenevizli iki korsan grubu Zacaria ve Geneviziler adayı ve harabelerini bir sığınma mekânı gibi bir müddet kullandılar. Daha sonra bu iki korsan takımı Taşöz'ü işgal ettiler burada kendi faaliyetleri için tekrar güçlü bir kale inşa ettiler.

1327 yılında, Bizanslılar adayı tekrar kendi idareleri altına aldı.

1.Gattilusio Ailesi'nin İdaresi

İstanbul Haçlı ordularının işgaline uğrayıp Latin Egemenliğinde kaldığı süre içinde (1204-1261) Ege adalarının büyük kısmı, Venedik Cumhuriyeti ve Venedikli patriciusların eline geçti¹²⁸.

Bizans İmparatoru II. Manuel (1391-1425) devrinde Taşöz adası fief (timar) olarak Enez ve Midilli'nin hâkimi Gattilusio ailesine verildi. Adı geçen aile bu dönemde Limni, Semadirek ve Gökçeada'nın da timar sahibi oldu. Böylece, Kuzey Ege'deki adalar ve onların kara ile bağlantısı bir ölçüde, tek yönetim altında toplanmış oldu. Gattilusio ailesinin yönetimindeki adalar, resmen Bizans İmparatorluğu'na bağlıydı. Ayrıca, İstanbul'dan gönderilen idareci ve memurlar adalarda Bizans İmparatorluğu'nu temsil ederek görev yapıyorlardı. Fakat bunların varlığı bir şekilden ibaretti. Söz konusu dört adadaki fiili yönetim Gattilusioların elindeydi.

Ceneviz kökenli Gattilusio ailesine ait ilk bilgiler, Bizans'ta taht kavgalarının bir kez daha sahne aldığı İmparator Kantakuzenos ile İmparator V. Ioannes Palaiologos arasındaki mücadeleye zamanına kadar gider. Osmanlı padişahı Orhan Bey devrine rastlayan bu mücadelede Gattilusio ailesinin üyelerinden Francesco Gattilusio, Paleologos'un yanında yer almıştır. Bunun karşılığında Francesco, 1354 yılında hem imparatorun kız kardeşi Maria ile evlendi, hem de Midilli adasını çeyiz olarak aldı.

Ayrıca, Enez'i de gözüne kestiren Francesco bunda da başarılı olarak Enez ve Midilli Beyliği makamını elde etti. Osmanlılar, Rumeli fetihlerine başladıktan sonra, Gattilusiolar beylikten elde ettikleri gelirin üçte ikisini Bizans yerine Osmanlılara vererek varlıklarını sürdürdüler¹²⁹.

128 M. V. Levçenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, (Çeviren: Maide Selçen), İstanbul; 1999, s. 239-240.

129 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, c.I, s. 271, 277, 278; G. Ostrogosky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çeviren, Fikret Işıltan), Ankara; 1981, s. 488.

FATİH SULTAN MEHMED HAN ZAMANINDA TAŞÖZ'ÜN FETHİ

1204 yılından itibaren Ege'deki adaların çoğunda Venediklilerin hâkimiyeti görülmekle birlikte, küçük bağımsız koloniler ortaya çıktı. Yaklaşık 200 yıl boyunca, bu adalar halkı kimi zaman fiili kimi zaman hukukî olarak Frank prensleri tarafından yönetildi. Bu küçük ada prensliklerinin en bilinenleri Nakşa Düklüğü ile Rodos'daki St. Jean Şövalyeleri idi.

Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra, Ege'deki adaları fethetmek için bir girişim başlatması doğaldır. Çünkü bu adalar Türklerin egemenliğinde bulunan kıyılara oldukça yakındır. Ayrıca, bu adalar vaktiyle Bizans İmparatorluğu'nun denetimi altındaydı. Bizans'ın yeni fatihi eski Bizans coğrafyasını Osmanlı Devleti'ne katmak yanında, Ege Denizi'nde tam bir hâkimiyet kurmak ve buradaki adalarda güvenliği sağlamak amacıyla olması yadırganacak bir durum değildi. Ancak, Fatih Taşöz de dahil olmak üzere Boğazönü adalarını, ilk etapta fethetmeye çalışmamıştır. Bu adaların Osmanlı himayesine girmesiyle yetinmiştir. Adaların Venedik tehdidiyle karşılaşmasından sonra, Boğazönü adaları başta olmak üzere, Ege adalarında doğrudan hâkimiyet kurulması gündeme gelmiştir.

Diğer taraftan, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesi Gattilusio ailesinin idaresinde olan Limni, Taşöz, Midilli, Semadirek ve Gökçeada gibi İstanbul'a yakın adalarda kaygıyla izleniyordu. Zira bu adaların boğazlara yakın olması sebebiyle, İstanbul'daki iktidarla hayati bir bağı vardı. Onların kaderini buradaki hâkimiyet değişikliğinin etkilemesi kaçınılmazdı. Ada halkına İstanbul'un düşmesi Cenevizler tarafından haber verildi. Zaten İstanbul'un Türklerin eline geçmesinden hemen önce, paniğe kapılan birçok Bizanslı en yakın sığınacak yer olarak Çanakkale Boğazı'nın önündeki adalara doğru hareket etmişti.

Bunlardan bazıları Ceneviz gemileriyle kaçtı. Fetihden sonra da kaçış yolculuğu devam etti. Bunlardan bir kısmı Taşöz adasına geldi¹³⁰.

Taşöz'e sığınanlar arasında İmparator ailesine mensup kişiler de vardı. Burada birbirine komşu iki köy kurdular. Saint Constantin ve Saint Charalembe isimlerini verdikleri bu köylerde birer de kilise kurdular¹³¹. Ancak adanın idarecileri de başka yerlere kaçmıştı. Bunun üzerine, ada halkı güvende olmadıklarını hissetmeye başladı. Hatta Türk donanması buralara da gelecek diye, paniğe kapılan önemli bir grup da vardı. Prens Domenico Gattilusi'nin kâtibi ve aynı zamanda tarihçi olan Dukas'a göre, Fetih'ten sonra İstanbul'daki halk yanlarına alabildikleri kadarıyla kıymetli eşyaları ile birlikte gemilerle kentten kaçıyorlardı¹³².

Bizans İmparatorluğu'nun son kronikçilerinden biri olan Kritobulos, Gökçeada, Limni ve Taşöz'ün Türkler tarafından fethini ve bu sırada bizzat kendisinin oynadığı rolü, detaylara girmeden ve biraz karışık bir şekilde anlatmaktadır¹³³. Bu tarihçiye göre, İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra, Türk deniz kuvvetlerinin Gelibolu'ya gelmesi, Gökçeada ve diğer adalarda Bizans'a bağlı olarak yaşayan halk üzerinde yeni bir tedirginliğe sebep oldu. Bu yüzden, Eğriboz, Sakız ve Girit gibi Venedik ve Cenevizlerin egemenliğinde bulunan adalara doğru bir göç hazırlığına girişildi. Gökçeada'nın ileri gelenlerinden biri olan zengin Kritobulos, öncelikle kendi adasında meydana gelen paniği azaltmak ve halkını teskin etmek için yoğun çaba harcadı. Ayrıca, adalar halkı adına Türklerle görüşmek istedi. Kritobulos sadece Gökçeada'nın değil Limni ve Taşöz'ün de panikten kurtulması için çalıştı. Bu iki adanın da ileri gelenlerine cesaret vererek, bunlardan bazılarının kaçmasına engel oldu. Nitekim Kritobulos'un gerginliği azaltan ve ümitlendirici çabaları bir sonuç verdi. Gelibolu'da bulunan Kaptan-ı Derya Hamza Bey'e bir adamını göndererek vergi vermek karşılığında Türklerle anlaşmak istediklerini ilettiler. Böylece, Osmanlı himayesine girme konusundaki teklifi ile, Hamza Bey'i adalara hücum etmemek konusunda ikna etmeyi başardı.

Ayrıca, Fatih'e biri Gökçeada metopoliti ve biri de papaz olmaz üzere iki kişilik bir elçi heyeti göndererek bağlılıklarını sunmak için

130 A. E. Bakalopolos, *Thasos Son Historie, Son Administrarion De 1453 A 1912*, Paris, 1953, s. 15-16.

131 A. E. Bakalopolos, *a.g.e.*, s. 16.

132 Dukas, *Bizans Tarihi*, (Çeviren; VI. Mirmiroğlu), İstanbul; 1956, s. 193.

133 Kritobulos, *Tarih-i Sultan Muhammed Han-ı Sanı*, (çeviren; İzmir Mebusu Karolidi Efendi), İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1327.

bir girişimde daha bulundu. Bu elçiler, adaların eski durumda kalarak varlıklarını devam ettirmeleri karşılığında senelik bir vergi vermeyi kabul ettiklerini belirteceklerdi. Adı geçen adalarda ticari ve idarî çıkarları olan Ceneviz dukaları da Edirne'ye elçiler göndermişti. Aynı zamanda, Enez Bey'i de benzer amaçlarla bir temsilcisini sultana göndermişti. Birbirine yakın amaçlarla Edirne'de buluşan bu temsilciler, Osmanlı egemenliğini kabul etti ve bunun karşılığında, Gökçeada Enez Beyi Palamede'ye, Taşöz ve Limni ise onun büyük oğlu I. Dorino'nun idaresine verildi. Palamede, Gökçeada için senelik 1.200 altın vergi verecekti. I. Dorino da Limni için her sene 3.000 altın vergi verecekti. Taşöz'e senelik ne kadar vergi vereceği hakkında ise kaynaklarda bir bilgiye rastlanamadı¹³⁴. Midilli de Ceneviz Dukası Rodrigo'nun idaresine verildi¹³⁵.

Tarihçi Kritobulos, Fatih'in kendilerine çok lütfkâr davrandığını itiraf etmektedir. Fatih adaları doğrudan doğruya fethetmek yerine bu şekilde kendisine bağlayarak, batıdaki Hristiyanları galeyana getirmek istemiyordu. Söz konusu adalarda, Ceneviz soylular ve tüccarlar aktif olarak faaliyet gösteriyorlardı. Bunların gerek İtalya yarımadasındaki dindaşları, gerekse Cenova'daki akrabaları ile sıkı bir ilişkileri vardı. Bu ilişkiler akrabalık, soydaşlık, dindaşlık ve ticaret çıkarları ile tanımlanacak kuvvetli bir zemine sahipti. Bu bakımdan Fatih, Kuzey Ege'de bulunan adalar üzerindeki siyasetini bu dış dinamikleri de dikkate alarak oluşturmuştu. Osmanlı Devleti'ni çevreleyen Hristiyan kuvvetlerle barışçıl politikalar izlemeye çalıştı.

Bir süre sonra, Palamede öldü ve yerine hayatta kalan küçük oğlu Doria geçti. Palamede'nin vasiyetindeki koşullar gereğince, Doria, Enez'i ölen ağabeyinin karısı ve oğlu ile birlikte yönetecekti. Doria bu koşullara uymadı ve öncelikle yengesini idareden uzaklaştırdı. Bunun dışında Osmanlılara tamamını vermesi gereken tuz gelirinini/hasılatının önemli bir kısmını satması ve komşularının Enez ahalisinden şikâyetçi olmaları üzerine Fatih Enez'in doğrudan doğruya ele geçirilmesini istedi. Bunun üzerine Yunus Paşa¹³⁶ kumandasındaki donanmasını Enez limanına gönderdi¹³⁷.

134 A. E. Bakalopolos, *a.g.e.*, s. 17.

135 Yasemin Demircan, *a.g.m.*, s. 365.

136 Yunus Paşa, Has Yunus Bey adıyla da anılır. Otlukbeli Savaşı'nda şehit olduğu rivayet edilir.

137 Kritobulos, *a.g.e.*, s. 95.

Yunus Paşa'ya denizden hareket etmesini emreden Fatih, kendisi de karadan Enez'i kuşatmak için sefere çıktı. Enez Beyi Doria Gattilusio bu kuşatma karşısında şehirden kaçarak Semadirek adasına gitti. Fatih onu geri çağırdı ve Gökçeada, Taşöz ve Semadirek adalarının idaresini Doria'ya vermeyi planladı. Ancak daha sonra bu düşüncesinden vazgeçerek sadece Zihne taraflarının dirlik olarak verilmesini emretti. Fakat o Zihne'ye giderken etrafındaki muhafızlarını öldürdükten sonra, önce Midilli'ye sonra da Avrupa'ya kaçtı.

Osmanlı kaynaklarında, Taşöz'ün fethi, Enez'in fethedilmesiyle birlikte zikredilen olaylar arasında geçmektedir.

Neşri:

“Enez'in karşısında yer alan ve bir hisarı bulunan Taşöz adası da bu sırada fethedildi. 1454 yılında gelişen bu olayla Taşöz adası Türk egemenliğine geçti”¹³⁸.

Aşıkpaşazade:

“Şehrün karşısında bir hisâr var ıdı; Taşöz dirlerdi, ada-ydı. Anı dahu feth itdi. Limoz dirlerdi, bir dahu var-ıdı. Anı dahu feth itdi. . Ve cemî'i İnez vilayetini zabt itdi.

Ve bu fethiün târihi sekiz yüz elli yidisiyle sekizi arasında vâki' oldı Sultân Muhammed Han-ı Gâzi elinde.”¹³⁹.

138 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cibân-nümâ, Neşrî Tarihi*, c. II, (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s.715.

139 Aşıkpaşazade Tarihi'nin bugünkü Türkçeye çevirisini yapan bazı araştırmacılar Taşöz'ü Tanoz olarak okumuştur. Nihal Atsız tarafından yapılan sadeleştirilmede Taşöz diye doğru okunmuştur. Bkz; N. Atsız, *Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul; Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 160. Kemal Yavuz ve M.A. Yekta Saraç tarafından ortaklaşa yapılan çalışmanın bugünkü Türkçe ile verilen bölümde ve transkripsiyon kısmında bu adanın adı Tanoz olarak okunmuştur. Bkz: Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (hazırlayanlar; Kemal Yavuz- M.A. Yekta Saraç), İstanbul; Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., 2003, s. 491. Aşıkpaşazade'nin kıymetli eserini bugünkü Türkçeye aktarırken bazı yanlışlar da yapılmıştır: Taşöz'un fethi ile ilgili bölümde de bir hata bulunmaktadır. Eseri yayına hazırlayanlar metnin transkripsiyonunda başarıyla yaptıklarını bugünkü Türkçe ile verdikleri kısımda yapamamışlardır:

Şehrin karşısında bir hisar dahi vardı, ada idi, onu da fethetti. Limoz derlerdi bir hisarı vardı, onu da fethetti. Kısacası bütün İnez vilayetini fethetti. Bu fethin tarihi 857 (1453) ile 858 (1454) arasında vaki oldu...

Burada Limni Taşöz adasının bir hisarı gibi anlaşılıyor. Oysa Limni Taşöz ile birlikte fethedilen bir başka adadır. Bkz, *a.g.e.*, s. 222.

Tursun Bey de Enez ve onun karşısındaki Taşöz adasındaki kalelerin inat ve dik başlılık etmelerini fetihlerine sebep göstermektedir¹⁴⁰. Tursun Bey, Enez ve Taşöz'ün fethini, H.858/M.1454 olarak kaydetmektedir. Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi, Aşık Paşazade'nin kayıtlarına uygun bir şekilde o da Semadirek ve Taşöz'ü karıştırmaktadır¹⁴¹. Aynı şey Hadîdî'nin *Tevârih-i Âli Osman* isimli eseri için de geçerlidir. O da Taşöz'ü Enez'in karşısında bir ada olarak kaydetmiştir¹⁴².

Bu kayıtların benzer şekilde olması, Aşıkpaşazade'nin diğer tarihçilere de kaynak olmasından dolayıdır¹⁴³. Yalnız bu anlatımlarda hemen göze çarpan bir nokta bulunmaktadır. O da Enez kentinin hemen karşısında yer alan ada Taşöz değil Semadirek'tir. Taşöz, Enez'den çok uzakta Selanik şehrinin kıyıdaki kazâsı Kavala'nın tam karşısındadır. Ancak, tarihçilerin vardığı ortak kanaat, Taşöz'ün Enez, Semadirek, Gökçeada ve Limni ile birlikte fethedildiği ya da bu adaların birbirine yakın zamanlarda Türk egemenliğine geçtiği şeklindedir. Diğer adalarla birlikte Taşöz'ün tam olarak ne zaman fethedildiği kesin olarak tespit edilememiştir. Dukas, İstanbul'un fethinden sonraki olayları anlatırken Taşöz'ün fethini anlatmıyor. Bu tarihçi, Rodos şövalyelerinin 1455 yılında Edirne'ye gelerek arz-ı tazimatta bulunmalarını anlatırken Sakız, Midilli, Limni, Gökçeada ve diğer adaların padişaha tâbi olduklarını belirtiyor¹⁴⁴.

Enez 1453 yazında Osmanlı'ya tabi oldu. Bu şehir üç yıl sonra 1456'da fethedildi¹⁴⁵. Eğer Taşöz'ün fethi Enez'den sonra ise bu tarih 1456 olmalıdır.

140 Halil İnalçık-Rhoads Murphey, *The History of Mehmed The Conqueror by Tursun Beg*, Minneapolis-Chicago; Bibliotheca, 1978, s. 61b; Tursun Bey, *Fatihin Tarihi Tarih-i Ebul Feth*, (Hazırlayan; Ahmet Tezbaşar), İstanbul; Tercüman 1001 Eser, Tarihsiz, s. 65; Ayrıca bu eserin bugünkü Türkçe ile yayınlanmış yeni bir baskısı için bkz. Tursun Bey, *Tursun Bey'in Kaleminden Cibani Fatih*, İstanbul; Güncel Yayıncılık, 2003, s. 52.

141 Halil İnalçık-Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 62b.

142 Hadîdî, *Tevârih-i Âli Osman*, (hazırlayan: Necdet Öztürk), İstanbul; Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 236.

143 Bu nokta dikkate alınırsa, İstanbul'un fethine şahit olmuş Tursun Bey (d. 1426-ö. 1508?)'in bazı bilgileri Aşık Paşazade (d. 1393?- ö. 1485?)'den naklettiği ortaya çıkar. Zira Tursun Bey eserini 1499-1500 yılları arasında telif etmiştir. Tursun Bey ve eserinin değerlendirilmesi için bkz. Halil İnalçık- Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 11-24.

144 Dukas, *a.g.e.*, s. 197-198.

145 Halil İnalçık, F. Babinger'in *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani* adıyla Türkçeye çevrilen eserinin sonunda bir cleştiri yazısı kaleme almıştır. Bu yazıda İnalçık, Enez'in fethine de değinmiştir. Bu çeviri ve yazı için bkz. Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) ve Zamani", Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, (çeviren; Dost Körpe), İstanbul, 2003, s. 437.

Bazı tarihçilere göre Taşöz'ün fethi ile Enez'in fethi arasında bir ilişki yoktur ve en geç 1455 yılında diğer Boğazönü adalarıyla birlikte, Türkler tarafından fethedilmiştir¹⁴⁶. Diğer yandan, bazı tarihçiler de Taşöz'ün fethini, Çanakkale Boğazı'nın iki ucunda yapılan Seddülbahir ve Kiledülbahir Kalelerinin Fatih tarafından inşa edilmesinden sonraki bir olay olarak kaydetmektedir. Bu durumda, 1456 yılı içinde Taşöz, Semadirek, Bozcaada, Gökçeada ve Limni Ege'de İstanbul'un fethinden sonra ilk olarak Türk egemenliğine geçen adalardır¹⁴⁷.

Osmanlı-Venedik Mücadelesi ve Taşöz (1456-1479)

a. Venedik-Haçlı Donanması'nın Saldırıları: 1456-1458

İstanbul'un fethinden sonra, Ege'deki adalarda yaşayan Latin soylular batılılarla sıkı ilişkiler kurma yolunu tercih ettiler. Böylece kendi topraklarını savunmayı ve Türklere karşı korumayı amaçlıyorlardı. Rodos şövalyelerinden Jean Lastic Batılı senyörlere mektuplar gönderdi. Bu mektuplarda aşırı derecede hamasi bir üslup kullanarak İstanbul'da akan Hristiyan kanının intikamını almak istediğini ifade ediyordu. Ayrıca, Rodos'u böyle bir mücadelenin bir üssü yaparak İstanbul dahil Türklerin eline geçen her yeri, geri almak için savaşacağını belirtiyordu.

Batılı Hristiyanlar, Türkleri hep olumsuz ifadelerle tanımlıyor ve suçluyorlardı. Onlara göre Türkler, Hristiyanlık karşıtı ve tanrıtanımaz inançsızlardı. Jean Lastic'in bu suçlamaları batıda dikkate değer bir yankı buldu. Türklere karşı büyük bir mücadelenin başlatılması fikri çeşitli çevrelerde dile getirilmeye başlandı. Ancak Papa I. Nicolas yeni bir Haçlı Seferi düzenlemek için fazla gönüllü değildi. Mart 1455'te Nicolas ölünce yerine III. Calix Papa oldu. Yeni Papa, Yunan Kardinali Bessarion'un tahriki ile Avrupalı Hristiyan senyörleri Türklere karşı bir mücadele başlatma fikri etrafında topladı. Papa'nın vaizleri, ülke ülke dolaşarak Türklere karşı kurulacak donanmaya katkı sağlamak için Hristiyan halkı teşvik ettiler. Bu projeyi gerçekleştirmeye yardımcı olmak üzere endüljanslar dağıtarak, hem para hem de asker toplamaya başladılar. Ancak bu çağrılardan beklentileri ölçüsünde ciddi sonuçlar

146 Yasemin Demircan, *a.g.m.*, s. 365; A. E. Bakalopolos, *a.g.e.*, s. 19.

147 İsmail Hami Danişmend, *a.g.e.*, c. I, s. 276-278, Cevdet Küçük (ed.), *a.g.e.*, SAEMK, 2002, s. 16-17.

alamadılar. Zira Avrupalı senyörler birbirleri ile rekabet halinde ve çatışma içindeydiler. Buna rağmen, 5.000 kara askeri ile 1.000 deniz askeri topladılar. Elde ettikleri paralar sayesinde 25 gemileri vardı. Aquilée şehrinin patriği Lodovco Scarampi bu haçlı seferinin başkomutanlığına getirildi.

Kritobulos'un anlattıklarına göre, Papa Nikola (III. Calixtus) Akdeniz ve Ege'de Osmanlı Devleti egemenliğinde bulunan adaları geri almak amacıyla İtalya'da asker topladı. 30 kadar savaş gemisi ve 2 büyük nakliye gemisini donattı¹⁴⁸. Papa daha önce Doğu Patriği tayin ettiği yeğeni Ludovico Scrampo'yu bu donanmanın başkomutanı ilan etti. Bu Haçlı donanması, Türklerin egemenliğindeki kıyılara yakın olan Rodos, Sakız, Midilli, Limni, Gökçeada, Semadirek ve Taşöz adaları ahalisine yardım etmek ve onları ayaklandırmak üzere, harekete geçmişlerdi. 1456 yılının ilkbaharında İtalya'dan çıkan Papalık donanması önce Rodos'a uğradı. Rodoslular zaten Türklere karşı geliyordu ve vergi vermek istemiyordu. Burada kısa bir müddet kaldıktan sonra, Papalık donanması Sakız adasına gitti. Sakızlılara Türklere karşı savaşmalarını ve vergi vermemelerini öğütlediler.

Sakızlılar, Papalık donanması tarafından kendilerine yapılan önerilerden dolayı, isyan edip etmemek konusunda bir müddet tereddüt içinde kaldı. Ancak onlara tam olarak güvenemediler. Midilliler de aynı tavrı gösterdiler. Papalık donanması, Midilli'de bulunan Katalan ve diğer deniz haydutlarınının 40 kadar korsan gemisini alarak Limni'ye gittiler. L. Scarampo Limni'ye asker çıkardı. Ancak çatışmaya girişmeden halkla anlaşarak adayı teslim aldı. Ayrıca, adada bulunan yüz civarındaki yeniçeri askeri teslim olmak zorunda kaldı. Limni'de sekiz gün kaldıktan sonra Taşöz adasını işgal etmek üzere kuzeye doğru harekete geçti¹⁴⁹. Adaya çıkıp limandaki kale içinde bulunan asker ve halkı teslim olmaya çağırdı. Fakat sayıları yaklaşık olarak 60 olan kaledeki askerler teslim olmak yerine adayı savunmaya kararlıydılar. L. Scarampo, kaleyi kuşatarak taarruza geçti. Bu sırada Türk askerleri kahramanca kaleyi savundular, ancak kısa zamanda önemli oranda kayıp

148 Dukas, bu Haçlı donanmasının Ege'ye doğru üç sıra kürekli 11 kadırğa ile yola çıktığını yazmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz., Dukas, *a.g.e.*, s. 208.

149 Dukas, *a.g.e.*, s. 208-9.

verdiklerinden kalanları teslim olmak zorunda kaldı. Bu olay üzerine adanın diğer yerlerinde bulunan askerlerin bir kısmı da buldukları kaleleri savundular. Ama sonunda onlar da teslim olmak zorunda kaldılar. Böylece, 15 gün boyunca büyük bir direnme gösteren Taşöz'deki Türk askerleri ya hayatlarını kaybetti ya da Scarampo tarafından esir alındılar. Scarampo Taşöz'de kendisine bağlı bir idare kurduktan sonra Limni'ye geri döndü. Buradan 10 kadar savaş gemisini Kontus komutasında Gökçeada'ya gönderdi. Kendisi de ele geçirdiği adalarda bir miktar muhafız bırakarak Limni ve Taşöz'den aldığı Türk esirlerle birlikte asıl karargâhları hüviyetindeki Rodos adasına geri döndü¹⁵⁰.

Scarampo 1456 yılında Taşöz, Limni ve Semadirek adalarını Papalık adına aldı. Ancak Papalık donanmasının 1458 yazında İtalya'ya dönmemesinden sonra bu adalar savunmasız kaldı. Adaların Ortodoks halkı papanın idaresi altında bulunmaktan son derece rahatsızlık duyuyorlardı. Kritobulos da Limni valisi olarak Fatih Sultan Mehmed ile yakın bir ilişki kurmuş olduğundan Boğazönü adalarına tekrar Türk egemenliğini geri getirmek istiyordu. İsmail Paşa'dan sonra Kaptan-ı Derya olan Zağanos Paşa, Ağustos 1459'da Taşöz ve Semadirek adalarında tekrar Türk egemenliğini tesis etti¹⁵¹.

Fatih, Mora'nın fethini tamamladığında Palaiologos Hanedanının son üyelerinden Thomas'ın kardeşi Demetrios'un Mora'daki despotluğun başına yeniden geçmesi söz konusu olamazdı. Sultanın yanında bir tutsak olarak Edirne'ye gitti. Sultan ona karşı saygılı bir tutum benimsedi. Gökçeada, Limni ile birlikte, Semadirek ve Taşöz adalarından bazı bölümleri ona bıraktı. Edirne'de yaşamaya başlayan Demetrios, Osmanlı hazinesinden aldığı sürekli bir hediyeyle ilave olarak bu adalardan da önemli bir gelir ile geçiniyordu, ama 1467 yılı dolaylarında Fatih'in gözünden düştü. Dimetoka'ya sürgüne gönderildi. 1470'te öldü¹⁵².

Gattilusio ailesi 1462 yılına kadar Midilli'de varlıklarını sürdürdüler. Ancak ailenin diğer üyeleri bu tarihten önce Taşöz, Gökçeada ve Limni'yi Türklere teslim etmişlerdi¹⁵³.

150 Kritobulos, *a.g.e.*, s. 113-114; Dukas, *a.g.e.*, s. 208-9.

151 Franz Babinger, s. 161.

152 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (Çeviren; Bilge Umar), İstanbul; 1999, s. 428-429.

153 Donald M. Nicol, *a.g.e.*, s. 424.

b. Osmanlı-Venedik Savaşları'nın İkinci Safhası 1463-1479

Öte yandan, Türklerin Mora ve Sırbistan'ı ele geçirmeleri, Arnavutluk'ta faaliyet göstermeleri ve aynı zamanda Ege Denizi'nde egemenlik kurma politikaları Venediklilerin rahatsızlık duymalarına yol açtı. Bunun üzerine, tek başlarına başa çıkamayacaklarından Türklere karşı geniş bir ittifak kurmak için çalıştılar. Macarlar ve Arnavutlarla ittifak sağladıktan sonra, Türklere karşı üç ayrı yerde birden savaş açtılar. Macarlar, Bosna'ya saldırırken, İskender Bey Arnavutluk'ta faaliyete başladı.

1463 civarında, Venedikliler Ege üzerine saldırılarını yenilemeye başladı ve Mora'ya asker çıkararak sahildeki şehirleri isyana teşvik ettiler, çünkü Türklerin onlara Peloponnes'de uyguladıkları vergiler çıkarlarına aykırıydı. 1466 yazının sonunda, Venedik Amirali Victor Capello; Gökçeada, Taşöz ve Semadirek adalarını işgal etti. Böylece, Haçlı donanmasının geri püskürtülmesinden birkaç yıl sonra, Taşöz tekrar Venediklilerin eline geçmiş oldu.

Fatih, Venediklilerin Mora ve çevresindeki saldırılarını önlemek için Gelibolu Sancakbeyi Mahmud Paşa'yı görevlendirdi. Mahmud Paşa, Mora'ya çıkarak Germehisar üzerine yürüdü. Burada Venediklilere karşı başarılar kazandı ve Argos kentini geri aldı¹⁵⁴. Mahmud Paşa kumandasındaki Türk donanması, Fatih'in emriyle Eğriboz adası üzerine hareket etti. Karadan da padişah 70-100.000 kişilik ordusuyla adanın karşısına geldi. Eğriboz adası, Mora ile Anadolu sahilleri arasında gidip-gelen Türk gemilerinin yolları üzerinde stratejik bir konumdaydı. Aynı zamanda bu ada, Venediklilerin Ege'deki en önemli üslerinden birisiydi. Eğriboz, 11 Temmuz 1470 tarihinde Türkler tarafından ele geçirildi. Bu arada Venediklilerin işgal ettiği Boğazönü adaları yani Limni, Gökçeada ve Taşöz geri alındı. Bundan sonra, Venedikliler Osmanlılar'a karşı yaptıkları savaşı sürdürmek ve kaybettikleri yerleri geri almak için, bütün Anadolu'yu işgal etmesi karşılığında Uzun Hasan'la anlaştılar. Buna ilaveten batılı güçlerden destek alarak Antalya'ya saldırmak üzere harekete geçtiler. Venedik amirali Pietro Mocenigo idaresindeki, Venedik, Napoli, Papalık ve Rodos donanması Antalya'ya saldırıp şehri yağmalayıp tahrip ettikten sonra geri çekilmek zorunda kaldı.

154 Kritobulos, *a.g.e.*, s. 172.

Böylelikle, Venediklilerle karada ve denizde 1469 yılından itibaren tam 16 yıl süren savaş Türkler açısından başarıyla kazanıldı. Venediklilerin yorgun ve bitkin düştüğü bu savaş, 25 Nisan 1479 İstanbul antlaşmasıyla sona erdi. Venediklilerle yapılan bu uzun mücadelenin sonunda, Türklerin Ege Denizi'ndeki pozisyonu ile birlikte Taşöz'deki varlığa da güçlendi.

Türklerin Taşöz adasındaki hâkimiyetleri bundan sonra, üç asır boyunca, sürekli ve kalıcı oldu. Bundan sonra, Rusların kısa dönemli işgali söz konusu oldu. (1770'ten 1774'e kadar). Bu kısa dönemi de saymazsak Taşöz, 1912 yılına kadar Türk egemenliğinde kaldı.

RUS DONANMASININ TAŞÖZ'Ü İŞGALİ: 1770 – 1774

XV. Yüzyıldan XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan zaman dilimine ilişkin Taşöz'e ait Osmanlı arşiv belgeleri oldukça azdır. Taşöz adasını konu alan belgeler daha çok 1813 yılı ve sonrasına aittir. Bununla birlikte, 1813 yılı öncesine ışık tutan belgeler bulunmaktadır. 1813 yılından itibaren kaydedilen Taşöz'e ait bazı temel sorunlara ait belgeler, daha önceki döneme az da olsa atıfta bulunmaktadır.

Taşöz adasının II. Mahmud tarafından Mehmed Ali Paşa'ya devredilmesiyle ilgili fermanla daha önceki olaylardan bahsedilmektedir. 1759-1760 arası Vakf-ı Haremeyn- Muhteremeyn'e ait olan bütün gelirler devletin kurumları için harcanacaktı. Bundan başka Taşöz'ün tarihindeki en önemli gelişme, Rus Donanması'nın Taşöz'e çıkarma yapmasıdır.

1770 yılının başlarında, Rusya ve İngiltere Mora Rumları'nı ayaklandırmak için aralarında anlaşmışlar. Amiral Spridof kumandasındaki Rus donanması Baltık Denizi'ni geçerek Cebel-i Tarık Boğazı'ndan Akdeniz'e girdi. İngiliz Amiral Elphinson'un katkılarıyla Rus donanması Mora Yarımadası önlerinde faaliyette bulunmaya başladı. Rus donanmasına kara yoluyla katılan Rus generallerinden Alexis Orlof ile kardeşi Theodore Orlof Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısındaki pozisyonunu daha da güçlendirdi. Nitekim Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Ege Denizi'ndeki muharebelerde Rus donanması karşısında birkaç mağlubiyet aldı.

Bundan sonra, asıl büyük mağlubiyet Çeşme Limanı'nda meydana geldi. Rus donanması Çeşme Limanı açıklarında iken, Osmanlı donanması da hatalı bir taktik sonucu bu limana girdi. Cezayirli Hasan Bey donanmanın manevra imkânı olmayan bu limana girmesine karşı çıktı.

Ancak, Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa ve Rodos Beyi Cafer Bey, sahile yerleştirilen topların yardımıyla başarılı bir savunma savaşı yapacaklarını iddia etti. Fakat Ruslar bu fırsattan faydalanarak 6 Temmuz 1770 tarihinde, Çeşme Limanı'nın ağzını kapatarak ateş kayıklarını Osmanlı donanmasının üzerine saldırdı. Neticede, Osmanlı tarafı 30 adet gemisini ve 5.000 civarında da askerini kaybetti.

Çeşme Baskını'nda donanması yakılan Osmanlı Devleti büyük yara aldı. Bu olayın sonucunda, Rus donanması Akdeniz ve Ege'de daha rahat hareket etmeye başladı. Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak İstanbul'u tehdit altında tuttu. Çok iyi tahkim edilen Çanakkale Boğazı'nı geçebileceklerinden emin değillerdi. Bunun için ileri adım atmaktan kaçınarak Limni adasına asker çıkarttılar. Ruslar adanın kallesini kuşatmışken Cezayirli Hasan Bey arkadan gelerek burayı kurtarmıştır. Ruslar bundan sonra 1774 yılına kadar Ege ve Akdeniz'de faaliyetlerini sürdürdüler¹⁵⁵.

1770 yılında Rum ayaklanmasından birkaç yıl sonra, Türk donanmasının Rus donanması tarafından yakıldığı ünlü Çeşme Olayı, adalardaki bazı Rumlar tarafından ilgiyle izlendi. Bu sonuç Osmanlı Devleti için 1571'de İnebahtı'dan sonra ikinci büyük yenilgiydi. Bu yüzden adalarda yaşayan ayrılıkçılar arasında büyük bir heyecan meydana getirmişti. Ruslar tarafından davet edilen ada sakinlerinin liderleri zafer kazanan komutanları tebrik etti¹⁵⁶.

Zaferlerinden sonra Ruslar, Ege'deki faaliyetlerine devam edebilmek için üs olarak Nakşa ve Para adalarını seçtiler ve gemilerini buradaki limanlarda tamir ettiler. Gerekli olan ağacı alabilmek için büyük bir savaş gemisinde yüzbaşı olan Stephane Petrovich Chmetiovskii komutasında bir askerî birliği Taşöz'e çıkardılar. Bu grup 20 Ağustos 1770'te limana çıktı ve ertesi gün Taşöz'de donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak için işlerine başladı¹⁵⁷.

155 M. Münir Aktepe, "Çeşme Vak'ası", *TDVİA*, c. VIII, s. 289.

156 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 31.

157 Rus komutanın günlüğü *Souvremenik* adlı derginin 1 ve 2 numaralı sayılarında 1885'te yayımlanmıştır. Daha sonra bu K. Palcologue tarafından *Parnassos*'ta, VIII (1884), s. 239-249, Yunan diline çevrilmiştir. Bu konudaki bilgiler için bkz., A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 31.

Rus birliğinin gelmesiyle beraber Limanköy'de yaşayan Türkler Panaghia'ya gittiler. İç kısımlara ve antik akropol civarına yerleştiler, buralarda hâlâ eski Türk yerleşiminin harabeleri görülebilmektedir. Ama çoğunluk geri dönmek ve Ruslarla temasa girmekten çekinmedi: III. Selim döneminde (1789-1807) Limanköy'deki ahali yıllarca köyde yaşamaya devam ettiler. Antik ana yerleşim birimi de XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yaşanılan bir yer olmaya devam etti¹⁵⁸.

Taşöz'de Rusların eline geçen adalar Taşöz de dâhil olmak üzere, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Ruslar kendilerine Akdeniz'deki faaliyetleri sırasında yardım eden adalardaki reayanın antlaşma maddelerine girmesini sağlamıştır¹⁵⁹. Bu davranışıyla, bazı bakımlardan bunların bir hamisi gibi olmuştur.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın adalara ilişkin hükümlerinden sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti, yeniden düzenlendi¹⁶⁰. Çünkü bu antlaşmanın bazı maddeleri adalarda yaşayan Rumların Osmanlı Devleti'ne sadakatini zedeleyecek hükümler taşıyordu. Antlaşmanın 17. maddesi, Osmanlı Devleti'nin adalarda yaşayan ahalinin tümünü kapsayan genel bir af ilan etmesini ve dinî faaliyetlerine de müdahale etmemesini şart koşuyordu. Bununla birlikte, antlaşma, Rumlara ticari kolaylıklar sağlayan maddelere de sahipti. Bunların neticesinde Ruslar, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ortodoks ahali üzerinde bir nevi hamilik rolü üstlenmeye başladı. Adalarda yaşayan ahalden çok sayıdaki kişiyi deniz askeri kaydederek Karadeniz'deki Rus donanmasında istihdam etmiştir¹⁶¹. Öte yandan Ruslar, Akdeniz ve adalar üzerindeki politikaları sebebiyle, Ortodoks Rum tebaa ile sıkı ilişkiler kurmak istiyordu. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bir maddesini kendi lehinde yorumlayarak Mikenos adasında bir konsolosluk açmak istediler. Ada neredeyse ıssızdı ve ancak 200 kadar Rum yaşıyordu. Ayrıca, burada kadı, naib, subay gibi Osmanlı Devleti'ni temsil eden memurlar da bulunmuyordu. Reisü'l-küttap Mehmed Hayri Efendi, Mikenos yerine, meskûn ve

158 A. Conze, *Reise Auf den Inseln des Trakischen Meeres*, Hannover, 1860, s. 7; G. Perrot, *Mémoire sur l'Île de Thasos*, Paris: Imprimerie Impériale, 1864, s. 80

159 *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, İstanbul, 1962, s. 2608.

160 İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adası'nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", *Belleten*, XLI/161, 1977, s. 126-135.

161 Cevdet Küçük (ed.), *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, Ankara: SAEMK, 2002, s. 61-62.

Osmanlı memurlarının da bulunduğu daha büyük bir adada açılacak bir konsoloslukun daha güvenli olacağını belirlemesine rağmen, Ruslar tekliflerinde ısrar ettiler. Sadrazam Halil Hamid Paşa, bu sorunun daha fazla büyümesinden endişelenerek Ruslara Mikenos'ta konsolosluk kurma izni verdi¹⁶². Bu nazik durumdan dolayı Osmanlı Devleti, adalarda yeni bir yapılanmayı zaruri buldu. Daha önce isyancı durumda bile olsa Rum ahali ile sorun yaşamamaya dikkat etti. Bu bakımdan vergiler konusunda da anlayış gösterilmiştir.

1768-1774 Rus-Türk savaşının bitmesinden sonra Taşözlüler yeniden Türklerin idaresi altına girdiler. Bu dönemde, Osmanlılar da Taşöz'deki ağaçların gemi yapımında kullanılmak üzere elverişli olduğunun farkına vardı. 1791 yılındaki padişah fermanı gereğince köylüler ağaçları kesmek ve daha sonra bunları almaya gelen görevlilerin gösterdikleri yerlere nakletmek zorundaydı.

Ruslar, Kaynarca Antlaşması'nın birinci maddesine göre, Aynaroz'daki imtiyazları garanti altına almakla birlikte buradaki Rus, Sırp ve Romanya manastırlarının mevcudiyetini tasdik ettirmişlerdir. Bunu 1878 Berlin Antlaşması'nın altmış ikinci maddesinde de teyit ettirdiler¹⁶³. Ege Denizi ve Taşöz'la ilgilerini Aynaroz'daki Pandeileimonos Manastırı vasıtasıyla da sürdürdüler. 1875 yılında, bu manastıra Rus ve Rus yanlısı keşişler hâkim oldu ve Aynaroz meclisine de burası vasıtasıyla müdahil oldular¹⁶⁴.

XVIII. yüzyılın sonunda, Selanik'teki Fransız konsolosu Cousinéry'den günümüze gelen belgelerde ada nüfusu 2.500'ü geçmemektedir ve bu nüfus yedi köyde yaşamaktadır. Seyyah maalesef, bu köylerin adlarını vermemiştir. Bunların isimleri Tolos, Kastro, Maryaz (Maries), Kakiraçi, Kasavit, Saint-Georges ve Panaghia olsalar gerektir.

31 Mart 1813'te Sultan Mahmud'un adayı Mehmed Ali Paşa'ya devretme kararı Taşöz tarihinde yeni bir dönüm noktasıydı. Vahhabi ayaklanmasının bastırılmasını sağlamış olduğu için Mehmed Ali Paşa'ya sultanın bir hediyesi olarak Taşöz adası ihsan edildi.

162 İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adasında Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", *Belleten*, c. XLI, sa. 161, s. 125-126.

163 Musa Kazım, "Aynaroz Tarihçesi", *TOEM*, c. IV, sa. 19, İstanbul, 1329, s. 1199.

164 Semavi Eyice, "Aynaroz", *TDVİA*, c. IV, 1991, s. 268.

OSMANLI İDARÎ TEŞKİLATINDA TAŞÖZ ADASI

Türklerin Fatih devrinde başlayan Ege adalarını fetih politikası, XVI. yüzyılın ikinci yarısında zirve noktaya ulaşmış ve Ege, Osmanlı Devleti'nin bir iç denizi hâline gelmiştir. Bu iç denizin kuzey, doğu ve batı kıyılarıyla bir bütünlük sağlaması için buradaki küçük büyük bütün adalar yeni bir idarî teşkilat içine alınmaya çalışılmıştır. Bu ihtiyaç Akdeniz'e açılan ara denizde sadece siyasî otoritenin sağlanması değildir. Bunun yanında, adaların ekonomik ve sosyal yönden geliştirilmesi de amaçlanmıştır. Siyasi bütünlüğün bu dönemde başarılması belki de Ege tarihinde ilk kez söz konusudur¹⁶⁵.

Venedikliler 1466 yılında Boğazönü adalarını işgal etti. 1470 yılında Osmanlı Donanması Venediklileri adalardan uzaklaştırdıktan sonra, yeni bir idarî anlayış benimsedi. Buna göre, Bizans döneminden kalan idarecilerin yerini merkezden gönderilenler aldı.

Boğazönü adalarında Türk egemenliği sağlandıktan sonra, bu adalar Gelibolu Sancağı'na bağlandı. Osmanlı deniz kuvvetlerinin kumandasını olan Kaptan-ı Derya bu sancağın idarecisi idi. Denizlerdeki Osmanlı adalarının ilk yönetim merkezi olan Gelibolu, bu sıfatını XIX. yüzyıl ortalarına kadar korumuştur. Bu sancağa dâhil olan yerler ilk başta, Gelibolu, Taşöz, Limni, Semadirek ve Gökçeada idi¹⁶⁶.

1534 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin deniz siyaseti Ege'yi aşmış Akdeniz'in Kuzey Afrika kıyılarına kadar ulaşan bir vizyona sahip olmuştur. Bunun neticesinde deniz sınırları Beylerbeyilik/Eyalet sistemine dönüştürülmüştür. Kaptanpaşa Eyaleti de denilen Cezayir Beylerbeyliği, Barbaros Hayreddin Paşa yönetiminde Ege ve Akdeniz'deki

165 İdris Bostan, bu iddiasını editörü olduğu şu eserin girişinde belirtmiştir: *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara; SAEMK, 2003, s. 3.

166 Cevdet Küçük (ed.), *a.g.e.*, s. 22-23.

Osmanlılara bağlı adaları ve denizle ilişkileri bulunan karaları, tek bir idarî birim içine almıştır. Bu eyalete bağlı sancakların sayısı yeni adaların fethedilmesi ve diğer idarî tasarruflar sebebiyle, ilerleyen yüzyıllarda artmıştır. Ancak, Taşöz adası idarî bakımdan hep Gelibolu Sancağına bağlı olarak kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde eyaletlerin başında bir beylerbeyi bulunur ve merkezi yönetimin askerî, malî ve idarî alanlardaki temsilcisi olarak görev yapardı. Eyalete bağlı sancaklarda yine merkezden gönderilen bir sancakbeyi idareci olurdu. Beylerbeyi ve sancakbeyinin emri altında, merkezi yönetimin çeşitli uygulamalarını yapmakla görevli, *ehl-i örf* adıyla bilinen askerî ve idarî memurlar vardı.

Adalet mekanizması, ise idarî birimlerden ayrı bir yapılanma içinde çalışıyordu. Doğrudan merkezden tayin edilen kadılar, sancak birimi çerçevesinde kazâ adı verilen bölgelerde görev yapıyorlardı. Taşöz'de de sözkonusu olduğu gibi, Ege'deki adalarının çoğu, bağlı olduğu sancak içinde idarî bakımdan nâhiye, adlî bakımdan ise kadının yetki alanındaki bir kazâ idi. Bu yapılanmada nâhiye ile kazâ birbirinin alt-üst birimleri değildi. Bu iki birimin başında bulunan görevliler arasında bir bağ yoktu. Fakat timar sisteminde zaman içinde meydana gelen gelişmeler bu iki ayrı birimi birbiriyle irtibatlı duruma sokmuştur¹⁶⁷.

Taşöz 1471 yılında, Uğurluoğlu Hamza ismindeki bir idareci ve aynı zamanda vergi toplayıcı olarak görevlendirilen kişinin yetkisine bırakıldı¹⁶⁸.

H.1019/M.1610 yılı kayıtlarında, Midilli, Limni, Bozcaada, Gökçeada, Semadirek ve Taşöz'de yeniçerilerin görev yaptıkları bilgisi vardır¹⁶⁹.

Osmanlı Devleti'ni temsil eden bir kadı veya naib, fetihten itibaren bulunmuştur. 1821-1829 yılları arasında, Mora'daki isyan sebebiyle ada karışmıştır. Bu dönemde bile, 1238/1823-4 yılına ait bir belgede Taşöz'de Numan isimli bir kadının görev yaptığına dair bir bilgi vardır¹⁷⁰. Ancak sonrasında adada bir müddet kadı bulunmamış, Taşöz, Bozcaada veya Gökçeada'daki kadı veya naib'in yetki alanına girmiştir.

167 Cevdet Küçük, (ed.), *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara: SAEMK, 2001, s. 24-25.

168 BOA, MAD, no. 176, s. 415'den nakleden, Feridun M. Emecen, "Ege Adalarının İdarî Yapısı", *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, (ed. Idris Bostan), Ankara: SAEMK, 2003, s. 18-19.

169 Feridun M. Emecen, a.g.c., s. 26.

170 BOA, HH, 500/24516.

ADADAKİ TÜRKLER

Osmanlı Devleti yeni fethettiği topraklar üzerinde, kendine özgü bir iskân siyaseti izlemekteydi. Fethedilen arazinin özelliklerine göre yürütülen bu siyaset dâhilinde, köylerden tarım yapan köylü nüfus, şehirlerden ise esnaf ve zanaatkâr belli bir nispette göç ettiriliyordu. Bu uygulamanın devlete ve halka sağladığı iki yönlü bir fayda vardı. Devlet, yeni fethettiği arazideki nüfus dengesini kendi lehine çevirmeye çalışmakla birlikte, bu siyaset sayesinde gelirini artırıyordu. Şöyle ki yeterli toprağa sahip olmayan nüfus fazlasını veya verimsiz arazilerde üretim yapmakta zorlanan ve ihtiyaçlarını karşılayamayan ziraatçıların bir bölümünü sürgün hükmü çıkartarak daha verimli arazilere ve yeni fethedilen topraklara naklediyordu. Böylelikle, hem devletin geliri artıyor, hem nispeten daha rasyonel bir şekilde araziler değerlendiriliyordu. Bunlara ilave olarak fakir ve ihtiyaç sahibi kişiler nispeten daha iyi bir geçim standardına kavuşuyordu¹⁷¹.

Bu bağlamda, Taşöz adasında izlenen iskân siyaseti de aynı izler taşımaktadır. Adanın Türk egemenliğine geçmesinden sonra ve özellikle 1479 yılındaki Venedik-Osmanlı Antlaşmasıyla belirsizliğin sona erdiği tarihten sonra, Türkler adaya yerleşmeye başlamıştır.

Adanın nüfusu hakkındaki bilgiler yine tahrir kayıtlarına dayanmaktadır. XVI. yüzyılın başında, adanın nüfusu 2.500 olarak ortaya çıkmaktadır. Cizye gelirleri dikkate alınarak bu hesaplama yapılmıştır¹⁷².

171 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler (II)”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XIII, sa. 1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952, s. 56-57.

172 Tahrir kayıtlarından nüfus hesaplaması konusundaki yöntem için Barkan cizyeye esas kayıtlardaki rakamın 5 ile çarpılmasını teklif etmiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 1-26, özellikle bkz., s. 11.

Adanın iki uzak noktasında bulunan iki köy, fetihten sonra Türk hakimiyetinin ilerleyen yıllarında en önemli iki yerleşim alanı hâline geldi: Panaghia ve Tolos¹⁷³. Türkler çoğunlukla Tolos'ta oturuyorlardı. XIX. yüzyılın ortalarına kadar adanın yönetim merkezi burasıydı. Tolos o zamanlar adada en büyük yerleşim yeri idi. Bu yerin gelişmesi Türkler vasıtasıyla olmuştur. İstanbul'un fethedilmesinden sonra, Taşöz'ün sahilinden ve güneydoğusundan değişik köylerden gelen insanların bir araya geldikleri bir yerleşim merkezi oluşmuştur.

Panaghia ise, Tolos'a nispetle daha küçük ve yeni bir yerleşim merkeziydi. Perrot'un adanın yaşlılarından aldığı bilgilere göre, burası izole pozisyonda yaklaşık 300 senedir bulunmaktadır¹⁷⁴. Aslında, eski nüfus yoğunluğu adanın içlerine bakan büyük görünmeyen Pyrgi-Türkler'in Pirgo diye adlandırdığı- sırtlarındaydı. Köy uzun zaman son yüzyıla kadar denize bakan tarafa doğru yayılmadı ve bu semte hâlâ yaklaşan gemileri kontrol etmekle görevli olan gümrük görevlilerine verilen isim olan -Korucudan bozma- Kolilzides adıyla anılmaktadır.

Panaghia'ya yerleşmek için pek çok insan XVIII. yüzyıldan itibaren nüfusu hızla azalan Limanhisar¹⁷⁵'i terk ettiler. Köylüler tarlalarını muhafaza ettiler ancak, korsanların korkusundan ihtiyatlı davranarak çiftçilik faaliyetlerini sürdürdüler. Zeytin toplama zamanı, ot biçme dönemi, ekim ve hasat dönemlerinde gruplar haricinde tarlalarına gitmediler. Güneş doğarken tarlalarına gidip, gün batımından önce geri dönüyorlardı. Sahilin değişik noktalarında, özellikle adanın güney noktalarında koruma amaçlı olarak inşa edilmiş olan antik çağdan kalan surlar Türk hâkimiyetinin son birkaç yüzyılında artık kullanılmıyorlardı. Köylüler, resmi binaların yakınlarında yaşıyorlardı. Özellikle, görevleri gemilerin hareketlerini izlemek ve tehlike durumunda alarm vermek olan görevlilere yakın olmak istiyorlardı. Bu durumda kadınlar ve çocuklar önemli eşyalarını da alarak ormana sığınır, erkekler ise adadaki az sayıdaki Türk askerine destek vererek çatışmalara girmek durumunda olurlardı¹⁷⁶.

173 Adalılar buraya Theologos demekteydiler. Bugün de bu isim kullanılmaktadır.

174 G. Perrot, *Mémoire sur l'Île de Thasos*, Paris: Imprimerie Impériale, 1864, s.69.

175 Rumların Limenas dedikleri Limanhisarı, XIX. yüzyılda resmen Limanköy ve Liman karyesi olarak adlandırılıyordu.

176 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 29.

XIX. yüzyılda, Taşöz adası iki mükemmel limana sahipti. Bunlardan biri, adanın kuzeydoğu sahilinde, eski kasabanın harabeleri yanında inşa olunan Pirgo kasabasıydı. Bu, Taşözlülerin eski limanı olarak hâlâ önemini koruyordu. Burası küçük ve masrafsız bir çalışmadan sonra, en büyük kruvazörlerin bile yanaşabileceği bir konuma gelebilir diye rapor edilen doğal özelliklere sahipti. Diğer liman ise, adanın güneybatısındadır. Adanın korsan saldırılarına karşı güven altına alınması için bu limanların tahkim edilmesine çalışıldı¹⁷⁷.

Türk kolonileri birbirine uzak iki köyde yaşıyorlardı: bir koloni Tolos'ta, bugün o alanda harabeler yer almaktadır. Diğer yerleşim alanı ise Kazavit idi. Bu yerin Rumca iki ismi vardı: Tsingoura ve Megalo Kasaviti. Burada da bir caminin kalıntıları yer almaktadır¹⁷⁸. XIX. yüzyılda bu caminin yeniden yapılması gündeme geldi. Planları çizilerek 84.693 kuruşa çıkan bir maliyet hesabı da yapıldı. Ancak daha sonra, bu caminin inşaatı başlatıldımı yoksa öylece kaldı mı? Bu konuda arşivde bilgi bulunamamıştır¹⁷⁹. Türkler, buralarda 1821'e kadar yaşadılar, Rum isyanından sonra Kavala'ya geçtiler ve o dönemden itibaren adaya geri dönmediler. Böylelikle adadaki Türk nüfus memurlar ve onların aileleri ile sınırlı kaldı. Ancak adanın madenleri, XIX. yüzyılın sonlarında işletilmeye başlanınca, adaya Kavala ve çevresindeki kazalardan çok sayıda işçi göçü oldu. Bunlar arasında Rum, Bulgar, Arnavut, Türk ve Çingene vardı. Ayrıca, hasat zamanı Taşöz yakın çevresindeki kazâlardan mevsimlik işçi de alıyordu.

---

177 BOA, YEE, 87/31. (Ek 4).

178 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 26.

179 BOA, Y. MTV, 310/196.

OSMANLI TOPRAK SİSTEMİ İÇİNDE TAŞÖZ'ÜN YERİ

Osmanlı Devleti'nde uygulanan toprak sistemine göre, mîrî , mülk ve vakıf olmak üzere, üç tür arazi çeşidi vardı. Mîrî arazi tam devlet mülkiyetinin hâkim olduğu topraktır. Bu tür arazi çoğunlukla fetih yoluyla devlete geçer. Ancak varisi olmayan mülk topraklar da sahibinin ölümüyle devlete kalarak mîrî arazi olur. Ancak fetih yoluyla devletin kazandığı topraklar, diğeriyle kıyaslanamayacak şekilde büyüktür. Mîrî arazinin vergi gelirleri, dirlik ya da timar adıyla askerlere tahsis edilir. Böylece Osmanlı toprak sisteminde arazi ile askerî sınıf arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur. Dirlikler gelirleri itibariyle üç kısma ayrılır: Has, zeamet ve timar.

Has, yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirliklere denir. Bu gelir, padişah, vezir, kaptan-ı derya ve defterdar gibi yüksek kademedeki idarecilere göreve bağlı olarak tahsis edilir. Görev bittiğinde, söz konusu toprağın geliri bir başka kişiye devlet tarafından verilir.Üç çeşit has arazisinden söz edilebilir: Mîrî tarafından idare edilen padişah hassı veya havas-ı hümayun denilen haslar, vezir, beylerbeyi (mîr-i mîrân) ümera ve defterdar hasları, sancakbeyi hasları

Haslar, vergi getirisi en yüksek olan malî ünitelerdi. Buralardaki muhassıllar doğrudan o hassın sahibine bağlıydı. Zeamet, yıllık geliri 20.000 ila 100.000 akçe arasında olan topraklardır. Timar, yıllık geliri 20.000 akçenin altında olan topraklardır. Timar ve zeameti has topraklardan farklı kılan toprağın başında bulunulması zorunluluğudur. Has sahipleri kendilerine tahsis edilen toprağın bizzat başında bulunmaları şart olmadığı halde, zeamet ve timar sahipleri yani zaim ve sipahiler kendilerine tahsis edilen arazinin başında bulunuyordu.

Taşöz adası 1519 yılında padişah hasları arasında görülmektedir. Bu tarihte adada 5 köy bulunmaktadır. Bunlar Limanhisar, Bulgar, Kacırac, Yenihisar ve Sologo isimleriyle tapu tahrir defterine kaydedilmiştir. Bu köylerden padişah hassına tahsil edilen toplam gelir ise 78.723 akçedir¹⁸⁰. Yukarıda verilen bilgilere göre prensip olarak 100.000 akçe üzerindeki araziler has arazi olarak ayrılmaktaydı. Ancak, Taşöz'ün geliri bu meblağın altında olmasına rağmen, padişah hassı olarak kaydedilmiştir.

Muhtemelen bu nispetteki gelir bir müddet istisnai olarak toplanmıştır. Daha sonra adanın mir-i miran hassı olarak kaydı gerçekleşmiştir. Zira, Yasemin Demircan'ın tespitlerine göre, 1569-1614 yılları arasında Taşöz'den bu ad adı altında vergi alınmıştır. 1569 yılında toplanan gelir toplam olarak 69.200 akçedir. Bu gelir o tarihte Cezâyir Beylerbeyi ve Kaptan-ı Derya olan Piyale Paşa'ya aittir. 1595 yılında Cezâyir Beylerbeyi Çağalzade Yusuf Sinan Paşa adına toplanan gelir ise 69.770 akçedir. Bu meblağ, çeyrek asır öncesinde tahsil edilen rakamdan çok az fazladır. 1600 ve 1614 yıllarına ait tespit edilen mir-i miran hassı da çok fazla bir değişime uğramayarak aynı seviyelerde kalmıştır. Elde edilen gelir ise sırasıyla, 1600'de 69.850 akçe, 1614'te 69.250 akçedir. Bu sırada Taşöz adası gelişmeye devam etmektedir. 5 olan köy sayısı Sardin isimli köyle birlikte 6'ya çıkmıştır. Gelirlerin aynı seviyelerde kalması, tahrir emininin tam bir titizlik göstererek köylerde inceleme ve kayıt çalışmalarını yapmamasından kaynaklanabilir¹⁸¹.

Diğer yandan, Taşöz adası padişah hassı iken 78.723 akçe gelir kaydedilip de bu meblağın sonradan mir-i miran hassı olarak 69.000 akçe seviyelerine inmesinin sebebini adadaki üretimin azalmasına bağlamak doğru değildir, böyle bir sonuca varmak için daha başka veriler gereklidir. Zira cizye gelirleri de hass-ı hümayun adına kaydedilmiş olabilir. Arazi mir-i miran hassı olarak kaydedilmeye başlandığında cizye gelirleri doğal olarak ayrıca hesaplanıp hass-ı hümayuna aktarılmıştır. Bu sonuca varmaktaki bir kanıtımız daha sonra kayıtlarda, belli olan cizye

180 Yasemin Demircan, *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV ve XVII. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1992, s. 68.

181 Yasemin Demircan, bu kanaatini tahrirdeki bir hatalı kayıttan çıkarmaktadır. 1614 tarihli tahrirde Cezâyir Beylerbeyi yine Yusuf Sinan Paşa diye yazılmıştır. Halbuki adı geçen Paşa o tarihte yaşamıyordu. Bkz., Yasemin Demircan, *a.g.e.*, s. 78 ve 207.

miktardır. 7.700 kuruş seviyelerinde alınan cizye vergisi mir-i miran akçesine ilave edildiğinde önceki padişah hassı seviyelerinde gelir elde edilmiş olur.

Taşöz'de timar olarak kaydedilmiş arazi yoktur. Bu konuda tahrir defterlerine dayalı araştırma yapan Demircan'ın çalışmasında herhangi bir bilgi yoktur. Ayrıca, adanın Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya devrine ilişkin fermana da adada zeamet ve timar arazisinin olmadığı yazılıdır¹⁸².

Pirî Reis, Taşöz'de bakımlı kaleler diye överek üç tane kaleden söz etmiştir. Bunlar: Taşöz, Yeni Hisar ve Kağırı/Kakiri kalesidir. Taşöz kalesi limandan iki mil kadar uzaklıktadır ve bir tepenin üzerine kurulmuştur. Yeni Hisar denilen ikinci kale ise, Taşöz adasının orta yerinde ve dağ içinde inşa edilmiştir. Üçüncü kaleye de Kağırı/Kakiri denir ve adanın gün batısı tarafında iki mil mesafede, kara içinde sivri bir kayanın başında kurulmuştur¹⁸³.

Pirî Reis'e göre Taşöz'de Vatubit, Aynaroz ve Filandor isimli 3 manastır vardır¹⁸⁴. Ancak Demircan 5 manastır tespit etmiştir. Bu yazar, 1569 tarihinde Taşöz'de Penapa, Ayoyani, Deyomiser, Aporoz (Aynoroz) ve Mandokarolu isimlerindeki manastırları saymaktadır¹⁸⁵.

Taşöz adasında XVII. yüzyıl başlarında 6 köy, 5 manastır ve Kakirac isimli bir kale vardı¹⁸⁶. Diğer kalelerin ismi tahrir defterlerinde geçmediğine göre artık kullanılmaz durumdadırlar.

Taşöz adası ve ona bağlı adacıklar, H.1083/M.1672 tarihli bir tahrir defterine göre, Kitaphane-i Hümayun Vakfı olarak kayıtlıdır¹⁸⁷. Bir müddet sonra, adanın gelirleri Kaptanpaşa hassı olarak tayin edildi. H.1153/M.1740-1 yılında Taşöz adası ve çevresindeki adacıklar Kaptanpaşa hassı idi. Yıllık vergi geliri 450.000 akçe olarak tespit edilmişti. Bu tarihte I. Mahmud (1730-1754), kendisinin Ayasofya Camii bitişiğinde

182 BOA, YEE, 87/32. (Ek 3).

183 Pirî Reis, *Kitab-ı Bahriye* (Yayımlayanlar: Ertuğrul Zekâi Ökre-Tülay Duran-Vahit Çubuk) İstanbul, 1988, c. I, s. 53/a.

184 Pirî Reis, *a.g.e.*, s. 55/a.

185 Yasemin Demircan, *a.g.e.*, s. 139.

186 Yasemin Demircan, *a.g.e.*, s. 106.

187 TK, TD, no. 121, vr.6b.'den nakleden Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", İdris Bostan (ed.), *age.*, s. 129.

kurduğu kütüphane ve imareten oluşan vâkîfın giderlerini karşılamak üzere, Taşöz adasından elde edilen gelirlerin buraya aktarılmasını emretti¹⁸⁸. 1740-1 yılında söz konusu vakıf Haremeyn Vakıfları idaresine dâhil edildi. H.1173/M.1759-60 tarihinden itibaren adanın gelirleri malikane olarak alınmaya başladı¹⁸⁹. Taşöz ve ona bağlı olan adacıkların mukataasından H.1187-1216/M.1774-1802 yılları arasında 67.082 kuruş toplanmıştı. Bu meblağ I. Mahmud'un adı geçen vakfının bağlı olduğu Haremeyn Evkafı Nazırı olan Darüssaade Ağasına teslim edilmişti¹⁹⁰.

I. Mahmud'un Taşöz'e konu olan vakfı, gayri sahih vakıftır. Gerçek-sahih vakıflar üzerinde devletin hiçbir tasarrufu olamaz. Gayri sahih vakıflar ise sultanın tasarrufuna göre kapatılabilir veya başka bir vakfa dâhil edilebilirdi. Taşöz voyvodası genellikle Kavala veya Drama Nazırı oluyordu.

Ada, Mehmed Ali Paşa'ya ihsan edildiğinde 1813 yılında, Drama Nazırı Mahmud Bey, Tersâne-i Âmire'ye senelik 20.678 kuruş mal ve 925 kuruş kalemiye ve 1 yük 57.775 kuruş muaccele ile Taşöz malikanesini uhdesinde bulunduruyordu. Bunun dışında adanın timar zeamet ve avarız kaydı yoktu¹⁹¹. Bu muafiyet ada ile ilgili kanunnamelerde hep geçmektedir. Adanın cizye vergisi üç sınıf olmak üzere toplanmaktaydı. Bu kapsamda vergi alınan toplam kişi sayısı 1236 idi. Alınan toplam vergi ise 7.697,5 kuruş idi. Bu meblağın 6.475 kuruşluk kısmı Tersâne-i Âmire Hazinesi'ne, kalanı da yeniçeri asker maaşlarına ayrılıyordu.

Taşöz'den kalyoncu bedeliyesi olarak senelik 5.000 kuruş tahsil ediliyordu. Bu vergilerin dışında adanın devlete bir başka katkısı da ormanları vasıtasıyla idi. Tersâne-i Âmire için gereken iyi cins

188 I. Mahmud diğer hayır hizmetleri yanında, yaptırdığı kütüphaneler vasıtasıyla, Osmanlı ilim ve kültür hayatına katkılar sağlamıştır. İstanbul'da Ayasofya dışında, Fatih ve Süleymaniye camileriyle Galata Sarayı'nda da kütüphaneler yaptırmıştır. Taşradan değerli yazma eserleri toplatmış ve sarayda atıl vaziyette duran eserleri buralara nakletmiştir. Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed'in kurduğu kütüphane içinde Revan Köşkü kısmını açtırıp buraya değerli kitaplar vakfetmiştir. Ayrıca, Belgrad ve Vidin'de de kütüphaneler yaptırmış buralara İstanbul'dan kıymetli kitaplar göndermiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *TDVİA*, c. XXVII, İstanbul, 2003, s. 351-352.

189 BOA, *YEE*, 87/32. (Ek 3).

190 Ömer İşbilir, *a.g.m.*, s. 129.

191 BOA, *YEE*, 87/32. (Ek 3).

keresteler adada bulunuyordu. Bundan gereği gibi istifade edilebilmesi için, vefat eden Sadrazam Mehmed Paşa'nın Maraş sancağındaki Elbistan nâhiyesindeki mukataadan senelik elde edilen 5.000 kuruşluk gelir adı geçen vakfa tahsis edildi. Böylece, Tersâne-i Âmire ihtiyaç duyduğu keresteleri Taşöz'den kolaylıkla ve hukukî olarak temin etmeye başladı¹⁹². Öte yandan, yine Tersâne-i Âmire'ye gerekli olan ve gemi yapımında kullanılan ziftin bir kısmı Taşöz'den tedarik ediliyordu. Örneğin, H.1031/1621-2 senesinde Taşöz'den alınan zift için 80.000 akçe ödenmişti¹⁹³.

---

192 BOA, YEE, 87/32. (Ek 3).

193 İdris Bostan, *Osmanlı Balıriye Teşkilatı: XVIII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara, 1992, s. 131.

TAŞÖZ'E KORSAN SALDIRILARI

Deniz Haydutları veya Korsanlar

Korsanlık iki şekilde yapılıyordu: Bir devlete bağlı olarak denizlerde faaliyet sürdürenler olduğu gibi kendi başlarına hareket eden, kanun ve düzenden uzakta olarak haydutluk yapanlar da vardı. Bunlardan ilkinde korsan anlamında *corsaire* ikincisine, de yine aynı anlamda, *pirate* kelimeleri kullanılmaktadır. Türkçede korsan kelimesi her iki anlamda birden kullanıldığı için bir karışıklığa sebep olmaktadır. Bazı yazarlar, ilk manadaki kelime için karadaki akıncı sınıfının denizdeki karşılığı olarak “deniz akıncısı” tabirini kullanmayı tercih etmiştir¹⁹⁴. Türk tarihindeki büyük denizcileri birer deniz akıncısı olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlar bir nevi deniz kuvveti olarak görev yapmıştır. Deniz hırsızlığı anlamındaki korsanlık ise Türkler tarafından hoş görülmemeyen, devlet tarafından cezalandırılmak istenen ve engel olunmaya çalışılan kanunsuz bir faaliyettir.

Aslında korsan kelimesi batı ve Türk literatüründe iki zıt anlam taşımaktadır. Biri ahlaki suçlamayı ifade ederken diğeri ahlaki yüceltmeye işaret eder. Bu insanlar katil, hırsız diye nitelendiği gibi, soylu haydutlar olarak da görülmektedir. Bilindiği gibi “soylu haydut”un edebi kökeni XVIII. Yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarına kadar geri gider. Rinaldo Rinaldi, Schinderhannes ve Carlo Mohr bu tiplerin örnekleridir¹⁹⁵. Böylelikle haydutlar, suçluların bakış açısıyla, romantikleştirilmiş ve asilleştirilmişlerdir.

194 Yılmaz Öztuna, “XVI. Asırda Bir Venedik Korsanlığı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 9, c. II, sa. 11, Kasım 1973, s. 4; Selim Sırrı Ataç, *Osmanlı Bahriyesinin Yelken Devri ve Türk Korsanları*, İstanbul; Tarihsiz, s. 59.

195 Reinhold Schiffer, “Korsanlar ve Haydutlar”, *Tarih Toplum*, c. XIV, sa. 80, Ağustos 1990, s. 116-117.

Ticaret gemileri genellikle Ege Denizi ve Akdeniz'de korsan saldırılarına muhatap oluyordu. XVI. Yüzyılda doğuda Osmanlı Devleti, batıda Venedik korsanlara karşı, ticaret gemilerini korumak için yoğun çaba harcıyorlardı. Ancak, korsanlar da başka devletlerden destek alarak faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. Bu bakımdan korsan gemileri Akdeniz'de hâkimiyet kurmak isteyen devletlerin gayri-resmi deniz kuvveti gibi bir fonksiyon görüyorlardı. Bu yüzden korsanlar açık ve gizli olarak onlardan yardım alır ve her tür himayeye muhatap olurlardı¹⁹⁶.

Avrupa devletlerine ait deniz kuvvetlerinin ilişki içinde bulunduğu deniz haydutları vardı. Atlas Okyanusu'nda, Amerika kıtası çevresinde ve özellikle Karayip Denizi'nde İspanyol korsanlar hüküm sürüyordu. XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Felemenk ve İngiltere devletine bağlı olarak faaliyette bulunan korsanlar, İspanyollarla çatışmaya başlamışlardı. Bu sırada diğerlerine nazaran az sayıda olan Fransız korsanları da vardı. Portekizliler de İspanya ile yaptıkları anlaşmalar gereğince daha çok Uzakdoğu'da faaliyet gösteriyorlardı.

XVI. yüzyıl başları korsanlara oldukça elverişli bir ortam sağlamıştır. Bizans'ın yıkılmasıyla Ege'deki belirsizlikler ve İspanya'nın sebep olduğu Batı Akdeniz'deki karışıklıklar korsanların faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Bu devirde, deniz ticareti bakımından Akdeniz, Avrupa için derecesi azalmakla birlikte önemli idi. Türklerin Ege Denizi ve Akdeniz üzerinde egemen bir pozisyonu vardı. Ondan sonra sırasıyla, Venedikliler, İspanyollar, Fransızlar ve Cenevizliler geliyordu. Akdeniz ve Ege'deki çeşitli devletlere ait gemilerin güvenli bir şekilde hareket etmesi, savaş ve barış durumuna göre değişmekteydi. Avrupalı devletlerden Fransa Osmanlı Devleti'nin himayesinde olduğu için bu ülkenin gemileri Akdeniz'de nispeten rahatça hareket ediyordu. Venedik gemileri de çoğu zaman barış içinde olduğu için XVI. Yüzyılda serbestçe dolaşabiliyordu. Bu dönemde, Osmanlıya bağlı korsanlar daha çok İspanya ve müttefiklerinin gemilerine saldırıyorlardı¹⁹⁷.

196 Halil Sahillioğlu, "Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. XIII, sa. 17-18, 1963, s. 247.

197 Yılmaz Öztuna, *a.g.m.*, s. 5.

Rodos'taki korsanlar İstanbul ile Akdeniz arasındaki deniz yolunu zaman zaman tehdit ediyorlardı¹⁹⁸. Örneğin, II. Bayezid (1481-1512) devrinde, Piyer de Buson isimli korsan etrafındakilerle Ege adalarına ve Anadolu kıyılarına saldırarak halka ve tüccarlara büyük zararlar verdi. Denizyolu bu yüzden güvende olmadığından, Hicaz'a gönderilecek vakıf gelirlerinin birkaç yıl gecikmesine yol açtı. Türk denizcilerinden Kemal Reis bu korsanı etkisiz bırakarak Hicaz'a gönderilen vakıf gelirlerini 1498 yılında başarılı bir şekilde nakletti¹⁹⁹.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'de ticaret ve deniz korsanlığı üzerinde bir çalışma yapan Robert Mantran, Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerden de hareketle korsanlık sorununun adı geçen bölgede eski önemini kaybettiği sonucuna varmıştır. Korsanlar Akdeniz'de artık serbestçe hareket edememektedirler ancak, takımadalar ve körfez gibi izole yerlerde faaliyet içindedirler. Batılı devletlerin deniz soğunlarına dikkat çekmesi kapitülasyonlar aracılığıyla daha çok avantajlar ve tavizler elde etmeleri içindir²⁰⁰.

Taşöz adası Osmanlı Devleti egemenliğine geçtikten sonra, eskiye nazaran daha güvenli bir yapıya kavuşmuştur. Ancak, adaya yönelik korsan saldırıları tamamen ortadan kalkmamıştır. Türklerin egemenliğine geçtikten sonra, korsanların etkin olduğu ilk dikkate değer faaliyet Ege Denizi'nde 1457-9 Türk-Venedik çarpışmaları esnasında olmuştur. Midilli adasının limanı, Haçlı Donanmasının Kuzey-Doğu Ege adalarına saldırısının son çıkış noktası idi. Çoğunluğunu Venedikliler, Katalanlar ve korsanların oluşturduğu 40 parçalık ittifak donanması Limni'ye saldırmıştı. Bu adanın halkı ve az sayıda askerden meydana gelmiş olan Türk garnizonu direnmeden teslim olmuştu. Daha sonra donanma Taşöz'e yöneldi, ancak buradaki garnizon Kritoboulos'a göre, işgale karşı çıktı. Bu tarihten önce, Lodovico Scarampi ve donanmanın diğer komutanları Taşöz'e olan saldırının ana noktasını, Limanköy olarak bilinen ana yerleşim merkezine yönlendirmeye karar vermişlerdi. Kritoboulos'a göre limanın kalesini 60 Türk koruyordu. Bu devirde,

198 Bu konuda yeni çıkan bir yayında detaylı bilgiler vardır. Bkz., Nicolas Vartin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, 2004.

199 Tefvik İnci, "Şanlı Korsan Kemal Reis", *Resimli Tarih Mecmuası*, c. III, sa. 30, Haziran 1952, s. 1554.

200 Robert Mantran, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz'de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafilceleri", *Bellekten*, c. LII, sa. 203, Ağustos 1988, s. 585-695.

deniz kıyısında biraz harabe haline gelmiş olan büyük bir ortaçağ kalesi yer alıyordu²⁰¹.

Adanın korsanlara karşı saldırıya açık olması durumu, Osmanlı hâkimiyetinin devam eden dönemlerinde de sürdü. Korsan saldırıları bu dönemde, devlet tarafından alınan tedbirlere ve diğer ekonomik ve sosyal etkenlere bağlı olarak, inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir.

Taşöz'ün ekonomik bakımdan gerilemeye başlaması ile korsanlık faaliyetleri arasında doğru orantılı bir ilişki kurulabilir. Bu iki negatif durum birbirinin tetikleyicisi olmuştur. Osmanlı Devleti donanma gücünün zayıflaması ya da rakip devletlerin karşısında zayıf görünmesi, korsanlara karşı yeterince bir denetim mekanizmasının kurulamaması gibi etkenler, Ege Denizi'nde kanunsuz hareketlere zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminde Ege'de bütün ticareti baltalayan korsanlık gelişmeye başlamıştır. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Taşöz-Kavala arasındaki güzergâh çok tehlikeli olmaya başlamıştı. Korsanlar sadece denizde tehlike meydana getirmiyor, ayrıca sahilde de Peloponnese ve Orta Yunanistan'dan İstanbul yönüne giden kervanları da soyuyorlardı. Nihayetinde bu deniz haydutları, Kavala Bey'inin kuvvetleri tarafından sık sık takip edilmeye başlandı²⁰².

XVII. yüzyılın sonundan itibaren, Venedikli, Ceneviz, Slav, Sicilyalı, Katalan ve Rum korsanlar Taşöz'ün köylerine kadar girip buldukları her şeyi yağma ediyorlardı. Korsanların devlete karşı isyan hareketlerine katılmaları XVIII. yüzyıl sonlarında başladı. Mora isyanının ortaya çıkmasıyla birlikte, Ege adalarında yağma, hırsızlık ve gasp gibi adi suçlar işleyen korsanlar bağımsız bir Yunanistan kurmak için Ege Denizi'nin her tarafına yayıldılar. Amaçları Mora İsyanı'na destek vererek adaları da içine alan bir devlet kurmaktı. Bu yüzden adalara yayılan korsanlar, oradaki ahaliyi isyana teşvik ediyorlardı. Bunun yanında, kendilerine gerekli olan insan kaynağı için oradan katkı sağlıyorlardı. Bu adalarda tespit ettikleri askerliğe elverişli genç erkekleri, genellikle kendi gemilerine tayfa olarak alıyorlardı. Taşöz'ün de içinde bulunduğu Ege'deki birçok ada ahali bu isyancılara destek veriyordu. Bu destekler çoğunlukla gönüllü yapılan desteklerdi. İsyancıların sayısının artmasında

201 Kritobulos, *a.g.e.*, s. 113-114.

202 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 28.

korsanların en önemli katkısı onların bir iletişimci olarak rol oynamaları idi. Mora'daki isyanın çok başarılı olduğu, diğer adalarda herkesin kendilerini desteklediği ve yakın zamanda zafer kazanacakları şeklinde yaptıkları propaganda tüm ahaliyi etkiliyordu. Elbette, korsanların ne kadar acımasız olduklarını iyi bilen ahali isyana gönülsüz de olsa katılmak zorundaydılar.

XVIII. yüzyılın sonunda, Selanik'teki Fransız konsolosu Cousinériy'den günümüze gelen belgeler adanın durumuyla ilgili çok ilginç bilgiler vermektedir. Adayı, bir yıl için atanmış olan bir voyvoda, yedisekiz kişiyle beraber yönetmektedir. Bu düzen adayı yönetmek için yeterli olurken, adayı korsan saldırılarından ve dağlardaki eşkiyalardan korumak konusunda yetersiz kalmaktadır. İç bölgelerde yaşayanlar da sürekli korku içerisindeydi, bu nedenle mahsullerinin çoğunu hırsızlardan saklamak için gizli yerlere koyuyorlardı. Korsanlar da adalı Rumlar gibi dini görevlerini yerine getiriyorlardı. Bu bayram günlerinde, adanın insanları korsan saldırılarından emin olarak dua ediyordu. Cousinériy, genel bir davranış olarak korsanların adada terör estirdiklerini, köylülerin tek yapabildiklerinin buldukları yerleşim yerlerinde saklanmak olduğunu vurgulamaktadır. Dağlardaki ahali de pek güvende değildi²⁰³.

Korsanlar herhangi bir fırsat bulduklarında Taşöz'e saldırmayı tercih ediyordu. Çünkü bu ada onlara bazı avantajlar sağlıyordu. Kârlı bir ganimet hakkında bilgi edindiklerinde, bunu ciddi bir engelle karşılaşmadan istedikleri gibi yağmalayabiliyorlardı. Köylerin kenarlarındaki ilk evlere kadar uzanan adanın sık ormanları, onların hem izlerini saklıyor, hem de kaçışlarını kolaylaştırıyordu²⁰⁴. Bu ormanlarda sadece korsanlar değil, aynı zamanda Venedik donanmasının firarileri de saklanıyorlardı. Aynaros'tan kaçan rahipler de adaya sığınyordu²⁰⁵. Diğer bir ifadeyle, bütün kanunsuzlar buradaydı. Korsanlar her zaman Güney sahilinden saldırıyorlardı. Bunun nedeni sadece güneyden geliyor olmaları değil, aynı zamanda kaçarken de bu yoldan izlerini kolaylıkla kaybettirebilme avantajlarıydı. Taşöz ormanlarının sıklığı Adalar Denizi'ndeki adalardan hiçbirinde bulunmadığından Manyut ve Malta korsanlarına güzel bir saldırı ve saklanma yeri olmuştur. Bu korsanların yağmalarından ve

203 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 34.

204 G. M. Perrot, *Mémoire sur l'Île de Thasos*, Paris: Imprimerie Impériale, 1864, s.60-61.

205 Musa Kazım, "Aynaroz Tarihçesi", *TOEM*, c. IV, sa. 19, İstanbul, 1329, s. 1199.

zulümlerinden kaçınmak için halk sahildeki bütün şehirleri terk etmişti. Yeni yerleşim yerleri olarak sahilden bir iki saat uzaklıktaki orman ve vadileri seçtiler. Osmanlılar namına adayı idare eden memur da sahilden üç-dört saat içerde ve adanın merkezinde olan Tolos kasabasında ikamet ediyordu. Tolos kasabası korunaklı bir mevkiye bulunmasından dolayı yıllarca adanın idare merkezi olmuştur²⁰⁶.

Korsanlar Mora İsyanı ve Türklerin Adadan Uzaklaşması: 1821-9

Taşöz'de Osmanlı hâkimiyeti fiilen başladıktan sonra, adaya ilk olarak Türk aileler yerleşmeye başladı. Bu aslında devlet tarafından desteklenen planlı bir iskân politikası idi. Türkler, XV. Yüzyılın ortalarından itibaren XIX. yüzyılın başlarına kadar adada yaşamaya devam etti.

Adanın iki uzak noktasında bulunan iki köy, Panaghia ve Tolos, fetihten sonra Türklerin tercih ettiği yerleşme mekânı oldu. Zamanla bu iki köy büyüdü ve Türk hâkimiyetinin ilerleyen yıllarında en önemli iki yerleşim alanı haline geldiler. Türkler çoğunlukla Tolos'ta oturuyorlardı. XIX. yüzyılın ortalarına kadar adanın yönetim merkezi burasıydı. Tolos o zamanlar adanın en büyük yerleşim yeri idi. Bu yerin imar bakımından gelişmesi ve nüfus açısından büyümesi Türkler vasıtasıyla olmuştur. İstanbul'un fethedilmesinden sonra, adaya göç eden Türkler yanında, Taşöz'ün sahil kesimlerinden ve özellikle güneydoğusundaki değişik köylerden gelen insanların bir araya geldikleri bir yerleşim merkezi oluşmuştur. Türkler, buralarda 1821'e kadar yaşadılar, Rum isyanından sonra Kavala'ya geçtiler ve o dönemden itibaren adaya geri dönmediler. Rum isyanı, Mora'da olduğu gibi diğer yerlerde de çok kanlı idi. İsyancılar düpedüz buldukları her Türk'ü öldürüyordu. Kendilerine teslim olmaları halinde öldürülmeyecekleri hakkında söz verilenler bile vahşice katlediliyordu. Kasabalarda köylerde toplanan Türkler uygun bir yere götürülüp orada kıyımdan geçiriliyordu. Bazen istisnai olarak bazı güzel kadınlar ve çocuklar köle olarak alıkonusuyordu. Bunun dışında kalanlar çeşitli işkencelerle ölüme maruz bırakılıyorlardı²⁰⁷. Taşöz'deki Türklerin Mora'dan gelen çetecilerin kışkırtmasıyla

206 BOA, YEE, 87/31. (Ek 4)

207 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, İstanbul; 1998, s. 8-11.

ayaklanan Rumlardan korkup adadan kaçmaları hayatta kalmaları için tek şanslarıydı. Kaçma şansı bulamayanlar çok zalimce öldürüldü²⁰⁸.

“...dayandıkları devletin yani Osmanlı İmparatorluğu'nun onları savunacak yeterli güce sahip bulunmaması yüzünden daha da ağırlaşıyordu. Başlarına gelenler kaderin garip bir cilvesi idi, çünkü Türkler güçlü günlerinde Yunan milliyetçiliği benzer bir harekete girişeydi, baştan sona Müslüman egemenliğindeki ülkede, sürülenler Hristiyanlar olacaktı. Oysa Osmanlılar böyle yapmayı Hristiyanların eskiden yaşadıkları yerlerde kalmalarına katlandılar. Hristiyanların varlıklarını sürdürmelerine ve dillerini, geleneklerini, dinlerini korumalarına izin verdiler. Böyle yapmaları da insanlık ve adalet açısından doğru olmuştu; ne var ki, eğer XV. yüzyıl Türkleri böyle hoşgörülü olmasa idiler, XIX. yüzyıl Türkleri kendi yerlerinde yurtlarında yaşamayı sürdürüyor olabilirdi”²⁰⁹.

Mora'da başlayan isyan kısa sürede Ege adalarına sıçradı. Adalar çevresinde faaliyet gösteren korsanlara katılan ticaret gemileri de vardı. Osmanlı vatandaşı olan Rumlar ellerindeki ticaret gemilerini kolaylıkla korsan gemisine dönüştürüyorlardı. Bunlar, Fransız İhtilali ve sonrasında meydana gelen Napolyon savaşlarının sebep olduğu Avrupa'daki bunalımdan faydalanmasını iyi bildiler ve Avrupalılar ve özellikle Fransızlar tarafından ihmal edilen Ege'de deniz ticaretini ellerine geçirdiler. Böylece, Osmanlı bandırası altında Akdeniz'de serbestçe dolaşarak yaptıkları ticaretten büyük karlar elde ettiler. Ayrıca, Ortodoks olduklarından 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'nın hükümlerinden faydalanarak ticari faaliyetlerini daha geniş bir alana yayıyorlardı. Rus bandırası kullanarak Tuna ve Azak Denizi'nin iç kısımlarına kadar olan bölgede serbestçe hareket ediyorlardı. Böylelikle çift taraftan imtiyazlarını kullanarak deniz ticaretinde önemli gelişme kaydettiler²¹⁰. Bu ticaretten büyük karlar elde eden Rumlar faaliyetlerini ekonomik alanın dışına da kaydırarak Rum isyanına destek oldular. Bu destek bizzat gemileri vasıtasıyla olduğu gibi parasal katkılarla da oluyordu. Ticaret gemisi olarak donatılmış olan gemiler kolaylıkla korsan gemisine dönüştürülüyordu.

208 Bu şekilde çok sayıda Türk öldürüldü. Bu konudaki örneklerden biri için bkz. Sir Adolphus Slade, *Türkiye Seyahatnamesi*, (İngilizceden çeviren; Ali Rıza Scyfioglu) Ankara; Genelkurmay Başkanlığı Askeri Deniz Matbaası, 1945, s. 197 vd.

209 Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 13.

210 Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu*, Ankara; TTK, 2001, s. 108.

Korsanların faaliyeti doğrudan halka ve tüccarlara iken, özellikle Mora İsyanı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit olarak ortaya çıktı.

Bundan önceki tehdit çoğunlukla tüccar gemileri, adalarda ve Ege Denizi sahillerinde yaşayan halka yönelikti. Rum korsanlar, Mora İsyanı'na destek vererek daha önce zulüm ettikleri, malları ve eşyalarını yağmaladıkları soydaşları nezdinde bir meşruiyet kazanmış gibiydiler. Evvelki hırsızlar şimdi ulusal kahraman rolüne girmişlerdi. Mora isyanı bu bakımdan kolayca adalara sıçrama imkânı buldu. Osmanlı Devleti'nin deniz yolu ile Mora'ya ulaşmasını engellemekte önemli ölçüde başarılı oldular. Bu şekilde, Mora ile olduğu kadar Eğriboz, Kıbrıs ve Boğazönü adaları gibi adalara Osmanlı Devleti'nin barut ve zahire göndermesini engellemişlerdi. Öyle ki Eğriboz'dan istenen zahire ve mühimmat zaman zaman kara yolu ile gönderilmek zorunda kaldı²¹¹.

Osmanlı Devleti, tüm gücünü Mora isyanını bastırmaya yönlendirmişken adalarda korsanların desteği ile başlayan isyan hareketleri beklenmeyen bir durumdu. Bunun için Osmanlı ordusu gücünün bir kısmını da adalara göndermek zorunda kaldı. Çünkü Mora İsyanı'nı bastırmak için denizden zahire ve mühimmat nakliyatı yapmak kaçınılmazdı. Ama bu nakliyat yolu, adalardaki korsanların saldırılarına maruz kalıyordu. Dolayısıyla, İstanbul ile Mora arasındaki iletişim ve irtibat deniz yolu ile engelleniyordu. Bunun için öncelikle, Rumeli sahillerine yakın yerlerden askerî kuvvet hazırlandı. Ayrıca, Donanma Ege Denizi'ne gönderildi. Böylece, korsanların yol açtığı adalardaki isyanların önüne geçmeye ve deniz yolu ile Mora'ya mühimmat ve zahire sevki sağlanmaya çalışıldı.

1821 yılında, Mora isyanının hemen başlarında korsan kayıkları Taşöz'e geldi. Korsanların sayısı 150 idi ve iki de gemileri vardı. Halka kendilerine katılmalarını ve adadaki Müslümanlara yardım etmeyerek onları kovmalarını istediler²¹². Bu tehditlerden sonra Taşöz adasındaki halktan zorla 100 kese akçeden fazla para topladılar. Ayrıca, ahırlarındaki keçi ve sığır gibi hayvanlarını gasp ettiler. Evlerinden de yağ ve bal gibi yiyecekleri zorla ele geçirdiler. Taşöz halkı bu olaydan sonra hem Kavala'dan hem de Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istedi²¹³.

211 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihî Cevdet*, İstanbul, 1309, c. XI, s. 156, 177;

212 BOA, *HH*, 36528,

213 BOA, *HH*, 35281-B, 35281-A.

1823 yılında donanmanın Mora'da olması korsanların adalardaki ve Ege Denizi'ndeki hareketlerini kolaylaştırmıştı. Bu bakımdan Kuzey Ege'de kendilerini serbestlik içinde bulan korsanlar Taşöz ve çevresinde harekete geçtiler. 1823 yılının bahar aylarında Gökçeada, Taşöz ve Kavala çevresinde dolaşan korsan gemilerinin yakalanması için Selanik mutasarrıfı Mehmed Emin Paşa görevlendirildi²¹⁴. Paşanın emri altında 6 parça gemi vardı. Bunlardan biri üç direkli büyük gemi, iki tanesi iki direkli brik, biri çekdiri, kalan ikisi de şalope idi. Özellikle Taşöz'deki korsanlara dikkat etmesi konusunda uyarılan Paşa bunların Boğazönü adalarına yönelik faaliyetlerine son vermekle görevlendirilmişti. Paşa Ramazan 1238/12 Mayıs-11 Haziran 1823 tarihinde, Limni ile Sema-direk adaları yakınlarında, 24 parça korsan gemisiyle karşılaştı. Burada meydana gelen çatışmada Osmanlı gemileri yara aldı. Korsanların çok kalabalık olması sebebiyle, Paşa Limni adasına çıkarak gemileri daha fazla yara almadan kurtuldu²¹⁵.

1823 yılında bundan sonra bir başka korsan saldırısı da doğrudan Taşöz adasına yapıldı. Adada isyanı yaymak ve yağma yapmak üzere 6 parça korsan teknesi adaya çıkarma yaptı. Bunlar adalardaki isyanın en güçlü olduğu, Suluca ve Çamlıca adalarındaki korsanlara ait teknelerdi. İlk olarak Tolos köyüne saldırdılar. Çünkü bu köyde çok sayıda Müslüman ahali vardı. Korsanların sayısı ise 200 kadardı. Selanik mutasarrıfı Mehmed Emin Paşa, derhal olaya müdahale ederek korsanlara karşı mücadele etmek üzere 5 gemi gönderdi. Bunun üzerine, korsan tekneleri adadan kaçmak zorunda kaldı. Paşa bu sefer korsanlara karşı başarılı oldu²¹⁶.

Kasım 1823'te ise Selanik'ten Eğriboz'a zahire naklinin güvenliğinin sağlanması görevi Kaptan-ı Derya Mehmed Hüsrev Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı. Bu örnek Ege Denizi'ndeki korsanların büyük ölçüde pay sahibi olduğu karışıklığın ve isyanın ne derecede etkin olduğunu göstermek kâfidir. Hüsrev Paşa bu nakliyatı 4 kита gemi ile gerçekleştirdi. Ancak bu yol güvensizliğinden dolayı ileriki yıllarda zahire nakliyatında tercih edilmedi²¹⁷.

---

214 BOA, HH, 34676.

215 BOA, HH, 34772.

216 BOA, HH, 16522.

217 Bülent Kayhan, *Adalar Denizi'nde Rum Korsanları: İzbandidler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi; Türkiyat Enstitüsü, 1996, s. 11.

Taşöz'e gelen korsanlar ada ahalisinden de destek almışlardı. Devletin yetkili makamları, bu işbirlikçileri tespit etmeye çalıştı. Bu kişilere karşı gerekirse adadan sürgün edilme yoluyla cezalandırılmaları da dâhil, ciddi önlemlerin alınması istendi²¹⁸. Ancak, böyle bir sürgün uygulamasının yapıldığına dair belgelerde bir kayıta rastlanamamıştır.

Korsan gemileri 1824 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Selanik civarında bazı sahillere saldırdılar. Moton Kalesi'ne de saldıran korsanlar bu kaleyi ele geçiremeden kaçtılar²¹⁹.

1830 yılında bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasından sonra korsanlar faaliyetlerini bırakmadılar. İsyandan önceki durumlarına tekrar geri dönerek, Ege Denizi'nde ve Ege adalarında yağma, gasp, hırsızlık ve her türlü zorba eylemlerine devam ettiler. Bunlar korsanlığı bir tür geçim kaynağı olarak kabul etmiş kişilerdi. Bu tür korsan eylemleri Osmanlı Devleti'ni ahaliye karşı yapılan zulümler sebebiyle rahatsız ediyordu. Korsanlar din ve milliyet ayırımı gözetmeden hareket ettikleri için bu durumdan adalarda yaşayan Rum ahali yanında Yunanistan da şikâyetçi idi²²⁰.

XIX. yüzyılda Anadolu'yu ziyaret eden Ritter Prokesch von Osten, Yunanlı haydutların kendilerini bir meslek erbabı olarak gördüklerinden bahsetmiştir. Prokesch, Ege Denizi'nde ve Türkiye'nin batı sahillerinde 1824 ve 1828 yılları arasındaki korsanlık faaliyetlerini ayrıntılı biçimde yazmıştır. Bu yazar, Yunanlı deniz haydutlarının kendilerini özgürlük savaşçıları olarak gösterip Avrupa kamuoyunun desteğini almakta başarılı oldukları kadar kendi ceplerini doldurmakta da muvaffak olduklarını dile getirmiştir²²¹.

Soygunlar Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra da devam etti. "Hırsız ve kanan susayan Yunanlı korsanlar yirmili ve otuzlu yıllarda açıkça hiçbir etnik sınır tanımıyorlardı. Kendi halkları, tıpkı Türkler ve Avrupalılar gibi kurbanları olabiliyordu"²²².

218 BOA, HH, 36523.

219 Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. XII, s. 102.

220 Bülent Kayhan, *a.g.e.*, s. 36.

221 Ritter Prokesch von Osten, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, Stuttgart, 1836, c. II, s.30'dan nakleden Reinhold Schiffer, *a.g.m.*, s. 118.

222 Reinhold Schiffer, *a.g.m.*, s. 119.

Bu gelişmeler üzerine Sir Adolphus Slade gibi, birçok Avrupalı seyyahın Yunan karakteri hakkındaki kanaatleri değişmeye başladı²²³. İngiltere’de kamuoyu oluşturmada etkin bir rolü olan basında da bu tür yaklaşımlar artarak sürdü. Yunanistan hükümeti yıllardan beri haydutları engellemek yerine onlara destek olduğundan Avrupa’daki saygınlığını tartışılır hâle getirdi.

XIX. Yüzyılın Ortalarında Yeniden Artan Korsan Saldırıları

1854 yılında Layard, Türk sularında Yunan korsanlığının arttığını rapor etti. Bu durumun Yunan resmi makamlarının bilgisi dahilinde ve desteğinde olduğunu gözler önüne serdi: “Yunan dostları savaş sırasında, Yunan adalarını terk etmiş olan ne dost ne düşman ayırt eden korsan sürüleri hakkında birtakım mazeretler bulabilir, ama barış zamanında tüm ulusların gemilerine karşı sürdürülmüş olanları nasıl haklı göstereceklerdir? ... biz, İngiliz kruvazörlerinin bu korsanları kesin olarak ortadan kaldıracağına inanıyoruz”²²⁴.

İngilizleri de rahatsız eden korsanlar, alınan bazı önlemlere rağmen faaliyetlerini sürdürdüler. Bu bağlamda, Yunan korsanlar Taşöz çevresinde, yeniden birtakım eylemlere giriştiler. Taşöz adası, genellikle gizlendikleri bir yer idi. Ada ormanlarının sık ağaçlarla kaplı olması Yunan korsanlarına elverişli bir mekân oluşturmuştur. Korsanlar bu adadaki halka hem saldırıyor hem de ormanlarda gizleniyorlardı. Bu korsanların yağmalarından ve zulümlerinden kaçınmak için halk sahildeki bütün mahalleleri terk etmişti. Yeni yerleşim alanları olarak sahilden bir iki saat uzaklıktaki orman ve vadilere doğru geri çekilmeye devam etti.

16 Muharrem 1271/9 Ekim 1854 tarihinde meydana gelen ve aşığıda anlatılan olaydan anlaşıldığı kadarıyla, Taşöz rahip olsun korsan olsun bazı suçluların sürekli veya geçici olarak sığındıkları bir yer gibiydi. Aynoroz Filotaos Manastırı rahiplerinden Kesaryos’un bir suç/kötü bir kabahat işlemesinden dolayı Rum Patriği onu hesaba çekmek için İstanbul’a çağırdı.

223 Sir Adolphus Slade, *Türkiye Seyehatnamesi*, (İngilizceden çeviren; Ali Rıza Seyfioğlu) Ankara; Genelkurmay Başkanlığı Askeri Deniz Matbaası, 1945, s. 220 vd.

224 Quarterly Review 94, 1854, s. 523’den nakleden Reinhold Schiffcr, *a.g.m.*, s. 119.

Patrikhane bu rahibi İstanbul'a getirmek üzere Aynaroz'a bir görevli gönderdi. Kesaryos, aynı manastırın mütevellilerinden olan Vartolomeos ve Vepsaryon isimli rahibleri kefil vererek manastıra ait gelirleri tahsil etmek amacıyla olduğunu beyan etti.

Ancak sözünde durmayarak önce Taşöz adasına kaçtı. Oradan da Karaağaç yoluyla, Yunanistan'a firar etti. Patrik bu rahip gibi birisine kefil oldukları için Vartolomeos ve Vepsaryon'un mütevelliliklerini iptal etti. Ayrıca, Vartolomeos'un Bane ve Karanor Manastırlarına ve Vepsaryon'un da Zoğraf Manastırı'na sürgün edilerek cezalandırılmaları kararını verdi²²⁵.

9 Şevval 1265/28 Ağustos 1849 tarihinde, Selanik ile İstanbul arasında posta görevi yapan Ereğli isimli vapur Taşöz adası etrafında korsan kayıklarının hırsızlık yaptığını tüccar gemilerine saldırdıklarını bildirdi. Bu vapur kaptanının korsanlar hakkındaki raporuna göre, Taşöz adasına saldıran korsanların iki gemisi vardı. Bunların içlerinde kırkardan toplam seksen adet haydut vardı. Korsanlar ilk olarak Kazavit İskelesi'ne saldırmıştı. Bu sırada orada bulunan bir Fransız ve bir Avusturya ticaret gemisi de korsanların saldırısına maruz kaldı. Daha sonra gümrük binasını yağmalamaya kalkışan korsanlar, burada bir gümrük memuru onlara karşı direnince onu esir olarak aldılar. Ertesi gün Aynaroz ve Kavala karşısında olan çay ağzındaki tuzlayı basan deniz haydutları, tuz sarrafının çalıştırdığı işçilerden birini de öldürdüler. Arnavut işçi bu korsanlara karşı koymak istedi, fakat haydutlar onu acımadan silahla hemen öldürdüler. Korkuya kapılan tuz sarrafı artık karşı koymayınca ve eşkıyalar para mal ne buldularsa tuz sarrafının her şeyini alıp kaçtılar. Bundan sonra Aynaroz çevresinde 20-30 kişiyi daha soymuşlar. Kavala karantina memuru Taşöz'de saklanan haydutların adadan çıkıp hırsızlık yapmalarını Selanik karantina memuruna daha önce bildirmişti. Bunun üzerine bu şehrin sahillerini korumakla görevli Peleng-i Bahri isimli korvet de o taraflara doğru hareket etmiştir²²⁶. Ancak, korsanlar izlerini kaybettirdikleri için bu takipten bir sonuç çıkmadı.

Taşöz adasının bu sırada Ege adalarını ve sahilleri korumakla görevli gemilerin görev alanı dışında olduğu anlaşılıyor. Selanik Körfezi

225 BOA, HR- MKT, 88/78, iç no. 1.

226 BOA, İrade Dabîliye, 11480, iç no 2.

tarafalarında meydana gelen bu hadise için yetkili makamların acil olarak harekete geçmesi ve dikkatle suçluların üzerine gitmesi gerekiyordu. Bunlara ilk olarak teslim olmaları hakkında bir çağrı yapılacaktı. Eğer teslim olmazlarsa yakalanmaları için bir kuvvet hazırlanarak teşebbüse geçilecekti. Bu konuda seraskerlik ve Patrona-i Hümayun Osman Paşa'nın ortaklaşa bir karara vardiktan sonra harekete geçmeleri kararlaştırıldı²²⁷.

Adaya yönelik korsan saldırılarının devamlı olması yüzünden, ada sakinleri sahilten yavaş yavaş adanın içlerine doğru yerleşmeye başladılar. İzole sitelerde, sık ormanların arasında ya da dik kayalıkların arkasında, yeni yerleşimlerini kurmaya başladılar. Bu görüntü bize XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar adanın durumunu göstermektedir. Daha sonra Taşöz yavaş yavaş dış dünyadan soyutlanmıştır. Bu durum ekonomik bakımdan adanın gerilemesine yol açtı ve devamlı ada sakinlerinin morallerini bozdu²²⁸.

Türk Korsanlar

Ege Denizi'nde korsanlığa özenen, deniz haydudu olarak nitelendirilen ve kanun karşısında suç kabul edilen eylemlerde bulunan çok az sayıda Türk de vardı. Aşağıda anlatılan olayda bunun bir örneği vardır.

H.1205/M. 1790-1 yılında Taşöz kalesinde kışın muhafızlık görevi ile gönderilen Cezayirli Ömer Hoca Kaptan bir kıta firkateyn ile Taşöz'de ikamet üzere iken bu geminin mürettebatından olan 30 ila 40 civarındaki askerlerin bir saldırısı ile karşılaştı. Korsanlığa özenen görevli askerler geceleyin harekete geçtiler. Önce kaptan Ömer Hoca'yı katlettiler sonra da gemideki kıymetli eşya ve silahlarla birlikte miri akçe sandığını alarak kaçtılar. Bunun üzerine suçluların yakalanması için ferman çıkarıldı. Suçlulardan 18 tanesi yakalandı. Bunlardan Selim Arab isimli asi yakalandığında yaralı idi ve kısa bir zaman sonra öldü. Tutuklananlar yargılanmak üzere İstanbul'a gönderildi. Bunlardan 3 tanesi Kaptan Ömer Hoca'nın öldürülmesinde bizzat rol oynayan kişilerdi. Hatta bunlar katlettikleri kaptan ile bir çavuşun hizmetinde olan ve onların yakın adamları idi. Bu yüzden ihanetleri iki kat daha

227 BOA, *İrade Dahiye*, 11480, iç no 1.

228 A. Conze, *Reise Auf den Inseln des Trakischen Meeres*, Hannover, 1860, s.4-6, 32.

büyüktü. Bu yüzden bunların asılarak idam edilmesi Kaptan-ı Derya'nın talebi idi. Diğer 14 suçlunun ise, idam edilip edilmeyeceğine ya da baş suçlu onların içinde de varsa onların tespit edilmesini Kaptan-ı Derya Sadaret'e havale etti. Bunlardan suçları hafif olanlar için kürek cezası eğer olayın elebaşı olarak tespit edilen büyük ölçüde suçlu olanlar da asılarak idam edilmesini padişah emretti²²⁹.

Korsanlara Karşı Alınan Önlemler

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1821 yılında Taşöz ve çevresinde faaliyet halinde bulunan korsanlar Mora isyanına destek vermek konusunda çok ciddi hareketlere giriştiler. Osmanlı Devleti bunlara karşı çok ciddi tedbirler almak gereğini bir kez daha gördü. Kavala ve Taşöz civarlarında bulunan isyancı korsan teknelerine karşı vezir rütbesiyle bir komutanın karşı koyması kararlaştırıldı. Ayrıca, o bölgeye yakın yerlerde bulunan ve rütbesi uygun kişilerden birinin vezir rütbesine yükseltilerek tam yetkili kılınması da karar altına alındı²³⁰.

Korsanların gemileri hafif ve süratli olduğundan Osmanlı Devleti Ege'deki korsanlara karşı önlem almakta çoğunlukla güçlük çekiyordu. Korsan gemileri küçük ve hafif olduklarından hızlı bir şekilde ateş menziline uzaklaşabiliyorlardı. Bu yüzden, Osmanlı Donanması'nın Akdeniz'e çıkması gerektiğinde donanma gemilerinden küçük olanlarının seçilmesi bile düşünülürdü.

Rumların gemileri kolaylıkla korsan gemisine dönüşebilecek durumdaydı. Bu gemilerde çok sayıda top ve gemici bulunduruyorlardı. Adalardaki bazı gençleri de kendi emellerine alet ederek korsan yapıyorlardı.

Ali İhsan Gencer'in tespitlerine göre, korsan gemilerine karşı tedbir almak konusunda o devir devlet adamlarının bazı gaffetleri söz konusu olmuştur. "Nitekim, Çamlıca adasında Dimitri adında bir Rum kaptanı, Babiâli'ye verdiği arzuhalde, üç direkli ve çanaklı plâka nev'inden gemisinin içinde 35 gemici, 10 top, 40 karabina (geniş ağızlı tüfek), 35 piştov, 55 bıçak olduğu halde ticaret için dolaştığı yerlerde kendisine mani olunmamasını rica etmektedir." Dimitri'nin bu ricası kabul

229 BOA, HH, 10600.

230 BOA, HH, 23048

edilmiştir²³¹. Görüldüğü gibi ticaret gemisinden ziyade bir savaş gemisi gibi olan böyle gemilerin izin dâhilinde Ege ve Akdeniz’de dolaşması Osmanlı Devleti için çok tehlikeli idi. Babıâli’nin bu tehlikeyi görüp hemen tedbir alması gerekirdi, diyen yazar çok haklı görünmektedir.

Öte yandan, devletin bu tip korsanlarla mücadele etmesi de oldukça zor oluyordu. Karaya çıkıp mahalleleri yağmalayarak kendilerini basıracak askerî kuvvet gelmeden hızla geri dönüyorlardı. Donanmanın ağır hareket etmesine karşılık korsan tekneleri küçük olduğundan hızlı hareket ediyordu. Diğer yandan, harraka adı verilen ateşli küçük tekneler Osmanlı donanması için büyük tehdit oluşturuyordu. Bu ateşli tekneler, büyük gemileri uzaktan yakma kabiliyetine sahip idiler. Donanma ile savaşmayı amaçlamayan bu harrakalar vasıtasıyla kolayca yağma ve öldürme eylemi yapan korsanlar, kaçarken de ateş ederek kendilerini takip eden Osmanlı gemilerini yakmaya yelteniyorlardı²³².

Rum korsanlar bazen topluca hareket ediyordu. Kendilerini takip eden beylik gemilerin önünden kaçıp, küçük adaların koy ve körfezlerine girerek kolaylıkla gizlenip izlerini kaybettiriyorlardı. Zaten, sığ olan koy ve körfezlere Osmanlı donanmasına ait gemiler yanaşamıyordu. Netice olarak korsanlara karşı kesin tedbirler almak güç bir durumdu. Buna rağmen, Koca Hüsrev Paşa’nın ilk Kaptan-ı Deryalığı sırasında korsanlığın engellenmesi işi ciddiye alınmış, bazı korsanlar yakalanarak esir edilmiş bazıları da idam edilmiştir. Fakat Hüsrev Paşa’nın bu sert tedbirleri de geç bir zamanda uygulamaya konulduğu için pek başarılı olamamıştır²³³.

Rum korsanlarının tekneleri süratli olduğundan Cezayir, Tunus ve Trablus korsanlarının saldırılarından kolayca kurtulabiliyorlardı. Buna karşılık Rum korsanlar adı geçen memleketler ile Mısır’ın silahsız ticaret gemilerine fırsat buldukça saldırmaktan çekinmiyorlardı²³⁴. Yukarıda da geçtiği gibi Avrupa’daki bunalımdan istifade eden Rum deniz tüccarları birkaç yıl içinde Mısır ve Karadeniz hububat nakliyatını büyük ölçüde kendi inhisarlarına aldılar²³⁵.

231 Ali İhsan Gencer, *a.g.e.*, s. 109.

232 Mücteba İlgürel, “Adalar Denizinde Rum Korsanları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 16, Ocak 1969, s. 63.

233 Ali İhsan Gencer, *a.g.e.*, s. 109.

234 Mücteba İlgürel, *a.g.m.*, s. 67.

235 Sir Adolphus Slade, *a.g.e.*, s. 212.

a. Taşöz'deki Vakıf Yönetiminin Korsanlara Karşı Mücadelede Zayıf Kalması

Taşöz adasının korsan saldırılarına açık olması ve ahalinin adadaki yönetim tarafından yeterince korunamamasının bir başka sebebi, Mısır vakıf idaresinin yeni gelişmeler karşısında gereken tepkiyi verememesidir. Bu durum aslında anlaşılabilir bir konudur. Çünkü vakıf idaresinin, korsanlarla mücadele etmek konusunda yeterli askerî gücü yoktu. Bunun mutlaka dışarıdan takviye edilmesi gerekiyordu. Mısır'dan buraya olağanüstü durumlar için asker gönderilmesi ve orada sürekli tutulması mümkün değildi. Zira bu askerlerin masrafının adadan karşılanması zordu. Böyle bir durum vakfiyeye aykırı olmasının dışında, vakfın elde ettiği geliri birkaç kat aşacaktır.

1813 yılından itibaren ortaya çıkan fiili duruma göre, Taşöz vakıf müdürleri bir kaymakam gibi mülkî idareye taalluk eden görevleri yapıyorlardı. Dolayısıyla, Selanik vilayeti ile irtibatları gittikçe azalan ve zamanla kesilen bir seyir izledi. Vakıf idaresi korsanlarla kendi başına mücadele edemediği gibi, Selanik vilayetine doğrudan yazı yazarak yardım talebi de olmuyordu. Yazışmalar Mısır Hidiviyeti vasıtasıyla yapılıyordu. Bu da korsanlara karşı yapılacak müdahalenin zamanında yapılmasına engel teşkil ediyordu. Adanın idaresinde, Mısır valisi Said Paşa zamanında bazı reformlar yapıldı. Ancak bunlar çok yetersizdi. Hidiv İsmail Paşa zamanında 1870'li yıllarda yapılan düzenlemeler de askerî kuvvetin azlığı sebebiyle korsanlara karşı yeterli mücadele yapılmasına engeldi.

Öte yandan, Taşöz adasında Aynaroz'daki manastırlara ait araziler ve çiftlikler vardı. Bazı dönemlerde, bu mekânlar suçlular için bir sığınma ve gizlenme yeri olarak kullanılıyordu. Ayrıca, sadece korsanlar bu mekânlardan istifade etmiyordu, savaş zamanlarında düşman safında yer alan kişiler de buraları kullanmak istiyorlardı²³⁶. Bu bakımdan Taşöz'deki mücadelenin kapsamlı bir şekilde, devletin diğer otoriteleriyle birlikte ve koordineli olarak yürütülmesi gerekiyordu. Nasıl ki devletin dağlık bir kasabasında eşkıyalık yapan kişilere karşı bazen oradaki kaymakamı aşan konular varsa, Taşöz için de vakıf yönetiminin tek başına üstesinden gelemeyeceği sorunlar vardı. Bu sorunlar korsanlık faaliyeti, düşman saldırıları ve kaçakların yakalanması ve yargılanması gibi maddeler idi.

236 BOA, Y. MTV, 247/97.

Bu bağlamda, mevcut yetersizliklerden dolayı 17 Şevval 1265/5 Eylül 1849 tarihinde, patrona-i hümayun Osman Paşa, Taşöz çevresindeki hırsız kayıklarına karşı önlem almak için olay mahalline gönderildi²³⁷.

Adadaki yargılama sistemi de yetersizdi. Sanıkların yargılanması mümkün olsa bile sanıkların tutuklu olarak hapsedilmesi için bir hapis-hane yoktu. Bu yüzden, bazı durumlarda yakalanan zanlılar, herhangi bir yargılama işlemi yapılmadan Kavala'ya gönderiliyordu. Örneğin, 13 Cemaziyelahir 1271/3 Mart 1855 tarihli belgedeki bilgilere göre, Taşöz adasında korsanlık yapan 3 kişilik Yunanlı eşkiya çetesinden biri tutuklandı. Bu sanık adaya gelen bir Fransız gemisi ile Selanik'e teslim edilmek üzere gönderildi. Bu arada diğer zanlıların yakalanması çalışmaları sürdürüldü. Ancak aranan zanlılar yakalanamadığı için, çorbacıların Selanik'e rehin olarak gönderilmesi söz konusu oldu. Bu konuda görevlendirilen memur, çorbacıları alıp Kavala'ya götürdü. Çorbacıların rehin olarak tutuklanmasına karşılık ada ahali tepki gösterdi. Olayı protesto edenler çorbacıların serbest bırakılmaları için çaba gösterdi. Hatta ada ahali, adanın yasal organı olan Meclis-i Umumi'yi toplayarak çorbacıların serbest bırakılması için bir kefaletnâme hazırladı. Selanik valisine de yazı yazılarak sadarete konunun aktarılıp, gerekenin yapılması talep edildi²³⁸.

Bu olaydan da anlaşıldığı gibi, adadaki inzibat teşkilatı yetersizdir. İnzibat görevlileri zanlıları yakalamak konusunda hem sayıca azdı hem de takibat yapmak konusunda yeterince eğitilmiş değillerdi. Bunun için çorbacıların rehin alınması vasıtasıyla ahalinin ada içinde saklanan suçluları teslim etmesi bekleniyordu. Kısacası zanlıların yakalanması konusunda zor kullanarak adalılardan yardım bulunmaları amaçlanıyordu. Ancak bu yöntem, Tanzimat reformlarına uygun gelmeyen bir durum arz ediyordu. Büyük ölçüde sonuç alınan bu yöntemden vazgeçildiği için, XIX. yüzyılın ortalarından sonra bunun örnekleri yoktur. Ancak, bu dönemden sonra, zanlıların yakalanması yetersiz sayıdaki inzibat için daha güç hâle geldi.

237 BOA, İradc Dahiliye, 11480, iç no 2/1.

238 BOA, A.MKT. UM, 190/15, iç no. 2.

b. Adliye Tedbirleri

Korsanlık yapanlar Osmanlı kanunlarına göre en ağır ceza ile cezalandırılıyorlardı. Bu konudaki idam cezaları yukarıda da değinildiği gibi sıklıkla uygulanıyordu. Ancak korsanların yakalanıp kanun karşısına çıkarılmaları Taşöz çevresinde faaliyet gösteren korsanlar dikkate alındığında başarılı bir şekilde yapılamıyordu. Diğer bir ifadeyle korsanlar yakalanamıyordu.

Bu sorunun bir başka tarafı da Taşöz'deki adlî yapının yetersizliğidir. Adada Tanzimat'a uygun bir adlî yapının kurulması için Babîâli yoğun bir girişimde bulundu. Mısır vakıf yönetimi bu girişimleri adanın idaresindeki mevcut pozisyonlarını bozma siyaseti olarak algıladı. Bu yüzden, gerekli esnekliği göstermedi. Ancak adanın adlî açıdan Kavala ve Selanik ile irtibatı sağlanması gerekiyordu. Taşöz coğrafi açıdan en yakın kara bağlantısı olarak Kavala ile sürekli bir ilişki içindeydi. Ekonomik ve sosyal ilişkiler konusunda kesilmeyen bağlantı, adlî ve idarî açıdan kesildiği için sürekli sorunlarla karşılaşılıyordu.

Taşöz'de Bidâyet Mahkemesinin kurulması ile adlî sorunların çözülmesi hedefleniyordu. Ancak vakıf idaresi bu kadar gerekli bir konuda bile ayak diretiyordu. Sonunda, Aynaroz Manastırları keşişlerinden Orkiyos'un Taşöz adası ahalisinden biri aleyhine Kavala Bidâyet Mahkemesi'nde dava açması sebebiyle ortaya çıkan güçlüklerden dolayı Adliye Nezareti devreye girmek zorunda kaldı²³⁹.

Adliye Nezareti, Divan-ı Hümayun ve Maliye Nezareti arasındaki yazışmalar neticesinde elde edilen veriler ışığında Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden 24 Cumadelula 1299/13 Nisan 1882 tarihinde kaleme alınan mazbatada: adanın sadece hukuk-ı malikanesi Mehmed Ali Paşa'ya terk edilmiş, idare hakkı ise verilmemiştir. Bu yüzden adanın mülkî ve adlî idaresi esasen Babîâli'ye aittir kararı verildi. Ancak, Babîâli'nin adanın idarî yapısında Mısır'ın aracılığını kaldırmak için başlattığı girişim zamana bırakılmış idi. Bu bakımdan adliyede yeni bir düzenleme yapılması öncelikle ele alındı. Bu konuda Hidiv ile de bir mutabakat sağlanmaya çalışıldı. Nitekim 12 Safer 1303/20 Kasım

239 BOA, YEE, 87/19.

1885 tarihinde Hidiviyet'e yazılan tahrirata cevap olarak gelen 21 Rebiulahir 1303/27 Ocak 1886 tarihli Hidiviyet'in yazısı ile Selanik'e bağlı olarak Taşöz'de bir Bidâyet mahkemesi kurulması ve Selanik'in istînâf mercii olması karşılıklı olarak kabul edildi. Bu cevap üzerine ada mahkemesinde verilecek kararların Selanik'te istinafi maddesi Adliye Nezareti'yle haberleşme sağlanarak uygulamaya konmuştur²⁴⁰ ..

Aslında hukukî açıdan alınan bu önlemler de yeterli değildi. Tanzimat reformları çerçevesinde Taşöz'ün mevcut adlî yapısını değiştirmek gerekli idi. Bunun için Divan-ı Hümayun Kalemî'ndeki vakfiye ve diğer kayıtlara müracaat edilerek yapılması istenen adlî reformların bir sınırlamaya tabi olup olmayacağı araştırıldı. Adlî memurların adalet nezaretinden, mülkî memurların dâhiliye nezaretinden ve zaptiyeleri de harbiye nezaretinden tayin edilerek, adanın hükümet şeklinin tümüyle değiştirilip bir düzene kavuşturulması sonucuna varıldı. Ancak bu hedefleri gerçekleştirmek bazı risklerin alınması anlamına geliyordu²⁴¹.

Sonuç olarak, adanın adlî idaresi 1902 öncesi yeterli değildi. Korsanların Taşöz adası çevresinde rahat hareket etmelerinin sebeplerinden biri de adanın adliye yapısının geleneksel kurallar çerçevesinde kalmasıdır. Mısır vakıf idaresine Babıâli tarafından yapılan baskı, çok geç de olsa, adada bir Bidâyet mahkemesi kurulması ile sonuçlandı. Nitekim Taşöz'de 1880'lerin sonunda Tanzimat'a uygun bir mahkeme sistemi kurulmuştur. Bunun yanında, Tanzimat uygulamalarının diğer alanlarında olduğu gibi, adlî işler de 1902 yılına kadar tam anlamıyla başarıyla uygulanamamıştır.

c. 1902 Sonrası Alınan Önlemler

Adayla ilgili diğer sorunların tespiti konusunda müfettiş olarak görevlendirilen Hasan Tahsin, Taşöz'de idarenin Babıâli tarafından ele geçirilmesini ve oraya bir kaymakam tayin edilmesini raporuna yazdı. Adadaki adlî ve mülkî açıdan ortaya çıkan yetersizlikler korsanlara meydanı boş bırakıyordu. Ada sahillerinde güvenliğin sağlanması için iki vapur gönderilmesini, Drama sancak merkezinin Kavala'ya

240 BOA, YEE, 35/119. (Ek 7).

241 BOA, YEE, 35/119. (Ek 7).

nakledilmesini ve korsan kayıklarına karşı ayrıca gereken önlemlerin alınmasını da raporunda belirtti. Bu konuda Edirne ve Selanik Mülkiye Müfettişliği'nden 24 Mart 1313/5 Nisan 1897 tarihinde takdim olunan başka raporlar vardı. Elde edilen bilgilere göre, Taşöz'de Bulgar İskelesi adlı mahalle ve Drama mülhakatından Kuran isimli köye eşkiya kayıkları gelmektedir. Adı geçen yerlerin eşkiya baskısından kurtarılmasını için Mısır'dan bir vapur istenilmesi dahi teklif edildi. Ancak, bir çaresizlik ifadesi olan bu teklifin adanın idarî işlerinin Babîâlî'ye bağlanmasının gündemde olduğu bir sırada ortaya atılması bakımından ilginçtir. Bu yüzden, söz konusu teklif Babîâlî tarafından şiddetle reddedilerek dikkate alınmadı²⁴².

Taşöz adası fiilen Babîâlî otoritesi altına girdikten sonra, 1902 Mayısından itibaren, korsanlara karşı alınan önlemler ciddi bir şekilde artırılmaya çalışıldı. Taşöz adasını gözetlemek üzere bir memur tayin edildi. Kavala ile Taşöz adası arasında yolcu ve yük taşıyan Beşiktaş Vapur-ı Hümayunu görevlilerinden Halil b. Baran bu işle görevlendirildi. Adanın her tarafının gözetlenmesi konusunda görevlendirilen bu kişi Bulgar, Kasavit, Sotiros ve Kalkire, Maryaz ve Yenihisar İskelelerinde bulunan kayık ve benzeri deniz araçlarını kontrol ediyordu. Ayrıca, denizde bulunan araçlara da ulaşarak onları teker teker teftiş edip kontrolden geçiriyordu. 20 Haziran 1903 tarihinde Tolos Limanı'nı da aynı şekilde kontrol etti. Bu Limanda o sırada 10 kadar deniz taşıtı vardı. Adanın doğu tarafında bulunan Halki, Saint George, Giza ve Grambosa ve Botamya limanlarını da aynı şekilde kontrol eden memur herhangi bir şekilde rapor edilecek bir olaya rastlamadığını belirtti²⁴³. Bu şekildeki gözetleme raporları adanın korsanlara karşı titiz bir şekilde korunmaya çalışıldığını göstermektedir.

Kısacası, Taşöz adasının coğrafi durumu ve 1813 yılından 1902 yılına kadar vakıf idaresi altında yönetilmesi bazı sorunların doğmasına yol açmıştır. Mısır vakıf müdürleri, Korsanlara karşı mücadele etme konusunda olduğu gibi, önceden var olan ve giderek artan meseleler karşısında zaaf göstermiştir. Bu da Taşöz ahalisinin yönetime olan güvenini sarsmıştır. Eskiden olduğu gibi Babîâlî'den tayin edilen mülkî idareciler

242 BOA, *YA. RES.*, 104/8. (Ek 8).

243 BOA, *A. MTZ* (05), 3B/52-2, iç no. 15.

tarafından yönetilme arzusu, ahali arasında gittikçe yükselmiş ve bu konuda ciddi beklentilerin doğmasına sebep olmuştur. Nitekim Mayıs 1902'de II. Abdülhamid'in müdahaleye onay vermesiyle bu beklentiler karşılandığı gibi, adanın güvenliğinin sağlanması için tayin edilen mülkî amirler büyük gayret göstermiştir.

ADA İDARESİNDEKİ YAPISAL SORUNLAR

Taşöz Adası'nın İhsan Fermanı ve Hukukî Boşluklar

Taşöz, 1813'de Mehmed Ali Paşa'ya ihsan edildiği zaman adanın mülkî ve adlî idaresinin Mısır'a devredildiğine dair bir kayıt yoktur. Paşa tarafından ve sonradan varislerince adaya vakıf işlerini yürütmekle gönderilen müdürler gayrikanuni olarak adlî ve mülkî idareye dâhil olan işleri de yapmışlardır. Ancak ne onları gönderen mütevellilerin ne de Babîâlî'nin, bu konuda yetki verdiği dair kesin bir hüküm yoktur. Zaten onların sürekli olarak taşıdıkları sıfat da vakıf müdürü sıfatıdır. Bu bağlamda II. Mahmud'un ada'yı ihsan ederken cizye gelirlerini hariç tutması sultanın hükümlerlik haklarını devretmediğine delildir.

Mehmed Ali Paşa, doğduğu topraklara bir vefa borcu olarak mektep, medrese, cami, imaret ve kütüphane gibi hayır eserleri yapmak arzusundaydı. Vahhabi meselesinde gösterdiği başarı sebebiyle Padişah II. Mahmud, o zaman için gelir bakımından çok az önemde olan Taşöz adasını, Kavala'da kurulan vakıflar için paşaya ihsan etti. Bu ihsan Mısır'a değil, bizzat paşanın kendisine hatta kendi adıyla kurduğu vakfa aittir²⁴⁴.

Mehmed Ali Paşa kendisi sağ iken Taşöz'de vakıf işlerini yürütmek üzere bir müdür tayin etti. Bu kişi, paşanın zamanında müteveli vekili olarak görev yaptı. Sonra da vakfiye hükümlerine göre, Mehmed Ali Paşa evladından ekber ve erşed olana tevliyet hakkı geçti. Bu mütevelliler tarafından Mısırlı vakıf müdürleri tayin edilerek adadaki vergi toplama işleri kontrol edilmeye çalışıldı. Aynı zamanda bu müdürler, adlî ve idarî işlere de bakıyordu. Osmanlı'nın Rumeli'deki uygulamaları çerçevesinde Hristiyan ahalinin çoğunlukta olduğu yerlerden olan Taşöz'de, çorbacılar bu adlî ve idarî işlerde birtakım roller üstleniyordu.

244 BOA, YEE, 35/119. (Ek 7).

Diğer yandan, adada bir kadı bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde kadı-
lık makamı sadece adlî işlere bakmazdı. Bunun yanında birtakım eğitim
işleri ve idarî görevleri birlikte sürdüren bir makam idi. Bu bakımdan
Osmanlı idarî makamları 1813 yılından sonra, adaya bir kaymakam ya
da mülkî idareye bağlı bir memur göndermeye gerek görmemiş olabilir-
ler. Öte yandan, 1823-4 yılına kadar Taşöz adasında, Osmanlı Devleti'ni
temsil eden bir kadı vardı. Daha önce de değinildiği gibi, 1821-1829
Rum isyanı sırasında Taşöz adasında da ayaklanma hareketleri görüldü.
Rum isyanına destek veren adalılar Müslüman ahaliye karşı yağmalar ya-
parak saldırlara girişti. Bu karışıklık sırasında adada bulunan kadı da can
güvenliğini sağlamak amacıyla adadan ayrıldı. 1238/1823-4 yılına ait bir
belgede Taşöz'de Numan isimli bir kadının görev yaptığını dair bir bil-
gi var²⁴⁵. Bundan sonra Osmanlı Devleti tarafından adaya bir kadı veya
nâib gönderilip gönderilmediği konusu tam olarak bilinmemektedir.

Mısır Vakıf Yönetimi Devrindeki Bazı Davalar ve Adliyyeye İlişkin Sorunlar

Taşöz adasındaki Rumlar, davalarını kendi gelenekleri çerçevesinde
çorbacıların bir tür arabuluculuğu ile çözüyorlardı. Yukarıda da değinil-
diği gibi, adada 1821-9 Rum isyanından sonra, Osmanlı'yı temsil eden
bir kadı bulunmuyordu. Buna rağmen, Osmanlı makamlarına müracaat
ederek şer'i mahkemelerde davalarının görülmesini isteyen davacılar
vardı. Bu durum adadaki kadı'nın ayrılmasıyla doğan boşluğun Mısır
vakıf idaresi tarafından doldurulamamasından kaynaklanmış olabilece-
ği gibi, ada ahalesinin Osmanlı makamlarına bağlılığına da işaret eder.

Bu bağlamda davalardan birinde, H.1275/M.1858-9 yılında, aha-
liden birisi geleneksel olarak yerel idare görevinde bulunan çorbacı
aleyhine dava açmıştı. Limanköy çorbacısı Dimitri, Eleni isimli köy-
lüden panzehir adında bir mal alıp geri vermemiştir. Dimitri'nin da-
madı, Eleni malını isteyince onu odun parçası ile dövmüştür. Çorbacı
bu olaydaki hatasının farkında olarak Taşöz'den kaçmış ve Kavala'ya
gitmiştir. Davacı, kendi ifadesine göre, Taşöz adası mülkî idare baki-
mından Kavala kazâsı dahilinde olduğu için buraya müracaat etmişti.
Kavala'daki yetkili makamların Dimitri'yi yakalayıp gereken cezayı

245 BOA, HH, 500/24516.

vermesini talep ediyordu²⁴⁶. Bu yaklaşım re'sen de bir karşılık bulmuş ve Taşöz adasının halen Kavala kazâsına bağlı olduğu var sayılarak ilgili makama yazı yazılmıştı²⁴⁷.

H.1272/M.1855-6 tarihli başka dilekçe de miras hakkındadır. Panayot isimli Taşözlünün iddiasına göre, kız kardeşinden kendisine miras kalan 50 adet zeytin ağacı, 15 adet keçi ve 20 adet koyun şer'i kural-lara göre ona ait olması gerektiği halde, miras hakkı olmayan Liman-köy sakinlerinden Yorgi ve Dimitri isimli kişiler tarafından zorla ele geçirilmiştir. Bu haksız uygulamadan dönmeleri için ilgili kişilere kesin emir verilmesini ve sonuç alınmadığı takdirde davacı olduğu kişilerin İstanbul'a götürülerek mahkeme edilmeleri için bağlı oldukları valiye emir verilmesini istiyordu.

Bu konuda araştırma yapılırken, Selanik vilayetinden yapılan soruşturmalarda Taşöz'ün oraya bağlı olmadan yönetildiği anlaşılmıştır. Daha sonra Taşöz adasında şer'i mahkeme naibi olup olmadığı araştırıldı. Taşöz kazâsına diğer kazâlar gibi rütbe sahibi olarak bir kadı tayin edildiği-ne dair açık bilgilere ulaşılamadı. Aynı şekilde kazâda bir nâib²⁴⁸ de yok-tur. Şer'i işleri Bozcaada'daki nâib tarafından görülmektedir. Bu davanın Bozcaada şer'i mahkemesinde görülmesi için, Taşöz adası vakıf müdürü Sinan Bey'e hitaben bir sadaret emri yazılması kararlaştırıldı²⁴⁹.

Bir diğer davada, Taşöz adası sakinlerinden Elino isimli bir kadın, aynı adada yaşayan Nikola Sutraki aleyhine, 3 Zilkade 1277/13 Mayıs 1861 tarihinde şikâyetçi oldu. Elino'nun iddiasına göre bu tarihten iki sene önce Nikola kendisini şiddetli bir şekilde dövmüştü. Vücudunda ölümcül derecelerde darp izleri vardı. Kendisini Nikola'nın elinden gümrük memuru Ömer Efendi ve orada bulunan diğer kişiler zor kurtarmıştı. Bu darptan dolayı kadının iki ayağı yaralı olduğu için özür-lü kalmıştı. Cerrah tedavi etmişti, ama hastanın derdine bir çare bulun-madı. Aynı zamanda, Nikola'nın kayınvalidesi, bu kadının ilaçlarını da zorla zapt etmiş ve iyileşmesine yarayacak tedaviye engel olmuştu. Elino

246 BOA, A. MKT. DV., 133/85, İç no.1.

247 BOA, A. MKT. DV., 133/85, İç no 2.

248 Naib hakkında bkz. Ebu'l-Ula Mardin, "Kadı", *İA*, c. VI, İstanbul; MEB, 1988, s. 44; Zekeriya Bülbül, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2000, s. 208-209.

249 BOA, A. MKT. DV., 77/8.

suçluların cezalandırılması, kendine tazminat ödenmesi ve ilaçlarının geri verilmesi için Drama kaymakamına emir verilmesini talep etti²⁵⁰.

Bir başka alacak davasında ise Taşöz'ün Bozcaada'ya bağlı olduğu belirtilmektedir. Papasoğlu Yani isimli tüccar Taşöz Liman köyünde ikamet eden Yani Yorgi ve Yorgi Spro'dan alacağını tahsil edemediği için mahkemeye müracaat etmiştir. Konu Bozcaada Kaymakamlığına havale edilerek davalıların mahkeme edilemesi için gerekenin yapılması emredilmiştir²⁵¹.

Papasoğlu Yani'nin bir başka dava dilekçesi daha vardır. Buradaki iddiasına göre Yani, Taşöz'de yaşayan Anastas isimli kişiden 1.000 kuruş muaccelle ödeyerek bir arsa satın almıştır. Ancak Anastas bu anlaşmadan kısa bir süre sonra ölünce, Marya isimli bir kadın varislerden Anastas'ın oğlu Dimitri vasıtasıyla arsayı kendisinin aldığını iddia etmektedir. Yani, bu konuda çorbacıdan da şikâyetçi olmuştur. Çünkü olayın bu şekilde şekillenmesinde çorbacının da görevini kötüye kullanarak kanunlara aykırı bir müdahalesi vardır. Yani sonuç olarak, Marya ve çorbacı tarafından yapılan bu müdahalenin durdurulmasını talep etmektedir²⁵². Gökçeada Kaymakamı Ali Bey'e yazılan şukkada, bu konuda Gökçeada'dan da yardım istenmektedir. Taşöz Bozcaada'ya bağlı ise niye Gökçeada'ya yazılıyor? Muhtemelen bu sırada Bozcaada Gökçeada Kaymakamı Ali Bey tarafından vekaleten idare ediliyordu. Bu olay da göstermektedir ki, Taşöz, Gökçeada ve Bozcaada arasında, coğrafi bütünlük sebebiyle doğal olarak sıkı bir ilişki kurulması kaçınılmazdır. Nitekim bu dilekçelerde ilgili kaymakamlığa havale edilmesi notu yer almaktadır²⁵³.

Papasoğlu Yani'nin takdim ettiği bir başka arzuhalde yine alacak davası için Gökçeada Kaymakamına başvurduğunu görüyoruz. Davalı, Limanköy'de yaşayan Tanaş isimli kişi kendisine ait bir evi 10.000 kuruş karşılığında Yani'ye satmıştı. Ancak, Tanaş bu satış işleminden vazgeçerek aldığı paranın 3.300 kuruşunu nakit olarak, 6.400 kuruşunu senet karşılığında ödemişti. Kalanı da nakit olarak ödeyeceğini beyan eden Tanaş, 300 kuruşu ödemediği Limanköy'den Gökçeada'ya

250 BOA, A. MKT. DV., 193/72.

251 BOA, A. MKT. DV., 198/5, İç no.1.

252 BOA, A. MKT. DV., 198/5, İç no. 2 ve 4.

253 BOA, A. MKT. DV., 198/5, İç no. 3.

kaçmıştı. Çaresiz kalan Papasoğlu Yani ise alacağı için Gökçeada kaymakamından yardım talep etti.

Bu olayda Papasoğlu Yani'nin bir nevi tefeci olarak Taşöz'de faaliyet gösterdiği anlaşılıyor. Aksi durumda, 10.000 kuruş vererek evi satın alan ve sözleşmeyi bozmayan taraf olarak Papasoğlu Yani niçin parasının tamamını almadan yeni bir anlaşma yapsın. Bu alış-veriştten vazgeçen karşı taraf olduğuna göre Yani'nin verdiği meblağın üçte birini peşin olarak geri almaya razı olması çok kuşkuludur. Bu durum onun tefecilik yapması ve verdiği para karşılığında Tanaş'ın evini ipotek olarak almasıyla açıklanabilir²⁵⁴.

H.1278/M.1861-2 yılında bir başka ilginç dava konusu da miras hakkında idi. Taşöz'de Bulgar köyü sakinlerinden olan Andreyani vefat edince arazileri, mal ve eşyaları yanında hizmetçi olarak çalışan Dimitri tarafından zapt edildi. İstanbul'da yaşayan Papasoğlu Yorgi, Andreyani'nin mahkemece kanıtlanan varisi olarak haksızca emlak ve eşyaları zapt eden Dimitri'den hakkını almak için hukuken girişimde bulundu. Elindeki belgelerle İstanbul'da şeri mahkemeye başvurdu. Dava kendi lehine sonuçlandığından Yorgi miras olarak kendisine intikal eden şeyleri Dimitri'den teslim almaya hak kazandı. Yorgi Taşöz'e gitmeden önce, köy çorbacılarının kendisine kolaylık göstermesi için, İstanbul'dan Selanik Valisi Hüsnü Paşa'ya gerekeni yapması için bir şukka yazılmıştır²⁵⁵.

Bu davalardan anlaşıldığı gibi Taşöz ile Selanik valiliğinin irtibatı devam etmektedir. İki ayrı yönetim birimi arasındaki ilişki kazâ ve vilayet arasındaki hiyerarşik biçimdeki gibidir. Öyle ki yukarıda belirtilen olaylarda olduğu gibi İstanbul tarafından Selanik valisi uyarılarak kendisine tebliğ edilen emri yerine getirmek konusunda, çorbacıardan faydalanması hatırlatılmıştır²⁵⁶. Bu konuyla ilgili bir başka belgede idarî bakımdan Taşöz'ün vakfiye hükümlerine uygun olarak Mısır kapı kethüdasının uhdesinde olduğu belirtilmektedir. Ancak şer'i davalar bakımından Gökçeada ile Bozcaada niyabetine bağlı olduğu bu belgede tekrar vurgulanmaktadır²⁵⁷. Bu davya ilgili mahkeme sonucunda

254 BOA, A. MKT. DV., 198/15, İç no. 1.

255 BOA, A. MKT. DV., 184/39, İç no. 1.

256 Aynı yer.

257 BOA, A. MKT. NZD., 364/42, İç no. 1.

davalı Dimitri, zapt ettiği emlak, mal ve eşyaları yasal varislere teslim edeceğini kabul etmiştir. Ancak bu kararın uygulamasına nezaret edecek yetkili makam boşluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü Bozcaada kaymakamlığına hitaben yazılan yazıda bu tesviye işlemini takip etmesi talep edilmiştir. Fakat söz konusu kaymakam şer'i bakımdan Bozcaada'ya bağlı olan Taşöz'ün idarî bakımdan Mısır'dan tayin edilen bir müdür tarafından yönetildiği için orayla nasıl bir irtibat kuracağını üst makamlarından öğrenmeye çalışmıştır. Şimdiye kadar böyle bir durumla karşılaşmadığı için Bozcaada kaymakamının bu konuda talimat beklemesini anlamak güç değildir²⁵⁸.

Davalarla ilgili kayıtlardan iki sonuç çıkmaktadır. Birincisi, Mısır vakıf idaresi sırasında, Taşöz adasının adlî işlerinin bir düzene sokulması, mahkeme kararlarının uygulanmasına nezaret edecek ve yaptırım gücü olan bir makamın tespit edilmesi temel ihtiyaç olarak ortaya çıktı. Bu ihtiyacın 1870'li yılların başına kadar karşılanamadığı belgelerden anlaşılmaktadır. İkincisi de Taşöz ahali devleti diğer yerlerindeki reaya gibi davalarını kadının yanı sıra doğrudan merkeze de götürmüşlerdir. Bu durumun bir sebebi, Mısır vakıf idaresinin Taşöz'de göreve başlamasıyla, ahali, farklı bir yere aidiyet hissetmemiş yine, İstanbul'u merkez olarak görmeye devam etmiştir. Bir diğeri ise davalarında devletin yaptırım gücünden istifade etmek istemiştir.

1874 Yılında Vakıf İdaresinin Kurduğu Mahkeme ve Zabtiye Teşkilatı

22 Şubat 1888 tarihli emirle Taşöz adasına giderek orada kurulan Bidâyet Mahkemesinin çalışmasını teftiş eden Galip Bey'in raporundan edindiğimiz bilgilere göre, Taşöz'ün Mehmed Ali Paşa vakfına ihsan edildiği H.1228/M.1813 tarihinden H.1291/M.1873 ve H.1292/M.1874 tarihlerine gelinceye kadar ada halkı hiçbir kanun ile mükellef olmadan teamüller gereğince yaşayıp gitmiştir. Kendi aralarında çıkan uyuşmazlıklarda bile mevcut yapı yetersiz kalmıştır. Bu davalar, köylerdeki çorbacılar marifetiyle düzensiz ve belirsiz teamüller ile çözülmeye çalışılmıştır.

H.1291/M.1873 yılında, adaya birkaç kez korsanlar tecavüz etmiştir. Bunlar önemli hasarlara yol açmış ve halka korku salmışlardır.

258 BOA, A. MKT. NZD., 364/42, İç no. 2.

Korsanlara karşı kanuni yoldan engel olmak ve adadaki asayiş muhafaza etmek için bir zabtiye teşkilatının kurulması Mısır Hükümetince gerekli görülmüştür.

H.1292/M.1874 yılında bir hükümet konağı yaptırılıp 50 adet jandarma ve bir zabıt istihdamına karar verilmiştir. Jandarma ve zabıt gibi görevlilerin istihdam edilmesi ve görevlerine nezaret etmekle vakıf müdürü yetkili kılınmıştır. Müdürün başkanlığında bir de idare meclisi kurulmuştur. Fakat adada adlî bir yapı kurulmamıştır. Adada ortaya çıkan anlaşmazlık ve dava konularında eskiden olduğu gibi çorbacıların geleneksel uygulaması yürürlükte kalmıştır. . H.1300/M.1883 ve H.1301/M.1884 senelerine kadar gerek Tanzimat reformları gerekse dönemin Avrupa hukuk anlayışına aykırı bu durum devam etmiştir.

Zorlukları aşmak ve sorunlara çözüm bulmak için yeni kurumların tesisini kaçınılmaz görmek, medeniyet tarihinde sayısız örneğe sahiptir. Bu durum âdeta sosyolojik kuraldır ve bir benzeri de Taşöz adasında vuku bulmuştur. Bu bakımdan, Bidâyet Mahkemesinin kurulmasını gerektiren birçok adlî sıkıntı meydana gelmeden bu yolda bir girişim olmamıştır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Babîâli'nin Tanzimat uygulamalarını yaygınlaştırma çabaları da Taşöz'de adliye teşkilatından başlayarak yeni kurumların gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Selanik makamlarının Kavala ile Taşöz arasındaki ilişkilerden dolayı, ada ile ilgili olaylara kayıtsız kalmadıkları dikkate alındığında, buradaki idarî ve adlî yapıdan memnun olmadıkları açıktır. Bu durumu defalarca Babîâli'ye rapor etmişlerdi. Dolayısıyla, adlî yapıda yapılan yeni düzenlemeler bir anlamda Babîâli'nin politikalarına da uygundu.

Taşöz Bidâyet Mahkemesinin Kuruluşu

Adada ticaretle uğraşan çok az sayıda kişi olduğundan buradaki tüccarlar, daha çok Kavala ile ticari ilişki içindeydi. Ancak bunlar öteden beri kanun ve nizam altında yaşamadıkları ve bir tüccarın itibarının ne kadar gerekli olduğunun bilincinde olmadıklarından dava konusu olan, birçok ticari sorunla karşılaşmıştır. Taşözlüler ile Kavala tüccarı arasında çıkan anlaşmazlıklar genellikle, Kavala mahkemesinde dava edilmektedir. Ancak Taşöz tüccarları mahkemeye çağrıldıkları halde

gelmemektedirler. Adada ise ticari davalara bakacak mahkeme olmadığından şikâyetçi tüccarlar haklarını mahkemeler yoluyla alamamaktadırlar. Bu sorunu gidermek için Selanik Adliye müfettişi tarafından Taşöz'de bir Bidâyet mahkemesi kurulmasının gerekliliği rapor edildi.

Taşöz adasının hangi çerçevede, M. Ali Paşa'ya temlik olduğu 1287 yılında Selanik vilayeti tarafından Babiâli'ye sorulmuş ve alınan cevapta kesin bir ifadeye rastlanmamıştır. Adanın hâlihazırdaki ahali Hıristiyan olduğundan orada şer'i mahkeme artık görev yapmadığı gibi, nizamiye mahkemesi de kurulmamıştır. Bu yüzden ada halkını ilgilendiren mahkemelerin ne şekilde yapılandırılacağı sorunu, kesin ve net bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekiyordu.

Mısır tarafından tayin edilen müdürün adliyeyle ilişkin sorunların çözümünde Selanik valisi ile irtibat içinde olması ve hatta ona karşı sorumlu olması gerekiyordu. Nitekim, Selanik vilayetinin vakıf müdürüne çeşitli vesilelerle bildirdiği gibi, bu iki memuriyet arasında bir ilişki zorunludur. Çünkü Taşöz ile Selanik birbiriyle ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan bağlıdır. Bu ilişkilerin sağlıklı yürümesi için Selanik valisi bazen yaptığı tahkikat konusunda Taşöz'den bilgi almak zorundadır. Valinin lüzum gördükçe bilgi istemesi konusunda müdürün gerekli özeni göstermesi için Hidiv'in zaman zaman dikkati çekiliyordu. 1287 tarihli emirname bu anlaşılmaktadır. Adanın sadece hukuk-ı malikanesi M. Ali Paşa'ya verilmiştir. Adanın Mısır'la bir sınırı olmaması da zımnen şunu kanıtlar ki idarî, adlî konularda Babiâli yetkilidir. Fakat Mısır vakıf müdürü, resmî bir sıfatı olmadan fiilen bir kaymakam gibi adayı idare etmektedir. Ancak bu durumun acilen düzeltilmesi gerekiyordu. Mısır'dan gelen memur vakıf müdürü olarak adanın vakıfla ilgili işlerini gözetim altında tutmak görevi vardı. Adanın idarî, hukukî ve zabıta ile ilgili işlerine karışmasının kanuni bir dayanağı yoktu. Bunca senedir kanundan dayanaksız bir durumun varlığının sebebi ise adanın cizye gelirleri dışında merkezi idare tarafından toplanacak gelir kaleminin olmamasından kaynaklanmıştır. Selanik tarafından toplanacak gelir olmadığından oraya muhassıl ve mütesellim de gönderilmemiştir²⁵⁹.

Kavala niyabetinden meşihat makamına gönderilen yazıdan da anlaşıldığı gibi adada Müslüman olmadığından mahkeme-i şer'iyeye de

259 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no. 30.

kurulmamıştır. Ahali arasındaki davalarda da Mısır tarafından nasb edilen mahkeme görev yapmıştır. Taşözlülerle Selanıkliler arasında meydana gelen davalarda bir üst mahkemeye başvurmak isteyen taraflar için sıkıntılı bir durum vardı. Davaya konu olan tarafların Taşöz mahkemesinde mahkûm olup da istinâf için Mısır'a müracaatları kabul edilecek bir durum olmadığı gibi mantıklı da değildir. Bu yüzden mutlaka Selanik'e müracaat etmeleri gerekir.

24 Cumâdelülâ 1299/13 Nisan 1882 tarihinde Şurâ-yı Devlet'te bu konu görüşüldüğünde şu sonuçlara varıldı: Adanın malî açıdan muafiyeti baki olmak ve Mısır memuru vakıf işlerine bakmak üzere, idarî ve adlî bakımdan Selanik vilayetine irtibatını tashih etmek şarttır. Ancak, böyle bir tashih kararına Hidiviyet itiraz edecektir. Ada halkı da hâlihazır idareden yana tavır alma durumunda olabilir. Bu da Babıâli'nin işin zorlaştırır. Şurâ-yı Devlet, bu konularda kesin olarak izlenecek politikanın tesbiti için Meclis-i Vükelâ'yı adres gösterdi. Böylelikle daha detaylı bir şekilde, sorunun müzakere edilerek bir karara bağlanması görüşünü ortaya attı²⁶⁰.

Daha sonra, Petro Mavrini adında bir tacir Taşöz'de maden çıkarmak için ruhsat talebinde bulundu. Söz konusu talep bakır madeni hakkında idi. Bu konuda, 17 Şevvâl 1301/10 Ağustos 1884 tarihinde yazılan mazbatada, adada yeraltından çıkan madenlerin şer'an ve kanunen ada arazisi Mısır'ın temlikinde bulunsa bile Osmanlı Devleti'ne ait olduğu vurgusu yapıldı. Bu mazbatada madenlerden elde edilecek gelirlerin Osmanlı Devleti hazinesine ait olduğu ve maden çıkarmak için ruhsat verilmesi gibi işlemlerde Selanik vilayetinin yetkili olduğu belirtilmekle beraber, kesin kararın verilmesi için diğer ruhsat taleplerinin de görüşmelerinin bitmesi gerektiği kararı verilmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Âlî-i Vükelâ tarafından tanzim olunan 10 Safer 1303/18 Kasım 1885 tarihli zabıtnâmede adanın madenleri konusunda verilecek karardan önce Hidiv'in de görüşlerinin alınması gerektiği kararı çıktı. Diğer bir ifadeyle, meselenin çözümü zamana bırakıldı.

Kısacası, Taşöz'de Mısırlılar tarafından kurulan mahkeme adlî konularda tam bir yeterlilik içinde çalışmalarını sürdürüyordu. Bazı durumlarda yetersiz kalıyordu. Kavalalılar ile Taşözlüler arasında çıkan

260 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no. 29. (Ek 9).

meseleler sebebiyle, ilgili kişiler dava açmak ve adliye ile ilgili işlerini takip etmek konusunda büyük sıkıntı yaşıyordu. Taşöz'deki mahkeme, Mısırlılar tarafından idare edildiği için Osmanlı Devleti'nin adliye mekanizmasına tam olarak bağlı değildi. Ayrıca bu mahkeme sadece adada yaşayanların kendi aralarındaki davalara baktığı için, Taşözlü bir kişi ile ada dışındaki bir kişi arasındaki davalarda yetersiz kalıyordu. Bu yetersizliğe örnek birkaç olay vardır. Nitekim bu olayları dikkate alan Babîâlî adada bir Bidâyet Mahkemesi kurulmasını ve Selanik'in de İstînâf makamı olmasını Mısır Hidiv'ine kabul ettirdi.

Taşöz'de Mısır vakıf idaresi tarafından önceden kurulan mahkemenin Osmanlı Adlî sistemine dâhil edilmesi uzun süre aldı.

12 Safer 1303/20 Kasım 1885 tarihinde Sadaretin Hidiv'e yazdığı yazıya cevap 21 Rebiulahir 1303/27 Ocak 1886 tarihinde geldi. Böylece, Hidivlik ile de bir uzlaşma sağlanmış oldu. Taşöz'de bir Bidâyet Mahkemesi kurulması ve Selanik'in de İstînâf mercii olması karşılıklı olarak kabul edildi. Ama bu sefer de kararın uygulanmasında sıkıntılar ortaya çıktı. Bunun üzerine Babîâlî, devreye girerek söz konusu kararın Adliye Nezâreti'yle haberleşme sağlanarak uygulamaya konulması için talimat verdi²⁶¹. Ancak, 8 Nisan 1887 tarihine kadar Bidâyet Mahkemesinin kurulması kararına rağmen, uygulamada sonuç alınamadı. Sadrazam Kamil Paşa, Adliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, Selanik ahalişiy-le Taşöz ahalişiy arasındaki bir dava için Taşöz mahkemesinin Bidâyet Mahkemesi hükmünde Selanik mahkemesinde ise İstînâf olması durumunun Hidiv ile yazışarak karara bağlandığını belirtti. 30 Mart 1887 tarihinde bu uyarısını tekrarladı, çünkü Adliye Nezaretinden Selanik valiliği adliye memuriyetine bu konuda talimat verilmemişti. Bunun üzerine Adliye nazırı hemen harekete geçerek gereken talimatı bundan önce verdiğini ve buna göre hareket edilmeye başlandığını 14 Receb 1304/8 Nisan 1887 tarihinde Sadarete bildirdi²⁶².

Selanik İstînâf Mahkemesine Bağlı Taşöz Bidâyet Mahkemesi şu kişilerden oluşuyordu: Türk, Rum veya Mısırlı olması fark etmeyen ama genellikle Türk olan ve Yunanca bilen bir başkan. Taşözlü iki yardımcı. Mahkeme başkanı Osmanlı Adliye Nezareti tarafından atanıyordu,

261 BOA, YEE, 87/19.

262 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no: 15.

yardımcıları ise Meclis-i Mahalli tarafından seçiliyordu. Maaşları Taşöz'den alınan vergilerden karşılanıyordu. Görevlendirilmeleri seçimle yapılıyordu. Özel olarak belirlenen ve gösterilen adaylar arasından seçimi kazananlar, Taşöz vakıf idarecisinin atamasıyla gerçekleşiyordu. Mahkemeye 4 memur atanmıştı: Kayıtları Türkçe tutan ve Türk olan başzabit katibi, Rumca kayıt tutan memur ve yardımcısı, ve Rumca zabıt katibi. Yardımcıların ve zabıt kâtiplerinin görevi genellikle iki yıl civarında oluyordu.

Müdde'î-i umûmî mu'âvinliği yani savcılık makamına da adanın zabıta memuru olan Osmanlıca ve Rumca okuyup yazabilen Giridli Hasan adında bir kişi tayin edildi. Aylık 253 kuruş hasılat kendisine ait olmak üzere, Rumca bilen bir Müslüman yazıcıyı maiyetinde çalıştırması kabul edilmişti.

Adadaki adlî durum hakkında teftişle görevlendirilen müfettişin raporuna²⁶³ göre, mahkemenin tahkikatı, muhakematı, kararları ve tüm tebliğleri Rumca olarak yapılmaktadır. Bu hoş görülmecek bir durumdur ancak, ahalinin sadece Rumca bilmesi ve mahkemenin yeni kurulması sebebiyle bu zorunludur. Halk, şimdiye kadar medeni kanundan yoksun olarak istisnai bir teamül ile yönetilmiştir; bu yüzden Osmanlıca öğrenmekten kaçındığı gibi Rumca da okuyup yazma bilgisinden yoksundur. Bu bakımdan mahkeme işlerinin şimdilik Rumca yapılmasında bir zorunluluk vardır. Hüküm ve zabıt evraklarının ve diğer kanıt hükmündeki evrakın Osmanlıca nüshaları tanzim edilerek sicillere geçirilmesi lazımdır. Çünkü taraflardan biri istînâf ve temyiz yoluna gidecek olursa, bunun mutlaka resmî lisan Osmanlıca ile görülmesi mümkündür. Bu yüzden daha önce Rumca kayıt edilen evrakın Türkçeleştirilmesi zaruridir. İşlemlerin de Türkçe tutulması gereklidir.

Bu bakımdan mahkeme zabıt kâtipleriyle savcının refakatindeki katibin Türkçe bilmemeleri asla kabul edilemez bir durumdu. Bu durumu rapor eden müfettiş, bu görevlere tayin edilmek üzere, Türkçe ve Rumca bilen kâtip bulunmasını teklif etmiştir. Ayrıca, müfettiş adanın vakıf müdürü ve Bidâyet Mahkemesi reisi olan Mustafa Bey ile de bu konuyu görüşerek kanaatlerini bildirmiştir. Mustafa Bey de bu şekilde bir değişikliğin önemine taraftardır. Mustafa Bey hemen uygulamaya

263 Bu başlık altındaki bilgilerin kaynağı olan bu rapor için bkz., BOA, YEE, 35/119. (Ek 7).

gececeğini bildirmiştir. Nitekim bu görüşler dikkate alınarak Mahkeme kayıtlarının Türkçe yapılması 1898 yılında başlatılmıştır. Bu tarihe kadar ada içindeki yazışma dili Rumca iken bu tarihten itibaren Türkçe kullanılmıştır²⁶⁴.

Mahkemenin hukuk ve ceza muamelatında kullanılan defterlerle icra ve istintak ve müddei umumi muavinliği dairelerindeki defterlerden çoğu art niyet taşımaksızın düzgün bir şekilde tutulmamıştır. Bunun sebebi de adadaki yönetimin genel hususiyetindedir. Her alanda olduğu gibi bu alanda da bir yetersizlik vardır. Mahkemede karar ve senedât defterleri hiç görülememiş olduğundan Selanik'ten matbû defterler gönderilmiştir. Bunların birer numunesi çizilip bırakılmış ve nasıl kullanılacağına dair bilgi verilmiştir²⁶⁵.

Kısacası, Taşöz'deki Mahkemenin istînâf mercii Selanik İstînâf Mahkemesi kararı uygulamaya konuldu. Ancak, adliyeye ilişkin sorunlar devam ediyordu. Memurların azil, tayin ve yer değiştirmeleri ile idare alanına giren konularda, Mısır'ın Evkaf Nezareti etkisini sürdürüyordu. Sonradan kurulan teşkilat ve düzenlemelerin de masrafları vakıf gelirlerinden sağlanıyordu. Merciiyet konusunda bir değişiklik olmadığından gerek müdür ve gerek mahkeme reisi ve azaları, zabtiye ve zabıtalara seçimi ve tayinleri umumi, kaidelere aykırı bir biçimde Mısır Evkaf Nezareti tarafından yapıldığından Selanik İstînâf Mahkemesi'nin üst makam olma durumu sınırlı idi. Dolayısıyla, Taşöz'ün adlî yapısında meydana getirilen bu değişim de yeterli değildi. Mülkî idare bakımından halen birçok eksiklikler vardı. Bu yüzden ada ile ilgili tüm raporlarda, mevcut kanunsuz durumun değiştirilmesinin gereği üzerinde duruluyordu.

Adada asıl yapılmak istenen vakıf idaresini sadece vakıfla ilgili işlerle sınırlı tutmaktı. Aslında hukukî açıdan alınan bu tedbirler de yeterli değildi. Tanzimat reformları çerçevesinde Taşöz'ün mevcut adlî yapısını değiştirmek gerekli idi. Bunun için Divan-ı Hümayun Kalemî'ndeki vakfiye ve diğer kayıtlara müracaat edilerek yapılması istenen adlî reformların bir sınırlamaya tabi olup olmayacağı araştırıldı. Bu mesele teferruatlı bir şekilde araştırıldığında görüldü ki sadece adliyeye ilişkin reform yapılması da yetersiz kalacaktır. Adanın Tanzimat reformları

264 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 68.

265 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no. 30.

bağlamında bütünüyle bir düzenlemeye tabi tutulması gerekmektedir. Bunun için adada görevli personelin evvelden olduğu gibi Taşöz veya Kavala çevresinden seçilmesi yerine merkezden ehil memurların bir hiyerarşi içinde atanması kararlaştırıldı. Bu doğrultuda adlî memurların adalet nezaretinden, mülkî memurların dâhiliye nezaretinden ve zaptiyelerin de harbiye nezaretinden tayin edilerek, adanın hükümet şeklinin bütünüyle değiştirilip bir düzene kavuşturulması sonucuna varıldı. Ancak bu hedefleri gerçekleştirmek, adaya dışarıdan gelecek görevlilerin adanın sosyal, kültürel, iklim ve coğrafi şartlarına ayak uyduramaları gibi bazı risklerin alınması anlamına geliyordu.²⁶⁶.

---

266 BOA, YEE, 35/119. (Ek 7).

ADANIN GELENEKSEL TEŞKİLATI VE MISIR VAKIF İDARESİ

OSMANLI DEVLETİ TAŞRA TEŞKİLATINDA TAŞÖZ'ÜN YERİ

Türklerin egemenliğine geçtikten sonra Taşöz adasının idarî yapıdaki konumu başlıca üç ayrı başlık altında incelenebilir. İlk olarak, Taşöz adasının Türklerin idaresine geçmesinden sonra yani 1456 yılından 1813 yılına kadar geçen dönem, ikinci dönem; 1813-1902 arası, üçüncü dönem ise 1902-1912 arasındır. Aşağıda bu üç dönem ayrı başlıklar altında incelenecektir. Ancak adanın idaresindeki reformların asıl olarak ortaya çıkması, 1864 Vilayet Nizamnâmesi ile gelen yeni düzenlemeler paralelindedir. Bu bakımdan son iki dönem üzerinde daha fazla durulacaktır.

Fetihden Sonra ve İdarî Reformlardan Önce Adanın Yönetim Yapısı: (1456-1813)

Türklerin Fatih devrinde başlayan Ege adalarını fetih politikası, XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde zirve noktaya ulaşmış ve Ege Denizi Osmanlı Devleti'nin bir iç denizi haline gelmiştir. Bu iç denizin kuzey, doğu ve batı kıyılarıyla bir bütünlük sağlaması için buradaki küçük büyük tüm adalar yeni bir idarî teşkilat içine alınmaya çalışılmıştır. Bu yöndeki ihtiyaç Akdeniz'e açılan ara denizde sadece siyasî otoritenin sağlanması değildir. Bunun yanında, adaların ekonomik ve sosyal yönden geliştirilmesi de amaçlanmıştır. Siyasî bütünlüğün bu dönemde sağlanması belki de Ege tarihinde ilk kez söz konusudur²⁶⁷.

Venedikliler 1466 yılında Boğazönü adalarını işgal etti. 1470 yılında Osmanlı Donanması Venediklileri adalardan uzaklaştırdıktan sonra,

267 İdris Bostan (ed.), *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara; SAEMK, 2003, s. 3.

yeni bir idarî anlayış benimsedi. Adaların yönetim zafiyeti ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Buna göre, Bizans döneminden kalan idarecilerin yerini merkezden gönderilenler aldı.

Boğazönü adalarında Türk egemenliği sağlandıktan sonra, bu adalar Gelibolu Sancağı'na bağlandı. Osmanlı deniz kuvvetlerinin kumandanı olan Kaptan-ı Derya, bu sancağın idarecisi idi. Osmanlı deniz adalarının ilk yönetim merkezi olan Gelibolu, bu sıfatını XIX. yüzyıl ortalarına kadar korumuştur. Bu sancağa dahil olan yerler ilk başta, Gelibolu, Taşöz, Limni, Semadirek ve Gökçeada idi²⁶⁸.

1534 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin deniz siyaseti Ege'yi aşmış Akdeniz'in Kuzey Afrika kıyılarına kadar ulaşan bir vizyona sahip olmuştur. Bunun neticesinde deniz sınırları Beylerbeylik/Eyalet sistemine dönüştürülmüştür. Kaptanpaşa Eyaleti de denilen Cezayir Beylerbeyliği, Barbaros Hayreddin Paşa yönetiminde Ege ve Akdeniz'deki Osmanlılara bağlı adaları ve denizle ilişkileri bulunan karaları, tek bir idarî birim içine almıştır. Bu eyalete bağlı sancakların sayısı yeni adaların fethedilmesi ve diğer idarî tasarruflar sebebiyle, ilerleyen yüzyıllarda artmıştır. Ancak, Taşöz adası idarî bakımdan hep Gelibolu Sancağına bağlı olarak kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde eyaletlerin başında bir beylerbeyi bulunur ve merkezî yönetimin askerî, malî ve idarî alanlardaki temsilcisi olarak görev yapardı. Eyalete bağlı sancaklarda yine merkezden gönderilen bir sancakbeyi idareci olurdu. Beylerbeyi ve sancakbeyinin emri altında, merkezî yönetimin çeşitli uygulamalarını yapmakla görevli, *ehl-i örf* adıyla bilinen askerî ve idarî memurlar vardı.

Adalet mekanizması, ise idarî birimlerden ayrı bir yapılanma içinde çalışıyordu. Doğrudan merkezden tayin edilen kadılar, sancak birimi çerçevesinde kazâ adı verilen bölgelerde görev yapıyorlardı. Taşöz'de de söz konusu olduğu gibi, Ege'deki adalarının çoğu, bağlı olduğu Sancak içinde idarî bakımdan nâhiye, adlî bakımdan ise kadının yetki alanındaki bir kazâ idi. Bu yapılanmada nâhiye ile kazâ birbirinin alt-üst birimleri değildi. Bu iki birimin başında bulunan görevliler de birbirleriyle organik bir bağ içinde değillerdi. Fakat timar sisteminde zaman

268 Cevdet Küçük (cd.), *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara: SAEMK, 2001 s. 22-23.

içinde meydana gelen gelişmeler bu iki ayrı birimi birbiriyle irtibatlı duruma sokmuştur²⁶⁹.

Taşöz 1471 yılında, Uğurluoğlu Hamza ismindeki bir idareci ve aynı zamanda vergi toplayıcı olarak görevlendirilen kişinin yetkisine bırakıldı²⁷⁰.

H.1019/M.1610 yılına dair kayıtlarda, Midilli, Limni, Bozcaada, Gökçeada, Semadirek ve Taşöz adalarında korucu ve muhafız yeniçerilerin görev yaptıkları bilgisi vardır²⁷¹.

Öte yandan, Osmanlı Devleti'ni temsil eden bir kadı veya onun yardımcısı olan nâib, Taşöz adasında fetihten itibaren bulunmuştur. 1821-1829 yılları arasında, Mora'daki isyan sebebiyle ada karışık bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde bile, adaya ilişkin 1238/1823-4 yılına ait bir belgede Taşöz'de Numan isimli bir kadının görev yaptığına dair bir bilgi vardır²⁷². Ancak, bundan sonra adada bir müddet kadı bulunmamıştır. Bu sırada Taşöz adası, Bozcaada veya Gökçeada'daki kadı veya nâib'in yetki alanına girmiştir²⁷³.

Mısır Vakıf İdaresi Zamanında Adanın İdari Yapısı: (1813 – 1902)

Taşöz adası, daha önce belirtildiği gibi, H.1228/M.1813 tarihinde Sultan II. Mahmud'un iradesiyle Kavala'da Mehmed Ali Paşa tarafından kurulan hayır eserlerine tahsis edildi. Ada, bu tarihten itibaren 1902 yılına kadar Mısırlılar idaresinde kaldı. Buradaki vakıf işlerini sürdürmek için ilk önce, İstanbul'daki kapıkahyaları, sonra Mısır Evkaf Nezâreti tarafından müdür gönderildi.

Mısır'dan adaya gönderilen memur, esasen vakıf müdürü sıfatını taşıyordu. Adanın yönetim işlerine karışması ise istisnai bir durumdu. Tanzimat'tan sonra bile bu durumun bir müddet devam etmesine müsamaha gösterilmesi, devletin muhatap olduğu birtakım iç ve dış sorunlar

269 Cevdet Küçük, *a.g.e.*, s. 24-25.

270 BOA, MAD, no. 176, s. 415'den nakleden, Feridun M. Emecen, "Ege Adalarının İdarî Yapısı", *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, (ed. İdris Bostan), Ankara; SAEMK, 2003, s. 18-19.

271 Feridun M. Emecen, *a.g.e.*, s. 26.

272 BOA, HH, 500/24516.

273 BOA, A.MKT.NZD, 364/42, (20 Safer 1278/ 27 Ağustos 1861).

sebebiyledir. Adanın yönetimi ile ilgili ilk dikkate değer sorun Süveyş Kanalı'nın açılması ve İngiltere'nin değişen Akdeniz ve Yakın Doğu politikasından sonra ortaya çıktı. Nitekim 1870 yılında Taşöz'ün idaresi ve merkez vilayetle olan ilişkisi hakkındaki belirsizliklerin giderilmesi maksadıyla Selanik valisi, Babîâli'ye bir yazı yazdı. Bunun üzerine 1864 Vilayet Nizamnâmesine göre yeni düzenlemelerin yapılması ve adanın vakfiyeti hakkında bazı konulara açıklık getirilmesine çalışıldı. Bu bağlamda, Mısırlı vakıf müdürünün gerekeni yapması hakkında, Hidiv'e Babîâli tarafından bir uyarı yazısı yazıldı²⁷⁴.

Türk-Mısır yönetimi altındaki Taşöz'ün idarî yapısını iki ayrı döneme ayırarak incelemek mümkündür. 1813'ten 1874'e olan ilk dönemde, adanın yönetiminde Mısırlıların fiilî etkisi ortaya çıkmıştır. 1874'ten 1902'ye olan ikinci dönemde ise, vakıf adına görev yapan Mısırlı görevliler, hükümetlerinin verdikleri talimatlarla adanın yönetiminde 1813 fermânının dışına çıkacak şekilde uygulamalara giriştiler. Buna karşılık, Babîâli de Taşöz adasını Tanzimat reformları çerçevesine almaya gayret etmiş ve merkezî idareye daha bağlı hâle getirmeye çalışmıştır.

1813 öncesinde, Türklerin doğrudan yönetimde bulunduğu zamanda Taşöz'de var olan idarî yapı Mısır vakıf idaresi zamanında çok değişmemiştir. Bu rejimin başında Mısır vakıf müdürü vardı. Diğer görevliler eskiden olduğu gibi istihdam edilmişti. Ancak zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda bazı görevlerin niteliği değişti. Bazı alanlarda istihdam edilen görevlilerin de sayısı arttı.

Taşöz Vakıf Müdürü

Taşöz, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya verildikten sonra buraya en üst düzeyde idarî işleri yürütmekle görevlendirilen memura vakıf müdürü unvanı verildi. Yukarıda anlatıldığı gibi, ada Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'da kurduğu vakfa gelir sağlamak amacıyla ihsan edilmişti. Bu bakımdan, ada idarecisinin temel görevi Kavala'daki vakfın mülkü olan adanın gelirlerini kontrol etmektir. Ancak, bu görevle birlikte, diğer idarî işler fiilen onun sorumluluğunda kalmıştı. Oysa, 1813 fermânında bu yönde bir imtiyaz M. Ali Paşa'ya veya onun vakfına verilmemiştir.

274 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no. 30.

Taşöz halkı adanın Mehmed Ali Paşa'nın fiilî malına dönüştüğünü hemen fark edemedi. Bu yeni durumu kısa vadede kavramalarını engelleyen iki sebep vardı. Birincisi Babîâli tarafından yeni bir düzenleme yapılmadığı gibi, fermân da bu yönde bir ilke taşıymıyordu. İkincisi, adanın eski yönetim organizasyonunda vakıf müdürünü tayin etmek dışında bir değişiklik yapılmadı. Bu da sıradan insanların gündelik hayatını etkileyecek bir duruma sebebiyet vermedi.

Kavalalı, Taşöz adasını öncelikle bir kereste kaynağı olarak gördü. Paşa İskenderiye kentini bir liman kent olarak yeniden modernize ediyordu. Bu bağlamda, denizcilik ve gemi yapımına da büyük önem veriyordu. Fakat ihtiyaç duyduğu kereste Mısır'da çok kısıtlı miktardaydı. Taşöz'de ise gemi yapımına çok uygun ve âdeta bir kereste deposu olarak adlandırılacak ormanlar vardı. Paşa, öncelikle Taşöz'e birkaç gemi gönderip, gemi yapmak için ihtiyacı olan keresteyi aldırarak dışında herhangi bir şey yapmamıştı.

Taşöz vakıf müdürü fiilen bir kaymakam gibi görev yapıyordu. Ancak genellikle Kavala'da oturuyor ve adayı kendisine vekil olarak görevlendirdiği bir memur aracılığıyla yönetiyordu. Bu vekil memurun görev alanında en çok dikkat ettiği konu, vergilerin toplanması gibi malî işlerdi. Aşağıda anlatılacağı gibi, müdür vergi toplamadaki başarısızlık ve ahalinin memnun olmaması gibi durumlarda, çorbacıları görevden alma ve yerine bir başkasını atama yetkisine sahipti. 1854 yılında, uzun bir dönemin ardından, Mısır valisi Mehmed Said Paşa (1854-1863), adanın gelirlerinin nasıl kullanılacağı konusunda yeni bir düzenleme getirdi. Adanın idarecisi olarak Mısır Donanmasındaki subaylardan birisi olan Cafer Paşa'yı vakıf müdürlüğüne tayin etti. Cafer Paşa, zeki, eğitilmiş, dürüst ve âdil bir kişiydi. Bu özelliklerinden dolayı, adada yaşayanlardan saygı görüyordu. Bu dönemde, ada idaresi daha kuvvetli bir makam haline geldi. Mısır'ın kereste ihtiyacının bir kısmı yine Taşöz'den sağlanmaya devam etti. Hatta bu işlem, Cafer Paşa sayesinde, daha düzenli ve organize edilmiş bir faaliyet halini aldı²⁷⁵. Mehmed Said Paşa, kendisinden önce I. Abbas Hilmi Paşa (1848-1854) zamanında başlayan Kırım Savaşı'nda (1853-6) Osmanlı Devleti'ne asker ve gemi katkısını sürdürdü. Bu sırada, Mısır yaklaşık 20 bin asker ve 10

275 BOA, A. MKT. UM, 212/90.

parça gemiden oluşan bir filo ile Osmanlı ordusuna katıldı. Mısırlı askerler, Balkanlarda ve Kırım'da savaştı²⁷⁶. Savaş sonunda, Mısır donanmasının takviye ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyacı karşılamak için, Selanik ve Tırhala sancaklarına bağlı ormanlarda araştırma yapmak üzere, Cafer Paşa görevlendirildi²⁷⁷.

Taşöz adasının da dâhil edildiği bu çalışmayı Cafer Paşa, Mısır'dan beraberinde getirdiği iki mühendisle birlikte sürdürmüştür. Bunlardan bir tanesi eğitimini İngiltere'de yapmış olan Recep Efendi'dir. Bu mühendisler ağaçların kesimini, nakillerini ve yüklemelerini de denetlediler. Zira söz konusu ağaçların sahile kadar nakilleri çok büyük güçlüklerle yapılabiliyordu. Sadece bir çam kütüğünü sarp kayalıklar, çalılıklar ve yamaçlardan indirebilmek için 6 ila 8 öküz gerekmekteydi. Nakil işlemleri, bu mühendislerin sayesinde daha hızlı ve ekonomik oldu. 1857 yılında Mısır, Taşöz'den 29,000 parça çam ağacından kereste tedarik etmeyi planladı²⁷⁸.

Ada H.1253/M.1837-8 yılından H.1272/M.1855-6 yılına kadar müdür unvanıyla Mısır'ın İstanbul Kapıkethudalığı'ndan tayin edilen memurlar tarafından yönetildi. Yaklaşık 20 yıl süren bu dönemde beş müdür adada vakıf adına yöneticilik yaptı²⁷⁹. Bu kişiler daha çok Mehmed Ali Paşa'nın Kavala'da yaşayan akrabaları idi. Bunlar:

1. Osman Ağa (H.1253)/(M.1837-8)
2. Süleyman Bey (H.1253 – 1260)/ (M.1837-8 – 1844-5)
3. Hafız Efendi (H.1260 – 1266) / (M.1844-5 – 1849-50)
4. Salih Bey (H.1266 – 1269) / (M.1849-50 – 1852-3)
5. Sinan Bey (H.1269 – 1272) / (M.1852-3 – 1855-6)

H.1272/M.1855-6 yılından sonra, İstanbul'dan kapıkethudaları tarafından yapılan tayine son verildi. Bundan sonra, Mısır Evkaf Nezâreti Taşöz adasına vakıf müdürlerini göndermeye başladı. H.1318/1900-1

276 Süleyman Kızıltoprak, "Egyptian Troops In The Crimean War (1856-1856)" *Conference on the 150th anniversary of the Crimean War in Sevastopol, Tavriya National University, Simferopol*, 16-19 October 2003. (Baskıda).

277 BOA, A. MKT. UM, 212/90.

278 G. Perrot, *Mémoire sur l'Île de Thasos*, Paris: Imprimerie Impériale, 1864, s.73

279 Musa Kazım, "Taşöz Tarihçesi", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, c. IV, sa. 20, İstanbul, 1913, s. 1264.

yılına kadar süren bu uygulamada Kahire'den gönderilen 14 vakıf müdürü, görevlendirildi²⁸⁰. Bunlar, önekilere nazaran daha eğitimli kişilerdi ve bazıları paşa unvanına sahipti:

1. Cafer Paşa (H.1272-1280)/(M. 1855-6 – 1863-4)
2. Muhammed Livâ Paşa (H.1280 – 1288)/(1863-4 – 1871-2)
3. İbrahim Edhem Bey (H.1288 – 1290)/(M.1871-2 – 1873-4)
4. İbrahim Asafi Bey (H.1290 – 1298)/(M.1873-4 – 1880-1)
5. Tosun Bey (H.1298 – 1301)/(M.1880-1 – 1883-4)
6. İbrahim Asafi Bey -ikinci kez- (H.1301 – 1303)/(M.1883-4 – 1885-6)
7. Mustafa Abadi Bey (H.1303 – 1306)/(M.1885-6 – 1888-9)
8. Mustafa Sadık Bey (H.1306)/(M. 1888-9)
9. Fehim Bey (H.1306 – 1312)/(M.1888-9 – 1894-5)
10. Hamdi Bey (H.1312 – 1313)/(M. 1894-5 – 1895-6)
11. İshak Bey (H.1313 – 1315)/(M.1895-6 – 1897-8)
12. Halil Efendi -vekaleten- (H.1315–1317)/(M.1897-8–1899-1900)
13. Zeki Efendi -vekaleten- (H.1315–1317)/(M.1897-8–1899-1900)
14. Mahmud Rifat Bey (H.1317 – 1318)/(M.1899-1900 – 1901-2)

Adanın idarecisi konumundaki müdürlerden sadece biri ağa unvanına sahiptir. Adanın Mehmed Ali Paşa'nın vakfına ihsan edilmesinden sonra görevlendirilen Osman Ağa'dan başkası bu unvanın dışında *bey*, *efendi* ve *paşa* gibi unvanlara sahiptir. Aynı zamanda, adanın Mısırlılar idaresinde olduğu süreçte bir kişi asaleten, iki kişi de vekaleten efendi unvanına sahip olarak söz konusu göreve atanmıştır. Diğer yandan iki kişi de paşa unvanına sahip olarak görev yapmışlardır. Görüldüğü gibi bey unvanına sahip olanlar çoğunluktadır ve bunların sayısı 13'tür. Kısacası, ağa, efendi ve paşa gibi sıfatları olan müdürlerin sayısı da beylere nazaran oldukça azdır²⁸¹.

280 Aynı ycr.

281 Bakalopoulos'un iddia ettiği gibi ilk göreve gelenlere ağa deniyordu diye bir yargıya varmak güçtür. Çünkü yukarıda tek tek belirttiğimiz gibi, Osman Ağa'dan başkası ağa sıfatını taşıyamıyordu. Söz konusu unvanlar vakıf müdürü olarak görevlendirilen kişilerin daha önce elde ettikleri kariyerlerine ya da unvanlarına işaret etmektedir. Yoksa, yeni makamları dolayısıyla elde ettikleri bir statü değildir. Bakalopoulos'un iddiaları için bkz; A. E. Bakalopoulos, *Thasos Son Historie, Son Administration De 1453 A 1912*, Paris, 1953, s. 43.

Mısır'daki resmi unvanı *müdür* olan Taşöz adasının idarecisi aynı zamanda Kavala'daki cami, kütüphane, imaret, sıbyan mektebi, mühendishane ve medreseden müteşekkil külliyenin de idarecisiydi. Bu bakımdan, müdürün işlerinin bir kısmı da Kavala'da olduğu için, sürekli ikamet yeri orasıydı.

Müdür, Kavala'da olduğu dönemlerde, temsilcisi sadece onun yönetime ait yetkilerini değil, aynı zamanda adliyeye ilişkin yetkilerini de kullanıyordu. Yukarıdaki listeden de anlaşılacağı gibi bazen mütevellî vakıf idaresine asaleten değil de vekaleten atama yapıyordu. H.1315/M. 1897-8 yılından H. 1317/ M.1899-1900 yıllarına kadar adada ve vakıfta aynı zamanda görevlendirilen iki vekil olduğunu görüyoruz. Muhtemelen bunlardan biri sadece Taşöz'deki işlerle, diğeri de sadece Kavala'daki külliyeyle ilgili işlerle görevlendirilmişti.

Kadı

Adanın Mehmed Ali Paşa'ya geçmesinden yıllar sonra bile, adada Türk egemenliğinin en yüksek temsilcisi olarak *kadı* bulunuyordu.

Kadı sadece Müslüman ahalinin davalarına bakmıyordu. Gayrimüslim cemaatlerin cinayet gibi büyük davalar dışında mahkemeye başvurmaları zorunlu değildi. Fakat gayrimüslim ahali genellikle, çeşitli davalarını devletin yaptırım gücünden faydalanmak amacıyla kadıya götürüyorlardı.

Taşöz'ün Rum halkı, anlaşmazlıklarını ilk olarak çorbacıların nezâretindeki köy ileri gelenlerinden oluşan bir meclise aktarıyorlardı. Burada çözüm bulunamazsa veya taraflar verilen karardan memnun kalmazlarsa, kadıya başvuruyorlardı. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde kadının kazâya ait görevlerinden başka görevleri de vardı. Kadıların mahallî, askerî ve idarî işlerin görülmesi yanında, narhları kontrol etmek, esnafı murakabe etmek ve beledî işlerin yapılması ile de meşgul oldukları bilinmektedir²⁸². Adanın Mehmed Ali Paşa'ya devrinden hemen sonraki yıllarda, Türk yönetimi adlî ve idarî işleri kadı aracılığıyla yürütmeye devam etti. Bu makamın sahibi, belli bir süre sonra adada Müslüman halk azalıp iyice yok olmaya yüz tuttuğunda, görev yapamaz duruma gelmiştir. Bakalopoulos'un ada halkının sözlü tanıklığına

282 Ebu'l-Ula Mardin, "Kadı", *İA*, c. VI, İstanbul; MEB, 1988, s. 44.

dayanarak anlattıkları kabul edildiği takdirde, kadı 1821'e kadar adada kalmıştır. Daha sonra Türklerin adadan göç etmesiyle beraber o da adadan ayrılmıştır. Adada isyan 1821 Aralık ayında bastırıldıktan sonra, adaya yeni bir kadı gönderilmemiştir²⁸³.

Adada Müslüman ahali çok az sayıda olduğu için burada bir kadı bulundurulmasına gerek duyulmamış, Taşöz ahalisi ile ilgili davalar, bazen Bozcaada'da bazen de Gökçeada'daki şer'i mahkemede görülmüştür²⁸⁴.

Subaşı

Subaşılık görevi geleneksel olarak sürdürülmekteydi. Bilindiği gibi, Osmanlı Devlet'inde iki tür subaşılık statüsü vardır. Bunlar, Fatih Kanunnâmesine göre, biri mîrî diğeri tımar şubası olarak adlandırılırdı²⁸⁵. Taşöz'de görev yapan subaşı mîrî subasıdır. Mîrî subaşı şehirdeki ihtisab işlerine bakardı. Beraberindeki zabtiye ile gündüzleri ve geceleri çarşı, pazar ve mahalleleri gezer, temizlik ve asayiş işlerine bakardı. Kadı'nın emrinde çalışırdı. Bir açıdan, belediye ve zabtiye görevini aynı anda yapardı. Subaşının bir diğeri de geceleri de asayişin sağlanması için uygunsuz takımının teftiş ve araştırılması ile meşgul olmaktadır²⁸⁶.

Taşöz idarecisi, adada kadı olmadığı zamanlarda adadaki jandarmaların komutanı olarak bir *sıbaşı* atardı. Bu komutan maaşını halktan alan asker idi. XIX. yüzyılın sonuna kadar, geleneksel olarak bu maaş, vakıf tarafından ödeniyordu. Adanın vakıf müdürünün asayişe yönelik emirlerini yerine getiren bu görevli, Müslüman olanlar arasından seçilirdi. Ancak, bu görevi yapanların bir diğeri olmazsa olmaz koşulu Rumca da bilmesiydi. Bu memur genellikle Türk veya Arnavut kökenli olurdu. Subaşı, Osmanlı hakimiyeti döneminde Mısır vakıf idaresi zamanı da dahil olmak üzere adada bulunmuştur²⁸⁷.

Güvenlik ve Askerler

Taşöz'de adanın güvenliğini sağlamak amacıyla, garnizonda bir miktar asker vardı. Bunların sayıları fetihten sonra 60 civarında idi²⁸⁸.

283 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 44.

284 BOA, *A.MKT.NZD*, 364/42, (20 Safer 1278/ 27 Ağustos 1861).

285 Mehmet Ali Ünal, s. 243.

286 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, III, İstanbul, 1983, s. 261.

287 Musa Kazım, *a.g.m.*, s. 1265

288 Kritobulos, s. 113-114.

Ancak daha sonra, dış tehditler azaldığında bu sayı hatırı sayılır bir şekilde düşürüldü. Adanın yönetimi, Mısır vakıf idaresinde olduğu zaman 1867'de 30 zaptiye görev yapıyordu. Bunlar Mısır tarafından tayin edilen askerlik mesleğine yatkın kişilerdi. Daha çok, Kavala ve civarında yaşayan gençler bu iş için adaya geliyor ve istihdam ediliyorlardı. Aynı dönemde, adadaki ahalinin talebi üzerine, paralı askerlerin bir kısmı Taşöz'den tercih edilmeye başlandı. Mısır Hidiv'i İsmail Paşa (1863-1879), Taşöz vakıf müdürü Muhammed Livâ Paşa'ya adada yaşayan aile reislerinden ve okuma yazma bilenlerden belli sayıda paralı asker istihdam etmesini emretti. Müdür de yaklaşık 30 kişiyi bu şekilde paralı asker olarak görevlendirdi. Bu uygulama daha sonra da sürdürüldü²⁸⁹. 1874 yılından itibaren, adada 50 zaptiye görev yapıyordu²⁹⁰. Adanın nüfusunun artması ve asayişin sağlanmasındaki zorluklar sebebiyle, zaptiyelerin sayısı giderek arttı ve 1901 yılında, 90 kişiye ulaştı²⁹¹.

Adadaki Memuriyetler

Adanın idarecisi durumundaki vakıf müdürüne bağlı olarak çalışan farklı alanlarda görevli memurlar vardı. Bunlar, Rumlardan sorumlu kâtip, Türklerden sorumlu kâtip, başkâtip, muhasebeci gibi görevlilerdi. Bunlardan hariç ayrıca Araplardan sorumlu bir kâtip ve kayıt memuru vardı. Bu memurlar dışında ayrıca Türk ya da Rum olan, Kavala sağlık müdürü tarafından atanan bir karantina yetkilisi olurdu.

Mısırlılar idaresinde olduğu dönemde adanın idarecisi gibi, diğer memurların maaşları da Mısır tarafından ödeniyor ve atamaları da oradan yapılıyordu. Dolayısıyla oradaki tüm memurlar Mısır'ı temsil eden kişilerdi. Özellikle üst seviyede görevli olan ada memurları genellikle Kavala'da yaşarlar oradan adadaki görevlerini takip ederlerdi. Kavala'da genellikle kışın otururlar, diğer zamanlarda Taşöz'e gider ve devam etmekte olan işlerini takip ederlerdi. Kavala'dan adaya gittiklerinde birkaç gün vakıf müdürünün ikametgâhı olan Hidiv Konağında kalırlardı. Ancak karantina memuru gibi Kavala'dan atananlar maaşlarını oradan alırlardı.

289 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 44-45.

290 BOA, *YEE*, 35/119.

291 FO, 78-5255, İç no. 38.

Çorbacı - Kocabaşı

Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu birçok yerde olduğu gibi Taşöz'de de yönetim ile halk arasında âdil ve düzenli bir ilişki kurulması esastı. Türk yönetimi altında olan diğer siyasal birimlerde olduğu gibi, Taşöz adasında da köyler siyasî yapılanmanın en temel birimini oluşturuyordu. Köylerde en çok oy alan kişi *çorbacı* (*proestos*) olarak seçiliyordu. Çorbacı tabiri ile aynı anlamda, farklı yerlerde, başka deyimler de kullanılmıştır: *kocabaşı*, *kurâ vekili*, *milletbaşı*²⁹². Ancak Taşöz adasına ilişkin bir belgede aynı anlamda, önce çorbacı, sonra da kocabaşı tabiri kullanılmıştır²⁹³. Ancak bazı yerlerde kocabaşı ve çorbacı farklı anlamlarda kullanılmıştır. Belgelerde bu gibi tabirlerin birbirinin yerine kullanılması, adı geçen sivil oluşumun bir müesseseye dönüşmediğini göstermektedir²⁹⁴. Slav reâyânın yaşadığı yerlerde olduğu gibi Taşöz'de de çorbacı ve kocabaşı diye adlandırılan görevli farklı kişiler tarafından sürdürülmesi durumunda çorbacı, kocabaşından daha üstün bir mevkideydi. Osmanlı idarî makamlarına karşı sorumlu olan çorbacı, vergi toplamak üzere bir kişiyi kocabaşı olarak bir yıl görev yapmak üzere seçiyordu²⁹⁵. Bunun bir örneğine, XVII. Yüzyılın ortalarında, yani adanın Mehmed Ali Paşa'ya ihsan edilmesinden önce Taşöz'de de rastlanmıştır. I. Mahmud devrinde (1730-1754) çorbacılar vergi toplamak üzere bir yıllığına birer kocabaşı tayin etmişlerdi²⁹⁶. Mısır vakıf idaresinin son zamanlarında, Taşöz'deki köylerde çorbacının dışında bir de kocabaşının varlığına rastlamaktayız²⁹⁷.

Genellikle kayda değer miktarda zengin olan bu kişiler, o köyde yaşayan Hristiyan ahali tarafından çorbacı seçiliyorlardı. Bunlar köylülerin şikâyet ve taleplerini idarî hiyerarşi içinde üstlerine aktarmakla yükümlü bir aracı gibiydiler. Çorbacıların azledilmesinde de Hristiyan ahalinin önemli bir rolü ve etkisi vardı. Göreve başlamaları seçimdeki

292 Özcan Mert, "XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 402.

293 BOA, *A.MKT. UM*, 190/15, iç no. 2. Özcan Mert bizim kullandığımız bu belgenin dışında bir başka belgeye (BOA, *HH.*, no. 40594) dayanarak aynı tespiti yapmıştır. Bkz, Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 402.

294 "Kocabaşı", *TDVLA*, c.XXVI, s. 140.

295 Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 402.

296 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 30.

297 Musa Kazım, *a.g.m.*, s. 1265.

hüccet, kadı mektubu ve ilgili makamın buyruktusu ile resmiyet kazanıyordu²⁹⁸. Vergileri toplamak veya toplanmasına önderlik etmek ve bunları başçorbacıya ulaştırmak da çorbacının görevleri arasındaydı. Başçorbacı, adadaki çorbacılar arasından seçilen ve onların başkanı makamındaki kişi idi.

Çorbacı, bir anlamda muhtar gibiydi²⁹⁹. Muhtarlık, daha önce değinildiği gibi, Osmanlı Devleti'nde 1833 yılından itibaren kurulmaya başlanmıştır. Çorbacıları bu tarihten önce Hristiyan ahalinin âyânı, sonra da aynı ahalinin muhtarı gibi görmek mümkündür³⁰⁰. Taşöz'de bu tür değişiklikler ise 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nden sonra gündeme gelmeye başladı.

Çorbacılar, köy ihtiyar heyetinin başkanı olarak, köydeki topluluğun otoritesini temsil ediyordu. Üyeler, başkan dahil ortalama ellili yaşlarda bulunan gün görmüş, sözü dinlenen ve itibarlı kişilerdi. Köylerindeki toplumsal yapıya göre, oradakilerin gelir ve nüfuz olarak önde gelenlerinden oluşuyorlardı. Yaptıkları görevleri sebebiyle köylüler onlardan ne kadar çok memnun kalırsa, bir dahaki sefere o kadar çok tekrar seçilme şansları vardı. Yüzyıllar öncesine incek kadar eski bir geçmişi olan bu geleneksel uygulamada, seçilebilmek için zengin olmak, dürüst olmak ve yeterli olmak şartları vardı. Bu seçimlerde, sağlıklı bir sonuç almak için hilesiz ve entrikasız bir rekabet ortamını sağlamak, Taşöz vakıf müdürü veya kaymakamının en başta gelen göreviydi. Bu aynı zamanda seçimlerin âdil olması için en önemli şarttı. Şüpheli bir oylama olması durumunda, katılımcıların en yaşlılarından bir aday seçimin yeniden değerlendirilmesi için bir yazı yazar, bunu imzalar ve onaylaması için Taşöz'ün vakıf müdürüne veya kaymakamına verirdi. Eğer, köyün diğer üyelerinin çoğunluğu da bu imzaların geçerliliği ile ilgili araştırma isterlerse, müdür veya kaymakam bu araştırmayı başlatır ve devam ettirirdi. Aynı zamanda, daha kesin bir karar alabilmek için taraflar arasındaki anlaşmazlıkta kimin haklı/haksız olduğunu tespit amacıyla, bir memurunu köye müfettiş olarak gönderirdi. Bu rapora göre nihai kararını verirdi. Yani ya seçimleri onaylar ya da yenilenmesi için süreci tekrar başlatırdı³⁰¹.

298 Özcan Mert, *a.g.m.*, s.406- 407.

299 Abdülkadir Özcan, "Çorbacı", *TDVİA*, c.VIII, İstanbul, 1993, s. 370.

300 Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 402.

301 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 44.

Çorbacılar prensip olarak bir yıl görev yapmak üzere seçiliyorlardı. Ancak, uzun yıllar ard arda görev yapan çorbacılar da vardı. Osmanlı idarî makamları çorbacıların bir yıl için görev yapmak üzere seçilmeleri konusunu, halka karşı bunların kötü davranmaması, yolsuzlukların önünün alınması için bir tedbir olarak ileri sürüyorlar ve bu kuralın yerleşmesini istiyorlardı. Ayrıca, bunların görevleri tamamen onursal bir özellik taşıyordu. Çorbacı sadece temsil masrafları için, kereste tüccarlarından bir komisyon alırdı. Çorbacı görevinin bitiminde kayıtları inceleyen ve sorgulayan köy genel kurulu önünde hesap verirdi. Her köy kendi sembolünü taşıyan ve genellikle köy kilisesinin adını alan bir damgayı sahipti. Bu damgayı dinî ve sivil belgeler üzerine, karşılıklı anlaşma senetlerine basarak, onay mührü gibi kullanırlardı.

Öte yandan, Taşöz'deki çorbacı ve ihtiyar heyeti, köyde idarî ve adlî otoriteyi yerine getirirlerdi. Resmi oturumlarını Konak'ta gerçekleştirirlerdi. Görevleri bölgelerin izlenmesi, düzenin sağlanması, özel kuraların ve anlaşmaların uygulanmasının sağlanmasıydı. Karşı çıkanları cezalandırır, müdürün veya kaymakamın emirlerini köydekilere iletir ve köyün değişik ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışırlardı. Ufak tefek suçları ve az önemli sivil olayları cezalandırabilir, şer'î mahkemeler önünde cezaya çarptırılan suçluların aldıkları cezaların yerine getirilmesini de sağlardı. Bu konuda, görevlerini tam olarak yerine getiremeyenler tutuklanırdı. Bu kapsamda, çorbacıların sorumluluklarından kaynaklanan bir uygulama daha vardı: Suçlu kişi veya kişiler teslim olana kadar veya yakalanana kadar çorbacılar devlet emriyle rehin alınırdı³⁰².

Diğer taraftan, yukarıda da değinildiği gibi, bazen çorbacılar kendileri, bazen de seçtikleri kocabaşı vasıtasıyla vergi toplama konusunda da bir görev yaparlardı. Bu sırada görevini kötüye kullananlar da oluyordu. Bunlar toplamaları gerekenden çok daha fazlasını toplayarak artan miktarı kendi zimmetlerine geçiriyorlardı. Hatta fırsat bulduklarında topladıkları tüm vergiye el koyuyorlardı. Taşöz çorbacı/kocabaşısı da bazen bu tür hareketler yapıyorlardı. Rus donanmasının Ege'ye girdiği sırada 1770 yılında Tolos'un kocabaşısı topladığı vergiye el koymuştu. Anlaşıldığı kadarıyla, olağanüstü bir dönem olduğu

302 BOA, *A.MKT. UM*, 190/15, iç no. 1. (Ek 11).

Sotiros isimli kocabaşı uyarılarak vergiyi iade etmesi talep edildi³⁰³. Yoksa aynı yıllarda bu tür suçların cezası çok ağırdı. Hatta bu yüzden idam edilenler vardı³⁰⁴.

Çorbacılar köylerin yerel idarî temsilcisi olarak görev yapıyordu. Bunların söz konusu olan işlevlerini abartarak âdeta özerk bir yapı gibi görmek doğru değildir. Zira bu şekilde örfe dayalı iç hukuk uygulamalarına İmparatorluğun adalar dışındaki bölgelerinde de rastlanmaktadır. Müslüman ahalinin yaşadığı yerlerde, mahalle kethüdarları, imam ve malî yükümlülüklerle bağlı kimselerden oluşan temsilciler vardı. Bu tür temsilciliklere esnaf grupları içinde bile rastlıyordu. Hristiyan ahalinin yaşadığı yerlerde çorbacı dışında, voyvoda, kocabaşı, biro, gospodar denilen temsilciler de vardı. Bunlar temsil ettikleri cemaatin iç davalarını belli şartlarda çözmek yetkisine sahip idiler fakat adli kovuşturma ile cinayet ve miras davalarında yetkileri yoktu. Bu durumlarda mutlaka kadiya başvurma mecburiyeti vardı³⁰⁵.

Korucu

Tam ortaya çıkış tarihi bilinmemekle birlikte, *korucu* adıyla 1854 yılından itibaren, yeni bir memuriyet daha oluşturulmuştu. Bu memuriyet, ormanların muhafazası amacıyla ihdas edilmişti. Fakat bu memurun bir başka sorumluluğu daha vardı: Mısır'ın donanmasının ihtiyacı olan keresteleri hazırlamak ve uygun ağaç alanları tespit etmek. Bu dönemde Mısır hükümeti gemi yapımı ihtiyacını karşılamak amacıyla Taşöz'deki ağaçlardan faydalanmayı planlıyordu. Bu nedenle böyle bir kurum oluşturarak belli düzenlemeler yapmışlardı. Ege'deki korsanlık faaliyetlerini bitirmeyi başardıklarında bu ağaçlardan Mısır'a götürmeyi düşünüyorlardı. Ancak 1875 yılının başlarına kadar orman alanlarından amaçlarına yönelik ciddi bir fayda sağlayamadılar³⁰⁶. Ancak, 1902 yılından sonra, Mısır'daki telgraf ve telefon hattında kullanılacak direkler için Taşöz'den kereste nakliyatı yaptılar³⁰⁷.

303 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 30.

304 Özcan Mert, *a.g.m.*, s. 402.

305 Feridun M. Emecen, s. 20-21.

306 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 46.

307 BOA, *A. MTZ* (05), 3B/52-1, İç no. 11.

Orman ve Ziraat Memuru

Mısırlı vakıf yönetimi altında iken Taşöz'de başçorbacılık makamı üzerinde bir rekabet yaşandı. Bu sırada, eski başçorbacının onurunu korumak için Mısır Hükümeti ona yine maaş karşılığı yeni bir görev verdi. Bu görev 1875 başlarında oluşturuldu ve makamının adı da *orman ve ziraat memuru* olarak belirlendi. Ormanları ve tarımı denetleme görevi bu memurun sorumluluğu altındaydı³⁰⁸. Bu memuriyet, Taşöz'ün Selanik'e bağlanmasından sonra da vardı. Madencilik faaliyetlerinin başlaması sebebiyle, çok önemli bir görev haline gelmişti³⁰⁹. Bu memurun görevi sırasındaki tavizsiz tutumu ve dikkati, hem vakfa gelir sağlıyor hem de mültezimin ağaç kesme konusunda daha özenli davranmasını zorunlu kılıyordu.

Başçorbacı

Bütün çorbacıların başında bir *başçorbacı* vardı. Başçorbacı adanın yönetim merkezinde bulunurdu. Bu kişi, adadaki en yüksek derecedeki yerel toplumun yani gayrimüslimlerin lideri idi. Adadaki Rumların idarî işleriyle ilgilenir onların taleplerini adadaki Osmanlı idarî memuruna veya vakıf müdürüne aktarırdı³¹⁰.

Taşözlü çorbacılar merkezde bir araya gelirler ve aralarından birini başçorbacı yapmak için seçim yaparlardı. Osmanlı idarî makamları, Taşöz'ün bağlı olduğu kaymakam veya vali oylamaları onaylardı. Adanın yönetimi Kavalalı'ya verildikten sonra, buradaki en yüksek memur sıfatıyla, Mısır'dan tayin edilen vakıf müdürü bu seçimleri onaylardı ve Mısır'daki Evkaf Müdürlüğü'nü bilgilendirirdi.

Teamüllere göre bu mevki miras bırakılamazdı ve ömür boyunca değildi. Ancak bu görev adadaki iki veya üç zengin ailenin arasında el değiştirmiştir. Başçorbacı, çoğunlukla Tolos'taki büyük ailelerden birisinin üyesi olurdu. Daha sonra Panaghia merkezi yerleşim olunca bu Panaghia'daki önde gelen aileler arasından seçilmeye başlandı³¹¹. Başçorbacı olmak ve burada kalmak sadece sosyal statüye bağlı değildi, aynı zamanda toplum tarafından seçilmiş çeşitli çorbacılar veya ileri

308 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 50 ve 66-7.

309 BOA, *A. MTZ* (05), 3B/52-1, İç no. 109.

310 Musa Kazım, *a.g.m.*, s. 1265.

311 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 47.

gelen seçkinler tarafından aday gösterilmek de önemliydi. Bu durum Alman arkeolog Conze'nin de dikkatini çekmişti: "Panaghia'dan çıkan başkan bütün ada tarafından" seçilirdi diyerek adadaki teamüle değinmiştir³¹².

Boşçorbacı da çorbacılar gibi cemaat içi bir fonksiyon sahibi idi. Devlet bu tür kişileri resmen tanımıyor ancak, kendi idarecilerinin işlerini kolaylaştırmak amacıyla onlardan faydalanıyordu. Bunları doğrudan muhatap kabul etmeyip idarecileri vasıtasıyla, dolaylı bir ilişki kuruyor ve bunlara hizmet gördürüyordu.

Meclis-i Mahallî

Taşöz'deki *Meclis-i Mahallî* yukarıda belirtilen Tanzimat ve Islahat Fermânı reformları çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ancak, bu kurum geleneksel olarak var olan başçorbacılık teşkilatının gelişmiş hâlidir. Böylece, Tanzimatçıların önem verdiği kazâ ve nâhiye meclislerinin bir örneği de Taşöz'de oluşturulmuştur.

Başçorbacı, yılda bir defa, eylül ayında, adadaki köylerin temsilcilerinden oluşan bir meclis toplardı. Osmanlı belgelerinde *Meclis-i Mahallî* adıyla geçen bu meclis bir nevi yerel halkın sivil oluşumuydu. Bu isimlendirme, adanın kendi kendini yönetmesi gibi bir anlam taşımaz. Burada yer alan kişiler daha çok köylerin çorbacı ve papazları idi. Nasıl ki köylerde, çorbacılar cemaatin iç sorunlarını görüşüp, büyük suçlar dışındaki anlaşmazlıklarda çözüm için aracılar arasında bir arabuluculuk yapıyorlarsa, Meclis-i Mahallî'de köyler arasındaki sınır, su, otlak vb. anlaşmazlıkları görüşüp uzlaşmaya çalışıyorlardı.

Bazen bu kurul olağanüstü durumları görüşmek üzere de toplanırdı. Bu durumlarda, Meclis-i Mahallî vakıf müdürünün başkanlığında toplanırdığı gibi başçorbacının başkanlığında da toplanırdı. Meclis-i Mahallî'de her köyü iki ya da üç üye temsil ederdi. Bunlardan biri çorbacı, diğeleri de bu meclis için seçilmiş olan bir veya iki temsilci olurdu³¹³. Bu meclis, adanın çözüm bekleyen önemli sorunları için müdürle beraber köylerin çorbacılarının bir nevi danışma toplantısı yaptıkları bir yerel organdı. Başçorbacı doğal olarak Meclis-i Mahallî'nin toplantılarının

312 A. Conze, *a.g.e.*, s. 24.

313 BOA, *YEE*, 87/31.

başkanlığını da yürütürdü. Ancak başçorbacı görevde olmadığı zaman yaklaşık bir ay süren bu toplantılar için meclisteki üyeler aralarından bir başkan seçerlerdi. Mısır vakıf müdürü, Marone Metropolitleri veya onların temsilcileri bu toplantıları takip ederlerdi. Meclis'in toplantı sonuçları ve kararları vakıf müdürü tarafından ada halkının talepleri olarak Mısır'a gönderilirdi. Bu Taşöz köy temsilcilerinin oluşturduğu meclis, bir çeşit küçük bir aristokratik konseydi³¹⁴. Adanın ahalisi açısından buraya seçilmek prestijli bir durumdu. Ancak bunlar, devlet nezdinde idarî ve hukukî açıdan hiçbir önem taşımaktan çok vergi tahsilatının aracısı ve yerel işleri imece usulü ile deruhte eden bir organ gibi görülmüştür. Ayrıca, yukarıda değinildiği gibi kökenleri Tanzimat reformları öncesine dayanan bu sivil heyetin varlığına sadece Taşöz'de rastlanmaz. Osmanlı Devleti'nde, Hristiyan ve Müslüman ahalinin yaşadığı diğer yerlerde de benzer faaliyetleri yapan sivil heyetler vardı³¹⁵.

Meclis-i Mahallî 'de 1874 öncesi her köy için bir temsilci bulunurken sadece Tolos için iki ayrı temsilci vardı. Meclis toplam olarak 12 üyeden meydana geliyordu. Üyelerin seçilerek geldiği köyler : Liman karyesi, Botamya karyesi, Tolos-ı bala karyesi, Tolos-ı zir karyesi, Yeni-hisar karyesi, Maryaz karyesi, Fakirullah karyesi, Sotiros karyesi, Fezavin Babası karyesi, Çakdere karyesi, Bulgar Razvan karyesi, Aya Yorgi karyesi³¹⁶.

1874 yılından itibaren Meclis-i Mahallî'nin yapısında birtakım değişiklikler oldu. Artık metropolit ya da onun bir temsilcisi de kurulun üyesi idi. Böylelikle kurulda, bizzat oy hakkı olan ve genellikle diğerlerini de yönlendiren Metropolit ya da onun temsilcisi vardı. Meclis Başkanlığı seçimle yapılmaya başlandı. Meclis başkanı dahil olmak üzere 14 üyenin oy hakları vardı. Konseyde kayıtlar ve kararlar gibi her şey Rumca olduğu için devamlı bir Rum zabıt katibi bulunurdu. Meclis-i Mahallî, başvuru olmasa da halkın tüm şikâyetlerini ele alırdı. Toplantı mekânı, Tolos, Kasaviti ve Liman karyesi/Limanköy'ün biri olurdu. Toplantılar, 1880 yılından itibaren, bundan birkaç yıl önce, Limanköy'de inşa edilen Hidiv Konağı denilen binada yapılmaya başladı³¹⁷.

314 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 50-51.

315 Feridun M. Emecen, *a.g.m.*, s. 24.

316 BOA, *YEE*, 2/21.

317 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN TAŞÖZ
OPERASYONU VE OSMANLI EGEMENLİĞİNİN
SON DÖNEMİ (1902 – 1912)

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN ASKERÎ MÜDAHALESİNE YOL AÇAN SÜREÇ

Tanzimat ve Islahat Fermânlarının Hristiyan ahaliye getirdiği yeni haklar ve devletin merkeziyetçilik uygulamaları Taşöz adasını da kapsıyordu. Şahsi ve toplumsal bazda hak ve hürriyetlerin genişlemesi halkı memnun ediyordu. Ancak yapılan reformlar sebebiyle ada halkı yeni vergiler ve yeni idarî düzenlemelerle karşılaştıklarından rahatsızlık duyuyordu. Ayrıca, söz konusu reformlarla ada üzerinde doğrudan otorite kuramadıkları için Babîâli bürokratları da memnun değildi. Adanın jeo-stratejik önemini göz önünde bulunduran II. Abdülhamid Han da İngilizlerin ada üzerinde gerçekleştirebileceği bir oldu-bitti ile karşılaşmaktan çekiniyordu. Bu şekilde ortaya çıkan farklı gerekçeler Taşöz'de Mısır vakıf yönetimini zora sokuyordu.

Taşöz adası, H.1228/M.1813 tarihinde Sultan II. Mahmud'un iradesiyle Kavala'da Mehmed Ali Paşa tarafından kurulan hayır eserlerine tahsis edildi. Ada, bu tarihten itibaren 1902 yılına kadar Mısırlılar idaresinde kaldı. Buradaki vakıf işlerini sürdürmek için ilk önce, İstanbul'daki kapıkahyaları, sonra Mısır Evkaf Nezareti tarafından müdür gönderildi.

Mısır'dan adaya gönderilen memur, esasen vakıf müdürü sıfatını taşıyordu. Adanın yönetim işlerine karışması ise istisnai bir durumdu. Tanzimat'tan sonra bile buna müsamaha edilmesi, devletin muhatap olduğu birtakım iç ve dış sorunlar sebebiyledir. Adanın yönetimi ile ilgili ilk dikkate değer mesele Süveyş Kanalı'nın açılması ve İngiltere'nin değişen Akdeniz ve Yakın Doğu politikasından sonra ortaya çıktı. Nitekim 1870 yılında Taşöz'ün idaresi ve merkez vilayetle olan ilişkisi hakkındaki belirsizliklerin giderilmesi amacıyla Selanik valisi, Babîâli'ye bir yazı yazdı. Bunun üzerine 1869 vilayet nizamnâmesine göre yeni

düzenlemelerin yapılması ve adanın vakfiyeti hakkında bazı konulara açıklık getirilmesine çalışıldı. Buna bağlı olarak, Mısırlı vakıf müdürünün gerekeni yapması hakkında, Hidiv'e Babîali tarafından bir uyarı yazısı yazıldı³¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin Değişen Taşöz Politikası

1882 yılı başlarında Mısır'da birtakım karışıklıkların çıktığı ve büyük devletlerin müdahil olmaya başladıkları sırada, Taşöz'deki Osmanlı çıkarları tekrar gündeme geldi. Mısır sorununa bir çözüm bulmak üzere toplanan Şurâ-yı Devlet üyeleri, Taşöz konusunu da gündeme aldı. Neticice olarak, Taşöz'de vakıf işlerinin ayrılmasının gerekli olduğu görüşü öne çıktı. Böylece, kuvvetli bir şekilde vurgulanarak vakıf idaresi ile hükümet, adliye ve zabtiye işlerinin ayrılması hakkında rapor hazırladılar .

Mısır 1882 yılında, İngiltere tarafından işgal edilince, Ege Denizi ve Boğazların güvenliği bakımından stratejik kıymeti olan Taşöz adasının önemi arttı. Babîali de bu duruma dikkat ederek yeni politikalar geliştirmeye koyuldu. Böylece, 70 yıllık ihmaller de ortaya çıkmaya başladı. Bu bağlamda, ada ve Kavalalı M. Ali Paşa vakfı hakkında, adlî, idarî ve eğitim sorunları gündeme gelmeye başladı.

Kavala'da bulunan M. Ali Paşa Vakfı'nın medreseleri Selanik Maarif müdürü vasıtasıyla teftiş edildi. 1886 yılının başlarında gerçekleşen bu teftiş sonucunda, medrese, mühendishane ve sıbyan mektebinde çok zayıf bir eğitim verildiği rapor edildi. Ayrıca, vakfın bünyesindeki bu okullarda eğitim düzeyinin iyileştirilmesi için birtakım yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğu Hidiv'e de bildirildi³¹⁹.

Selanik vilayeti halkı ile Taşözlüler arasında sıkı bir ilişki vardı. Adanın en yakın olduğu kıyı Kavala olduğundan, ada ahalisi ekonomik ve sosyal bakımdan Selanik halkı ile iç içeydi. Bu iki kesim arasında çıkan adlî sorunların nasıl çözüleceği de ayrıca gündemdeydi. Bu konuda Taşöz'deki Mısır evkaf müdürlüğüne bağlı mahkemenin bidayet, Selanik mahkemelerinin ise istinaf mahkemesi olması vakıf idaresinin teklifi olarak beyan edildi. Babîali ise, bu konuda Taşöz'deki mahkemenin

318 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no. 30.

319 BOA, A. MTZ (05), 3-C/61, İç no. 7-8. (Ek 12)

daha esaslı bir şekilde, vakıf idaresinin dahil olmadan Adliye Nezareti vasıtasıyla kurulmasını istiyordu.

Zaman zaman Yıldız Sarayı'na gelen jurnallerde İngiltere'nin Ege Denizi ve Akdeniz'de hâkimiyetini genişletmek için Taşöz adasını işgal edeceği rapor ediliyordu³²⁰. Özellikle 1887 yılından sonra, Mısır'daki fiili işgalini kuvvetlendiren Britanya İmparatorluğu'nun Taşöz adasını işgal etmek için bahane bulması kolaydı. Nafia ve Ticaret Nezareti Hukuk Müşavirliği tarafından yazılan bir raporda bu konuda bir senaryoya da yer verilmişti: Taşöz'ün maden bakımından zengin olması sebebiyle yabancı şirketlerin adaya olan ilgileri sürekli gündemde idi. Bir İngiliz şirketinin adada bir ofis açması, halkın bu yabancı şirket aleyhine silahlı veya silahsız protesto hareketlerine başlaması, vatandaşları olan şirket sahiplerini korumak maksadıyla bir-iki Britanya savaş gemisinin gönderilmesi ardından Taşöz'ün Mısır vakıflarından olduğu bahanesiyle İngiltere tarafından geçici veya daimi olarak işgal edildiğinin ilan edilmesi an meselesi idi.

Kıbrıs'ın işgali ve ardından İskenderiye olaylarının bahane edilip Mısır'ın işgal edilmesi gibi bir olayın da Taşöz'ün başına gelebileceği öne sürüldü. Babiâli'de yapılan toplantılar ile ilgili birim ve kişilerden alınan görüşler neticesinde, Taşöz'de de böyle bir olay yaşanmaması için önceden önlem alınmasına karar verildi³²¹.

Babiâli 1887 yılından sonra Taşöz adasına ilişkin mütalaalarında, "Ada arazisinin bir kısmı M. Ali Paşa vakfına temlik edilmiştir." ibaresini kullanmaya başladı³²². Adanın hukukî açıdan Babiâli'ye bağlı olduğunu gösteren birtakım örnekler gösterme gayreti de bu sırada ortaya çıktı³²³. 10 Safer 1303/17 Aralık 1885 tarihli Meclisi Vükela mazbatasını Taşöz adası mahkemesinin diğer bidayet mahkemeleri hükmünde olduğu için, orada verilecek kararların Selanik mahkemesinde temyiz

320 BOA, YEE, 51/32.

321 BOA, YEE, 87/31.

322 BOA, YEE, 87/30, İç no. 3.

323 Aynoroz Manastırları keşişlerinden Orkiyus'un Taşöz adası ahalisinden biri aleyhine Kavalı bidayet Mahkemesine dava açması sebebiyle, davalının mahkemeye gelmesi noktasında ortaya çıkan müşkilata dair Adliye nezaretinin tezkiresi ve maliye nezaretiyle yapılan yazışmalar üzerine Tanzimat Dairesinden 13.04.1882 tarihinde kaleme alınan mazbataya göre adanın yalnız hukuk-ı malikanesini M. Ali Paşa'ya terk edilmiş idi. Bkz; BOA, YEE, 87/20. (Ek 13).

olunması hakkında adanın müdüriyetine bu konuyu ihtar etmeyi kararlaştırdı. Ayrıca, bu durum Hidiviyet'e de bildirildi³²⁴.

Ada üzerinde tartışılan konulardan biri de burada çıkan madenlerin işletilmesi hakkındadır. Taşöz adası M. Ali Paşa vakfına temlik edildiği için orada çıkan madenlerin geliri kime aittir? Bu soru uzun uzun Babıâli'de tartışıldı.

Adanın vakfiyeti sebebiyle idaresinin mütevellilerine aidiyeti gerektiği gibi, yer altında bulunan madenlerin doğrudan doğruya devlete ait olacağı iddia ediliyordu. Buradaki madenlerin Halim Paşa'ya veyahut diğer taliplere ihale edilmesi konusu Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne havale edildi. Konu burada müzakere edilerek 20 Nisan 1889 tarihli mazbatada Maadin Nizamnâmesi hükümlerinin orada da geçerli olacağı görüşü ağırlık kazandı. Buna göre, idareye ait beşte bir hissedenden kalanı yani, beşte dördü Maadin idaresinden vakfa verilmek üzere ilgili nizamnâme ahkâmının uygulanması istendi. Bakır madeninin çıkarılması ve işletilmesi konusunda ise, Maadin ve Ziraat Nezaretinden imtiyaz ruhsatı alındıktan sonra, gelir vakfa ait olacaktır, görüşü ileri sürüldü³²⁵.

Ada ile ilgili bir diğer tartışma konusu da limanların idaresi etrafında ortaya çıktı. Taşöz adasının Botamya Limanı dâhilinde bulunan Mendirek'te, Aynoroz'da ikamet eden Aya Dimitri manastır rahipleri tarafından başlatılan inşaat faaliyeti "Taşra Liman Reisleri Talimatnâmesi"ne göre yasaktı. Bu durum Kavala liman reisi tarafından Taşöz müdüriyetine bildirildiği halde, adı geçen talimatın Taşöz adasını içermediği cevabı verilerek inşaatın devamına müsaade edildi. Bunun üzerine, Bahriye ve Dahiliye nezaretlerinin soruşturması sonucunda, adanın vakfiyeti hakkındaki emriâli ile yalnız adanın hukuku malikanesinin terk edildiği ileri sürülerek, bu gibi umuma mahsus limanların idaresinin vakfiye müdüriyetine bırakılmadığı belirtildi. Bu yüzden adı geçen limandaki inşaat işlemlerinin devamına meydan verilmemesi Şurâ-yı Devlet Tanzimat dairesinin 12 Şubat 1889 tarihli kararı ile beyan edildi³²⁶. Ayrıca liman ile adanın denizden kontrolüne ilişkin bahriye nezaretinin görevli olduğu açıklandı³²⁷.

324 BOA, YEE, 87/19, İç no. 3.

325 BOA, YEE, 87/21.

326 BOA, YEE, 87/24.

327 BOA, YEE, 87/24.

Vakfiyenâmeden Kaynaklanan Sorunlar

Kavalalı Vakfı'nın idaresi, vakıfnâmeye göre M. Ali Paşa evladından en büyük kız veya erkek varislerine bırakılmıştı. Bu görevi M. Ali Paşa'dan sonra iki oğlu sırasıyla, Vali Abbas Paşa (1813-1854), Vali Said Paşa (1823-1863) yaptı. Said Paşa öldükten sonra 1841 valilik fermanına göre İbrahim Paşa'nın oğlu (M. Ali'nin torunu) İsmail Paşa (1830-1895) vali oldu. İşte bundan sonra, vakfın idareciliği hakkı ilk kez vali olmayan ve ailenin en büyük üyesi olan Zeynep Hanım'a (1826-1886) geçti. Zeynep Hanım, M. Ali Paşa'nın en küçük evladı idi. Zeynep Hanım vakfın idare edilmesi için önce 1863 yılında Hidiv İsmail'e ondan sonra da 1879 yılında Hidiv Tevfik'e vekalet verdi.

Böylece uzun bir müddet vakfın idaresi Zeynep Hanım tarafından Hidiviyet makamına bırakıldı. Zeynep Hanım'ın 1886 yılında vefatından sonra, ailenin en büyük üyesi ve M. Ali'nin hayattaki tek oğlu olan Halim Paşa (1831-1894) mütevelliliğe hak kazandı. Nitekim talebi üzerine vakfın yönetimi ona verildi. Halim Paşa'nın müteveli olması, kendisinin İstanbul'da yaşaması ve padişahla iyi geçinmesi sebebiyle, Babıâli açısından olumlu bir gelişme idi. Bu durum, askerî müdahale dışındaki çözüm imkânlarının denenmesini gerektirmiş olabilir³²⁸.

1894 yılında, vakfın idaresini vakıfnâme hükmüne göre üstlenen eski Hidiv İsmail Paşa bu görevde fazla kalmadan 1895'de vefat edince, vakfın yönetim sorunu bir kez daha ortaya çıktı. Babıâli'ye göre, evladı vâkıftan Küçük Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zübeyde Hanım'ın vakıfnâme hükmünce müteveliye (vakıf idarecisi) ve Şeyhulislam Efendinin nâzır-ı vakıf (müfettiş) olması gerekiyordu. Hidiv'e bu konuda telgraf çekilerek vakfın kimin idaresinde olacağı sorunu ile adanın mülkî ve adlî idaresi konularına açıklık getirilmesi hakkındaki görüşleri istendi³²⁹.

Zübeyde Hanım eski Hidiv, İsmail Paşa'nın vefatından hemen sonra Babıâli'ye müracaat ederek idarenin kendisine verilmesini talep etti³³⁰. Bu arada, Hidiv Abbas Hilmi Paşa da müteveli olarak kendisinin tayin

328 BOA, Y. PRK. BŞK, 33/95. (Ek 21).

329 BOA, YEE, 87/25.

330 BOA, YEE, 87/30 İç no. 2.

edilmesi yönünde girişimde bulunuyordu. Babıâli ise konuyu dikkatli bir şekilde inceleyerek Abbas Hilmi Paşa'nın müteveli olup olamayacağı sorusuna cevap bulmaya uğraşıyordu³³¹. Diğer yandan Hidiv, daha önce Zeynep Hanım zamanında olduğu gibi, Zübeyde Hanım müteveli tayin edilse bile, ondan vekalet almaya çalışıyordu. Zübeyde hanımın vakfın idaresini üstlenmesine ilişkin Babıâli'den çıkması gereken onay iki buçuk sene geçtiği halde verilmedi³³². Bunun üzerine tekrar 1897 yılının sonlarında Babıâli'ye başvurdu³³³. Nitekim Zübeyde Hanım vakfiye hükümlerine uygun olarak müteveli tayin edildikten sonra Lord Cromer'in de tanık olduğu şekilde, Hidiv baskı yaparak Zübeyde Hanım'dan vekalet aldı ve vakfın başına geçti³³⁴.

Taşöz'de Reform Çabaları ve Vakıf Yönetimine Tepkiler

İsmail Paşa (1863-1879) Mısır'da göreve başlar başlamaz, çok hızlı bir biçimde reformlar yapmaya koyuldu. Aslında bu reformlar, o dönemin batılılaşma hareketlerinin bir parçası idi. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile uygulamaya konulan yeni düzenlemelere benzer girişimler, önceden beri Mısır'da da yapılmaktaydı. Tanzimat'ın Mısır'da uygulamaya konulması Mehmed Ali Paşa ve Abbas Paşa zamanında İngiltere ve Fransa'nın da destek çıkmasıyla tam anlamıyla mümkün olmamıştı.

İsmail Paşa, 32 yaşında genç sayılabilecek bir yaşta vali olunca, babası İbrahim Paşa gibi askerî zaferler peşinde koşmuş, dedesi Mehmed Ali Paşa gibi Mısır'ı modern ve geniş sınırlara sahip bir ülke ve bağımsız bir güç yapmak gibi hırslı hedeflere yönelmişti. Süveyş Kanalı'nın tamamlanıp açılması, Karma mahkemeler, Meclisü'n-Nüvvâb adındaki parlamentonun açılması, bakanlar kurulunun kurulması gibi yenilikleri yanında, Habeşistan, Sudan ve Uganda'ya doğru askerî seferleri, Mısır borçlarının birikmesi ve Mısır maliyesi üzerinde ikili kontrol mekanizmasının kurulması devrini özetleyen olaylar olarak gösterilebilir³³⁵.

331 BOA, YEE, 87/25. (Ek 27)

332 BOA, YEE, 87/30 iç no. 3.

333 Daha fazla bilgi için bkz. BOA, YEE, 87/30 iç No 3.

334 FO, 78-5255, İç no. 38.

335 J. C. B. Richmond, *Egypt 1798-1952 Her Advance Towards a Modern Identity*, Methuen, Tarihsiz, s. 74.

İsmail Paşa, 1866'da başlayan Girit İsyanı sebebiyle 18.000 kişilik bir Mısır kuvvetini Osmanlı Devleti'nin hizmetinde Girit'e çıkarmıştır. Paşa, bu yardımına karşılık Dışişleri bakanı Nubar Paşa'yı İstanbul'a göndererek kendisine "Aziz-i Mısır" unvanının verilmesini istemiştir. Amacı, Hz. Yusuf'un Mısır'da istiklal ile hükmetmiş olduğundan kendisinin de bu dereceyi ihraz ettiğini göstermekti. Osmanlı Devleti, "Aziz-i Mısır" unvanını kendisine vermeyi kabul etmediyse de İsmail Paşa'yı "hidiv" unvanını kabul etmeye ikna etmiştir. Böylece 8 Haziran 1867 tarihli bir ferman ile İsmail Paşa iç idaresi ile ilgili konularda düzenlemeler yapma hakkına sahip olmuştur³³⁶.

Bu fermanın ilan edilmesinden itibaren "hidiv" kelimesi Arapçaya geçmiş ve Mısır Valileri'ne hidiv, Mısır'a da "Hidiviyet-i Mısıriyye" denilmeye başlanmıştır.

1870'li yıllara gelindiğinde Mısır, Osmanlı Devleti'nin 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile başlattığı idarî kurumların nizamını neredeyse bitirmişti. Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü idarî alandaki düzenleme, merkezden önce Mısır Eyaleti'nde Mehmed Ali Paşa tarafından hayata geçirilmişti. Bu düzenlemelere elbette ki askerî ve iktisadî reformlar da dâhildi. İsmail Paşa döneminde (1863-1879) reformlar geliştirilerek sürdürüldü.

Hidiv İsmail Paşa, tıpkı Mehmed Ali Paşa gibi, Osmanlı Devleti'nin merkezî uygulamalarına bağlı olmadan kendi başına, köklü değişikliklere girişti. İsmail Paşa yönetiminde Mısır, hızlı bir şekilde, devlet teşkilatında bazı iddialı reformlar yaptı. Bu reformların dolaylı da olsa Taşöz adasına yansması söz konusuydu. Kısacası, ada idaresinde reform ihtiyacı iki yönlü bir özellik taşımaktaydı. Diğer bir ifadeyle hem ada üzerinde hükümler hakkı devam eden Osmanlı Devleti ve hem de fiilen vakıf idaresi vasıtasıyla görev üstlenen ve görevliler tayin eden Mısır'daki reformların bir şekilde Taşöz adasına yansması kaçınılmazdı.

Yukarıda anlatılan idari reformlar neticesinde, 1870'li yıllarda adanın idarî organizasyonunun yeniden yapılandırılması söz konusu oldu. Her yenileşme hareketine gösterilen tepkilere benzer şekilde, Taşöz halkının bir kısmı, bu yeni düzenlemelere karşı tavır aldı. Aslında, Mısır

336 BOA, YEE. 122/10/10, 39-121/2536.

Hidivi İsmail Paşa tarafından yapılan yenilikler, Osmanlı Devleti'nin 1869 ve 1874 Vilayet Nizamnâmesine paralel düzenlemeler idi.

Taşöz'de idarî teşkilatta yenilik yapma ihtiyacı ve girişimi hem Mısır hem de Babiâli tarafından çift taraflı olarak gündeme getirilmişti. Ancak, uygulamalar Mısırlı vakıf idarecileri tarafından yapıldığı için, halk doğal olarak memnuniyetsizliklerinin sorumluları olarak onları görüyordu.

Bu gelişmeler olan bitenle pek ilgilenmeyen ancak huzursuz ortamdan etkilenen Taşöz ahalisinin tepkisine yol açtı. Halk arasındaki hoşnutsuzluklar doğrudan idareye karşı gelme ve isyan etme noktasına ulaşıyordu. Taşözlüler artık vakıf idaresi karşısında Osmanlı makamlarından destek almak ve kaybettikleri haklarına yeniden kavuşmak istiyorlardı³³⁷.

Öte yandan, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Hristiyan ahaliye getirdiği yeni haklar ve devletin merkezîyetçilik uygulamaları Taşöz adasını da kapsıyordu. Yukarıda da değinildiği üzere, Taşöz'de idarî teşkilatta yenilik yapma ihtiyacı ve girişimi hem Mısır hem de Babiâli tarafından çift taraflı olarak gündeme getirilmişti. Ancak, uygulamalar Mısırlı vakıf idarecileri tarafından yapıldığı için, halk doğal olarak memnuniyetsizliklerinin sorumluları olarak onları görüyordu.

Taşöz halkının bir kısmı bu durum karşısında suskun kalırken, bir kısmı da açıktan tepki göstermeye başladı. Ada halkı Mısır vakıf yönetimini destekleyenler ile eskiden olduğu gibi Kavala'ya bağlı olmayı arzulayanlar olmak üzere ikiye ayrıldı. Bu iki grup arasındaki zıtlıklar 1890'lara gelindiğinde iyice arttı³³⁸. Mısır vakıf yönetimini destekleyenler daha çok köylerin çorbacıları ve zenginleri idi. Diğer bir ifadeyle, bu kesim doğrudan idare ile çalışan ve zaman içinde bazı ortak çıkarları oluşan kişilerden meydana geliyordu. Öte yandan geniş halk kesimi, adanın vakıf yönetiminin kaldırılmasını ve Babiâli'nin burayı doğrudan yönetmesini dile getiriyorlardı³³⁹. Bunun üzerine, II. Abdülhamid Han, yaverlerinden Kaymakam Mazhar Bey vasıtasıyla olayı inceledi. Mazhar Bey öncelikle Drama'ya uğradı ve orada Taşöz hakkında bilgi

337 BOA, YEE, 87/31.

338 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s.72.

339 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-2, İç no. 33.

topladı. 13 Ağustos 1314/ 25 Ağustos 1898 tarihli raporunda Mazhar Bey, Babıâli'nin olaylara mutlaka müdahale etmesi görüşünü dile getirdi. Halk bu uygulamaları şikâyet etmek üzere 20 kişilik bir heyeti Kavala'ya göndermişti. Bu heyet Mazhar Bey ile de görüştü. Taşöz heyeti, gereksiz ve haksız yere Hurşid Paşa'nın kendilerini hapse attığından şikâyetçi oldu. Köylerdeki zabtiyeler ahaliden zorla para topluyor ve karşı gelenleri darp ve işkenceye maruz bırakıyorlardı. Ayrıca, Drama Mutasarrıflığı'ndan bildirildiği üzere adada silah kaçakçılığı ve eşkıyaların saklanması gibi suçlar da işlenmekteydi

Mazhar Bey bilgi toplayarak ve incelemeler yaparak ulaştığı sonuçları II. Abdülhamid'e rapor ediyordu. Bu bağlamda, telgraflarını doğrudan Yıldız Sarayı'na gönderiyordu. Bunlar Mayıs 1902'de gerçekleşecek müdahaleye kadar birçok karar metnine kaynaklık etmiştir³⁴⁰.

Taşöz halkının Mısır vakıf idaresi ile aralarındaki anlaşmazlıkların önemli bir kısmını ormanların kullanımı ve ağaç kesimi üzerine çıkan tartışmalar oluştuyordu. Aslında, ölümünden bir süre önce Taşöz vakıflarının mütevellisi olan Halim Paşa, Mısır'da yaşayan ve Rum asıllı olan N. I. Psiakis tarafından yönetilen bir şirket ile ormanların kullanımı ve eski madenlerin işletilmesi konusunda bir ruhsat vermişti. Ancak, çalışmalar başlamadan Halim Paşa ölmüştü ve yeni mütevellî İsmail Paşa bu anlaşmayı iptal etmişti³⁴¹. Bu durumda ahaliden bazıları iş imkânından mahrum oldu. 3 Ağustos 1894'te bu uygulamanın değiştirilmesini talep eden bir karar çıkartan Taşöz Meclis-i Mahallisi, seslerini Mısır'a duyuramadı. Ancak, altı ay sonra, 1895 kışının başlarında vakfın mütevellisi İsmail Paşa ölünce yeğeni Hidiv Abbas Hilmi Paşa, vakfiyeye göre yetkisi olmadığı halde, ailenin en rütbeli kişisi olarak fiilen harekete geçti. Oysa yukarıda da bahsedildiği gibi, vakfiyeye göre mütevellilik hakkına sahip olan Zübeyde hanım idi. O da bu hakkını elde etmek için, bir müddet direndi ancak daha sonra, Hidiv'e vekalet verdi. Bu sırada aradan üç yıla yakın bir süre geçti. Buna rağmen, Psiakis şirketi yatırım hedefinden vazgeçmedi ve Hidiv ile yeni bir kontrat yapmayı başardı. Bu sözleşmeye göre, metre küpü 2,5 Frank'a 300.000 metre küp, çam ağacı ve köknar ağacı almaya hak kazandı. Toplam

340 BOA, YA. RES, 95/54. (Ek 23).

341 BOA, YEE, 87/31.

750.000 Franklık bu imtiyaz sözleşmesi çerçevesinde, söz konusu ağaçlardan tüm orman ürünlerini; çam sakızı, çam kabuğu, yakacak odun ve reçine üretebilecekti. Taşözlüler bu anlaşmayı çıkarlarına çok aykırı buldular ve idareye karşı tepki gösteriler. Bu miktardaki ağaç kesiminin ormanlara zarar vereceğini iddia ediyorlardı. Çünkü ormanları adanın ortak malı olarak görüyorlardı. Ayrıca şirketin makineleriyle tüm ormanları mahvedeceğini ileri sürüyorlardı. Bu yüzden şirket araçlarını adaya sokmayacaklarını ilan ediyorlardı. Bunun dışında, Halim Paşanın mütevellî olmasından itibaren yaklaşık her metre küp ağaca yaklaşık 5 Frank ve çam kabuğu için ayrıca vergi vermekten ötürü artık çok rahatsızdılar. Bütün bu sebepler, Mısır-karşıtları grubunun liderleri tarafından yönetilen bir faaliyeti harekete geçirdi. Bir yılda iki defa, şirketin temsilcilerinin adaya çıkmalarını engellediler. Bu tepkilerini bir adım daha ileri götürerek adaya gelen şirket görevlilerini Liman'dan kovdular. Şirket malzemelerini ve eşyalarını denize attılar. Böylece, şirket çalışanlarını yıldırarak şirketin projesini engellemeyi başardılar. Abbas Hilmi, bu olaylar karşısında adı geçen şirkete önemli miktarda tazminat ödemek zorunda kaldı³⁴².

Bu olay, Hidivi iyice kızdırdı. Ormanlarla ilgili sorunları bahane ederek adayı Mısır'a daha da bağlamak için harekete geçti. Bunu gerçekleştirebilmek için, Hidiv imtiyazları azar azar tırpanlayan yeni vergiler ve idarî yaptırımları uygulamaya soktu. Ada halkının önemli bir iş alanını oluşturan ağaç kesimini bir müddet durdurdu. Ağaçların kesilmesine izin verdiğinde, formaliteler ve masraflar o kadar artırılmıştı ki ağaç tüccarları işlerini yapmaktan yılmışlardı. Çalışmalar bu sefer de kendiliğinden durdu. Sonuç halk açısından işsizlik, vakıf yönetimi açısından da gelir kaybı idi. Nihayet yeni bir düzenleme yapılarak ağaç kesme formaliteleri azaltılıp vergi miktarı yükseltildi. Ağaç kesme vergisi metre küp başına %20'den %30'a çıkartıldı. Ayrıca diğer orman ürünlerinden de %25 vergi alınması karara bağlandı³⁴³.

Bu gelişmeler Taşöz ahalisinin tepkisine yol açtı. Halk arasındaki hoşnutsuzluklar doğrudan idareye karşı olma ve isyan etme noktasına ulaşıyordu. Taşözlüler artık vakıf idaresi karşısında Osmanlı

342 BOA, YEE, 87/31. Ayrıca bkz., A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s.72-73.

343 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s.74.

makamlarından destek almak ve kaybettikleri haklarına yeniden kavuşmak istiyorlardı³⁴⁴.

Diğer yandan, halkı daha da rahatsız edecek bir olay oldu: Mısır hükümetinin ya da vakıf müdürünün talimatlarıyla, zabtiye memuru olan Hurşid Efendi, adanın geleneksel olarak süren Meclis-i Mahalli toplantısının yapılmasını engelledi. Bu sırada, Vakıf müdürü ve ona bağlı diğer memurlar, ada halkına karşı keyfi ve zorba davranmaya başladılar. Özellikle Hurşid Efendi, Mısır hükümetinin talimatlarını yerine getirmek için olağanüstü çaba sarf ediyordu. Hidiv'in çorbacılık makamının isim ve fonksiyonlarını değiştiren ve bunun yerine Türkçe *muhtar* tabirinin kullanılacağını bildiren 7/19 Nisan 1899 tarihli emrini adadakilere bildirdi. Öte yandan, Hristiyanlık ve onların geçmişleriyle ilgili simgeler taşıyan mühürlerini iptal etti ve muhtarlara yeni düzenlenen mühürleri verdi. 11/23 Ocak 1900'de, bütün adlı olayların, Limanköy'deki bidayet mahkemesinde görüleceği emrini yayınladı³⁴⁵.

Bu emirle, ahalinin geleneksel olarak kullandığı bir hakkı daha iptal edildi, küçük olayların subaşı ya da çorbacıların nezaret etmesiyle, geleneksel biçimde, çözümlenmesi uygulamasına son verildi. Aslında, bu uygulamalar daha uygar bir yargı sistemine geçiş için idi. Fakat ada halkı mevcut ortamda, bir niyet sorgulaması yaptığında vakıf idaresi için hep olumsuz düşünüyordu. Ada halkı Babıâli'nin merkeziyetçi politikalarına da uygun düşen bu değişiklikleri Mısır hükümetinin, eski ayrıcalıkları iptal etmek ve adayı Mısır'ın bir eyaleti yapmak istediği şeklinde yorumladı. Bunun üzerine çok ciddi bir tepki hareketi ortaya çıktı. Bu protestoları önlemek için adadaki, zaptiyelerin, subayların ve memurların sayısı üçe çıkartıldı³⁴⁶. Mısır'ın adayla ilgili hedefleri 1901'in başlarında daha da ortaya çıkmaya başlamıştı, Hidiv'in emriyle Kavala'daki vakıf müdürü Mahmud Rifat Bey, bürosunu Taşöz'e taşıdı. Mısır hükümetinin yeni emirlerini uygulamaya başladı. İlk olarak, adalılar iyice bezdiren yeni vergileri uygulamaya koydu. Bu bağlamda, eskiden koyun ve keçi başına 2 para olarak alınan ağnam resmi 10 paraya, kovan resmi 6 paradan 12 paraya çıkarıldı. Kuru üzüm ve tütün için ödenen vergi

344 BOA, YEE, 87/31.

345 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 73-74.

346 Bu dönemde, İngiltere'nin Selanik konsolosuna göre, 90 silahlı polis vardı. Bkz. FO, 78-5255, İç no. 38.

artırıldı ve %10 olarak ödenecek vergiye aynı miktarda uygulanacak kireç ve katran üretimi vergisi kondu. Bu durum Türk yönetimini özletmeye başlamıştı³⁴⁷. Bunun üzerine eskiden Mısır vakıf yönetimine destek verenler de doğrudan Türk idaresini destekleyenler safına geçti. Eğer ada yeniden Türklerin doğrudan yönetimine geçerse, adadaki her şeyin yeniden yoluna gireceğine, düzeleceğine inanılıyordu. Bu düşüncelerden hareketle adadaki siyasî tansiyon arttı ve köylerdeki aykırı düşüncedekiler körüklenmeye başlandı. Köy muhtarları eski adıyla çorbacılar köylünün seçimi ile göreve geliyordu. Ancak yeni düzenlemelerle bu seçimler sürdürülmesine rağmen, atama yetkisi vakıf müdürüne bırakıldı. Müdür görev süresi biten ancak yeniden seçilemeyen muhtarları görevlerine devam ettirme yetkisine sahipti. Doğal olarak, müdür bu yetkisini kendi taraftarı olanları korumak için kullanıyordu. Böylelikle, kendisini destekleyen muhtarlarla ahalinin tepkisini bastırmaya çalıştı. Ancak, tepki tüm halka yayıldığı için, ahalinin kontrolü artık mümkün görünmüyordu³⁴⁸.

---

347 Musa Kazım, *a.g.m.*, s. 1268.

348 FO, 286/649.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAN'IN OPERASYON EMRİ VE TAŞÖZ'ÜN SELANİK'E BAĞLANMASI

a. Abdülhamid'in Müdahalesi Taşöz'ün Selanik'e Bağlanması

Adalıların geleneksel haklarının birer birer alınması veya değişikliğe uğratılması yeni karışıklıklara sebep oluyordu. Özellikle, muhtarlara verilmiş olan mühürler ve onlar tarafından imzalanmış belgeler, yasal görev süreleri dolmuş olduğu için iptal edildiğinde, halkın tepkisi yükseldi. Saint Apotres (30 Haziran 1901) gününde, bütün halk Panaya Kilisesi avlusunda büyük bir miting düzenledi. Ayrıca temsilcileri vasıtasıyla, vakıf müdürüne başvurarak eski uygulamalara geri dönmelerini istediler³⁴⁹. İstanbul, Selanik ve Kahire'ye şikâyet telgrafları çektiler. Müdür, halkın tepkisini azaltmak için, kendisinin Mısır'dan gelen talimatlara uyduğunu ve bu aşamada yönetimden farklı bir emir gelmeden bir şey yapamayacağını beyan etti. Bu durumda adadaki ahalinin Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'ya başvurması son bir seçenek gibi görünüyordu.

Taşözlüler, arzularını iletcek dört temsilci seçti. Bunlar, Hidiv'e alınan yeni kararları hafifletmesi ve eski imtiyazların da iade edilmesi ricasında bulundu. Bu dönemde adada bulunan Taşöz ve Marone'nin metropoliti olan Konstantinos, İstanbul Patriği Joachim III'e bir rapor göndermiş, konuyla ilgilenmesi ve o sırada İstanbul'da bulunan Hidiv'e müdahale etmesi ricasında bulunmuştu. Bu teşebbüslerin sonucu olarak 22 Ağustos'ta, "Mısır hidivinin temsilcisi" sıfatıyla adaya gelen Mısır vakıflarının yöneticisi Hayri Paşa, temaslarda bulunup üç gün kaldıktan sonra ayrılmıştı³⁵⁰.

349 Musa Kazım, *a.g.m.*, s. 1268.

350 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 74-5.

Takip eden aylarda, ada sakinlerinin isteklerine cevap verilmedi. Halk, şikâyetlerini Osmanlı makamlarına da iletiyordu³⁵¹. 1902'nin başında, Taşözlüler, Tolos'ta bütün üyelerin hazır bulunduğu bir toplantı düzenledi. Katılımcılara taşkınlık yapmamaları için uyarılarda bulunulmasına karşın, protesto toplantısı kontrol edilemedi. Vakıf Müdürü Yüzbaşı Mahmud Rifat Bey, tepkileri suhuletle dindirmek konusunda başarılı olamadı. Toplantının dağıtılmasında hiç yapılmaması gereken bir yola başvurarak güç kullandı. Vakıf müdürü ve yanındaki silahlı vakıf memurları yaklaşık 1.500 kişi olan göstericilerin protestolarına, ateşle karşılık verdi. Hadise üç ölü ve beş yaralı ile neticelendi. Bunun üzerine Taşöz temsilcileri, Babiâli'nin müdahalesini istemek üzere Kavala'ya gitti. Bu durumda adanın güvenliğini sağlamak için Babiâli harekete geçti. Daha önce defalarca Mısır Hidiviyeti'ne ve adadaki vakıf müdürüne ihtar edildiği şekilde, Osmanlı Devleti'ne ait olan yönetim hakkı kullanılarak askerî müdahale yapılması kararlaştırıldı.

Osmanlı, İngiltere'nin bir bahane bulmaması için çaba göstermek yanında Taşöz'ün Selanik'e bağlanması için de bir zemin arıyordu³⁵². Yaklaşık 20 sene bir fırsat arandı. Nitekim, 7 Mayıs 1902'de Kavala Kaymakamı Sakızlı Emin Paşa; II. Abdülhamid'in yetkilendirdiği Sadrazam Said Paşa tarafından Selanik valisi vasıtasıyla verilen emre uygun olarak 180 nizamiye ve 45 jandarma askeriyile adaya müdahale etti. Adadaki Mısır Hidiviyeti tarafından istihdam edilen paralı asker sayısı 90 idi³⁵³. II. Abdülhamid'in emriyle harekete geçen askerî kuvvet, bunun 2,5 katı idi. Bu kuvvet, adanın yönetimini Mısırlılardan alarak doğrudan Selanik'e bağladı³⁵⁴. Bundan sonra Taşöz, doğrudan bazen sancak bazen de kazâ halinde Selanik'e bağlı olarak idare edildi.

Yeni yönetim, oranları artırılan vergilerde eski uygulamaya dönüşmesini sağlamak yanında, vergilerin toplanmasında sıkı bir tutum izlemeyerek halkın desteğini sürekli kılmaya çalıştı³⁵⁵.

Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa (1892-1914), bu yeni durumu kabul etmek istemedi. Hayri Paşa'yı tekrar adaya göndererek bir orta yol bulmaya

351 BOA, YA. RES, 106/55. (Ek 22).

352 Padişah bu konuda Taşöz adasına İngilizlerin göz dikmiş olabileceklerini ve gerekli önlemlerin alınmasını zaman zaman Babiâli'den istiyordu. Bkz; BOA, YEE, 87/25.

353 FO, 78-5255, İç no. 38.

354 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-2, İç no. 16, 28, 33, 43, 77. (Ek 14, 15, 16, 17, 18); Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatıratı*, İstanbul, 1328., c. II, s. 291.

355 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-2, İç no. 16. (Ek 14); BOA, DH. MUI, 46-1/56.

çalıştı. Ancak Babîâli kararlılığını korudu ve ada halkının da istekleri doğrultusunda, yönetimi elinde tutmaya devam etti. Halk öteden beri Mısır vakıf müdürlüğünün uygulamalarından şikâyetçi olduğundan bu yeni durumdan oldukça memnun oldu³⁵⁶.

Tartışma konusu olan madenlerin işletilmesi de II. Abdülhamid'in istediği şekilde çözüldü. Bakır madeni de dâhil, birçok madenin işletme imtiyazı, 1903 yılında padişah tarafından Alman Speidel şirketine verildi. Uzun yıllar Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa, Taşöz'ün üzerinde hak iddia etmeyi bırakmadı ve adanın kaybını hiçbir zaman unutmadı. Madenlerin Speidel şirketi tarafından kullanılması II. Abbas Hilmi Paşa'nın tepkilerini artırmıştı. Paşanın madenler üzerindeki hak iddiaları hiçbir sonuç doğurmadı.

Uzun zaman süren politik mücadeleler bir sonuç vermediğinden, II. Abdülhamid'in talimatıyla yapılan askerî operasyonla Taşöz merkezi idareye bağlandı. Vakıf idaresinin vakfiyeden kaynaklanan hakları korundu. Ancak, yapılan yeni düzenlemeyle adanın sadece vakıf işlerini idare etmek M. Ali Paşa'nın vakfına, idarî, adlî ve güvenlik işleri ise doğrudan doğruya Selanik'e bırakıldı. Taşöz adasında idarenin Babîâli'ye ait olması durumu uzun bir uğraş sonucunda gerçekleştirildi. Bu olayda politik ve askerî bir başarıdan söz edilecekse bunun uzun yıllar II. Abdülhamid tarafından izlenen hatta devrine damgasını vuran politik yaklaşımlarının bu olayda sergilenmeyip, bağımsız bir şekilde kendi kaderini tayin etme noktasında inisiyatif alma becerisinde görülmesi gerekir. Burada elbette Babîâli'nin katkısı gözden kaçırılmamalıdır. Bununla birlikte, bu küçük ölçekli başarı bir ikilemin göstergesidir: Her şey kötü giderken, başarılı sonuçlar da alınabilmektedir.

Osmanlı Devleti, bir yandan Avrupa'da toprak kaybederken, XIX. yüzyılın sonunda İngilizlere rağmen, Basra Körfezi boyunca nüfuzunu fiilen genişletmeyi başarabilen bir güç idi. S. Deringil'e göre buradaki en önemli nokta, Padişah II. Abdülhamid ile Babîâli'deki devlet adamlarının kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesiydi. Osmanlılar "gitgide daralan bir çemberin içinde, kendileri için hayatî

356 Bu konuda BOA'nda çok sayıda belge bulunmaktadır. Bkz., BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no. 55-65; BOA, A. MTZ (05), 3B/52-2. Ayrıca bkz. FO, 78-5255, İç no. 41.

olan bir manevra alanı yaratabiliyordu³⁵⁷. II. Abdülhamid devrinde gerçekleştirilen Taşöz operasyonu bu açıdan çok önemlidir. Bu Taşöz operasyonu, II. Abdülhamid'in çok yönlü politikalarının sadece pasif bekle-gör şeklinde olmayıp hesaplanabilir risk alma unsuru da taşıdığını göstermektedir. İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi Avrupalı güçlerin muhtemel tepkilerine ve Mısır Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen Taşöz adasına asker çıkarılarak bir operasyon yapılmış ve adanın mülkî idaresi doğrudan doğruya merkeze bağlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde 1897 yılında Yunanistan'a karşı elde edilen zaferden sonra dikkate değer bir askerî ve siyasal başarıdır.

b. Taşöz'de İdarî Reformlar ve Mülkî İdarenin Yeniden Kuruluşu

Taşöz'ün bir nâhiye müdürlüğü olarak teşkilatlandırılması için Sadrazam Kamil Paşa 1889'da teşebbüse geçti. Ancak paşa bu politikasına Sultan II. Abdülhamid'in uygun bulmaması sebebiyle ulaşamadı. Yukarıda belirtildiği gibi 7 Mayıs 1902'de, II. Abdülhamid'in emrinden sonra, Selanik vilayetinin müdahalesi vasıtasıyla Taşöz adasının idaresi, Mısır vakıf müdüründen alındı. Buraya vekil kaymakam olarak, Kavala Kaymakamı Sakızlı Emin Paşa, Sadrazam Said Paşa tarafından atandı. Böylece, adanın yönetimi Mısırlılardan alınarak doğrudan Selanik vilayetine bağlandı.

Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın Taşöz'e asaleten atamayı düşündüğü ilk kaymakam, Nurkop Kaymakamı Fehmi Bey idi. Fakat Fehmi Bey birtakım mazeretler öne sürerek bu göreve tayin edilmemesini istedi. Selanik valisinin ikinci adayı ise Feyzi Bey idi. Feyzi Bey iyi yetiştirilmiş, Rumca okuyup yazabilen, başarılı bir memuriyet geçmişine sahip idi³⁵⁸. Selanik valisi, Feyzi Bey'i Taşöz kaymakamı olarak atamak istedi. Sadrazam da bu teklifi uygun bularak II. Abdülhamid'in onayına sundu. Sultan II. Abdülhamid, Taşöz'e verdiği önemden dolayı bu adayı, mutasarrıflık statüsünde teşkilatlandırmayı amaçlıyordu. Nitekim 19 Safer 1320/27 Mayıs 1902 tarihli iradesi ile bu yöndeki emrini açıkladı³⁵⁹.

357 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, (çeviren, Gül Çağalı Güven, İstanbul: YKY, 2002, s. 15.

358 BOA, İradc Hususi, 1320 S 19, no. 63, İç no 4.

359 BOA, İradc Hususi, 1320 S 19, no. 4, İç no. 1. Bu bilgiyi nakleden Ali Arslan, *The Re-establishment of the Ottoman's Civilian Administration On Tashoz, II. National Symposium On The Aegean Islands, 2-3 July 2004, Gökçeada-Çamakkale*, (Ed. İdris Bostan-Hami Başçeren), s. 89.

Selanik'teki İngiliz konsolosunun verdiği bilgiye göre, Taşöz'de 31 Mayıs 1902'de Kılıkç Kaymakamı Feyzi Bey görevine başladı. Feyzi Bey dirayetli ve başarılı bir yönetici idi. Sırasıyla Demirhisar, Gevgili ve Kılıkç'ta yani, idaresi zor olan bölgelerde görev yapmıştı³⁶⁰. Öte yandan, Taşöz'deki gelişmelerin İngiltere tarafından da yakından izlendiğini görmekteyiz. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinin, Lord Cromer'e 17 Temmuz 1902'de gönderdiği bir telgrafta "Taşöz Mutasarrıflık yapıldı ve ilk mutasarrıf olarak Musa Kâzım Efendi atandı." denilmektedir³⁶¹.

Taşöz adası taşıdığı önem sebebiyle ilk olarak 3. derecede bir mutasarrıflık olarak teşkilatlandırıldı. Adanın güvenliği yeni idare biçiminde en fazla ehemmiyete sahipti. Bu bağlamda adada güvenliğin kontrol altında tutulması için bir polis teşkilatı kurulması kararlaştırıldı. Ardından söz konusu teşkilatta görev yapacak polislerin sayısı tespit edilmeye çalışıldı. 22 Haziran 1902 tarihinde Taşöz'de bir polis şefi ve üç polis memuru göreve başladı³⁶². Ayrıca adadaki sağlık hizmetlerini yürütmek üzere bir doktor da tayin edildi³⁶³.

Maraş Mutasarrıfı Ârif Bey'in 22 Muharrem 1321/20 Nisan 1903 tarihinde Taşöz'e tayin edilmesi söz konusu oldu, fakat Sultan II. Abdülhamid, daha uygun bir kişinin atanmasını talep etti. Taşöz 1321/1902-3 Salnâmesi'ne göre, Selanik vilayetinin bir sancağı idi³⁶⁴. Bundan sonra Emin Bey Taşöz mutasarrıfı olarak atandı. Nisan 1907'de, Saard Mutasarrıfı Hüsameddin Paşa'nın Taşöz'e atanması, Babîâlî, Memurîn-i Mülkiye Komisyonu ve Sultan II. Abdülhamid arasında kısa süreli bir anlaşmazlığa sebep oldu. Bu atamanın gerçekleşip gerçekleşmediğini halen açık olan arşiv belgelerine göre henüz bilemiyoruz³⁶⁵. Ancak, adaya tayin edilen görevliler açısından burada görev yapmak pek cazip olmasa gerek. Çünkü birçoğu çeşitli mazeretler öne sürerek başka yerlere tayin edilmeyi veya yerinde kalmayı tercih ediyordu. Neticede 1326 Salnâmesine göre 1907-8 yılında, Taşöz adasının Selanik Vilayetinin Drama Sancağı'na bağlı bir kazâ haline dönüştürüldüğünü görmekteyiz³⁶⁶.

360 FO, 78-5255, iç no. 38.

361 FO, 78-5255, iç no. 41.

362 BOA, ZB, 156/85; ZB, 114/16.

363 BOA, DH. MUI, 39-1/118.

364 1321 Salnâmesi s. 775'de geçen bilgi için bkz. Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976, s. 108.

365 Ali Arslan, *a.g.m.*, s. 90.

366 Enver Ziya Karal ise, II. Abdülhamid devrinin sonlarında, Taşöz'un Selanik'e bağlı mutasarrıflık olduğunu yazmıştır. Bkz., Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara; TTK, 1988, s. 337. Karşılaştırmak için bkz., Andreas Birken, *a.g.e.*, s.108.

1910 yılında, Taşöz, mutasarrıflık statüsü kaldırılıp 1. derece kaymakamlık yapılmış, daha sonra, Taşöz kaymakamlığının çevresindeki kazâlardan daha az gelire ve öneme sahip olduğu öne sürülerek statüsünün 3. derece kaymakamlığa indirilmesi kararı alınmıştır³⁶⁷.

Taşöz adasının sancak merkezine *Osmaniye* isminin verilmesi Selanik vilayetinin teklifiyle Şura-yı Devlet'te görüşüldü. Taşöz adasının yönetim merkezine söz konusu ismin verilmesi uygun bulunduğundan sonra Sadaret kanalıyla II. Abdülhamid, 26 Aralık 1906 tarihinde Taşöz merkezinin *Osmaniye* olarak adlandırılmasını onayladı³⁶⁸.

Yenihisar ve Hamidiye köylerinin birleştirilerek bir kasaba haline getirilmesi Selanik vilayeti tarafından Şura-yı Devlet'e önerildi. Teklif, Hamidiye adıyla yeni bir kasaba teşkilatı kurulmasını olumlu bularak konuyu Dahiliye Nezareti, Seraskerlik, Maliye ve Defter-i Hakani Nezareti'ne de bildirdi. 21 Aralık 1907 tarihinde II. Abdülhamid'e arz edildi³⁶⁹.

Osmanlı Devleti, Batı'daki gelişmeleri ve kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak taşra idaresinde bir dizi reform uygulaması yapmıştır. Asıl gayret, merkeziyetçi bir idarî yapıyı kurmak, maliyeyi güçlendirmek, âyânlar gibi yerel otoritelerin gücünü ortadan kaldırmak ve elbette sınırlarını güven altında tutmak gibi önceliklere sarf edilmiştir. 1826 yılından itibaren yürürlüğe geçirilen reformlar içinde idarî teşkilatın merkezileştirilmesi konusundaki düzenlemeler ve konumuz açısından da taşra idaresi reformları ayrı bir önem taşır. Taşra teşkilatında yapılan reformlar olabildiğince bir bütün olarak uygulanmaya konulmuştur. Ancak Taşöz adası örneğinde olduğu gibi birtakım küçük farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Yine bu örnekte olduğu gibi söz konusu bölgenin jeostratejik ehemmiyeti göz önüne alınarak idarî yapıdaki konumu sürekli değiştirilmiş de olabilir.

Taşöz adasının stratejik önemini yeniden tanımlayan II. Abdülhamid olmuştur. Taşöz, 7 Mayıs 1907 tarihinde yapılan operasyondan sonra da ilgisi sürmüştür. Adanın mülkî idaredeki statüsü emsal

367 BOA, *DHEUM.THR.*, 54/28. Ayrıca bkz. BOA, *DH. MUI.*, 121/47.

368 BOA, İradе Dahiliye 1324 ZA 10, no: 17. Ali Arslan, *Balkanların Anahtarı, Önemi Bilinmeyen Ada: Taşöz*, İstanbul; 2005, s.125'ten naklen.

369 BOA, YA, RES., 151/80, iç no 1.

büyüklerdeki idarî birimlere nazaran hep yüksek tutuldu. Adaya tayin edilen mutasarrıf ve kaymakamlar da tahtta kaldığı zaman içinde II. Abdülhamid tarafından tercih edilen kişiler oldu. Taşöz, adı geçen operasyondan sonra elde ettiği ayrıcalıklı konumu hızlı denebilecek bir biçimde terk etti. Taşöz ilk önce Kavala kazâsına bağlı iken daha sonra doğrudan Selanik vilayet merkezine bağlı bir mutasarrıflık yapılmıştır. Sonra bu konumu da değiştirilerek kazâ yapılmıştır. Bu hızlı değişimin sebebi olarak, adaya yapılan askerî operasyonun İngiltere ve işgal altında tuttuğu Mısır'dan kaynaklanabilecek karşı ataklarına müdahale etmede zafiyet gösterilmemesi hedefi ileri sürülebilir. II. Abdülhamid, söz konusu tehditlerin ortaya çıkmadığına şahit olunca, Taşöz'ün mülkî idaresindeki statüsünün aşağıya doğru çekilmesine izin vermiştir.

Müdahale Sonrası İhtiyatlı Tutum: Mahmud Rifat Bey'in Yargılanması Konusu

Taşöz'de idarenin Babî'li'ye geçmesinden sonra, adlî ve mülkî makamlara yeni tayinler yapıldı. Yeni kurulan idarenin ve mahkemenin önünde ciddi bir dava konusu vardı. Taşöz'de meydana gelen olay sebebiyle, Vakıf Müdürü Mahmud Rifat Bey'in adada yeni kurulan mahkemede yargılanması söz konusu idi. Ancak, Mahmud Rifat Bey'in hangi suçlama ile yargılanacağı konusunda tam bir görüş birliği yoktu. Görevi kötüye kullanmak suçuyla mı, cinayet suçuyla mı yargılanacağı hakkında farklı görüşler ortaya çıktı. İlk olarak, Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa, vakıf müdürünün yargılanmaması gerektiğine dair bir mütalaada bulundu. Ona göre;

“Vakıf müdürü şimdiye kadar orada mülkiye, adliye ve zabtiye umûrunda nefs-i mütekellim vahdeh hâlinde idi. Vâkı'â bu bir yolsuz hâl idi. Ammâ ne çâre ki emr-i vâkı' idi. Şimdi ise sâye-i şevket-vâye-i hazret-i Şehinşâhî'de şu yolsuz hâle hâtime çekildi. Fakat şu da bir gerçek ki, eğer bu hadise olmasaydı, bu kanunsuz durumun ne zamana kadar devam edeceği, belli değildi. Bu bakımdan onu oraya tayin eden zata bilgi vermek gereklidir. Ona bilgi vermeden onun adanın idarî, adlî ve zabtiye işleri ile görevlendirdiği zata ceza vermek doğru değildir”³⁷⁰.

370 BOA, A. MTZ. (05), 3B/52-2, İç no. 77. (Ek 18)

Diğer taraftan Hidiv Abbas Hilmi Paşa, Vakıf Müdürü Mahmud Rifat Bey'in sebep olduğu olayları yerinde incelemek üzere, Mısır Evkâf-ı Husûsiyye Nâzırı sıfatıyla, Ahmed Hayri Paşa isimli bir temsilcisini Taşöz'e gönderdi. Paşa, Sadrazamla da görüşerek Hidivin bu konudaki yaklaşımlarını ilettili. Hidiv adanın mülkî idaresinin vakıf idaresinden ayrılmasına karşı çıkarken, adliye teşkilatında yenilik yapılmasına ve bu konuda Babîâlî'nin bir tasarrufta bulunmasına itiraz etmedi. Hatta lüzum görüldüğü takdirde adaya asker ve jandarma gönderilmesine de bir şey denilemeyeceğini ifade etti. Müdür haricindeki görevlilerin çoğu Selanikli olduğu için bunların yargılanması hususunda da bir itirazı yoktu. Ancak Mahmud Rifat Bey'in Mısır tarafından yargılanmasını istiyordu.

Ahmet Hayri Paşa Taşöz Bidayet Mahkemesinde görülen davaların istinaf makamı olarak Drama Mutasarrıflığı yerine Selanik'in tayin edilmesini istedi. Sadaret ise Taşöz'ün Drama mülhakatından olması sebebiyle oraya ait davaların hükümleri icabına göre sancak ve vilayet mahkeme-i istinâfiyelerinde ikinci derecede rüyet tabii ise de birinci derecedeki davaların rüyet edilmesi için Taşöz'de bir Bidâyet Mahkemesi bulunması zaruridir, görüşünü dile getirdi. Kısacası, Babîâlî'ye göre, adada bir bidayet mahkemesinin bulunması kanunen bir zaruret idi. Ayrıca, bu mahkemenin Osmanlı Devleti Adliye Nezareti içindeki zincirin bir parçası olması için hâkimlerin ve diğer adlî görevlilerin Adliye Nezareti tarafından tayin edilmesi gerekliydi. Bununla beraber, bu mahkemenin üstünde olan istinaf ve temyiz mahkemelerindeki kanun ve kurallar arasında bir birlik olması hukuken de olmazsa olmaz şartlardandı. Bu yüzden Ahmet Hayri Paşa'nın teklifi kabul edilemez bulunmuştur. Durum Hidiv'e bildirilerek buna göre davranılması istenmiştir³⁷¹.

Öte yandan, Taşöz olayının cereyanına dair Emin Paşa'nın raporuna göre, Müdür Mahmud Bey ve adamları derhal görevden alınmalıydı. Bunlar kusurları ve ölenlerin varisleri tarafından suçlanmaları sebebiyle, mahkemeye çıkarılmalı ve Hidiviyet vakıf işlerini yürütmek üzere derhal bunların yerine yeni memurlar göndermeliydi. Görüldüğü gibi

371 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-1, İç no. 55b, (26 Safer 1320/21 Mayıs sene 318/4 Haziran 1902).

Emin Paşa'nın görüşleri, Hasan Fehmi Paşa'nın tekliflerinden daha katı unsurlar içeriyordu. Selanik valisi müdür ve adamlarının sadece görevden alınmasını istemektedir. Ayrıca cezalandırılmalarını dile getiren bir talebi yoktu³⁷².

Bu arada, Taşöz Kaymakamlığı'na vakıf görevlileri aleyhine, yeni iddialar ulaşıyordu. Bunlardan birinde Kavala'daki imarette görevli bir kişi tecavüze teşebbüs etmekten dolayı suçlandı. Kaymakamlıktan alınan telgrafnâmede bu olay şöyle ifade edildi:

“Taşöz Kaymakamlığı'ndan alınan telgrafnâmede imâret hademesinden Arnavud Ömer hânesinde yalnız bulunan Yani Mavridi'nin kızının ırzını hetk etmek kasdıyla hânesine girerek kapusunu kırmış ise de mezbûrenin vâkı' olan feryâdı üzerine firâr ettiği mürrâca'at ve şikâyet-i vâkı'adan ve polis tahkikâtından anlaşıldığı izbâr olunmuştur. Vâkı' olan müzâkerât üzerine evâmîr-i sâmiye-i sadriyâzâmîlerine intizâr edilmekte ve imâret hademesinin ise her gün bir türlü münâsebetsiz ef'âli tevâlî etmekde ve zabtiye nâmıyla evzâ'-ı garîbe ashâbından birtakım kimseler hâlâ orada bulunmakta olduğundan bu ahvâle ve iş'ârât-ı mahalliyyeye nazaran ne yapılmak lâzım ise vilâyete emr u ta'lîmât i'tâsma müssâ'ade-i celîle-i Sadâret-penâhîleri bî-dirîğ buyurulması müsterhamdır. Ol bâbda”³⁷³.

Osmanlı yerel makamları Babiâli'ye gönderdikleri bu telgraflarla olayın ciddiyetini vurgulamaya çalışıyorlar ve sürekli olarak vakıf memurlarının hemen görevden alınmasını ima ediyorlardı. Buna karşılık Abbas Hilmi Paşa, Mahmud Rifat Bey'in olaylarda bir kusuru olmadığını iddia ederek yargılanmasına karşı çıkan bir yazı yazdı ve Sadarete gönderdi. Abbas Hilmi, Taşöz adasının 90 seneden beri Mısır tarafından tayin edilen memurlar ve bazen de vakıf nazırları tarafından yönetildiğini, yöneticinin aynı zamanda kaymakam demek olduğunu ve memurların da aynı zamanda zabtiye makamında görev yaptıklarını iddia ederek adadaki yeni duruma nazikçe karşı çıktı. Vakıf müdürü

372 BOA, A. MTZ (05), 3-A/34, İç no. 65a, (Selanik'ten Babiâli'ye 2 Mayıs 318/ 15 Mayıs 1902 tarihli tahrîrât sûreti).

373 BOA, A. MTZ (05), 3-A/34, İç no. 65b, (Selanik'ten Babiâli'ye 3 Haziran sene 318/ 16 Haziran 1902 tarihli şifre telgrafnâme sûretidir).

ve adamlarının cezalandırılması konusunda ise, önce onların diğer memurlar gibi tahkikat yapmak üzere görevden uzaklaştırılmalarını ve tahkikat neticesinde suçlu bulunurlarsa mahkemeye sevk edilmelerini istedi³⁷⁴.

Sadaret ise Hidiv'e yazdığı cevapta Mısır'a ulaşan bilgilerin doğru olmadığını belirtti. Buna ilave olarak, Taşöz kaymakamı ve Selanik valisinin raporlarına göre hadisede Müdür Mahmud Rifat Beyin kusurlu olduğu tespit edilmişti. Bu yüzden müdürün Mısır tarafından da talimat verilerek İstanbul'a gönderilmesi istendi³⁷⁵.

Ancak bu girişimlere rağmen, vakıf memurları ve Müdür Mahmud Rifat Bey hakkında gerekli olan adlî işlemlerin sürdürülmesi konusundaki anlaşmazlıklar bir çözüme kavuşturulamadı. Babiâli tarafından bu konunun bir müddet tehir edilmesi kararı alındı. Fakat bundan sonra da olayda yakınlarını kaybedenlerin varislerine ve yaralananlara ödemesi söz konusu olan tazminat maddesi ortaya çıktı.

Taşöz olayında yaralanan bir kadının iyileşemeyip ölmesiyle birlikte, hayatını kaybedenlerin sayısı üçe çıkmış oldu. Yaralıların sayısı ise, beş idi ve bunlardan birisi de ağır yaralıydı. Söz konusu olan maktullerin yetimleri ile yaralıların nafakasız kalan ailelerine tazminat verilmesi talepleri vardı. Maktullerin varislerine 10.000 kuruş veya 15.000.000 kuruş ve yaralılara da bunun 3.300 veya 5.000 kuruş kadar bir tazminat verilmesi Selanik vilayeti tarafından teklif edildi. Bu tazminatın ödemesi ve miktarının teklif edilen rakamlarda olması adalet ve merhame- te uygun bulundu³⁷⁶.

Son olarak, Babiâli bu müdahaleden dolayı iyi ilişkiler içinde olduğu Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yı daha fazla gücendirmek istemiyordu. Abbas Paşa, bu yıllarda İngiliz işgaline karşı birtakım tepkiler geliştirmişti. Bu bakımdan Osmanlı sarayına yakın duruyordu. Hatta Eylül 1902'de İstanbul'a gelen Hidiv'in Taşöz konusunda, padişah ile anlaşmazlığa düşüp, İngiltere karşısında daha zor durumda kalacağı, senaryoları kuruyordu. Kahire'deki bir İngiliz memur, Londra'ya gönderdiği mesajda,

374 BOA, A. MTZ (05), 3-A/34, İç no. 71, Hidiv Abbas Hilmi Paşa'dan Babiâli'ye (24 Cumâdelülâ 1320/ 29 Ağustos 1902). (Ek 19).

375 BOA, A. MTZ (05), 3-A/34, İç no. 72. (Ek 20).

376 BOA, A. MTZ (05), 3-A/34, İç no. 72, (Babiâli'den Hidiv Abbas Hilmi Paşa'ya 9 Rebîulâhîr 1320/16 Temmuz 1902 tarihli tahrîrât). (Ek 20).

“Hidiv, padişahın gerçek yüzünü görecek ve pişman olacak diyordu³⁷⁷.” Dolayısıyla, Babıâli'nin bunları da dikkate almalıydı. Öte yandan, Taşöz ahalisini de memnun edecek bir tavır göstermesi lazımdı. Müdahale ile halkın sevinç çılgınlıkları atmasını bir hayal kırıklığına dönüştürecek karar alınamazdı. Bu yüzden, nihai olarak verilen karar bir orta yol bulma kararı idi: “Olaydan zarar görenlerin Selanik vilayetinde cinayet davası açmaları hukukî haklarıdır. Ancak bu kişilerin ne şekilde muhakeme edilmesi öncelikle Hidiviyet'e ait bir muameledir”. Böylece, Babıâli sorunu kapatmış oluyordu³⁷⁸.

1902'den Sonra Adlî Yapı

Arşiv belgelerindeki bilgilere göre 7 Mayıs 1902'de Osmanlı Adliye teşkilatının kadıya yüklediği görev ve sorumluluklar konusunda bazen adadaki Mısırlı vakıf müdürü inisiyatif kullandı. Bazen de davalar Bozcaada, Gökçeada veya Selanik'e havale edildi.

7 Mayıs 1902'de adanın mülkî idaresi yeniden yapılandırılırken, adliye teşkilatı da aynı zamanda kurulmaya başlandı. Bu konudaki padişah iradesi adada resmen mülkî idare kurulmadan önce, Adliye Nezareti'ne tebliğ edildi. Çünkü adliye hükümet olmanın en önemli koşullarından birisidir.

Adliye Nezareti, Taşöz'de görev yapacak memurların hemen tespit edilmesinin mümkün olmadığını, ancak orada hızla bir adliye teşkilatının kurulması için gerekeni yapacağını beyan etti. Bununla birlikte bu konudaki çalışmaların uzamaması için birtakım tekliflerde bulundu. Selanik vilayet merkezinde bulunan adliye memurlarından yetenek ve liyakatli olanlarından biri Taşöz'de kurulacak Bidâyet Mahkemesi başkanlığına ve bir diğerinin müdde'î-i umûmî mu'âvinliğine hemen tayin edilerek adaya gönderilmesi kararlaştırıldı. Mahkeme üyelerinin de kanunlar çerçevesinde seçimi konusunda kaymakam vekîli ile müdde'î-i umûmî mu'âvinine, Selanik valisi tarafından talimat verilmesi istendi.

Taşöz Bidâyet Mahkemesinin Drama Sancağı Mahkeme-i İstînâfiyyesi'ne bağlanması söz konusu olunca, mahkeme-i ibtidâiyye başkanlığı reîs-i mahsûsla idare olunacaktı. Bununla birlikte, şer'î davalar

377 FO, 78-5255, İç no. 45.

378 Aynı yer.

için, Selanik'ten bir başka kişinin naib olarak gönderilmesi gündeme geldi³⁷⁹.

Sadrazam, adliye nezaretinin görüşleri doğrultusunda Selanik valisinin tekliflerini yerinde bularak görev yapacak adliye mensuplarını tespit etti. Taşöz Bidâyet Mahkemesi başkanlığına Selanik Bidâyet Mahkemesi Başkatibi Ahmed Efendi'nin ve Müdde'î-i Umûmî Muavinliği'ne, mahkemenin aza mülazımlarından Lütfi Efendi'nin tayinlerini teklif etti.

Bu mahkeme hukuk ve ticaret ve ceza işlerine de bakacağından kendilerine bu konularda da yetki verilmesi kararlaştırıldı. Taşöz adliye teşkilatında görevlendirilen başkan ve müdde'î-i umûmî mu'âvinine 1.000'er kuruş maaş tahsis edildi. Bu memurlardan her birinin memuriyetleri muadil olduğundan eşit maaş verilmesi tespit edildi. Bunlara aza seçimi gibi konularda gerekli talimatlar verilerek görev yerlerine gönderildi. Bu kişilerin hemen göreve başlatılmaları Dâhiliye ve Mâliye Nezâretine Babîâli tarafından emir verildi. Öte yandan, adadaki yeni mülkî ve adlî heyet ile zabtiyelerin tahsisatı hakkında Selanik vilayetinden detaylı defter istenilerek çalışmalar sürdürüldü³⁸⁰.

a. Vakıf İdaresinin Son Direnişi: Eski Evraklarını Devri Sorunu

Taşöz adası liva haline dönüştürülünce burada, hemen bir nizamiye mahkemesi kuruldu. Bunun doğal bir sonucu olarak, daha önceki Bidâyet Mahkemesi kaldırılmış oldu. Bu mahkemeye ait evrak, resmî defterler, eşyalar ve nakit paranın nizamiye mahkemesine devredilmesi kanun gereğince zorunluydu.

Birkaç kez bu konuda Taşöz mutasarrıfı tarafından vakıf müdürüne tebliğat yapılmasına rağmen bir sonuç alınamadı. Bu yüzden Selanik valisi durumu Babîâli vasıtasıyla, Adliye nezaretine bildirerek işi yukarıdan bağlamak istedi. Ancak Sadaret yazdığı yazıda işin fazla büyütülmeden ve Hidiv ile aranının açılmasına yol açmadan Selanik tarafından verilecek emirlerle yapılmasının yeterli olduğunu bildirdi³⁸¹. Ancak, adada bu konudaki tek muhatap olan Mısırlı vakıf müdürü bu istenen

379 BOA, A.MTZ. (05), 3B/52-2, İç no. 16a-b.

380 BOA, A.MTZ. (05), 3B/52-2, İç no. 28.

381 BOA, A. MTZ (05), 3-A/34, İç no. 95 (29 Muharrem sene 323/23 Mart sene 321/ 5 Nisan 1905).

şeylerin teslim edilmesi hakkında bir oyalama taktiği sergiledi. Selanik valiliğinin bu konudaki ısrarlarına rağmen söz konusu evrak, defter ve nakitleri teslim etmekten kaçındı.

Vakıf müdürü, durumu Hidiv'e bildirdiğini ve oradan gelecek cevaba göre hareket edeceğini ifade etti. Mısır'dan beklenen cevabın ise normal şartlar altında ancak bir ayda gelebileceğini belirten müdür belki de Hidiv'den aldığı talimatları yerine getiriyordu³⁸². Hidiv de İngilizlerin desteğini alarak bu konuda daha avantajlı bir pozisyon almak istiyordu. Ancak İngilizlerin konu hakkında yaptıkları araştırmalar Hidiv'e hak vermiyordu. Bu konuda da aktif olarak soruna müdahale etmek istemiyorlardı³⁸³.

Taşöz'de nizamiye mahkemesi kurulduktan sonra, yaşanan bu mesele nasıl çözüldü bilemiyoruz ancak, adada güvenlik artırıldığından, mahkemeye çok az olay intikal ediyordu. Öte yandan, Taşöz tarihi boyunca, korsan kayıklarından ve hırsızlardan çok çekmişti. Ancak, burada Babiâli tarafından yeniden bir idare kurulduktan sonra, çok az sayıda hırsızlık olayı gerçekleşti. 27 Ocak 1903 tarihinde Taşöz adasında mahkemenin teşkilinden itibaren bir hırsızlık olayı sebebiyle iki kişi mahkemeye sevk edildi. Hapishanede de küçük suçlardan iki mahkum ve hırsızlıktan da bir mahkum vardı³⁸⁴.

382 BOA, A.MTZ (05), 3-A/34, İç no. 104, (Taşöz vakıf müdür vekilinden Babiâli'ye, 25 Cemâziyelevvel 1323/14 Temmuz 1321/27 Temmuz 1905 tarihli tahrîrât).

383 FO, 78-5255, İç no. 55.

384 BOA, A. MTZ (05), 3B/52-2, İç no. 6.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TAŞÖZ MADENLERİ: OSMANLI DEVLETİ'NİN
MÜLTEZİM, VAKIF VE DIŞ GÜÇLER
KARŞISINDAKİ POLİTİKALARI

TAŞÖZ MADENLERİ: OSMANLI DEVLETİ'NİN MÜLTEZİM, VAKIF İDARESİ VE DIŞ GÜÇLER KARŞISINDAKİ POLİTİKALARI

Osmanlı Devleti'nde Maden ve Madencilik

Madencilik, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlıca iki açıdan önem kazanmıştır. Devletin maliyesine gelir katkısı yanında, silah yapımı ve askerî teçhizat ihtiyaçlarını karşılamak bakımından madenler vazgeçilmez derecede idi. Bu yüzden, bu stratejik alandaki üretim faaliyeti, devlet tarafından kurulmuş ve işletilmiştir.

Madencilik ve madeni kullanan imalatçıların Osmanlı ekonomisinde önemli yeri vardır. Üretim ve ticari faaliyetler, devlet tarafından düzenlenip kontrol edilmiştir. Devleti en fazla ilgilendiren konular; ordunun ihtiyacını tam olarak karşılamak, fiyat istikrarı sağlamak ve kaçakçılığı önlemek idi.

XVI. yüzyılda, Anadolu'da Ergani, Keban, Gümüşhane, Bozkır, Küre, Rumeli'de Kratova, Sidrekapsi, Novobrde, Samakov madenleri işletilmekteydi. Bu madenlerden geçimini sağlayan büyük bir kitle vardı. Bu konudaki rakamlara sahip değiliz, ancak yukarıda sayılan madenlerden daha küçük olan Bilecik madeninde XVI. yüzyılda -Kanuni döneminde- 6.000 civarında işçi çalıştığı dikkate alındığında, bu kitleyi büyük olarak nitelemek hatalı olmayacaktır. Bu madenlerden devletin elde ettiği gelir de maliye için dikkate değer bir kaynak idi. Örneğin Gümüşhane madeninin yıllık geliri devletin bütçesine %5 nispetinde bir katkıda bulunuyordu³⁸⁵.

385 Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", *DTCFD*, c. II, sa. 1, Ankara, 1943, s. 117-8.

Osmanlı Devleti'nin maden politikası para üretiminde kullanılan altın ve gümüş ile ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılan kurşun, bakır, demir gibi madenler üzerinde şekillendirilmiştir.

Osmanlı topraklarında, altın ve gümüş madeni, ihtiyacı karşılamak noktasında yetersizdi³⁸⁶. Fatih döneminde gümüş ve altın yasaklarıyla ilgili düzenlemeler yapıldı. Bu kanunlar ve düzenlemeler daha sonraki devirlere kadar süren devletin maden politikasının iskeletini oluşturdu³⁸⁷.

Madenlerin işletilmesi konusu, toprağın mülkiyeti konusu ile ilgili olarak değişik uygulamaları içermiştir. 1274/1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi ve 1285/1860 tarihli Maadin Nizamnâmesine göre, Osmanlı Devleti'nde arazi ve madenlerin mülkiyeti hakkında belirlenen kurallar şu şekilde olmuştur³⁸⁸:

1.Arazi-i Memlûke: Bu çeşit arazide tam mülkiyet söz konusudur. Arazinin rakabesi ve mülkiyeti, sahibi olan kimseye aittir. Bu tür arazide çıkan madenlerin beşte biri devlete, kalanı arazi sahibine aittir.

2.Arazi-i Mîrîye: Rakabesi devlete, tasarruf hakkı reayaya ait olan arazi demektir. Burada çıkan maden bütünüyle devlete aittir. Üzerinde tasarruf hakkı bulunanların herhangi bir hukuku bulunmamaktadır.

3.Arazi-i Mevkûfe: Vakıf arazisi olan bu arazi türü *arazi-i mevkûfe-i sahîha* ve *arazi-i mevkûfe-i gayri-sahîha* olmak üzere ikiye ayrılır. Arazi-i mevkûfe-i sahîhanın mülkiyeti tümüyle vakfa aittir. Çıkan madenlerin mülkiyeti de vakfa aittir. Devlet buradan herhangi bir gelir almaz. Arazi-i mevkûfe-i gayri-sahîhanın rakabesi devlete tasarruf hakkı vakfa aittir. Dolayısıyla burada çıkan madenlerin mülkiyeti devlete aittir.

4.Arazi-i Metrûke: Halka veya bir beldenin ortak kullanımına terk edilmiş arazi demektir. Çıkartılan madenlerin beşte biri, devlete kalanı işleten kişiye aittir.

5.Arazi-i Mevat: Hiçbir kimsenin tasarrufunda olmayan ve ahaliye terk edilmeyen arazi demektir. Burada çıkan madenlerin beşte biri devlete kalanı ise işleten kişiye aittir.

386 Şrifte Yorulmaz, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1994, s.18.

387 Şrifte Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 19-22.

388 Neçet Çağatay, *a.g.m.*, s. 120-121.

a. Madenlerin Yönetim ve İşletme Yöntemleri

Osmanlı Devleti'nde madenlerin yönetim ve işletme tarzı bölgeden bölgeye, devirden devre ve madenden madene bazı farklılıklar göstermekle birlikte bazı ortak taraflar da vardır. Devletin diğer kurumlarında olduğu gibi maden işlerinde de eskiden beri uygulanagelen mevcut kaide ve düzenlemelere riayet edilmiş ve bunlar örnek alınmıştır. Anadolu'dakiler için Ergani, Keban ve Gümüşhane; Rumeli'dekiler için Sidrekapsi, Kravoto ve Novobrde gibi eski madenlerin nizamları örnek alınmıştır. Buna göre madenler üç farklı şekilde işletilip yönetilir.

Doğrudan Doğruya Devlet Tarafından Yönetilip İşletilen Madenler

Bu başlık altında incelenen madenler üç farklı şekilde yönetilip işletilmiştir. İlk olarak, piyade veya yaya, müsellem, yörük, mütekait sipahizade gibi devlet görevi alanlar ile rüsûm-u örfiye, tekâlif-i şer'îye ve âvârız-ı divâniye gibi vergiden muaf olan zümreler ve esirlerdir. Bu şekilde madenlerde çalışan kişilere herhangi bir ücret ödemesi yapılmazdı. Görüldüğü gibi esirler dışarıda tutulursa, diğer kişiler ya devletten bir maaş alanlar ya da vergi ödememe avantajı olan kesimlerdir. Bu yüzden bunlara ayrıca ödeme yapılma gereği duyulmamıştır.

İkinci olarak, ücret karşılığı çalışan işçilerin istihdam edildiği maden işletme ve idare etme tarzı gelmektedir.

Üçüncü olarak, götürü usulde işletme gelir. Yani cevherin belirli bir kısmını belirlenen giderler karşılığında işletmeye açmak demektir. Buradaki başlıca gider elbette ki işçi ücretleridir. Bugün halen başka iş alanlarında da geçerli olan bu uygulamaya göre, işletmeye talip olan kişiye yapacağı iş karşılığında, üretim maliyeti dikkate alınarak yapılan ödeme ile ilgili bir işletme yöntemidir.

Devletin Katkısı ve Gözetimi ile Müteşebbisler Tarafından İşletilen Madenler

Emaneten işletme tarzı da denilen bu yönetime göre, devlet *emîn* veya *nâzir* adıyla işletmenin idaresine bir kişi atar. Bu kişiye yardımcı olmak üzere en azından bir tartıcı ve kâtip de görevlendirilirdi. Bu işletme modeli müteşebbisin yeterli sermayeye sahip olmadığı durumlarda söz konusu olmaktadır. Devlet, müteşebbise hem sermaye yardımında

bulunur, hem de odun kömür ve madencilerin gündelik ihtiyaçlarını yakın çevreden karşılamak üzere kadı veya emine görev verirdi. Kadı veya emin bu ihtiyaçları karşılayıp bedelini müteşebbisten tahsil ederdi.

Bu şekilde devletin maddi katkılarıyla işletilen madenden cevher çıkarıldığında, emin devletin önceden tayin edilen nispetteki payını öncelikle tahsil ederdi. Bu oran madenin zenginliğine göre dörtte bir, sekizde bir veya beşte bir gibi değişik nispetlerde olurdu. Kalan kısım müteşebbise ait olurdu. Müteşebbis bir tüccar olarak bu malını satardı. Ancak, burada öncelik devletin idi. Eğer devletin o madene ihtiyacı varsa emin parasını ödeyerek devlet adına bunu satın alırdı³⁸⁹.

Maden ocaklarından hazinenin payının tahsil edilmesi için mültezim tayin edilebiliyordu. Mültezim savaş zamanı gibi elverişsiz bir ortam nedeniyle zarar edip de hazineye taahhüt ettiği meblağı ödeyemezse, söz konusu mukataa başka bir mültezime ihale edilirdi. Eğer başka talipli kimse çıkmazsa, devlet mukataayı bir emin vasıtasıyla işletme yoluna giderdi. Emin memur statüsünde olduğundan işletmenin kâr ve zararı konusunda devlete karşı sorumlu idi. Emin mukataayı bir müddet işlettikten sonra mültezim gibi tahvil süresi için bir meblağ önerir ve emanetle birlikte iltizamı alabilirdi. Bu işletme tarzına “*emânet ber-vechi iltizâm*”, emine de “*emîn ber vech-i iltizâm*” adı verilirdi³⁹⁰. Bu şekildeki işletme usulüyle devlet bir şekilde madenciligi teşvik etmiştir. Yeterli sermayedar sınıfı olmadığı için bu model bir ihtiyaçtan da doğmuştur denilebilir.

İltizam Şekliyle İşletilen Madenler

Yukarıdaki maddede işaret edildiği gibi devlet bazı madenleri iltizam suretiyle işletiyordu. Başlangıçta sadece küçük ölçekteki madenler için söz konusu olan bu model daha sonraki dönemlerde özellikle maliyenin gelire ihtiyacının ortaya çıktığı zamanlarda sıklıkla uygulandı. XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren iltizam usulüyle maden işletmeciliği daha çok tercih edildi³⁹¹. XIX. yüzyılda başka alanlarda olduğu gibi iltizama verilen madenlerde de malikane uygulaması görüldü³⁹².

389 Neçet Çağatay, *a.g.m.*, s. 124.

390 Halil Sahillioğlu, “Emin”, *TDV. İA.*, c. XI, s. 112.

391 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Bölüm II, Ankara; TTK, 1988, s. 577.

392 Neçet Çağatay, *a.g.m.*, s. 124.

b. Maden İşleri Teşkilatı

Madenler devlet teşkilatı içinde XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Maliye hazinesine bağlı olarak yönetiliyordu. Sonra madenler Darphane Nezareti çatısı altında çalışmaya başladı. Böylece darphane para basma işinden başka kendisine bağlanan maden vb. mukataaların da idaresini üstlenmişti. Madenler buradaki Maden Mukataası Kalemî tarafından yönetiliyordu.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar madenler tek merkezden idare edildi. Bundan sonra maden mevzuatının yeni ilkelerle düzenlenmesi ihtiyacı doğdu. 1858 Arazi Kanunnâmesi ile toprak mülkiyeti bazı yeni esaslara bağlandı. 1838 Baltalimanı Ticaret Anlaşmasından sonra yabancı madeni mallar Osmanlı pazarında yoğun bir şekilde yer almaya başladı. 1851 ve 1855 Paris Sergisine katılan Osmanlı Devleti ileri gelen yöneticileri maden sanayinin değerini bir ölçüde kavramıştı. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak maden sektörünü geliştirmek ve mevcut ihtiyaçları karşılamak üzere, gerekenin yapılması 1861 Maadin Nizamnâmesi ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bu nizamnâme 1869 yılında değiştirilerek yabancıların da bizzat veya ortak olarak maden işletmesine imkan tanıdı. 1887 yılında 10 bölüm ve 92 maddeden oluşan yeni bir Maadin Nizamnâmesi yürürlüğe girdi.

Bu nizamnâmede bazı önemli değişiklikler yapıldı. İlk olarak, madenlerin 99 yıl süreyle işletilmek üzere ihale edilmesine imkân sağlandı. Arama ruhsatları önceden bir yıl olarak verilirken yeni nizamnâmede bu madde bir yıl ve daha fazla uzatmaya imkân tanıyordu. *Resm-i mukarrer* önceden dönüm başına alınırken cerib başına 10 kuruş olarak düzenlendi. Rüsûm-u nisbiye ise bakır, simli kurşun ve kömür gibi kuyu ve mağara açılarak üretilen madenlerin gayri-safi hasılatından % 1 ila % 5 arasında, krom ve boratlı madenler ile lületaşı gibi damar halinde olmayıp bütün bütün yığın halinde olan madenlerin hasılat-ı safiyesinden % 10 ila % 20 arasında tahsil edilmesi kuralı getirildi³⁹³.

1901 ve 1906 yıllarında Maadin Nizamnâmesi tekrar düzenlenerek madenlerde mühendis ve ustabaşlıklar dışında işçiler dahil bütün

393 Şcrife Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 55.

çalışanların Osmanlı uyruğundan olması kuralı getirildi³⁹⁴. Bu değişiklikler genellikle yabancı yatırımcıların çıkarlarını koruyan ve onlara cazib gelen maddeler idi. Öyleki, Avrupalı yatırımcıların Osmanlı madenlerine ilgisi XIX. yüzyılın sonunda büyük artış gösterdi. 1870-1898 yılları arasında hükümet yılda ortalama olarak 10 adet arama izni talebi alırken, bu miktar 1898-1900 yılları arasında 139'a yükseldi. Aslında bu rakamlar gerçek yabancı yatırımcıların sayısını tümüyle göstermekten uzaktır. Çünkü bazı yabancı yatırımcılar doğrudan kendi adlarına talepte bulunurken bazıları da Osmanlı uyruğundaki kişilerle çeşitli yollarla gizli ortaklıklar kurarak onlar vasıtasıyla talepte bulunuyorlardı. 1910 yılında Osmanlı maden üretimi yaklaşık iki kat artarak 600.000 tondan 1.200.000 tona ulaştı. Toplam maden üretiminin çoğu yabancılar tarafından kontrol edilen maden ocaklarından sağlanıyordu. Fakat bazı değerli madenlerin üretiminde yabancı firmalar bulunmuyordu. Altın, gümüş, lüle taşı ve kil üretiminin tamamı Osmanlı maden sahipleri ve şirketleri tarafından yapıyordu. Diğer taraftan, çinkonun üçte ikisi, kurşun manganezin % 80'den fazlası ve zımpara taşının % 90'ını, anti-muan ve borasit madenlerinin tümü yabancı maden şirketleri tarafından çıkarılıyordu³⁹⁵.

1881-1893 yılları arasında madenler, Ticaret ve Nafia Nezareti'nin denetimine tabi idi. 1893-1908 yılları arasında ise madenler Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'ne bağlı olarak idare edildi. Maadin, Orman ve Ziraat Nazırı nazırlar heyetinin dışında bırakılmıştı. Bu heyette söz konusu nezaret Maliye Nazırı tarafından temsil ediliyordu. II. Abdülhamid, maden, orman ve ziraat konularında hükümetin etkisini sınırlandırmak ve tamamen kendine bağımlı bir idare tesis etmek için bu yola başvurmuştur³⁹⁶.

394 Şerife Yorulmaz Osmanlı madenlerinde yabancı işçilerin çalışmasının yasaklanmasını 1906 Nizamnamesi uyarınca yapıldığını Donald Quatert'i kaynak göstererek veriyor. Ancak bizim Taşöz maden işletmeleri konusundaki bu araştırmamızda bu kaidenin 1901 Nizamnamesi ile getirildiği kanaatindeyiz. Bu konuya ileride de değineceğimiz gibi 1903 yılındaki bir müfettiş raporu mültezimin bu yasağın kalkmaması için girişimde bulunmasını şiddetle şikayet etmektedir. Bkz., Şerife Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 56, Donald Quatert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara, 1987, s. 46.

395 Donald Quatert, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *TCTA*, c. IV, İstanbul, 1985, s. 915-916.

396 Şerife Yorulmaz, *a.g.e.*, s. 54.

Taşöz Adası Madenleri ve İşletilmesi

XX. yüzyılın başında Taşöz adası, stratejik bakımdan önemli olduğu kadar, madenleri dolayısıyla da Osmanlı Devleti için vazgeçilmez bir değer oluşturuyordu. Buradan elde edilecek gelir Hazine için önemli idi. Bazen sıkışık durumda kalan hazine buradaki madenleri, imtiyaz vermek suretiyle gelir sağlamayı hedefliyordu.

Taşöz adası Mehmed Ali Paşa'nın vakfiyesine göre, sahih vakıf statüsünde idi³⁹⁷. Bunun için madenleri de arazi-i mevkufe-i sahih hükmünde olarak, vakfa ait olması gerekirdi. Yani madenler üzerinde devletin bir hakkı olmaması icap ediyordu. Ancak uygulamada vakfın sahih olduğu tam olarak kanıtlanmadığı için gayri-sahih vakıf olarak görülmüş ve madenler üzerinde vakfın payı olmadığı iddia edilmiştir. Taşöz madenlerini işletmek üzere adanın idaresi doğrudan Selanik Vilayeti'ne bağlanmadan önce, vakıf idaresine ve müteveli hidivlere birçok başvuru yapılmıştır. Fakat bunlardan bir sonuç çıkmamıştır. Babıâli'de sorun etraflıca incelenerek, söz konusu arazinin Mehmed Ali Paşa'ya sahih bir satış neticesi satılmadığı ve bu yüzden arazinin halen miri arazi hükmünde olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır³⁹⁸. Ayrıca, ada arazisi hediye edilerek, tahsisat kabilinden vakıf kurulduğu ileri sürülmüştür. Hatta vakıf sahih olsa bile, madenler üzerinde mütevellilerin bir hak iddia edemeyecekleri görüşleri ileri sürüldü:

“Cezârenin Kavala'ya meşrû olmak üzere vakfı keyfiyyetine ve bi'l-cümle vâridâtının vakf-ı mezbûra âidiyyeti iddi'âsına gelince: Bu mebhasde nazâr-ı dikkate arz olunacak bir nokta vardır ki o da şudur: Bilâ-temlik-i sahih arâzî-i emîriyyeden bi'l-ifrâz vakf edilen bir küt'anın vakfı vakf-ı sahih değildir. Arâzî Kânûnnâme-i Hümayûnû'nun dördüncü maddesinde “tahsîsât kabilinden” vasfıyla zikr edilen bu nev' evkâf izn-i sultânî ile vakf edilen arâzî-i emîriyyeden ibâret olup ahkâm-ı şer'iyeye değil Arâzî Kânûnnâme-i Hümayûnû ahkâmına

397 BOA, YEE, 87/19, İç no. 22. (Ek 5).

398 Burada ileri sürülen görüşler Ömer Lütfi Barkan'ın konuyla ilgili bir makalesinde de teyit edilmiştir. Daha fazla bilgi ve karşılaştırmak için bkz., BOA, YEE, 87/27. (Ek 27); Ömer Lütfi Barkan, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller II: Mülki Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı”, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. VII, sa. 1, İstanbul, 1941, s. 157-176.

tâbi' olan evkâf-ı mezbûre "emvâl-i umûmiyyeden bir kısmının taraf-ı sultâniden bir cihete tahsîsinden" başka bir şey değildir.

Ma'âdin ile ma'âdin hâsılâtı bu tahsîsâta dâhil değildir. Meğer ki vakıfnâmede ma'âdin ile hâsılâtı bâ-izn-i sultânî zikir ve tasrîh kılınmış ola³⁹⁹.

Neticede aşağıda daha etraflıca değinileceği gibi, buradaki madenler Hazine-i Hassa Nezareti tarafından verilen imtiyazla yabancı mültezimlere ihale edilmiştir. Bu konudaki gelişmeler uzun ve karmaşık bir süreçten geçmiştir.

Kâmil Paşa'nın Teşebbüsü

Taşöz Adası'nın sahip olduğu maden zenginliği Fenikeliler zamanından beri bilinmektedir. Fenikeliler, adanın birçok mahallinde bulunan altın ve kurşun madenini tamamen değilse de kısmen yeryüzüne çıkararak istifade etmişlerdir. Taşöz madenleri, adanın Türkler tarafından fethedilmesinden sonra da işletilmiştir⁴⁰⁰. I. Selim (1512-1520) ve ardından gelen II. Süleyman (1520-1566) buradaki gümüş madenlerini başarıyla işletmişlerdi. XVII. yüzyılda adayı ziyaret eden Francesco Piacenza, adadaki altın, gümüş ve devasa mermerlerden de bahsetmektedir. Gümüşlü kurşun ve altın gibi değerli maden kaynakları Osmanlı Devleti'nin dikkatini buraya çekmiş olmalıdır. Ancak adada altın madeni varlığına dair çok sayıda rivayetler olmasına rağmen, bulunup işletildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Son devirde, Ahmet Refik Altınay'ın yayınladığı bir belgeye göre, Taşöz'deki gümüş madeninin H.1133/M.1720 tarihinde işletilmeye açılmasına izin verildi⁴⁰¹. Taşöz'de altın madeni arama çalışmaları 1721'de Selanik Fransa Konsolosu M. de Boismont tarafından da belirtilmiştir ancak, çalışmaların olumlu sonuçlanmadığı görülmektedir⁴⁰².

Taşöz madenleri bundan sonra, XIX. yüzyıla kadar işletilmemiştir. Ancak, XIX. yüzyılın sonlarında adadaki madenler yabancı

399 BOA, YEE, 87/27. (Ek 27).

400 BOA, YEE, 87/31. (Ek 4).

401 Ahmet Refik Altınay, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul, 1931, s. 53-54. Ayrıca Enver Ziya Karal da herhangi bir belgeye dayanmadan bu tarihte Taşöz'da gümüş madeninin işletildiğini yazmaktadır. Bkz. Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 579.

402 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s. 27.

müteşebbislerin dikkatini çekmeye başladı. Bu yüzyılın son çeyreğinde, Fenikelilerin de bilmediği birçok maden türünün adada bulunduğu dair birçok yabancı maden mühendisi fikir beyan ediyordu.

Bundan sonra, Osmanlı Devleti'nin son devirdeki meşhur sadrazamlarından Kamil Paşa, Aydın valisi olduğu sırada, Taşöz madenlerinin modern aletlerle yeniden işletilmesi için bir teşebbüste bulundu. Kamil Paşa'nın teşviki ile Belçikalı mühendisler birtakım araştırma ve inceleme yaptı. Paşaya çalışmalarını rapor ettiklerinde, adada bir hayli zengin madenler keşfine muvaffak olduklarını beyan ettiler. Paşanın da tasvip etmesiyle Belçikalı mühendisler, bir şirket kurarak bu madenleri işletmeye karar vermişti. Ancak bunların teşebbüsleri gerçekleşmemiş ve öylece yüz üstü kalmıştı. Diğer taraftan, madenler gündemdeki yerini korudu ve işletmeye açılması yönünde devlet tarafından yeni çalışmalar başlatıldı. Kamil Paşa'nın Taşöz Adası'ndaki madenlerin ehemmiyeti hakkındaki maruzatı üzerine, madenlerin Hazine-i Hassa-i Şahane tarafından işletilmesi padişahın iradesi ile emredildi⁴⁰³.

Yabancı Müteşebbislerin Taşöz'deki Madenlere İlgisi Göstermesi

Taşöz ahali, adadaki Mısır vakıf yönetiminin madenleri işletmeye açma konusundaki çabalarına karşı geliyordu. Ahalinin tepkisi sadece maden konusunda değildi. Bundan önce de anlatıldığı üzere, idarî yapıdaki değişiklikler, geleneksel uygulamalara son verilmesi, vergilerin miktarının yükseltilmesi ve yöneticilerin ahaliye karşı sert tavırları gibi konularda, bazı siyasal tepkiler gösteriyorlardı. Fakat Taşöz halkının Mısırlı aralarındaki anlaşmazlıkların önemli bir kısmını ormanların kullanımı ve ağaç kesimi üzerine çıkan tartışmalar oluşturuyordu. Maden imtiyazı verilmesi ve maden işletilmeye başlanması yeni ağaçların kesilmesi anlamına geliyordu. Bu yüzden ahali, maden imtiyazı almaya çalışan veya alan kişilere karşı çok sert tepki gösteriyordu.

Petro Mavrini isimli bir tüccar Taşöz'de maden işletmek üzere Mısır Hidiviyeti vasıtasıyla bir imtiyaz belgesi almak için teşebbüse geçti. Selanik vilayeti bu durumdan haberdar olunca, yapılması gereken işlemin belirlenmesi için, konuyu Babıâli'ye havale etti. Babıâli, böyle bir imtiyaz belgesi vermeye Mısır Hidiv'inin hak ve salahiyeti olmadığı

403 BOA, YEE, 78/10.

sonucuna vardı. Bu konudaki ihtilafı çözmek için ilk yapılan araştırma, *Ma'adin Nizamnâmesi*'nde açık bir hüküm olup olmadığını tespit etmek oldu. Ancak bu nizamnâme maddeleri arasında, sorunun çözümüne yönelik, açık bir hüküm bulunamadı. Uygulanacak politika ve yapılacak işlemi tespit için bu sefer Ticaret Nezareti, konuyu Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'ne havale etti. 16 Şevval 1301/ 9 Ağustos 1884 tarihinde Şurâ-yı Devlet bir mazbata ile hükmünü vererek Taşöz'deki vakıf yönetiminin yer altından çıkacak madenler hakkında bir hak talebinde bulunamayacağını açıkladı:

“Gerek mazbata-i merkumede muharrer esbaba ve gerek batın arasında bulunan ma'adinin şer'an ve kanunen devlete aid olması hasebiyle cezire-i mezkurenin arazisi Hidiviyet-i Mısıriyye'nin temlikinde bulunsa bile bunun hükmü sath-ı arza şamil olduğuna nazaran cezire-i mezkurede zuhur edecek ma'adin hakkındaki mu'amelatın Hükümet-i Hidiviyye'ye şümulü olamamak ve taleb olunan ruhsatnâme Selanik vilayetince i'ta kılınmak tabii görünüyor ise de mukaddemki mazbatanın mes'ele-i Mısıriyye neticesine ta'likan Meclis-i Mahsus-ı Vükelaca tevkif edildiği tahkik kılınmış olduğundan....⁴⁰⁴”

Daha önce anlatıldığı gibi, 1894 yılında başlayıp 1901 yılına kadar süren, N.I.Psiakis'in Taşöz'de maden işletme hayali de halkın tepkisi yüzünden gerçekleşemedi⁴⁰⁵. 1897'lerde İngiltere'ye mensup Sir John Willoughby Taşöz madenlerini işletmek için girişimde bulundu. Vakıf mütevellisinden izin aldı ancak, sultandan ferman alamadığı için bu girişim de yarım kaldı⁴⁰⁶. Adadaki madenlerin işletilmesi konusu, vakfın statüsü ve mülkî idare hakkı gibi sorunlar çözüme kavuşturulmadığı için sürekli erteleniyordu.

1902 olayı ve Babiâli'nin müdahalesinden sonra, ada üzerinde tartışma konusu olan madenlerin işletilmesi de çözüme kavuşturuldu. Adadaki madenlerin çoğunun işletme imtiyazı, 1903 yılında Padişah II. Abdülhamid tarafından Alman Speidel şirketine verildi.

404 BOA, *YEE*, 87/20.

405 A. E. Bakalopoulos, *a.g.e.*, s.73.

406 FO, 78-5255, İç no. 38.

FREDERICK JOHN SPEIDEL'İN MADEN İMTİYAZLARI

Speidel ilk olarak Taşöz adasındaki çinko madenlerinin imtiyazını aldı⁴⁰⁷. 18 Haziran 1319/ 31 Ağustos 1903 tarihinde yapılan mukavele ile Taşöz'de çinko madeni işletme imtiyazı Speidel'e verildi⁴⁰⁸. Buradan elde ettiği kârlar kendisini oldukça memnun ettiğinden başka madenler için de peşi sıra imtiyazlar elde etmeye çalıştı. Başarılı bir girişimci olan Speidel kısa bir zaman sonra Hazine-i Hassa Nezareti ile de iyi ilişkiler kurarak güven verdi. Böylece, büyük bir servet sahibi olan mültezim yeni imtiyazlar konusunda diğer rakiplerine göre üstünlük elde etti.

Taşöz'deki çinko madeni işletmesi 22.000 liralık bir yatırımla kuruldu. İlk başlarda 400 kişi çalışırken bu rakam kısa bir zaman sonra 700 ve 1.000'e çıkmıştı. Madende çalışan işçi sayısı bazı dönemlerde 1.000 kişiyi aşıyordu. Öyle ki mültezim Taşöz ve çevresinden yeterli miktarda işçi bulamamaktan yakınıyordu. Bunun için askerlik kurası isabet edenlere muafiyet talebinde bulunduğu gibi, Almanya ve Yunanistan devletlerinden yabancı işçi çalıştırmak için girişimlerde bulunuyordu.

Bundan sonra Speidel adada çıkması muhtemel demir, çinko, simli kurşun ve bakır madenlerinin iltizamına dair 23 Şaban 1322/12 Teşrin-i evvel 1320/2 Kasım 1904 tarihinde, ikinci bir mukavelenâme daha imzaladı.

Böylece, Speidel Taşöz'ün doğu sahilinde Yenihisar adlı yerde ve 15.000 dönümden daha büyük arazide, yeni bir maden imtiyazı aldı. 30 sene müddetle geçerli bu imtiyaz sözleşmesine göre, mültezim buradaki

407 A.E. Bakalopoulos, bu konuda bakır madeni imtiyazı ilk olarak verildi diyerek yanılmaktadır. Speidel'in aldığı ilk imtiyaz çinko madenini kapsıyordu. Bkz. A. E. Bakalopoulos *a.g.e.*, s.73.

408 BOA, *HH. THR*, 1256/63.

madenleri işletip ihraç edecek ve hazineye % 5 oranında *resm-i nisbî* verecekti. Hazine-i Hassa, Taşöz'de yeni bir maden imtiyazı verilmesi konusunda Speidel'e öncelik vermek istiyordu. Buna gerekçe olarak, yakında başlayacak Ramazan ayı dolayısıyla Padişahın askerlere gelenek olduğu üzere vermesi gereken ulufelere kaynak sağlamak idi. Speidel'in peşin olarak vereceği 40.000 liranın bu bakımdan da önem taşıdığı vurgulanıyordu⁴⁰⁹.

Bu imtiyazın Speidel'e verilmesi hakkında, işletilen bürokratik sürecin incelenmesi, Osmanlı Devleti maden idaresinin sorunlarını tespit etmeye yardımcı olacaktır. Bu kapsamda ilk olarak Speidel, birtakım maddeleri ihtiva eden bir sözleşme teklifini bir dilekçeyle birlikte, Hazine-i Hassa Nezaretine sundu. Nezaret bu başvuruyu incelemeye alarak teklifi değerlendirdi. Bundan sonra, Taşöz'e bir mühendis göndererek maden işletilecek arazide bir araştırma yaptırdı. Bu mühendis inceleme ve araştırmalarının sonucunu bir rapor yazarak nezarete sundu. Rapora göre imtiyaz ihalesinin doğrudan Speidel'e verilmesi teklif ediliyordu. Buna sebep olarak bazı gerekçeler öne sürülüyordu. Bu gerekçelerin bazıları özellikle ilki, rasyonel dayanaklardan yoksunluk açısından eleştirilecek düzeydedir. Şöyle ki, iddia edildiği gibi mültezim Hazine-i Hassa tarafından kendisine verilen birinci imtiyaz sözleşmesi uyarınca işlettiği madenden önemli ölçüde zarar etmişti. Devletin bu zararları nakit olarak karşılaması beklenemeyeceği için, yeni maden imtiyazı Speidel'e verilirse, mültezimin ilk sözleşmeden kaynaklanan zararları telafi edilmiş olacaktı. Mühendisin bir başka gerekçesi de Speidel'in madeni işletmek konusunda güçlü bir sermayeye sahip olması idi. Ayrıca, muhtemel talipler genel bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda Speidel diğerlerine nazaran daha güvenilir bir kişi idi.

Daha sonra, bu iltizam sözleşmesi ve maden hakkında müfettiş olarak görevlendirilen kişi tarafından bazı hatalar ve usulsüzlükler yapıldığı rapor edildi⁴¹⁰. Bu müfettişe göre söz konusu prosedürde ve mühendis tarafından hazırlanan raporda göze çarpan önemli hatalar şunlardı:

İlk olarak, adadaki madenlerin hazine tarafından işletilmesi irade-i seniyye gereğince idi. Bu bakımdan öncelikle hazinenin yapması

409 BOA, *Y. PRK. HH*, 35/65. (Ek 24).

410 BOA, *YEE*, 78/10.

gereken iş, adada ciddi ve esaslı bir surette kazı çalışması ve fenni bir araştırma yaptırmaktı. Önceden bilinen maden kaynakları ile yeniden tespit edilenlerin maddi karşılıklarını ortaya koyarak, bunların hazine tarafından işletilmesinin imkânlarını araştırmaktı. Hazine tarafından işletilmesi konusunda menfi bir kanaat hâsıl olduğu zaman da bu madenlerin zenginliği dikkate alınarak, en az % 30 veya % 40 vermek şartıyla ihale edilmesi gerekirdi. Fakat hiçbir maden sahibinin kabul edemeyeceği âdeta hiç menzilesinde olan % 5 ile madenin ihale edilmesi hayırlı amaçlar taşıyan bir yönetimin yapamayacağı bir iş olarak ortaya çıkmıştı.

İkinci olarak, ihalenin icrasından sonra madenin büyük bir rezerve sahip olduğu anlaşılmıştı. Dolayısıyla, bu madeni işletecek mültezimin büyük bir servet elde edeceği ortaya çıkmıştı. Diğer bir ifadeyle, ihalenin iptal edilip sözleşme yapılmaması mümkün iken, yanlış ve hatalı uygulamaya devam edilmiştir. Buna rağmen, Taşöz adasında bu imtiyaz alanının dışında çinko, kalay, bakır, simli kurşun, demir madenlerinin yine eski şartlarda ihale edilmesini isteyen Speidel, bir dilekçe ile bu imtiyazın kendisine verilmesini talep etmiştir.

Üçüncü olarak, söz konusu ihaleye çıkılmadan önce, Speidel'in sözleşme teklifinde bulunması bir açıdan oldukça anlamlıdır. Zira Ramazan ayından üç ay önce hazineye müracaat eden mültezim, iyi bir zamanlama yapmıştır. Çünkü her yıl bu zamanlarda Hazine bir nakit sıkıntısı çekmektedir. Mültezimin, böyle bir zamanlama yapmasını sadece bir rastlantı ile açıklamak, gerçeği saklamaktır. Bu konuda müfettiş tayin edilen bir başka yetkili, mültezime bu bilginin eski müsteşar tarafından verildiğini rapor etmiştir. Bunun sonucunda, Speidel imtiyaz ihalesinin kendisine verilmesi çerçevesinde hazineye faizsiz 40.000 lira avans vermeyi teklif etmiştir.

Dördüncü olarak, Speidel maliyenin en müzayakalı zamanını gözeterek müracaat etmiştir. Bu ortamda teklifini cazip kılacak bir unsur da bulundurmıştır. Eğer madenlerin işletilmesi ekonomik bakımdan uygun olmazsa verdiği parayı geri almak konusunda hazineyi sıkıştırıyacağını ifade edip, evvelce ihraç hakkını kazanmış olduğu madendeki hazine hissesine düşen meblağdan mahsubunu teklif etmiştir. Böyle hileli bir teklifle adı geçen madenlerin imtiyazını 40 sene müddetle

uhdesine ihalesini talep etmiştir. Sonuç olarak, Speidel bu yatırımı karşısında büyük bir kâr elde etmesi söz konusu olmasına rağmen, çok az bir risk almış oluyordu.

Diğer taraftan, Speidel'in müracaatını haber alan bir başka yatırımcı daha teklif yaptı. Kavala'da Avusturya- Macaristan İmparatorluğu ve Almanya konsolos vekili olan Mösyö Wicks adada kendi mühendisleri marifetiyle keşfettirdiği diğer madenlere önceden talip olduğu gibi bu kez de Speidel'in talip olduğu madenlere ilişkin bir teklif vermekten kaçınmadı. Faizsiz 20.000 lira avans vermek ve elde edilecek hasılatı hazine ile yarı yarıya taksim etmek üzere yapılan bu teklifte hazinenin maddi çıkarları daha fazla idi.

Mösyö Wicks'in teklifinde tek dezavantajlı nokta, eğer maden araştırmaları olumsuz sonuç verirse, avans olarak verdiği parayı peşinen geri almak maddesi idi.

Bu sırada, Hazine-i Hassa Nezareti'nin bir devlet politikası olarak, Almanya devleti vatandaşı olan Speidel'i tercih etmesi, anlaşılmaz bir tutum değildir. Ancak, bu durumda hemen akla gelen Speidel'in tekliflerini Wicks'in teklif ettiği noktalara yaklaştırmak konusunda hazinenin bir şeyler yapıp yapmadığıdır. Hazine, Wicks'in teklif ettiği oranlar ve rakamlara Speidel'i yaklaştırmak yerine, acilen faizsiz 40.000 liralık bir kaynak arayışı içinde olduğunu ilan etmiştir.

Hazine-i Hassa müsteşarı Sayk, Mösyö Wicks'e kısa bir müddet tanıyarak, eğer kendisi de Speidel'in şartlarını içeren bir sözleşme teklifini kabul eder ise müracaatının dikkate alınacağını beyan etmiştir. Bu durumda, müsteşar ile mültezim arasında en azından teklif verme sürecinde bir görüş alışverişi yapılmıştır. Speidel bunun neticesinde teklifini tamamlamıştır. Dolayısıyla, yukarıda da değinildiği gibi, Müsteşar Sayk'ın madenleri evvelki mültezime vermek kişisel menfaatine daha uygun geldiği için, belki de Wikcs'i Speidel'e tercih etmemiştir.

Bu durumda Mösyö Wicks geri çekilmek zorunda kaldı. Çünkü, onun sermaye yapısı Speidel kadar güçlü değildi. Yani 40.000 lira avans verecek durumda olmadığı gibi, Speidel gibi verdiği parayı mahsup edecek bir madeni bulunmadığından teklifi kabul edememiştir⁴¹¹.

411 BOA, YEE, 78/10, iç no. 1a.

Bunun üzerine, Hazine-i Hassa idaresi ortaya çıkan eleştirileri kısmen hafifletmek için rüsûm-ı nisbiyye oranını artırmak zorunda kalmıştır. Neticede, olumsuz giden süreçte faydalı bir gelişme oldu. Speidel'in teklifindeki % 5 rüsûm-ı nisbiyye Emlak-ı Hümayun Komisyonu'nun itirazı ile % 7 artırılarak hazinenin hissesi % 12 ye çıkarılmıştır.

Bu konuda hâlâ itiraz edenleri, Müsteşar Sayk, Ramazan-ı şerif tertibatına sekte verecek hareketlerde bulunmakla itham ederek susmalarını sağlamıştır. Ramazan ayı için iftariye olarak verilen ihsanat-ı şahane'nin tedarik edilmesi önemli bir çalışmadır. Ancak, bu gider için sadece hazinenin elinde Taşöz madenlerinin ihale edilmesiyle elde edilecek olan kaynaktan başka kaynak olmadığı iddiası çok yanlıştır. Bu sırada, Mösyö Wicks'in tekliflerini dikkate almamak da başka bir yanlıştır. Fakat bu konu o zaman Katib-i Sani-i Şehriyari İzzet Paşa'nın riyasetinde Kurena-yı Şehriyari'den Emin Beyefendi ve Hazine-i Hassa-i Şahane Nazırı ve Müsteşar Sayk'dan oluşan bir yüksek komisyonda araştırılması padişah tarafından emredildi. Bu komisyonu ikna etmeyi başaran Sayk, adı geçen madenlerin Speidel'e ihale edilmesinde hazinenin faydası olduğu konusunda bir kararın verilmesini sağladı. Böylece padişah da bu karara uyarak adı geçen ihalenin Speidel'e verilmesini onaylamış oldu⁴¹².

Sonuç olarak, Speidel bu yatırımı karşısında büyük bir kâr elde etmesi söz konusu olmasına rağmen, çok az bir risk almıştı. Böylece, Hazine-i Hassa Nezareti ile iyi ilişkiler kurduğu için tatlı, zahmetsiz ve riski az büyük kârlar elde etmeye devam ediyordu.

1. Madenin Değeri ve Hazinenin Gelir Kaybı

Müfettişin tespitlerine göre Speidel bu maden işletmesinden çok kâr elde etmektedir. Yenihisar'daki madenin işletilmeye başlamasından iki yıl sonra görevlendirilmesi akabinde yazdığı raporla dile getirdiği bu iddiasını, kuvvetli bir şekilde delillendirmiştir. Mültezim sadece bu maddeden 18.000 ton maden çıkarmıştır. Ton başına mültezimin kazancı 10 liradır. Toplam olarak mültezim 180.000 lira kazanırken hazineye ödediği miktar % 5 hesabıyla 9.000 lira tutmaktadır ki, bu meblağ hazinenin ne kadar az bir kazanç elde ettiğini açıkça göstermektedir.

412 BOA, YEE, 78/10, iç no. 1b.

Şu anda, % 12 rûsûma tabi olan madenden 1.900 ton cevher sevk olunmuştur. Bu madenin de büyük bir rezerve sahip olması sebebiyle mültezimin hem bu madenden hem de diğer çıkarılan madenlerden ne kadar büyük ve kolay kârlar ettiği açıktır. Buna karşılık hazine çok az rûsum almaktadır. Sonuç olarak hazinenin bu kadar büyük zararlara uğraması karşısında üzülmekten başka şeyler yapmak gerekir.

Müfettişin elde ettiği bilgilere göre Avrupalı bir maden şirketi Speidel'e 350.000 lira karşılığında madeni satmasını teklif etmiştir. Speidel ise madenin daha büyük bir değere sahip olduğu için bu teklifi kabul etmemiştir. Yine müfettişin tespitlerine göre, işletilen bu madenden 500.000 ton maden cevheri çıkarılıp ihraç edilmesi mümkündür. Bu durumda madenin değeri 5.000.000 lira yapmaktadır. En zayıf ihtimalle madenden çıkan cevherin iyi cins olmaması durumunda ise, madenin değeri yaklaşık olarak 2.500.000 lira edecektir. İşte bu yüzden Speidel madeni satmak istememiştir⁴¹³.

Müfettişin iddia ettiği rakamlar abartılı olmasına rağmen, bazı gerçeklere ışık tutmaktadır. İltizam yoluyla, maden işletilmesinden kârlı çıkan taraf genellikle mültezimler olmuştur. Osmanlı Devleti, Taşöz madenlerinde olduğu gibi büyük kayıplarla karşıya karşıya kalmıştır.

1.Yatırımcı Kimliğine Sığamayan Mültezim: Speidel

Speidel, maden imtiyazlarını birer birer almaya başladıktan sonra, adada kendi başına buyruk hareketlerde bulunmaya başladı. Sayıları bini aşan işçileri, çok sayıdaki mühendisleri, muhasebecileri, gemicileri, bekçileri, aşçıları, uşakları, bekçileri ve diğer adamları ile ada içinde ayrı bir güç konumunda idi. Mültezim olarak da bazı ayrıcalıkları olan Speidel, ekonomik gücünü bazen siyasal alanda da kullanmak istiyordu. Talepleri karşılık bulmadığında, kızgınlık gösteriyor ve herkesi her konuda Babiâli'ye şikâyet etmeye yelteniyordu.

Diğer taraftan, Speidel mukavelenâmelerde yer alan maddelere aykırı biçimde vergi oranlarına itiraz ederek daha az miktarda vergi vermek istiyordu. Bu yüzden adadaki yerel yetkililerle ve Hazine-i Hassa Nezareti ile birçok konuda anlaşmazlığa düştü. Ayrıca, köylüler ve vakıf

413 BOA, YEE, 78/10, iç no. 1b.

idaresi ile bazı ihtilafları ortaya çıktı. Kısacası, Speidel adadaki herkes ve her kesimle anlaşamıyordu. Bu anlaşmazlık ve uyuşmazlıkların çoğu, mültezimin madencilik ve yatırımcılık hüviyetinin dışına çıkmasından kaynaklanıyordu. Doğal olarak bazı konulardaki tepkilerinde de haklıydı. Bunlar aşağıda maddeler halinde anlatılacaktır.

Taşöz Hazine-i Hassa Memuru ile Speidel Arasındaki İhtilaf

Speidel, bir tüccar ve bir yatırımcı olarak değerlendirildiğinde, kendisi açısından çok başarılı olarak görülebilir. Ancak, ikili ilişkileri bakımından pek başarılı değildir. Taşöz'deki yatırımları dolayısıyla devlet memurları ile sürekli bir anlaşmazlık durumu içindeydi. En çok anlaşmazlığı düştüğü ve sürekli şikâyet ettiği kişi, devlet tarafından adada görevlendirilen gümrük memuru Yüzbaşı Şemsi Efendi idi.

Şemsi Efendi ile Speidel arasındaki sorunlar, öncelikle ödenecek verginin hesaplanması konusunda ortaya çıkmaktaydı. Mültezimin vergi ödemekten kaçınması ve gümrük memurunun buna boyun eğmemesinden kaynaklanan sorunlar, başka alanlara da taşmaktaydı. Dolayısıyla, her iki taraf da birbirlerini şikâyet eden mektuplar kaleme alıyorlardı. Bunların muhtevası, aşağıda da görüleceği gibi, yukarıda anlatılan asıl sorundan uzak olmayan ve aynı zamanda ona bağlı olarak şekillenen unsurlardır. Fakat Speidel'in kendisini haklı çıkarmak ve gümrük memurunu gözden düşürmek için, daha fazla çaba sarf ettiği görülmektedir. Hazine-i Hassa Nezareti'ne çok sayıda dilekçe ile başvurarak bazen kendisini savunmuş, bazen de Şemsi Efendi'yi doğrudan şikâyet etmiştir.

Mültezim, kendisi ve işletmesiyle ilgili şikâyetleri anında haber alarak hemen harekete geçiyordu. Bu konuda mültezimin iki önemli avantajı vardı. Birincisi, maden işletmesine ait vapurun aynı zamanda posta hizmetinde de aracı olması, mültezime haber alma ve haber gönderme konusunda önemli bir avantaj sağlıyordu. İkincisi, İstanbul'da Speidel'in işlerini takip eden ve devamlı olarak orada bulunan bir vekili vardı. Bu iki avantaj, mültezime hemen haber alma ve ona göre karşı tavır takınma şansı veriyordu. Gümrük memurunun şikâyetlerine Babıâli'de kulak verenler oluyordu, ancak bu taraf, iletişim konusunda mültezim kadar hızlı değildi.

Bu bağlamda, elimizdeki belgelere göre ilk olarak Speidel, 16 Haziran 1904 tarihinde Hazine-i Hassa Nezareti'ne gönderdiği mektubunda, hem kendisi hakkında yapılan şikâyetlere karşı bir savunma yapmış, hem de Şemsi Efendi'yi ağır bir dil kullanarak şikâyet etmiştir. Mültezim, kendisinin sözleşmeye uygun hareket ettiğini, buna karşılık Şemsi Efendi'nin kendisini hiçe sayarak, birtakım haksız isnatlarda bulunduğunu dile getirmiştir.

Şemsi Efendi'nin mültezim hakkındaki en önemli şikâyeti, çıkarılan madenden kaynaklanan vergiyi, Speidel'in ödemekten kaçınması idi. Mültezim ise çıkarılan maden cevheri kalitesinin düşük olduğunu öne sürüyordu. Dolayısıyla, söz konusu yüklemekten daha az oranda vergi tahakkuk ettiğini dile getirerek gümrük memuruna itiraz ediyordu.

1.330 ton tutya taşı çıkarıldıktan sonra, ortaya çıkan bu ihtilaf üzerine Speidel, kendisinin vergi vermekten kaçınmadığını ancak, çıkarılan maden kalitesinin düşük olduğu için, tahakkuk edecek verginin de o nispette düşük olması gerektiğini ifade etti. Eğer bu yükleme için en yüksek kaliteye has olan fiyat uygulanırsa, Hazine-i Hassa'ya 362 lira gelir sağlanacaktı. Gümrük memurunun bu talebi karşısında, mültezim, bu aşamada çıkarılan madenin kalitesi düşük olduğu için, bunun yarısına karşılık gelen miktarın tahakkuk etmesi gerektiğini iddia ediyordu. Bu bağlamda, Speidel çıkardığı madene ilişkin resmî belgeleri kusursuz olarak hazırladığını, ancak Memur Şemsi Efendi'nin bunun iki katı resm talep ettiğini belirterek haklılığını ispat etmeye çalıştı. Mültezim bu konuda haklı gibi görünmektedir. Çünkü eğer bir yanlışlık tespit edilirse, mültezim tarafından Hazine-i Hassa Nezareti'ne yatırılan 500 liralık depozitodan açıkta kalan miktarın tahsil edilebilmesi mümkündü. Speidel de sürekli olarak bunu hatırlatmaktaydı. Ancak, gümrük memuru bu şekilde durumu rapor etmesiydi, bu hatayı düzeltmek daha zor olurdu.

Speidel, sözleşmedeki maddeleri kendi çıkarına yorumlayıp az vergi vermeye çalışarak kârını azami seviyeye çıkarmak istiyordu. Bu bağlamda duygusal açıdan da bir yaklaşım sergileyen mültezim, kısa bir zamanda 22.000 lira bir yatırım yaparak 400 kişinin çalıştığı bir işletme kurduğunu belirterek Hazine-i Hassa'nın bunları dikkate almasını ve kendisine yardımcı olmasını talep etti.

Aslında Şemsi Efendi, görevini dikkatle yapmak isteyen bir memur olarak Speidel'in karşısına çıkmış görünüyordu. Çünkü Şemsi Efendi mukavelede mültezimin yaptığı taahhütleri yerine getirmesi doğrultusunda, Hazine-i Hassa'nın çıkarlarını kollamaya çalışıyordu. Bu bağlamda, çıkarılan madenin adadan gemilerle ihracı işlemi birtakım kurallara bağlandı. Buna göre, Speidel şu kuralları kabul etti⁴¹⁴:

- 1- Gemi tahmilinden evvel her defa hazineye kefalet edecek derecede bir mikdar akçe depozito yatıracak.
- 2- Hazine-i Hassa-i Şahane memuru tahmil edilecek miktarı telgrafla bildirerek tahmil ve sevki müsaadesini telgrafla ahz edecek.
- 3- Satış kaimeleri ve sairenin madenin furuhtundan sonra Devlet-i Aliyye şebhenderleri tarafından musaddak olarak hazineye teslim edilecek
- 4- Bu fiyat üzerine Hazine-i Hassa-i Şahane'nin % 5'den hissesi tayin edilecek

Tartışma ve şikâyet konusu, bu şartların ikinci maddesine Speidel'in tam olarak uymamasından kaynaklanmıştır. Bu konunun farkında olan Speidel kendisinin iyi niyetli olduğunu ispatlayarak yüklenecek maden miktarının tam olarak tespit edilemediğini ve bu konuda kendisine anlayış gösterilmesini istedi. Şemsi Efendi ayrıca daha önce yüklenen madenden kaynaklanan resmin Hazine-i Hassa memuru olarak kendisine verilmeden yeni bir yükleme yapılmasına müsaade etmedi. Bu da Speidel'in şikâyetine sebep oldu. Ancak burada da memurun bir tolerans göstermesi beklenemezdi.

Bu konuda 29 Mart 1321/11 Nisan 1905 tarihinde, daha önce kararlaştırılan 4 maddelik satış formülüne riayet edilmesi bir kez daha karara bağlandı⁴¹⁵. Bundan sonra bu tür sorunların noktalanması bekleniyordu. Ancak, benzer sorunlar tekrar ortaya çıktı. Bu sorunlarda maden işletmesinin haklı olduğu durumlar da söz konusu idi. Orman ve Madenin Nezareti, mültezimin haklı olduğu konuda, gerekenin yapılması konusunda üzerine düşeni hemen yaptı.

414 BOA, *HH. THR*, 238/37, iç no 2a.

415 BOA, *HH. THR*, 238/37, iç no 2b.

Taşöz madeninin işletmeye açılması için gerekli olan alet ve edavat Avrupa'dan Speidel tarafından ithal edilecekti. Mukavele hükümlerine göre, Speidel'in maden işletmesi, bu konudaki ithalattan kaynaklanan gümrük resminden muaf tutulacaktı. Speidel, ithal edeceği alet ve edavatın listesini içeren bir defteri, 4 Kanun-ı evvel 1320/17 Aralık 1904 tarihli bir dilekçesiyle birlikte Hazine-i Hassa Nezareti'ne sundu. Ancak, buradan beklediği tasdik bürokratik işlemlerin uzaması nedeniyle çok gecikti. Hazine-i Hassa Nezareti söz konusu defteri Orman ve Maadin Nezareti'nin onayına sundu. Ancak bu sırada gelen alet ve edavat gümrük resmi ödenmeden Taşöz'e sokulmadı. Bir an önce işletmeyi kurmak isteyen Speidel gümrük resmini ödeyerek malzemelerini teslim almak zorunda kaldı. Fakat bu durum padişahın iradesiyle elde ettiği maden işletme imtiyazına aykırı idi. Bu konudaki haklarını takip eden Speidel, ödediği gümrük resimlerinden kaynaklanan kaybının maden işletmesinin çalışmaya başlamasından sonra Hazine-i Hassa'ya ödeyeceği meblağdan düşürülmesini talep etti. Sonuçta, bu talebi kabul edilerek zararı karşılandı⁴¹⁶. 12 Mayıs 1905 tarihli yazı ile de bu konu kendisine tebliğ edildi⁴¹⁷.

Şemsi Efendi, daha önce dile getirdiği şikâyetlerden yaklaşık bir yıl sonra, tekrar bazı konuların halen sorun olmaya devam ettiğini üst makamlarına ilettili. Speidel ise kendisine yönelik suçlamaları haber almaz 19 Mayıs 1905 tarihinde, Hazine-i Hassa Nezareti'ne bir mektup yazarak kendisini savunmaya çalıştı. İstanbul'daki temsilcisi Ahmed Saki Bey vasıtasıyla bu suçlamalardan haberdar olmuştu. Bu mektubunda hem kendisine yapılan suçlamalara cevap vermeye çalıştı, hem de Şemsi Efendi'nin aleyhinde bazı iddiaları gündeme getirdi. Şemsi Efendi'nin suçlamaları Hazine'nin çıkarlarını korumaya yönelik iken, Speidel'in karşı suçlamaları daha çok gümrük memurunun şahsına aitti. Şemsi Efendi'nin işgüzarlık yaptığı, ahlaksız bir memur olduğu yolundaydı.

Şemsi Efendi'nin yazdığı raporda ilk olarak dile getirdiği, mültezim Speidel tarafından Taşöz adasında maden işletmek üzere yapılan bazı binaların hazineye bildirilen haritalarda yer almadığı idi. Speidel bu

416 BOA, *HH. THR*, 238/39.

417 BOA, *HH. THR*, 238/39.

iddia karşısında söz konusu binaların ahşap yapılar olarak geçici bir surette inşa edildiğini ileri sürerek haklılığını kanıtlamaya çalıştı. Haritalarda beyan edilen binaların kalıcı ve taş binalar olduğunu ilave ederek bu konudaki suçlamaların yersiz olduğunu göstermeye gayret etti⁴¹⁸.

Şemsi Efendi, Hazine-i Hassa Nezaretine yazdığı rapordan başka, Selanik valisine, Selanik Emlak-ı Hümayun Komisyonu'na ve Hazine-i Hassa Emlak-ı Hümayun Komisyonu'na da şikâyetle bulunarak tüm ilgilileri harekete geçirmek istedi. Speidel bu durumdan da çok rahatsız oldu. Şemsi Efendi'yi ortalığı velveleye vermekle suçladı.

İkinci olarak, Speidel mukaveleye göre Sotiroz'da yapmayı taahhüt ettiği limanı birtakım bahaneler ileri sürerek inşa etmekten kaçınıyordu.

Bu suçlamalara karşı, kendisini savunmak yerine gümrük memurunun şahsını hedef alarak bazı ithamlarda bulundu. Ancak, bunlarda ciddi bir yaklaşım yoktur. Hatta, seviyesiz sayılabilecek bir dil kullanılarak devletin memuru hakir görülmüştür. Speidel Şemsi Efendi'ye karşı şu suçlamaları yaptı:

“Bu şahıs deni, tedvir-i devalibde üstad kesilmiştir. Her türlü vesait müraca'at ederek burada tahakküm etmek istiyor, vazifesi olmayan her işe karışıyor. Hazine-i hassa me'muru olduğunu kendisine bi'd-defa'at işrab ve tebliğ eyledim. Acizlerine garaz bağladı. Yalan yanlış raporlarla intikam almak ümid-i vahisindedir. Tasni'atının işine yarayacağını zannediyor. Diğer taraftan kendine hazinenin gayretli bir me'muru süsünü vermek istiyor. Zaten burada bulunanlara böyle bir me'mur olduğunu söylemekten sıkılmıyor. İhtimal ki mevki'-i alisine vapurlara cevher yükletildiği zaman terazi başında duran gümrük ve idare-i acizanem me'murları gibi durmağı yakıştıramıyor. Birkaç def'a sabahdan akşama kadar yerine hizmetini görmek için ademler bulup bulup gönderdi. Bunlar yabancıdır. Biri Kavala'da kunduracı, diğeri mekteblidir. El-an Selanik'de bir mektebe müdavimdir. Kendisi de o aralık gezdi durdu. Çünkü buradaki meşguliyetleri çok zahmetlidir, çok tab-averdir”⁴¹⁹.

418 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no.7a.

419 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no.7a.

Öte yandan Speidel aslında Osmanlı Devleti'ne sadece maden rüsûmu vermiyordu. Madenlerin çıkarılmasından ihraç edilmesine kadar çeşitli alanlarda çalışan 1000 kadar kişiye iş imkânı veriyordu. Taşöz'ün dış dünya ile irtibatını sağlayan birtakım hizmetlere de aracılık ediyordu. Maden taşımak amacıyla işletilen vapurlar posta hizmetlerine de aracılık ediyordu. Bunları hatırlatan mültezim kendisine yardımcı olunmasını ve Şemsi Efendi tarafından yapılan şikâyetlerin dikkate alınmamasını talep etti:

“Hükümetin nisyanı dolayısıyla posta, telgraf, vapurla ihtilat olmayan bir memleketde acizleri sayesinde gerek hükümete gerek hazîne-i hassaya bir menba'ı cedid ve mühim varidat olan bu kadar iyiliğimi gören bir yerde haricden gelen sermaye ile bütün bu hususatın te'min olunduğu bir noktada ibrazından bir an hali kalmadığım mesa'iyi nazâr-ı i'tibara alarak küille yevm zuhur eden müşkilata karşı hazînece acizlerine teshilat irae edileceği mefruz idi. Teshilat irae edecek iken hazîne maddi bir esasa istinad etmeksizin evvelce tahkikata girişmeksizin acizlerini sıkışdırmakla müteleziz oluyor. Bu acizleri için artık bir ders-i ibret hükümüne geçdi.

İzahat-ı mebsutayı serd etmek hususunda hayli yoruldum. Çünkü ma-vaza'a lehine layık değilim. Fakat bu yolda başka izahatda bulunmayacağı nezaret-i celilelerine karşı kat'iyen va'd ederim⁴²⁰.”

Speidel, Şemsi Efendi'ye karşı kızgınlığını o kadar ileri götürdü ki, bir daha onunla muhatap olmak istemediğini hatta Hazinesinin memurlarına hesap, harita, evrak-ı muhabire vesaire vermek gibi şeylerin haysiyetine dokunduğunu belirterek bu konularda artık İstanbul'daki Hazine idaresi ile muhatap olmak istediğini beyan etti⁴²¹. Hazinesinin Taşöz'e bir mühendis göndererek burada yapılan çalışmalar ve kurulan tesisler hakkında bir rapor hazırlamasını teklif eden Speidel bu konudaki ısrarlarını sürdürdü⁴²².

420 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no. 7b.

421 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no. 8.

422 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no. 8.

Mültezimin tepkiyle karşıladığı bu olay esasen Sotiroz'da bulunan vakfa bağlı orman memurunun ihbarı dolayısıyla gelişti. 18 Nisan 1905 tarihinde, madenin barut deposu yakınlarındaki ormandan 26 adet çam ve 17 adet yabancı zeytin ağacının kesilmesi rapor edilince vakıf duruma el koymaya çalıştı. Kesilen ağaçları damgalamak ve kıymet tayin etmek üzere vakıf tarafından gönderilen mühendis ve diğer memurlar iki gün süresince görevlerini yapmak için uğraş verdiler. Fakat maden müdürü Mösyö de Wila vakıftan gelen görevlileri maden sahasından içeri almadı. Bunun üzerine vakıf müdür vekili 25 Nisan 1905 tarihinde Taşöz Sancağı Mutasarrıflığı'na şikâyette bulundu⁴²³. Mutasarrıf da bu şikâyeti değerlendirdi ve maden işletmesine bir yazı yazarak, vakıf görevlilerine kesilen ağaçlara damga vurmak ve kıymet tayin etmek konusunda derhal yardımcı olmalarını emretti⁴²⁴. Speidel bu kusur karşısında, daha önce kendisini maden alanında ziyaret eden vakıf müdür vekili ile bu konuda sözlü bir mutabakata vardıklarını ancak, yazılı bir metin üzerinde imzalamadıkları için bir karışıklık doğduğunu itiraf etti. Buna ilaveten, kendisinin Taşöz'de olmaması sebebiyle müdür Mösyö de Wila'nın kendisine yazılı bir emir getirilmediği için söz konusu görevlileri madene sokmadığını ifade ederek bu konuda bir tür özür beyan etmiştir⁴²⁵.

Maden İşletmesi Hakkındaki İhtilafların Soruşturulması

Taşöz'de imtiyaz sözleşmesine aykırı yapılanmalara kesinlikle müsaade edilmiyordu⁴²⁶. Kendi iddiaları ve istekleri konusunda ısrarcı olan mültezim de tavizsiz tutumundan dolayı, yeni anlaşmazlıkların çıkmasına sebep oluyordu.

Taşöz Maden-i Hümayunu Mültezimi Mösyö Speidel ile hazinenin mahallinde bulunan Kontrol Memuru Yüzbaşı Şemsi Efendi arasındaki anlaşmazlık ve karşılıklı şikâyetleri yerinde soruşturmak ve bu sorunu bir sonuca bağlamak için Hazine-i Hassa bir müfettiş görevlendirdi. Bu müfettişin 6 Eylül 1321/19 Eylül 1905 tarihli tahkikat raporuna göre, Şemsi Efendi'nin bu göreve tayin olduğundan itibaren kanunların

423 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no. 9.

424 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no. 10.

425 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no. 11.

426 BOA, *HH. THR*, 238/40, iç no. 12 ve 13.

kendisine tanıdığı yetki ve sorumluluğun dışında bir muamelede bulunmadığı ifade edildi. Speidel ile aralarındaki ihtilafların nedeni olarak, Şemsi Efendi'nin bir kusuru olmadığı aksine, Speidel'in asabi mizacından kaynaklanan birtakım uygunsuz hal ve tavırlar sergilediği sonucuna varıldı. Öyle ki Speidel hazinenin zararını ve kendisinin menfaatini icap ettiren bazı taleplerde bulunmuştur. Mesela, ıslanmış ve rüzgârın savurmasından noksan zuhuru muhtemel bulunmuş olan maadin vezninden tenzilat icrasını memurun kabul etmemesi ve mültezimin mevzuat ve kanunlara aykırı bir şekilde işini görmek istemesinden kaynaklanan talepler, aralarının açılmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan Speidel, Şemsi Efendi'yi haksız yere suçlamaktadır. Orada devleti resmen temsil eden memura karşı mültezimin mukavele hükümlerine aykırı davranmaması ve *kendisiyle daire-i resmiyet ve nezaketde muhabere ve mi'amelede bulunması* gerektiği vurgulanarak bu hususların hem Speidel'e hem de Selanik Emlak-ı Hümayun Komisyonu'na bir yazı ile bildirilmesi raporunda yer aldı⁴²⁷.

Bu sorun sırasında Selanik ve İstanbul'daki ilgili devlet makamları serinkanlı bir şekilde, olayı soruşturmak konusunda kendilerinden beklenen tavrı göstermişlerdir. Soruşturmanın tam bir tarafsızlıkla yapılması için gerekli tedbirler alındı. Bu konuda çekincesiz davranması için müfettişe üst makamlar tarafından kesin emirler verildi⁴²⁸.

Taşöz'de XX. Yüzyıl Başında Madenlerden Alınan Vergi ve Harçlar İçinde Taşöz Madenlerinin Yeri

Yukarıda da değinildiği gibi, 1861 yılında ilk Maadin Nizamanâmesi yürürlüğe girdi. Bu nizamnâme, maden taharrisi, maden imali, alınacak resimler ile kalhane, fabrikaların açılması ve işletilmesi ve maden mühendislerinin görevlerine ilişkin hükümleri içeriyordu. Daha sonra 1810 tarihli Fransız maden kanunu esas alınarak 1869 Maadin Nizamnâmesi ve bunu takiben de 1887, 1906 ve 1908 tarihli Maadin Nizamnâmeleri tatbik edildi. Bu nizamnâmelerle, madenlerin ihale şekli, resimlerin tahsil usulleri yeniden tespit edilmişti. Taşocakları ise madenlerden ayrılarak ayrı hükümlere tabi tutuldu.

427 BOA, *HH. THR*, 238/43 iç 2a.

428 BOA, *HH. THR*, 238/43 iç no 1.

1908 tarihli Nizanmânâmede madenlerin tasnifi, ihale şekil ve şartları aynen devam etmiştir. Ancak, araştırma usullerinde dair bazı hükümler yenilenmiş harç ve resimlerde bazı değişiklikler yapılmıştır. Buna göre alınan harç ve resimlerin adı ve karşılığı şöyledir⁴²⁹:

Sıra	Adı	Kuruş
1	Araştırma İlmühaberi Harcı	390-500
2	Araştırma Ruhsatnâmesi Harcı	500-1.500
3	Araştırma Ruhsatnâmesi Ferağ Harcı	250-750
4	Tahlil Harcı (Teçhizat dahil)	530
5	Ferman Harcı	5.300-21.200

Tablo 3: Bir defaya Mahsus Alınan Harç ve Resimler

Mültezim Speidel, bir defaya mahsus olarak alınan harç ve resimler hakkında bir itirazda bulunmamıştı. Fakat her sene alınan resimlerden yukarıda açıklandığı gibi birçok itirazlar yapmıştı. Mültezimin bu konudaki iddialarında haklılık payı vardır. Ancak, ödemekle mükellef tutulduğu oranlar aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, genel kuralların çok üstünde değildir.

Sıra	Adı	Hesap Şekli	Ödeme Şekli	Taşöz'den Alınan
1	Resmi Mukarrer	Her Cerib (10 dönüm) için Teçhizat Dahil	10 Kuruş 6 Santim	10-15 Kuruş
2	Resmi-Nisbi	Yığın Halinde Madenden	%10,6- 20,6	% 5-12
		Damar Halinde Madenden	% 1,6- 5,6	% 7
3	Teçhizat Tertibi	Safi Hasılat Üzerinden	% 5-10	% 5
		Gayrisafi Hasılat Üzerinden	% 5	-

Tablo 4: Her Sene Alınan Resimler

⁴²⁹ Tablo'ya esas olan veriler için bkz., Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İstanbul; 1970, s. 92.

2. Speidel'in Madencilik konusundaki Diğer Teşebbüsleri

Speidel, teşebbüs gücü yüksek bir girişimci idi. Taşöz adasındaki birçok maden için ilzam talebinde bulunduğu gibi buraya yakın ve uzak yerler için de çeşitli maden çıkarma ve işletme teklifleri yapıyordu.

Bu teşebbüslerine örnek olarak, birkaç teklifi sayılabilir. Bunlardan birinde, Taşöz Sancağı dahilinde Taşopola veya diğer adıyla, Tavşan Adası'nda mermer taş ocağı açmak için ruhsat talebinde bulundu. Bu adanın gayr-ı meskun ada olup olmadığı 15 Kanun-ı evvel 1321/28 Aralık 1905 tarihinde Emlak-ı Humayun Komisyonu'nda tartışıldı⁴³⁰. Bir diğer teşebbüsü de Silifke Sancağı dahilindeki Anamur kazâsının Selendi nâhiyesindeki simli kurşun ve bakır ve çinko ve antimon ve demir madenleri içindi. Yine, Hopa kazâsının köylerinde bulunan bakır, simli kurşun, çinko ve manganez madenlerinin beher ceribi için 12 kuruş resm-i maktu' ve hasılat-ı safiyesinden % 6 resm-i nisbî vermek ve kırk sene müddetle kendi idaresi tarafına ilzam olunmak üzere, bir imtiyaz daha talep etti. Ayrıca, Taşöz adasının güney-doğusundaki liman ile Botamy iskeleleri arasındaki sahillerde bulunan beyaz mermer taşının beher metre mik'abı için 30 kuruş resm vermek üzere, kırk sene müddetle kendisine ilzam edilmesini talep etti⁴³¹.

Öte yandan, maden curufu için ayrı bir ihale yapılıyordu. Taşöz adasındaki maden curufu imtiyazını da Speidel almıştı. Bunun için, Hazine-i Hassa'ya ihsan edilen maden curufunun esmanı olmak üzere, 16.727 Osmanlı lirası 13 Teşrin-i sani 1318/26 Kasım 1902 tarihinde verildi⁴³².

Kısacası, XIX. yüzyılın son on yılından itibaren, Taşöz madenlerinin çoğunun işletilmesi iltizam usulüyle yapıldı. Bunların tamamına yakını Almanyalı müteşebbis Frederic Speidel tarafından işletildi. Mültezim bu yatırımı dolayısıyla önemli kazançlar elde etti. Osmanlı Devleti'nin kazançları ise çok sınırlı olarak kaldı. Bunun en önemli sebebi olarak, Hazine-i Hassa Nezareti'nin yetersiz incelemeleri, yeteneksiz tutumu ve kusurlu idaresi denebilir. Bu eksiklikler madenlerin ihale edilmesi, işletilmesi ve hazine payının tahsilatı sırasında sürekli olarak dikkat

430 BOA, *HH. THR*, 1256/57.

431 BOA, *Y. MTV*, 291/117.

432 BOA, *Y. PRK. HH*, 34/15.

çekmektedir. Bunun neticesinde Hazine-i Hassa Nezareti II. Abdülhamid zamanında günden güne büyümüş ve gelirler giderleri karşılayamaz duruma gelmişti. Kısacası bu teşkilat II. Meşrutiyet'in ilan edildiği zaman iflas noktasındaydı. Çözüm olarak Hazine-i Hassa'nın tekalif-i emriyye hasılatının maliye nezaretine devredilmesi ve borçların da maliye tarafından ödenmesi zorunluluğu doğdu. Bundan sonra madenlerin de maliye hazinesi devri gündeme geldiğinde Taşöz'de çinko, demir, simli kurşun madenleri işletilmekteydi. Ayrıca, Taşöz'ün kuzeydoğusunda liman ile Botamya İskeleleri arasında bulunan beyaz mermer taşı madeni de çalıştırılıyordu⁴³³.

---

433 Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara; TTK, 2000, s. 146,152.

BÜYÜK DEVLETLERİN ÇIKAR KAVGASI VE TAŞÖZ MADENLERİ

Taşöz adası XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupalı büyük devletlerin ekonomik ve siyasî açıdan ilgisini çekmeye başladı. Jeo-stratejik konumu itibariyle Ege Denizi'nin en tepesinde yer aldığından hem Boğazların güvenliği hem de Balkanlar'a ulaşmak hususunda mühim idi. Bu yüzden, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Fransa'nın dikkatlerini üzerinde topluyordu. İngilizler, özellikle madenlerin yeniden işletilmeye başlanmasından sonra gelişmeleri sıkı bir şekilde izliyorlardı⁴³⁴. Ayrıca, Yunanistan tarihî gerekçelerle ada üzerindeki oyunlardan kendisine bir pay çıkarmak için hazır bekliyordu.

Madenler üzerinde Avrupalı devletlere mensup girişimcilerin yatırım isteği vardı. Girişimciler, kendi ticari çıkarları için devletlerinin siyasal gücünü kullanmaktan kaçınmıyordu. Bu yüzden Osmanlı üzerinde baskı kurulmak isteniyordu. Speidel en önemli imtiyaz sözleşmelerini imzaladığı için, karşı tepkiler ona ve ülkesi Almanya'ya karşı yapılıyordu.

Osmanlı makamları ise mültezimin dış temaslarını, görüştüğü yabancıları takip ederek, yabancı kişi ve devletlerin bu konuda olabilecek müdahalelerini engellemek çabası içindeydiler. Speidel hem kendi maddi menfaatlerini hem de ülkesinin siyasî ve ekonomik çıkarlarını gütmekteydi. Bu ilişkinin engellenmesi beklenemezdi. Ancak Osmanlı'ya düşen bunları iyi takip etmek ve aleyhine gerçekleşecek bir gelişmeye izin vermemektir.

---

434 FO, 286/713.

Mültezim, “Madende çalışacak işçiler yabancı devletlerin tebaasından kişiler olamaz.” şeklindeki Maden Nizamnâmesi maddesine aykırı olarak Yunan ve Alman tebaasındaki işçilere izin verilmesini talep etmekteydi. Bu istek adadaki Osmanlı vatandaşlarının işlerini kaybetmelerine sebep olacaktı, daha da önemlisi, bu yolla adaya gelecek yabancı uyruklular adadaki nüfus dengesini zaafa uğratacakları gibi birtakım sosyal karışıklıklara da sebep olabiliyorlardı. Bu, yabancı devletlerin iç işlere karışmasına yol açabilirdi. Bu talebin kesinlikle reddi gerekiyordu. Ancak Maden Nizamnâmesi'nin bu maddesinin değiştirilmesi için diğer mültezimler de baskı yapıyordu.

Yunanistan'ın Osmanlı'ya beslediği hasmane tutum devam ettiği için Yunanlıların adada işçi olarak çalışmaları doğru olamazdı. Diğer taraftan, Büyük Devletler, Rumeli'de kendilerine siyasi nüfuz alanı oluşturmaktan geri durmuyordu. Bu bakımdan ilerisi için buralar hakkında bir plan dâhilinde, gizli emeller içinde olduklarından şüphe yoktu. Almanya da onlara karşı olarak bölgede bir pozisyon elde etmek istediği idi. Hem Siroz ve Drama muntıklarında bulunan kadim düşmanları Fransızlara karşı hem de ticaret alanında aralarında şiddetli bir rekabet olan ve o sırada Kavala'da bulunan İngilizlere karşı, Taşöz Adası'nda bir mevki elde etmek düşüncesinde olabiliyordu⁴³⁵. Bu algılamaya, o sıradaki müfettiş raporlarına yansdığı gibi, realiteden uzak bir saptama değildi.

II. Abdülhamid, mültezimle ilgili iddiaların raporlarla sabit hâle gelmesinden sonra, bazı tedbirlere izin veriyordu. Örneğin vergi miktarlarının artırılması ya da mukaveleye göre tartışmalı bir tekalif ile mültezimin de mükellef olması gibi. Bir yandan da mültezimden gelecek tepkileri azaltmak ve Almanya nezdinde bir sorunla karşılaşmamak için mültezime ve ailesine bazı nişanlar veriyordu. Bu bağlamda, 12 Eylül 1322/25 Eylül 1906 tarihinde, Mösyo Frederik Speidel'in zevcesi Madam Ayda ve baldızı Madam Amalya Speidel'e birinci ve teyzesadesi Madmazel Mari Barağla ile mezkûr Ma'adin-i Hümayun İltizam İdaresi Merkez Müdürü Saki Bey'in zevcesi Atiye Hanım'a ikinci rütbelerden

435 BOA, YEE, 78/10, iç no. 1b.

şefkat nişan-ı hümayunu verildi⁴³⁶. Bu nişanlar, Speidel'in vergilerin düşürülmesi ve kamu görevlileri aleyhine yaptığı şikâyetler esnasında verildiği için oldukça dikkat çekicidir. Padişah, her türlü ihtimale karşı Speidel dostluğunu kaybetmek istememiştir. Belki de bu şu şekildeki davranışı mültezimin vatandaşı olduğu Almanya ile gelişmekte olan ilişkilere toz kondurmamak içindir.

---

436 BOA, *HH. THR*, 1256/62.

TAŞÖZ'ÜN TÜRK EGEMENLİĞİNDEN ÇIKMASI

Balkan Savaşı sırasında Osmanlı deniz kuvvetleri, modern bir savaşta başa baş savaşacak durumda değildi. II. Abdülhamid, kendince bazı sebeplerden dolayı donanmayı Haliç'te tutmuştu. II. Meşrutiyet'ten sonra donanmanın ıslahına çalışıldı. Balkan Savaşı başladığı zaman halkın yardımıyla bir harp gemisi donanmaya ilave edildi. Osmanlı Devleti, Yunanistan'a karşı Ege ve Adriyatik'te; Bulgaristan'a karşı Karadeniz'de deniz savaşı yapmak zorunda idi. Ancak mevcut donanması ile bunu başaramadı. Ege'de inisiyatif daha güçlü olan Yunan donanmasında idi⁴³⁷. Bu bakımdan Yunan donanması Çanakkale Boğazı'nı abluka altına aldıktan sonra, Sırasıyla 22 Ekim 1912'de Limni, 30 Ekim'de Gökçeada ve Taşöz, 4 Kasım'da Sakız, 7 Kasım'da Bozcaada, 17 Aralık'ta Midilli Yunanistan işgaline uğradı⁴³⁸.

Taşöz adasının işgal edilmesinden sonra, Yunan makamları vakıf binalarını ve zeytinyağı fabrikasını kapattılar. Vakıf görevlilerini işlerinden uzaklaştırdılar. Bu durum, Osmanlı Devleti tarafından genel ve uluslararası hukuka aykırı davranış olarak nitelendirildi. Vakfa ait mülklerin özel mülk gibi olduğu hatırlatılarak Atina elçisi Galip Kemal Bey'e Yunan Hükümeti nezdinde gereken girişimleri yapması talimatı verildi⁴³⁹.

I. Balkan Savaşı'ndan sonra barış görüşmeleri, 17 Aralık 1912'de Londra'da başladı. 6 Ocak 1913'e kadar sürdü. Konferansın iki ayağı vardı. İlkinde, Berlin Antlaşması'nı imzalayan büyük devletlerin-Osmanlı hariç- Londra'daki elçileri çalışırken, ikincisinde savaşçı devletlerin temsilcileri ilkinde paralel görüşmeler yaptı. Bu konferansta adalar ayrı

437 Cevdet Küçük, (Ed.), Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, Ankara: SAEMK, 2001, s. 9.

438 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IX, Ankara; TTK, 1996, s. 321.

439 BOA, A. MTZ (05), 3-C/61, İç no. 18. (Ek 26).

bir başlık altında gündeme getirildi. Yunanistan, Ege adalarının bütünü üzerinde milliyetçilik ilkesine dayanarak hak iddia etmekteydi. Yukarıda da geçtiği gibi Ege adalarının bir kısmı Yunan donanmasının işgali altındaydı. Oniki Ada ise daha önce Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'nın eline geçmişti. İngiltere ve Fransa, Akdeniz politikaları gereğince Yunanistan'ın tezlerine destek veriyordu. Rusya, bu devletlerin Yunanistan vasıtasıyla Çanakkale Boğazında etkin olmalarını istemediğinden Midilli, Bozcaada, Gökçeada ve Taşöz'ün Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğini düşünüyordu, fakat sonradan bu şüphesini gideren İngiltere ve Fransa'nın tezine uyararak adaların askersiz hâlde Yunanistan'a verilmesini kabul etti. İtalya ise Ege Denizi'nde kendisine asıl rakip olarak gördüğü Yunanistan'ın söz konusu adalara da sahip olmasını çıkarlarına aykırı bulduğu için adaların Yunanistan yerine Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını savunmuştur. Ancak adalar üzerinde bu konferansta kesin karar verilmemiş ve netice büyük devletlerin kararına bırakılmıştır. Büyük devletler adalar sorununu kendi başlarına çözme konusunu 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması ile üzerlerine aldılar⁴⁴⁰.

Görüşmeler II. Balkan Savaşı sebebiyle kesildi. Savaş sonunda, Balkan devletleriyle Osmanlı Devleti arasında ayrı ayrı anlaşmalar imzalandı. Yunanistan ile 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Antlaşması, adalarla ilgili nihai bir anlaşmayı içermiyordu. Antlaşmanın 15. maddesi, Londra Antlaşması hükümlerine tarafların uyacağını belirtiyordu. Londra'nın adalarla ilgili 5. maddesi, Osmanlı'nın Taşöz de dahil Ege adaları üzerindeki egemenlik haklarını elinden almıyordu. Adaların başka bir devlete verileceğine dair bir hüküm yer almıyordu. Ancak, adaların geleceğine dair büyük devletlerin yer aldığı "Süfera Konferansı"nın yetkili kılıyordu. Konferans ise büyük devletlerin çıkar kavgası dışında, İngiltere'nin Yunanistan lehine tavır alması sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin taleplerinin dikkate alınmadığı bir ortama sahipti. 14 Ocak 1914'te İngiltere'nin adalar üzerindeki teklifini kabul eden devletler, 14 Şubat 1914'te bir nota ile kararlarını Osmanlı'ya ilettiler. Buna göre, Gökçeada, Bozcaada ve Meis adası Türkiye'ye iade edilecek, Yunan işgalindeki diğer adalar ise silahsızlandırılarak Yunanistan'a verilecekti⁴⁴¹. 15 Şubat 1914'te ilgili devletlere cevaben verdiği nota

440 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 348.

441 Cevdet Küçük, *a.g.e.*, s. 11.

ile Osmanlı Devleti, Ege adaları konusunda kendine dayatılan şartları reddetti. Böylece, büyük devletlerin “Süfera Konferansı” ile aldıkları kararlar adalar konusunu çözmedi. Görüşmeler devam ederken, I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile durum yeniden değişti.

Osmanlı, Taşöz de dâhil, hiçbir işgali tanımadı ve sürekli protesto etti. 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşmasına göre, Taşöz hukuken Türk egemenliğinden çıktı. Ancak, adanın bir vakıf arazisi olması birtakım hukukî tartışmaları da beraberinde getirdi.

SONUÇ

Taşöz adası yaklaşık olarak 457 yıl Türk egemenliğinde kalmıştır. Adanın Osmanlı için kıymeti, uzun süre sadece Boğazlar ve Ege Denizi açısından stratejik bir konumda olması ile sınırlı kalmıştır. XIX. yüzyıla kadar adanın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında dikkate değer bir gelişme olmamıştır. Ada kanunnâmelerinden de anlaşıldığı gibi, üretim, nüfus ve vergi gelirleri de büyük değişiklikler göstermemiştir. Adadaki Türk kolonizasyonu, fetihden hemen sonra kurulmaya başlamış ve iki yerleşim birimine ulaşmış olmasına rağmen, varlığını 1820'li yıllara kadar sürdürebilmiştir. 1821 yılında başlayan Mora isyanının Taşöz'deki yansımaları, Türklere karşı korsan saldırıları şeklinde olmuştur. Canları kurtarmayı başaranlar adadan göç etmiş ve bir daha dönmemişlerdir. Bundan sonra, adadaki Türk varlığı sadece resmi görevleri olanlarla sınırlı kalmıştır

Osmanlı Devleti XIX. asırda çok hızlı değişimler yaşamıştır. Yüzyılın başında geçerli olan, birçok kanun ve uygulama, yüzyılın ortasından itibaren farklılaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla, bazı durumlarda Taşöz'de olduğu gibi, hukukî ve idarî belirsizlikler çıkmıştır. Öte yandan, askerî alandaki zaaf artmış ve imparatorluk toprakları, eskiye nazaran daha ciddi biçimde kaybedilme riski ile karşılaşmıştır. Bu sırada ortaya çıkan birçok sorunun çözülmesi için, gereken dikkat ve ehemmiyet tam anlamıyla gösterilememiştir.

1813'de, Vahhabi isyanını bastırmasına karşılık Taşöz'ün Mehmed Ali Paşa'ya ihsanı, yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli sebeplerle gündeme gelmiştir. Fakat sorun, ihsan fermanının yüzyılın başındaki kanunlar ve teamül çerçevesinde beyan edilmesi ve yüzyılın ortasından itibaren devletin yeni kanunlar ve yeni siyasal şartlarla karşılaşmasından

kaynaklanmaktadır. Yüzyılın sonunda, Taşöz'ün maden bakımından zenginliği anlaşıldığında, değişen şartlara ekonomi de eklenmiş ve mesele daha karmaşık hâle gelmiştir.

1813 fermanında ve sonraki resmî evraklarda, adanın mülkî idaresi ve adlî idaresinin ne şekilde olacağı açıkça belirtilmemiştir. Ayrıca, kurulacak vakıf idaresinin mülkiye ve adliyeye karşı hangi pozisyonda olacağı konusuna yeterince açıklık getirme basireti gösterilememiştir. Buna ek olarak, 1821'den sonra, adadaki Osmanlı idaresinin tek temsilcisi görülen kadının ayrılması, Taşöz'de Mısır vakıf idaresinin fiilen mülkî ve adlî işlere taalluk eden icraatlara girişmesine sebep olmuştur. Belki de Mora İsyanı, Cezayir'in İşgali, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İsyanları ve 1853-56 Kırım Harbi gibi büyük sıkıntılarla karşılaştığı için Taşöz'de ortaya çıkan fiili durumun farkına varılamamıştır. Diğer taraftan, 1841 ve 1873 fermanları ile Mısır valiliğine yapılacak tayin yeni bir statüye kavuştu. İlkinde valilik, Mehmed Ali soyunun ekber ve erşedi kuralına bağlıyken, ikincisinde makamın adı Hidivlik olarak değiştirilip sadece Hidivin ekber ve erşed oğluna bırakılmıştı. Bir başka nokta da vakfın tesis edildiği tarihlerde Mısır'ın Osmanlı'ya bağlılığı, 1870'li yıllara kadar geçen sürede gittikçe zayıflamıştır. Bununla birlikte, 1886 yılından itibaren vakfiyeye göre vakfın idarecisi ile Mısır Hidivi farklı kişiler olmaya başlamıştır.

Taşöz'deki hadise, Tanzimat'la birlikte gelen merkezileşme çabaları, taşradaki idarî boşlukların fark edilmesini de sağlamıştır. Ama Tanzimat'ın ilan edilmesinden sonra, aradan yaklaşık yarım asır geçmesine rağmen, hâlâ reformların tam anlamıyla uygulamaya geçirilemediğini göstermektedir. Merkezi yönetim taşrada örgütlenme konusunda, yetersiz kalmaktadır ve bilgisizlikten kaynaklanan sorunlara da sahiptir. Taşöz'ün nasıl bir idarî ve adlî yapıda olduğu uzun süre Babîâlî bürokratlarının dikkatinden kaçmıştır.

Dikkat edilecek bir diğer husus da Taşöz'ün cizye dışındaki gelirlerinin, Kavala'da kurduğu vakfa gelir sağlaması amacıyla, Mehmed Ali Paşa'ya hediye edilmesidir. Adanın Mısır'daki vakıflarla bir ilgisi yoktur. Bu bakımdan gerek vakıf, gerekse malikane doğrudan Osmanlı yönetimindeki yerlerdir. Buralardaki idare hakkı doğrudan Babîâlî'ye

aittir. Ancak bu durum özellikle İngiltere'nin Mısır'ı işgalinden sonra dikkate alınmıştır. Taşöz'ün 7 Mayıs 1902 tarihinde tekrar Babiâli tarafından idare edilmeye başlanması, II. Abdülhamid'in politik ve askerî bir başarısı olarak dikkate değer. Bunun neticesinde, adanın sadece vakıf işlerinin idaresi Mehmed Ali Paşa'nın vakfına; idarî, adlî ve güvenlik ise doğrudan -Selanik valiliğine- Babiâli'ye ait olması durumu uzun bir uğraş sonucunda Taşöz adasında gerçekleştirilmiştir.

Taşöz olayı, Mısır Hidivi ve vakıf idaresi açısından incelendiğinde, bazı önemli hatalar yaptıkları görülmektedir. Hidiv ve adadaki temsilcileri, çeşitli konular etrafında doğan ahalinin tepkisini ciddiye almamışlar ve sorunu iyi analiz ederek gereken siyaseti zamanında uygulamaya koyamamışlardır. Bu durumdan istifade etmesi için Babiâli'ye farkında olmayarak koz vermişlerdir. Uzun zamandır adayı doğrudan yönetmek isteyen Babiâli de bu fırsatı değerlendirmiştir.

Ada üzerinde Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın bundan sonraki hak iddialarından kayda değer bir netice çıkmamıştır. Paşa adanın Osmanlı egemenliğinden çıkmasından sonra, İngiltere vasıtasıyla, vakfın haklarını kollamaya çalışmıştır⁴⁴². Fakat adanın gelirleri ve Kavala'daki vakıf binaları artık yeni uluslararası konjonktürde Mısır lehine bir duruma izin vermemiştir.

Taşöz adası sorunu XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Tanzimat reformları çerçevesinde Babiâli'nin gündemine gelmiş ve kayda değer bir çözüm uygulanamamıştır. Daha sonra, 1882 yılında İngiltere Mısır'ı işgal edince Babiâli Taşöz adasıyla ilgili kaygıları gündeme getirirken, II. Abdülhamid uzun süre bu sorunun çözümü için öne sürülen teklifleri değerlendirmeye almaktan kaçınmıştır.

Taşöz'deki maden kaynaklarıyla ilgilenen yabancı müteşebbislerin ortaya çıkmasından sonra padişahın adaya yönelik yaklaşımında değişiklik oldu. Dolayısıyla, Taşöz stratejik ve ekonomik açıdan Osmanlı Devleti için yeni bir önem kazandı. Ada üzerinde yabancı devletlerin de bir çıkar mücadelesi vardı. Yunanistan, ada ahali ile soydaşlık temelinde bir bağ kurarak ilgileniyordu. İngiltere gerek Mısır'daki

442 FO, 141/469/5; FO 141/469/6.

sömürge yönetimi, gerekse Akdeniz ve Balkan politikaları sebebiyle, Taşöz'e ilgisiz kalamazdı. Almanya ve Fransa da hem aynı sebeplerle hem de maden müteşebbisleri vasıtasıyla adadaki gelişmeleri izliyorlardı. Bu yüzden, Babiâli bir karar vermek zorundaydı. Bu kararda muhtemel bir sıcak çatışma riskini de göze almak gerekiyordu.

Elbette Osmanlı Devleti, bütün topraklarını kutsal ve dokunulmaz olarak görüyordu. Ancak, aynı anda tüm gücünü bir yere yoğunlaştırması gerektiğinde ve bir tercih yapması söz konusu olduğunda, realist bir tutum sergiliyordu. İdealist yaklaşımlar resmi ifadelerde hiçbir zaman yerini kaybetmezken, fiilen benimsenen ve uygulamaya koyulması amaçlanan politika, gerçekçi idi. XIX. yüzyılın son on yılından itibaren, Taşöz madenlerinin çoğunun işletilmesi iltizam usulüyle yapıldı. Bunların tamamına yakını Almanyalı müteşebbis Frederic Speidel tarafından işletildi. Mültezim bu yatırımı dolayısıyla önemli kazançlar elde etti. Osmanlı Devleti'nin kazançları ise çok sınırlı olarak kaldı. Bunun en önemli sebebi olarak, Hazine-i Hassa Nezaretinin yetersiz incelemeleri, yeteneksiz tutumu ve kusurlu idaresi denebilir. Bu eksiklikler madenlerin ihale edilmesi, işletilmesi ve hazine payının tahsilâtı sırasında sürekli olarak dikkat çekmektedir.

Öte yandan, Hazine-i Hassa, Speidel'e verilen maden mültezimliği sürecinde birçok hatalı yaklaşım sergilemiştir. İşletilecek madenler hakkında yetkili mühendisler tarafından detaylı bir çalışma yapılmadığı gibi, müsteşar, Speidel'in şartlarını tartışmaya açmamış ve diğer teklifleri tam olarak değerlendirmemiştir. Bunun sonucunda da mültezim, adadaki faaliyetlerinden büyük kazançlar elde etmiştir. Öyle ki artık devletin otoritelerini de tanımaz olmuştur.

Taşöz adasındaki Mısır vakıf yönetiminden kaynaklanan meselelerin halli için adanın mülkî idaresinin doğrudan Selanik vilayetine bağlanması gerekiyordu. Genel olarak, II. Abdülhamid, birçok konuda büyük devletlerin tepkisinden çekinerek statükocu bir politika izliyordu. Bu şekilde sergilenen tavır, sadece dış ilişkiler için söz konusu değildi. İç politikaya dönük birçok olayda da aynı yaklaşım egemendi. Gücü kendi elinde toplayan padişah, politika belirlemede tereddütler yaşıyor ve atacağı adımlarda büyük devletler tarafından nasıl bir karşılık geleceğini ve

onlar arasındaki güç dengesini hesaplıyordu. Bu davranış şekli aslında, zamanla geliştirilmiş bir tür savunma mekanizması gibiydi. Bu yaklaşımın her zaman için tutarlı ve geçerli olamayacağı, büyük devletler korkusu ve kendine bakıştaki kompleksin aşılması gereği, bu küçük ölçekli sorunun çözümünde ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın temel savı, Osmanlı Devleti'nin Abdülhamid döneminde statükocu bir tavır dışında bazı durumlarda risk alarak güç kullanmadan geri kalmadığıdır. Taşöz sorunu esnasında sınırlı bir kuvvetle de olsa, bir askerî müdahalede bulunan Osmanlı Devleti, diğer güçlerden bir destek almadan, kendi başına bir karar alıp uygulamıştır. Padişah ve Babıâli, Taşöz olayında, kendi kaderlerini kendileri tayin etme noktasında harekete geçip başarıya ulaşmışlardır.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT. DV: Sadaret Mektubî Kalemî Deavî Kalemî

A. MKT. NZD: Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret Ve Devâir

A.MKT. UM: Sadaret Mektubî Kalemî Umûm Vilâyât

A.MKT. MHM: Sadaret Mühimme Kalemî

A.MTZ. (05) Babıâli Evrak Odası, Eyâlet-i Mümtaze Kalemî-Mısır

DH.İD: Dahiliye Nezareti İdarî Kısım Belgeleri

DH.EUM.THR:Dahiliye Nezareti, Emniyeti Umûmiye

DH. MUİ: Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmiye Nezareti

HH. THR:Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemî

HR- MKT: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî

HH: Hatt-ı Humâyûn

MAD: Maliyeden Müdevver Defter, no. 176.

MVM: Meclis-i Vükela Mazbataları

TD: Tahrir Defteri

Y.A. Hus: Yıldız Sadaret Hususi Maruzatı

Y.A. Res: Yıldız Sadaret Resmi Maruzatı

YEE :Yıldız Esas Evrakı

YEE Defterler: Yıldız Esas Evrakı Defterler

Y. MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat

Y.PRK : Yıldız Perakende Evrak

Y. PRK. BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti

- Y. PRK. HH: Yıldız Perakende Hazine-i Hassa
Y. PRK. ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y. PRK. AZN: Yıldız Perakende Evrakı Adliye
Ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y. PRK. AZN: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Ve Journaller
Y. PRK. UM: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. UM: Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti
Maruzatı Analitik Envanteri
ZB: Zaptiye Nezareti Evrakı

Public Record Office(PRO)

- FO 78/5255
FO 141/469/5
FO 141/469/6
FO 195/2459
FO 286/649
FO 286/713

II. KAYNAK ESERLER

- AHMET CEVDET PAŞA, *Târih-i Cevdet*, İstanbul, 1309.
- ÂŞIK PAŞAZADE, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (hazırlayanlar; Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç), İstanbul; Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., 2003.
- DUKAS, *Bizans Tarihi*, (çeviren; Vl. Mirmiroğlu), İstanbul; 1956.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, 8. Kitap, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff) İstanbul; 2003.
- HADÎDÎ, *Tevârih-i Âli Osman*, (hazırlayan: Necdet Öztürk), İstanbul; Edebiyat Fâiltesi Basımevi, 1991.
- KRİTOBULOS, *Tarih-i Sultan Mıhammed Han-ı Sani*, (çeviren; İzmir Mebusu Karolide Efendi), İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1327.
- MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi*, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, 1315.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netâyicü'l-Vukuât*, İstanbul, 1327.

PİRÎ REİS, *Kitab-ı Bahriye*, (Yayımlayanlar: Ertuğrul Zekâi Ökte-Tülay Duran-Vahit Çubuk) İstanbul, 1988.

SAİD PAŞA, Said Paşa'nın Hatıratı, İstanbul, 1328.

TURSUN BEY, *The History of Mehmed The Conqueror by Tursun Beg*, (yayımlayanlar; Halil İnalçık- Rhoads Murphey), Minneapolis-Chicago; Bibliotheca, 1978.

III. ARAŞTIRMA ESER VE MAKALELER

ADIYEKE, NÜKHET, Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: Cemaat-i İslamiyeler 1913-1998, Ankara, 2001.

AHMED RASİM, Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1327-1330.

ALİ HAYDAR MİDHAT, *The Life of Midhat Paşa, A record of His Services, Political Reforms, Banishment, and Judicial Murder*, Londra, John Murray, 1903.

ALTINAY, AHMET REFİK, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200), İstanbul, 1931.

AKARLI, ENGİN, "II. Abdülhamid Hayatı ve İktidarı", *Yeni Türkiye*, cilt 6, sayı, 31 (Ocak-Şubat 2000).

AKTEPE, M. MÜNİR, "Çeşme Vak'ası", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993.

ARSLAN, ALİ, *Balkanların Anahtarı, Önemi Bilinmeyen Ada: Taşöz*, İstanbul; 2005.

———, "Yunanistan'ın Kuzeydoğu Ege Politikası ile Osmanlı Devleti'nin Adalar'daki Halkla İlişkileri ve Yardımları (1913-1919)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, XII, İstanbul, 1998, s. 23-36.

———, "The Re-establishment of the Ottoman's Civilian Administration On Tashoz", *II. National Symposium On The Aegean Islands, 2-3 July 2004*, Gökçeada-Çanakkale, (Ed. İdris Bostan- S. Hami Başeren).

ATAER, SELİM SIRRI, *Osmanlı Bahriyesinin Yelken Devri ve Türk Korsanları*, İstanbul; Tarihsiz.

AYVERDİ, EKREM HAKKI, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, c. IV, İstanbul; İstanbul Fetih Cemiyeti, 1982.

BABINGER, FRANZ, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, (çeviren; Dost Körpe), İstanbul, 2003.

BAKALOPOULOS, A. E. , *Thasos Son Historie, Son Administarion De 1453 A 1912*, Paris, 1953.

BARKAN, ÖMER LÜTFİ, XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, I. Kanunlar, İstanbul, 1943.

———, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I : Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar”, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. VI, sa. 1, İstanbul, 1940.

———, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller II: Mülki Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı”, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. VII, sa. 1, İstanbul, 1941.

———, “İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller III: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti”, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. VII, sa. 4, İstanbul, 1941.

———, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdarî-Malî Muhariyeti Meselesi”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara, 1944.

———, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, Ekim 1951-Temmuz 1952.

———, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I: İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, Ankara, 1942.

———, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953.

———, “Tımar”, *İA*.

———, “Öşür”, *İA*, c. IX, İstanbul: MEB, 1988.

———, “Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakan'a Mahsus İstatistik Defterleri”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1 1940, s. 20-59, II/2, 1941, s. 214-247.

BERKİ, ALİ HİMMET, *Vakıflar*, İstanbul, 1940.

BEYHAN, MEHMET ALİ, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Journaller”, *Türkler* (editörler; Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII, s. 939-950.

BIÇAKÇI, İSMAİL, *Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri*, İstanbul; ISAR, 2003.

BİNARK, İSMET, “Türk Vakıflarının Tarihçesi ve Yabancı Gözüyle Vakıflarımız”, *Milli Kültür*, Temmuz 1997.

BİREN, MEHMED TEVFİK, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Miitarye Devri Hatıraları*, (Yayınlayan: F. Rezan Hürmen), İstanbul, 1993,

BIRKEN, ANDREAS, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden, 1976.

BOSTAN, İDRİS, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVIII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara, 1992.

———, (ed.), *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara; SAEMK, 2003.

BÖLÜKBAŞI, ÖMER FARUK, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri (1876-1909), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2003.

BRUNİ, BARBARA, *La Biblioteca della Külliye di Kavalá, Descrizione del fondo locale e ricostruzione del patrimonio librario dell'instituto*, Frenze, 2005.

BÜLBÜL, ZEKERİYA, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*, Ankara, 2000.

CONZE, A., *Reise Auf den Inseln des Trakischen Meeres*, Hannover, 1860.

ÇABUK, VAHİD, *Osmanlı Siyasi Tarihi'nde Sultan II. Abdülhamid Han*,

ÇAĞATAY, NEŞET, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku", *DTCFD*, c. II, sa. 1, Ankara, 1943.

ÇANAKLI, OKTAY, "Balkan Harbindeki Deniz Muharebeleri, *Türk Kültürü*, sayı: 433, Mayıs 1999.

DANIŞMEND, İSMAİL HAMİ, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. I, İstanbul, 1971.

DEMİRCAN, YASEMİN, "Ege Adalarında Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, c. IX, Ankara; 2003.

———, *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV ve XVII. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1992.

DENİZ, ŞEFAETTİN, *Osmanlı Devleti'nde Padişah Ve Bab-ı Âli Arasındaki İktidar Mücadelesi (1808 - 1908)*, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002.

DERİNGİL, SELİM, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (çeviren, Gül Çağalı Güven, İstanbul: YKY, 2002.

DENHAM, H. M., *The Aegean A Sea Guide to its Coasts and Islands*, Londra; John Murray, 1970.

ELDEM, VEDAT, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İstanbul; 1970.

EMECEN, FERİDUN, “Ege Adalarının İdarî Yapısı”, *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, (ed. İdris Bostan), Ankara; SAEMK, 2003.

———, “İbrahim Paşa, Makbul”, *TDVİA*, c. XXI.

———, “Bedel”, *TDVİA*, c. V.

———, “Çift Resmi”, *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993.

———, “Bennâk”, *TDVİA*, c. V.

———, “Ağıl Resmi”, *TDVİA*, c. I, İstanbul, 1988.

ENGİN, VAHDETTİN, II. Abdülhamid ve Dış Politika, İstanbul, 2005.

———, Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı, İstanbul

ERASLAN, CEZMİ, Doğruları ve Yanlışlarıyla II. Abdülhamid, İstanbul, 1992.

ERCAN, YAVUZ, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayri Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Bellekten*, sayı 205, Ankara, 1991.

ERİNÇ, SIRRI- YÜCEL, TALİP, *Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara; 1988.

EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatnâme, 8. Kitap, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı- Robert Dankoff) İstanbul; 2003.

EYİCE, SEMAVİ, “Aynaroz”, *TDVİA*, c. IV, 1991.

———, Thasos, AM, XXXIII, 1908, s. 215-246.

GEORGEON, FRANÇOIS, Sultan Abdülhamid, İstanbul, 2006.

GENCER, ALİ İHSAN, *Bahriye’de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti’nin Kuruluşu*, Ankara; TTK, 2001.

GENÇ, MEHMET, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, c.III, sa.1, 1988-9, İstanbul, 1989.

———, “18. yüzyılda Osmanlı Sanayii”, *Diünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eylül 1991.

GLADSTONE, WILLIAM E., *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Londra, 1876.

GÖÇMEN, M., İsviçre’de Jön Türk Basını, İstanbul 1995,

GÖKAÇTI, MEHMET ALİ, *Geographika Yeniden Keşfedilen Yunanistan*, İstanbul; 2001.

GÖKBİLGİN, TAYYİB, XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livalarında Vakıflar Mülkleri, Mukataalar, İstanbul, 1952.

———, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul, 1977.

GÜREL, ŞÜKRÜ SİNA, *Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara.

HALAÇOĞLU, YUSUF, XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, 1991.

———, “Cürm ü Cinâyet”, *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993.

HÜLAGÜ, METİN, *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*, İstanbul; 2008.

İLGÜREL, MÜCTEBA, “Adalar Denizinde Rum Korsanları”, *Belgelerle Türk Tarihi*, sayı 16, İstanbul, 1969.

———, “Evliya Çelebi”, *TDVİA*, c. XI.

İNALCIK, HALİL, “Eyalet” *El*.

———, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Bellekten*, XXIII, 1950.

———, “Kanunnâme”, *TDVİA*, c. XXIV.

———, “Cizye”, *TDVİA*, c. VIII.

İNÇİ, TEVFIK, “Şanlı Korsan Kemal Reis”, *Resimli Tarih Mecmuası*, c. III, sa. 30, Haziran 1952.

İŞBİLİR, ÖMER, “Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları”, İdris Bostan (ed.), *Ege Adalarının İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara; SAEMK, 2003.

KABACALI, ALPAY, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İmparatorluk ve Nesnel Tarih Prizmasından Abdülhamid*, İstanbul 2005.

KARAL, ENVER ZİYA, *Osmanlı Tarihi*, Ankara; 1988, c.VIII.

———, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara; Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943.

KARAMÜRSEL, ZİYA, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara, 1989.

KARASU, YILMAZ, “Batı Trakya Vakıfları ve Yunanistan”, *Batı Trakya*, Mart 1976, c. IX, sayı 107, s. 14.

KARPAT, KEMAL H., *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State*, Oxford, 2001.

KARPAT, KEMAL H., - ZENS, ROBERT W., "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler* (editörler; Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII.

KAYALI, HASAN, *Jön Türkler ve Araplar, (Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908- 1918)*, İstanbul, 1998.

KAYHAN, BÜLENT, *Adalar Denizi'nde Rum Korsanları: İzbandidler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi; Türkiyat Enstitüsü, 1996.

KIRIMÎ-ZADE MEHMED NEŞ'ET EFENDİ, *Jurnallerin Tahkik Raporları*, İstanbul, 2006.

KIRMIZI, ABDÜLHAMİT, *Abdülhamid'in Valileri*, İstanbul, 2007.

KIZILTOPRAK, SÜLEYMAN, "Egyptian Troops In The Crimean War (1856-1856)" *Conference on the 150th anniversary of the Crimean War in Sevastopol, Tavriya National University, Simferopol*, 16-19 October 2003.

KIEL, MICHAEL, "Kavala", *DİA*, c. XXV, s.60.

KOLOĞLU, ORHAN, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul; 2002.

KÖPRÜLÜ, FUAD, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981.

———, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, 1942.

KRİTOBULOS, *Tarih-i Sultan Muhammed Han-ı Sani*, (çeviren; İzmir Mebusu Karolide Efendi), İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası, 1327.

KUNT, METİN, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerâsi ve İl İdâresi*, İstanbul, 1978.

KUNTER, HALİM BAKİ, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, sa. 2, 1942.

KURAN, ERCÜMENT, "Başvekil", *DİA*, İstanbul 1992, c. V, s. 136.

KURŞUN, ZEKERİYA, "Said Paşa", *DİA*, İstanbul, 1992, c. XXXV, s. 576.

KURUMAHMUT, ALİ., (ed.), *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara, 1998.

KÜÇÜK, CEVDET, (ed.), *Türk Hakimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, Ankara; SAEMK, 2002.

———, (ed.), *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara: SAEMK, 2001.

———, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, İstanbul, 1984.

KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT, “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Türk Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1986, s. 133-159.

LEVÇENKO, M.V., *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, (çeviren: Maide Selen), İstanbul; 1999.

MANSEL, ARİF MÜFİT, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara; TTK, 1988.

MANTRAN, ROBERT, “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz’de Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri”, *Belleten*, c. LII, sa. 203, Ağustos 1988.

MARDİN, EBU’L-ULA, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, (1822-1895), İstanbul, Cumhuriyet Matbaası,

———, “Kadı”, *İA*, c. VI, İstanbul; MEB, 1988.

MERT, ÖZCAN, “XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri Ve Kocabaşılık İddiaları”, *Prof. Dr. Hakka Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 1995.

MCCARTHY, JUSTIN, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, İstanbul, 1998.

Mufassal Osmanlı Tarihi, c. V, İstanbul, 1962.

MUSA KAZIM, “Taşöz Tarihçesi”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, c. IV, sa. 20, İstanbul, 1913.

———, “Aynaroz Tarihçesi”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, c. IV, sa. 19, İstanbul, 1329.

NEDKOFF, B. CHRSTOFF, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye”, (çeviren, Şinasi Altundağ), *Belleten*, VIII, 1942.

NICOL, DONALD M., *Bizans’ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, (çeviren; Bilge Umar), İstanbul; 1999.

OĞUZ, SÜLEYMAN, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Ankara, 1986.

ORTAYLI, İLBER, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983.

———, “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, *Türkler* (editörler; Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII.

OSTROGOSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (çeviren, Fikret Işıltan), Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1981.

ÖRENÇ, ALİ FUAT, "Some New Considerations on the East Mediterranean Policy of Mehmed Ali Pasha, Governor Of Egypt", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18, Güz 2005.

ÖZCAN, ABDÜLKADİR, "Çorbacı", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul, 1993.

———, "Mahmud I", *TDVİA*, c. XXVII, İstanbul, 2003.

ÖZCAN, AZMİ, "Sultan II. Abdülhamid", *Türkler* (Editörler; Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek-Salim Koca), Ankara; 2002, c. XII.

ÖZTUNA, YILMAZ, Yılmaz Öztuna., II. Abdülhamid: Zamanı ve Şahsiyeti, İstanbul : Kubbealtı Neşriyatı, 2008.

———, "XVI. Asırda Bir Venedik Korsanlığı", *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 9, c. II, sa. 11, Kasım 1973, s. 4.

PAKALIN, MEHMET ZEKİ, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul: 1993.

PARMAKSIZOĞLU, İSMET, "Rusya'nın Mikenos Adası'nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", *Belleten*, XLI/161, 1977.

PERROT, G., *Mémoire sur l'Ile de Thasos*, Paris: Imprimerie Impériale, 1864.

QUATAERT, DONALD, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara, 1987.

———, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *TCTA*, c. IV, İstanbul, 1985.

SAHİLLİOĞLU, HALİL, "Emin", *TDVİA*, c. XI.

———, "Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, c. XIII, sa. 17-18, 1963.

———, "Arûs resmi", *TDVİA*, c. III, İstanbul, 1991.

———, "Bâd-ı Hevâ", *TDVİA*, c. IV, İstanbul, 1991.

SCHIFFER, REINHOLD, "Korsanlar ve Haydutlar", *Tarih Toplum*, c. XIV, sa. 80, Ağustos 1990, s. 116-117.

SEZGİN, HALUK, "Kavala'da Mehmet Ali Paşa Külliyesi", *Arkitekt*, II, 1976.

SHAW ,STANFORD J., - SHAW, EZEL KURAL, *History of the Ottoman Empire And Modern Turkey*, Cambridge, 1977.

SLADE, SIR ADOLPHUS, *Türkiye Seyehatnâmesi*, (İngilizceden çeviren; Ali Rıza Seyfioglu) Ankara; Genelkurmay Başkanlığı Askeri Deniz Matbaası, 1945.

ŞEMSEDDİN, SAMİ, Şemsettin Sami, *Kâmûs el-'Alâm*, c.V, İstanbul; Mihran Matbaası, 1891.

———, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1989.

ŞİMŞİR, BİLAL, *Ege Sorunu Belgeler*, Ankara:

TAHSİN PAŞA, Abdülhamid Yıldız Hatıraları, İstanbul, Muallim Ahmed Halit Kitaphanesi, 1931.

TAŞKIRAN, CEMALETTİN, *Oniki Ada'nın Diniî ve Bugünü*, Ankara, 1996.

TERZİ, ARZU T., *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara; TTK, 2000.

TEXIER, CHARLES, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (çeviren: Ali Suat, latin harflerine aktaran: Kazım Yaşar Kopruman, sadeleştiren Musa Yıldız), c. I, Ankara; Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002,

TURAN, ŞERAFETTİN, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı*, Atatürk Üniversitesi Yıllığı.

TURHAN, M. NAİM, Jön Türklerin Yükselişi, (çeviren Mehmed Moralı), İstanbul, 2003.

UZUNÇARŞILI, İ. HAKKI, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

———, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1975-1988.

———, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, İstanbul, 1948.

ÜNAL, MEHMET ALİ, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997.

TOZER, H.F., *The Island of the Aegean*, Oxford, 1890.

VASDRAVELLİS, JOHN K., *Klephts Armatoles and Pirates in Macedonia During the Rule of the Turks (1627-1821)*, Thessaloniki, 1975.

VON OSTEN, RITTER PROKESCH, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, c. II, Stuttgart, 1836.

YILDIZ, RAMAZAN, (yayımlayan) II. Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*

YEDİYILDIZ, BAHAEDDİN, "Vakıf", İA, c. XIII, İstanbul; MEB, 1988.

———, "Vakıf İstılahları Lugatçesi", *Vakaflar Dergisi*, sa. XVII, 1983.

YORULMAZ, ŞERİFE, *Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908)*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 1994.

YÜCEL, TALİP- ERİNÇ, SIRRI, *Ege Denizi ve Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara, 1988

Ek 1

YEE, 87/19, İ no. 22.

Vakfiye

KISALTMALAR

- a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m: Adı geçen makale
A.MKT. DV: Sadaret Mektubî Kalemi Deavî Kalemi
A. MKT. NZD: Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret Ve Devâir
A.MKT. UM: Sadaret Mektubî Kalemi Umûm Vilâyât
A.MKT. MHM: Sadaret Mühimme Kalemi
A.MTZ. (05) Babîâli Evrak Odası, Eyâlet-i Mümtaze Kalemi-Mısır
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi,
Bkz: bakınız.
c. cilt
Çev: çeviren
DH.İD: Dahiliye Nezareti İdarî Kısım Belgeleri
DH.EUM.THR:Dahiliye Nezareti, Emniyeti Umûmiye
DH. MUI: Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umûmiye Nezareti
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed: Editör
FO: Foreign Office
HH. THR:Hazine-i Hassa Tahrirat Kalemi
HR- MKT: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HH: Hatt-ı Humâyûn
İA: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜ: İstanbul Üniversitesi
MAD: Maliyeden Müdevver Defter, no. 176.
MEB: Milli Eğitim Bakanlığı
MVM: Meclis-i Vükela Mazbataları
no: numara
PRO: Public Record Office
s. sayfa
sa: sayı
SBE:Sosyal Bilimler Enstitüsü
TD: Tahrir Defteri
TK: Ankara Tapu Kadastro Arşivi
TTK: Türk Tarih Kurumu
Y.A. Hus: Yıldız Sadaret Hususi Maruzatı
Y.A. Res: Yıldız Sadaret Resmi Maruzatı
Yay: Yayınlayan
YEE :Yıldız Esas Evrakı
YEE Defterler: Yıldız Esas Evrakı Defterler
Y. MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y.PRK : Yıldız Perakende Evrak
Y. PRK. BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y. PRK. HH: Yıldız Perakende Hazine-i Hassa
Y. PRK. ASK:Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
Y. PRK. AZN: Yıldız Perakende Evrakı Adliye Ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y. PRK. AZN: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Ve Journaller
Y. PRK. UM: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
Y. PRK. UM: Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı Analitik Envanteri
ZB: Zaptiye Nezareti Evrakı

YEE, 87/19, İç no. 22.
Vakfiyenin Transkripsiyonu

Bismillâhirrahmânirrahîm

Cevâhir-i hamd ü sipâs ve zevâhir-i şükr-i bî-kıyâs ol sâni'-i kavâim-i medrese-i menî'a-i hâk ve vâzı'-ı de'âim-i kubbe-i refî'a-i hücerât-ı eflâke münhasır ve mevkûfdur ki nüsha-i nefise-i nev'-i benî âdemi merbût-ı şîrâze-i cem'iyet ve mahfûz-ı mahfaza-i akl ü dirâyet eyleyüp mâil-i hissân-ı hayrât ve (...) -i müberrât ve hasenât olan avâkıb- endîşân-ı umûr-ı uhreviyyeyi avâid-i mevâ'id ve mevâid-i gufrân ile mümtâz eyledi ve leâlî-i salavât ve derârî-i teslîmât ol Rasûl-i Hudâ ve mahbûb-ı Kibriyâ şefî'-i rûz-ı cezâ hoca-i dershâne-i "ve mâ-yentıku ani'l-hevâ" ve müderris-i buk'a-i "in hiye illâ vahyün yûhâ" hâtemül- enbiyâ Muhammedenî'l-Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem bi-adedi ve mâ-sekene ve mâ-yeskinu min talebi şefâ'atihî fî bukâ'i'd-dünyâ ve'l- uhrâ hazretlerinin müzekkâ ve mutahhar ve mu'allâ ve münevver rûh-ı latîf ve darî'-i münîflerine ithâf ve ihdâya şâyân ve ahrâdır ki ümmet-i merhûmesi ümem-i sâlifeden mümtâz ve mukaddem ve mufassal ve mükerrem olup ve bâ-husûs i'lâ-yı menşûr-ı ulemâ-yı râsihûn ve bâlâ-yı berât-ı fudalâ-yı müteşerri'ın tuğrâ-yı garrâ-yı "ulemâ-i ümmetî kenbiyâ-i benî İsrâîl" eser-i celîli ile müveşşah ve müzeyyen ve eşref-terîn-ı sunûf-ı beşerî oldukları muvazzah ve mübeyyen olmuşdur ve tarzıyye-i bî-gâyât-ı âl ü evlâd ve ashâb-ı güzîn ve aşere-i mübeşşere ve tâbî'ın ve eimme-i müctehidîn üzerlerine şâyeste vü cedîrdur ki her biri nücum-ı semâ-i hidâyet ve ehille-i be-devr-i metâli'-i fevz u sa'âdet olmuşlardır. Rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'ın. Emmâ ba'd ber muktezâ-yı takdîr ve irâdât-ı hayy-ı kadîr Haremeyn-i Şerîfeyn-i Muhteremeyn'e ezmine-i kesîreden beru havâric ve müşrikîn itâle-i eydî-i istîlâ ile tarîka-i meslûke-i Hicaz nâ-refte mesdûd kalup tevfiye-i farîza-i hacc ve

te'diye-i levâzım-ı acc ü secc müddet-i medîde menû-t-ı eltâf-ı gaybiyye-i ilâhiyye iken hâlâ revnak-efzâ-yı taht-ı hümâyûn-baht-ı Şehriyârî ve dîhîm-efzûn-ı saltanat u tâcdârî sultânü's-selâtîn ve hâkânü'l-havâkîn kahramânü'l-mâ'î ve't-tîn zıllullâh ve halîfeti Rasûlihî fi'l-arzeyn hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn kâsım-ı envârü'l-adâleti ve'n-nısfeti ale'l-Arab ve'l-Acem kâhim zuhûr-ı ehlü's-şirk ve'l-bida' ve'z-zulm mâlik-i rikâb-ı cemî'u'n-nâsi ve'l-ümem şevketlü mehâbetlü kudretlü azametlü velî-ni'met-i âlem es-sultân ibnû's-sultân es-Sultân el-Gâzî Mahmud Hân İbnü's-Sultân el-Gâzî Abdülhamid Hân İbnü's-Sultân el-Gâzî Ahmed Hân lâ-zâlet süyûf-ı satvetihî kâtî'a-i fî ruûsi ehli'l-bida' ve'l-udvân efendimiz hazretlerinin irâde-i kat'ıyye-i hümâyûn-ı isâbet-makrûn-ı Şehinşâhâneleri muktezâsınca kahr u tedmîr-i eşkiyâ ve inkitâ'-ı tarîk-ı Yesrib ve Bathâ hâlâ Mısır vâlisi ve aktâr-ı Hicâziyye ser'askerî vezîr-i magâzî-semîr ve müşîr-i Aristo-nazîr el-mücâhidü fî sebillillâh sa'âdetlü semâhatlü hamâsetlü şecâ'atlü Gâzî Mehmed Ali Paşa dâme zikruhû bi'l-mesâ'î cemîletihî (...) hazretlerinin uhde-i haydariyyü'l-menkabetlerine ihâle vü tefvîz buyurulup bu emr-i hatîrin vücûda gelmesi zâhir-i hâlde dûnihî hartu't-tekâd ve müte'assir u düşvâr iken bi-inâyetillâhi te'âlâ mahz-ı himem-i şâhâne ve teveccühât-ı kerâmet-lüzûm-ı Pâdişâhâneleri berekâtıyla eshel-i vech üzere feth u teshîr müyesser olup müşârunileyh hazretlerine kıbel-i şâhânedan bazı hayrât ve hasenâta vakf u rabt zımnında ihsân-ı hümâyûn buyurulan Taşöz cezîresi vatan-ı aslıleri olan medîne-i Kavala'da vâkı' müceddeden inşâ buyurdıkları medreseye vakf u rabt murâd buyurup mahrûse-i Mısır'da vâkı' kendülere mahsûs sarây-ı âlilerinde ma'kûd meclis-i şer'-i hatîr ve vâcibü't-tevkîrde li-ecli't-tescîl mütevellî nasb buyurdıkları es-Seyyid Ahmed Nazif bin es-Seyyid Mustafa mahzarında şöyle ifâde-i merâm buyurmuşlardır ki Cezâyir-i Bahr-ı Sefid'den Taşöz cezîresi mu-fassal ve meşrûh bir kıt'a mülknâme-i hümâyûn-ı inâyet-makrûn nâtık olduğu üzere tarafımıza temlîk ve ihsân-ı hümâyûn buyurulup mahrûse-i Kavala'da müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak olduğum altmış aded oda ve hücerât ve bir ders-hâneyi müştemil bir bâb medrese-i âliye ve fûnûn-ı adîdeyi müştemil kütüb-i şettâdan ibâret bir bâb kütüb-hâne-i rasînin masârîf-ı lâzîme-i yevmiyye ve seneviyyesini îfâ niyyet-i hayriyyesiyle cezîre-i mezbûrenin müstemile olduğu arâzî ile hasbeten lillâh ve taleben li-rızâhi rûh-ı Rasulullâh vakf-ı huuce-i müebbed ü habs ve

sarîh-i müekked ile vakf ü habs eyledikten sonra şöyle şart eyledim ki cezîre-i mezbûrenin vâridâtından hâsıl olan rub' ve nemâsından yetmiş kise akçesi müderris efendiler ve sâir talebe-i ulûm ve mülâzımîn ve hademe-i vakf-ı şerîfin vezâif ve mu'ayyenâtından ibâret olup bâkî kalan fazlası medrese ve kütübhânenin mürûr-ı zamân ile ta'mîr ve termîmine iktizâ eyledikce sarf olunmak için ve ba'de'l-yevm binâyetillâhi te'âlâ vücûh-ı hayrât ve hasenâta te'diye olunmak için mütevellî-i vakf yedinde mahfûz ve (...) olmak ve talebe-i ulûm ve mülâzımîne ta'lîm zımında lede'l-imtihân ilm ü fezâilî zâhir ve fûnûn-ı şettâda mâhir başmüderris ve sâin müderris nâmı iki nefer efendiler müderris nasb olunup sabâh ve ba'de'l-asr tefsîr-i şerîf ve ehâdis-i şerîfe ve fikh-ı şerîf ve sâir ulûm-ı âliye dershâne günde iki def'a talebe-i ulûm ve sevâkin-i medreseye neşr u ta'lîm eylemek ve başmüderris efendiye mâhiye üç yüz kuruş ve sâin müderris efendiye mâhiye iki yüz kuruş ta'yîn olunmağla beher mâh vekîl-i mütevellî yedinden ahz olunmak ve başmüderris efendi yahud sâin müderris efendi hulûl-i ecell-i mev'ûduyla bi-emrillâhi te'âlâ âzim-i dâr-ı bekâ oldukda bâ-arz-ı mütevellî veya işâret-i hazret-i şeyhülislâmî ikinci müderris efendi başmüderris nasb olunup mahlûl kalan sâin müderrislik bir mahalden ve bir kimesneden aslâ ve kat'â iltizâm ve recâ ve şefâ'at kabûl olunmayup şeyhülislâm sellemehü's-selâm hazretlerinin emr u ma'rifetiyle ders vekîlleri huzûrunda imtihân olunup ilm ü fazl ve zühd ü salâh ve istihkâkı nümâyân olan bir zâta bâ-arz-ı mütevellî ve bâ-işâret-i hazret-i şeyhülislâmî ikinci müderrislik tevcîh buyurulmak ve medresede sâkin gerek talebe-i ulûm ve gerek hademe-i vakf olanların cümlesi üzerine nâzır ve zâbit başmüderris efendi olup re'y ü hükmü cümle üzerine nâfiz olmak ve derûn-ı medrese talebe-i ulûma mahsûs olarak elli aded oda ve mülâzımlar için on aded oda ve mecmû'u altmış bâb oda olmağla her bir odada ikişer nefer tâlib-i ilm sâkin ola ve mülâzım odalarında dahi ikişer nefer tâlib-i ilm sâkin olup mülâzımîn yirmi neferi tecâvüz eder ise dahi yine kabûl ve vazîfeleri verilüp yedlerine mülâzemet tezkiresi verile ve mahlûl vukû'unda başmülâzım olana hücre ve vazîfesi ta'yîn oluna ve talebe-i ulûmun her birlerine mâhiye on beşer kuruş ve mülâzımlara her birlerine mâhiye beşer kuruş ta'yîn olunmağla her ay başında mütevellî-i vakf vekîli yedinden tamâmen ve kâmilen ahz oluna ve talebe ve mülâzımından ilm-i şerîf ta'allümüne meşgul olmayup âhar kâr ve san'ata meşgul olanlar ve kendü hevâsına tâbi' olanlar ihrâc

olunup odası ve mâhiyesi başmülâzıma verile ve bilâ-özr-i şer'î odasından misâfir olanların dahi odaları ve vazîfeleri ref' ve yerine başmülâzım îsâl oluna ve lâkin hacc-ı şerîf ve sıla-i rahm için Anadolu cânibine gidenlere üç mâh ve Tuna Yalısı etrâfına gidenlere iki mâh ve sevâhil-i Rumeli'de yakın mahallere gidenlere otuz gün müddet-i mu'ayyene ta'yîn olunup müddet-i mu'ayyenelerin tecâvüz eyledikde velev bir gün olsun derhâl vazîfesi ref' ve odası başmülâzıma verile ve müddet-i mu'ayyeneleri mürûr ile vazîfesi ref' olanlardan avdet eder olup tekrâr mülâzımlığı ihtiyâr eder olur ise mülâzımlığı kabûl olunmak câiz ola ve talebe-i ulûm beyne't-tullâb ma'rûf ve mütedâvil olan şekl ve kıyâfetde ve talebe zindezî-i âhârda olmaya ve tezevvüc ve teehhül murâd edüp tezevvüc eylediği anda odadan ihrâc ve vazîfesi ile başmülâzım yerine idrâc oluna ve mâhiye ellişer kuruş vazîfe ile ashâb-ı liyâkatdan me'zûn ve hüsn-i hat sâhibi bir kimesne hattât ta'yîn olunup talebeye ve sâir meşk-ı hat murâd edenlere hatt-ı sülûs meşk ve ta'lîm eyleye ve işbu hattât olan kimesne müderris efendiler ve ahâlî-i medreseden olursa da câiz ola medrese-i mezbûreye bir bevvâb ve tathîr-i müsterâh zımında bir kennâs ve ferrâş vücûdundan lâzım ve lâ-büd olmağın ahâlî-i medreseden bir zât yevmî yirmi akçe vazîfe ile bevvâb ve yevmî yirmi akçe vazîfe ile def'e bir zât künnâs ve ferrâş olup medrese kapısı ve müsterâh ve şadırvan etrâfında îkâd olunacak kandiller için mâhiye dört okka zeyt yağı fazla-i vakfdan alınup bevvâba ve künnâsa verile ve bevvâb ve künnâsdan hizmetinde tekâsül ve hıyâneti zuhûr edenlerin vazîfeleri ref' olunup âhara verile ve dersihâne-i mezbûre cemâ'at ile namâz kılınmağa mütehammil olmağla ahâlî-i medreseden ikrâ' ve evra' bir kimesne yevmî yirmi akçe vazîfe ile imâm ve diğer kimesne yevmî on akçe ile müezzin nasb olunup evkât-ı hamsede cemâ'at ile namâz kılına ve dersihâne-i mezbûrda Cuma geceleri ve leyâlî-i mübârekede îkâd olunmak için mihrâb taraflarına senede bir def'a sekizer okka bir çift kebîr şem'-i asel vaz' oluna ve mâhiye üç okka zeyt yağı verile ve dersihânedeki her Cuma gecesi yatsı namâzı edâ olunduktan sonra başmüderris efendi talebe-i ulûmu yanına cem' ile hatm-i hâcegân tilâvet ve cehren sûre-i Feth kırâet eyleyüp hâsil olan sevâbını hâtemü'l-enbiyâ ve Resûl-i kibriyâ efendimizin rûh-ı latîflerine ve âl ü ashâb ve eimme-i müctehidîn ve Hazret-i Şâh Muhammed Bahâeddin-i Nakşibend ve sâir hâcegân-ı güzîn ve selâtîn-i izâm-pîşîn ve tarîk-ı Hicaz'da vefât edenler ve vâkîf-ı

müşârunileyhin âbâ vü eccâd ve ümmehâtının ervâh-ı şerîfelerine hibe ve ihdâ oluna ve kütübhânedeki kütüb-i nefîse-i mevkûfenin hıfz ve idâresine baş ve ikinci ve üçüncü nâmıyla ashâb-ı sadâkat ve emânetden üç nefer kimesneler hâfız-ı kütüb ta'yîn olunup başhâfız-ı kütübe yevmî yüz yirmi akçe ve ikinci hâfız-ı kütübe yevmî seksen akçe ve üçüncü hâfız-ı kütübe yevmî altmış akçe vazîfe ta'yîn ve tahsîs oluna ve işbu hâfız-ı kütübler müderris efendiler yahud ahâlî-i medreseden olurlarsa da câiz ola ve mahlûl vukû'unda ikinci hâfız-ı kütüb baş ve evvelki hâfız ikinci nasb olunup tertîbe ri'âyet oluna ve kütüb-i mezbûre aslen ve kat'an kütübhânedeki taşra ve hârice çıkmayup mütâla'a ve tasaffuh derûn-ı kütübhâneye mahsûs ola ve her üç senede bir def'a ve mahlûl vukû'unda kitâbların isimleri ve mühürleri asl-ı deftere tatbîk olunup iyâzen billâhi te'âlâ kitâblardan sanâyi' zuhûr ederse hâfız-ı kütüblerden tazmîn oluna ve yevm-i Cuma ve yevm-i Salı ve a'yâd emsâli ta'tîl günlerinden mâ'adâ kütübhâne sabâhdan vakt-i asra değin açılıp ashâb-ı mütâla'a müstefîd ve müstefiz ola ve işbu kitâbların şirâze ve mahfaza ve cildleri köhneleyüp ta'mîre muhtâc oldukca hâfız-ı kütüblerin inhâ ve takrîrleri ile (...) olan fazla-i vakfıdan ta'mîr ve tecdîd oluna ve dahi şöyle şart eylemişimdir ki mâdem ki ben lâbis-i libâs-ı hayât-ı müte'âr olam vakf-ı mezbûrun nazar-ı tevliyyetine bizzât ben mutasarrıf olup azl ü nasb ve tebdîl ü tağyîr ve taklîl ü teksîr ve hazf ü îsâl ve ihrâc u idhâl kendi yed ü irâdetimde ola ve'l-hâsıl tasarrufât-ı mezkûrede ancak ben münferid ve müstakîl ve müstebid bi'r-re'y olup umûruma bir kimesne müzâhim ü mâni' ve münâzi' u dâfi' olmaya ve benden sonra evlâdımın zükûr u inâsından ekber u erşedi tasarrufât-ı mezkûreden hâlî olarak mütevellî olalar ve ba'dehû evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâdımın zükûr u inâsından ekber u erşedi batnen ba'de batnin ve neslen ba'de neslin mütevellî olalar ve iyâzen billâhi te'âlâ sâha-i arz-ı gabrâ ihlâf u i'kâbdan tehî ve zürriyyât ve aslâbdan ârî ve biri olur ise nâzır-ı vakf olan şeyhülislâm hazretlerinin re'y u ma'rifetleri ile ashâb-ı diyânet ve sadâkatden bir kimseye tevcîh buyurula ve mürûr-ı zamân ve tekerrür-i şühûr ve âvân ile şerâit-i mezbûrenin te'diyesi müte'assir ve müte'azzir olursa Haremeyn fukarâsına âid ola ve vakf-ı mezbûr bizzât ve bilfi'l şeyhülislâm-ı âlî-makâm bulunan zevât-ı kirâm hazerâtının zîr-i nezâret-i aliyyelerinde âsûde ve (...) olup tevcîhât-ı vezâif-i mütevellî bulunanların arz u takrîrleri bâlâsına işâret-i aliyyeleri ile tahliye ve

pür-zîb buyuruldukda kaleminden berât ve senedi i'tâ buyurula ve her üç senede bir def'a şeyhülislâm-ı sellemehü's-selâm hazretlerinin re'y ü emirleri ve müfettiş-i evkâf ma'rifetiyle vakf-ı mezbûrun bi'l-cümle vâridât ve âidât ve fazla ve masârifâtı alâ vechi'l-infâk hisâb olunup mümzâ ve mahtûm defter-i muhâsebesi vakıf sandığında hıfz ve iki yüz elli kuruş muhâsebe harcı olarak edâ ve i'tâ oluna deyu ta'yîn-i şürût ve tebyîn-i kuyûd eyleyüp arâzî-i mezbûre ile medrese-i merkûmeyi mahalinde mütevellî-i mezbûre fârigan ani's-şevâgıl teslîm ol dahi berhete-i mine'z-zamân ahz ve teslîm ve emsâli gibi tasarruf eyledi buyurduklarında gibbe't-tasdîki's-şer' vâkıf-ı müşârunileyh hazretleri vakf-ı akârın ihtilâfına vâkıf ve nizâ' ve husûmete ârif olmalarıyla pîşvâ-yı müctehidîn ve muktedâ-yı eimme-i dîn İmâm-ı A'zam ve hümâm-ı akdem Ebu Hanifete'l-Kûfî hazretleri mezheb-i şerîflerinde eğerçi vakf-ı mezbûr-ı sahîh lâkin sıhhati lüzûmdan ârî olmağla rücû' eyledim ve şâri'-i İmâm-ı A'zam'a gitdim deyu istirdâd murâd buyurduklarında mütevellî-i mezbûr dahi cevâba mutasaddî olup eğerçi hâl-i inde'l-İmâmi'l-A'zam vâkıf-ı müşârunileyh hazretlerinin buyurdukları minvâl üzeredir. Lâkin âlem-i Rabbânî ve fâzıl-ı bî-müdânî İmâm Ebû Yusufe'l-müştehir bi'l-imâmi's-sânî indlerinde sıhhat-i müstelzim-i lüzûm olmağla teslîmden imtinâ' ederim deyu hâkim-i mevkî'-i suver-i kitâb-ı tûbâ leh ve hüsn-i meâb huzûrunda müterâfî'ât ve her birleri fasl u hasma tâlibân olduklarında hâkim-i müşârunileyh dahi ba'de't-teemmül vakf-ı mezbûrun alâ kavli min berâhi'l-eimmeti'l-müctehidîn lüzûmuna dahi hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î eyleyüp vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım ve mütehat-tim olup nakz u nakîza mecâl muhâl oldu. Fe-men beddelehû ba'de mâ-semî'ahû fe-innemâ ismuhû allelezîne yübeddilûnehû innallâhe semî'un alîm cerri zâlike ve ecir-l-vâkıf ve hurrire fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-işrîn min şehr-i Cumâdelâhire li-sene semâne ve işrîn ve mieteyn ve elf.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd-i lâ-yuhsâ ol mübdi'-i evyân rasînetü'l-bünyân îcâd-ı tekvîn ve vâzî'-ı esâs tabakât-ı seb'-i semâvât ve arzeyn olan münşî-i nüsha-i kübrâ-yı vücûd-ı insân ve müellif-i mecmû'a ne verk-ı âsmân-ı vâkıfû's-serâir nâzır-ı mâ fi'z-zamâir müretteb-i cihâtü'l-vezâif li-küllü vâhibin ve kâsibin ve muslih-i a'mâlû'n-nâs ve muhâsib-i külle hâsibin ve mâlik-i yevm min ya'meli hayran ve şerâyirehû ve lev kâne miskâle zerrehû

sultânün bî-vezîr rûzîde ganî ve fakîr ayzid ve kadîr cellet avâid-i ni'amâihî ve ammet fevâid-i âlâihî cenâbının hâss-ı dergâh-ı ehadiyyetine ihtisâs kılınmak revâdır ki kâffe-i kâinâtı nizâm-ı bedî' üzere ibdâ' ve âmme-i masnû'âtı üslûb-ı menba' üzere ihtirâ' edüp husûsan benî âdemi ahsen-i takvîmde tasvîr ve nass-ı kerîm ve lekad keremnâ ile tekrîm ve tevkîr eyleyüp sâhib-i akl-i selîm ve mekteb-i tekvînde esmâ ve eşyâyı ta'lîm birle bahşâyış-i cevâhir-i ehl-i akl ile müzeyyen ve ilm-i ahvâl-i kâinât ile mu'ayyen-i meslek maâşî ta'lîm ve menâhic-i ma'âdî-i tefhîm edüp heme ibâdını dâr-ı selâmete da'vet ve mazhar-ı meşîyyet-i ezeliyye olanları tarîk-ı müstakîme hidâyet ile ser-firâz eyledi ve cevâhir-i salât-ı mütevâsılât ve zevâhir-i tahîyyât-ı mütevâliyyât ol eşref-i mevcûdât ve ekmel-i mahlûkât-ı ahter-i burc-ı mümkinât ve gûher-i derc-i sadef-i kâinât merkez-i dâire-i risâlet ve muttali'-i sitâre-i nübüvvet pîşvâ-yı kül ve reh-nümâ-yı sübül imâm-ı enbiyâ ve mürselîn ve mikdârı evvelîn ve âharîn resûl-i kibriyâ habîb-i hudâ şefî'-i rûz-ı cezâ ağnâ bihî Muhammedü'l-Mustafa aleyhi mine's-salâti mâ-hüve'l-ekfâ ve mine't-teslîm mâ hüve'l-evfâ hazretlerinin ravza-i razîyyelerine îsâr u nisâr kılınmağla müzeyyen olmak revâdır ki âftâb-ı dîn-i münîr ile zemîn ü zamân-ı münevver ve icrâ-yı ahkâm-ı şer'-i şerîfi ile kevn ü mekân-ı mutahhar olup ümmetini sîret-i hasene ve tarîkat-ı müstahseneye muhtedî oldular ve dürûd-ı nâ-ma'dûd âl ü ashâb ve emcâdları ve evzâc-ı zevi'l-ibtihâc-ı pür-feyzlerine ihdâ olunur ki her biri tarîk-ı hakda nücûm-ı ihtidâ ve sübül-i tevkîfde imâm-ı muktedâlardır. Rıdvânullâhi te'âlâ aleyhim ecma'în ve ale't-tâbi'în lehüm bi-ihsâni ilâ yevmi'd-dîn. Emmâ ba'd ashâb-ı fehm u irfâna hafî ve nihân değıldir ki bu çarh-ı berrîn-i muhît-i fenâ üzere ber-habbâb ve rûy-ı zemîn-i seylâb-ı binâ ile her dem harâb ve tâk-ı zerândûdu devr-i ehle dâim-i kübûd ve ferş-i anberîn-âlûdu eşk-dîde-i nemnâk ile muzmahilü'l-vücûd olup pazâr-ı dünyânın südü ziyân ile teomân-ı ikbâl ü idbârı hem-inân ve bu gülşen-sarây-ı cihân bir vîrâne-i pür-fesânedir ki gencî-i mâd ile hem-âguş ve küllî hâr ile duşa duşcuları şitâbânî-i ömrü müzekker ve bahâr u hazânı bî-karârî-i eyyâmı müfessirdir. Lâlezâr cihân-ı aceb-i bâgiyest / ki ez ân bâğ her nefsi dâgiyest / nîst bûy neşât der kül o / mihnet efzâst savt-ı bülbül o. Dâimâ bu gülistan-ı hevâda neş ü nemâ bulan her gül goncanın âkıbet ü encâmı küllü nefsin zâikatü'l-mevt satvetinden pejmürde hâl ve mergüzârında nağme-serâ olan her bir bülbülgûyânın

âkıbeti sarsarin küllü men aleyhâ fân dehşetinden ebkem ve lâldir. Pes bu ma'ber-i pür-iber ve reh-güzâr pür-hatarda mecâl-i mahâl olup ol reh-i pür-hatar ve derbend-i eyne'l-meferde ve lekad ci'tümûnâ fe-râddi fehvâsi üzere kimesneye yâr u hem-dem ve enîs ü mahrem bulunmayup külli emrin bi-mâ kesebe rehîn mısdâkıncı herkesin hâli a'mâline menût ve ef'âline merbût olduğu ber-mısdâk-ı meselüllezîne yünfiküne emvâlihîm fî sebîlillâhi ke-meseli habbetin enbetet seb'a senâbile fî külli sünbületin mietin habbetin vâllahu yuzâ'afü li-men yeşâ'ü sermâye-i rûz-ı mî'âd için sa'y ü bezl-i emvâl olunup leyse leke min mâlikin illâ mâ ekeltü ve leysetü fe-üfenniyet ve tasaddukat fe-übekkiyet mâ-sadakı üzere innallâhe lâ-yuzî'u ecra'lm-muhsininde sâhib-i nisâb-ı emvâl olmağa bâ'is-i fevz u necât ve vesîle-i ref'-i derecât olmak emri mukarrerdir. Binâen alâ-zâlik işbu sebt-i zeyl olunan mücellid ve müzeyyen ve müveşşah ve mu'anven vakfiye-i ma'mûlün bihâ ve ma'mûlün aleyhâ derûnunda zıkr u beyân ve tafsîl ve iyân kılınan evkâf-ı celîle ve müberrât-ı cemîlenin bi-tevfîki's-Sübhanı ve inâyet-feyz-i Yezdânı bundan akdem tertîb ve tescîl ve ihyâsına bâ'is ve işbu kitâb-ı celîlü's-şân ve bu hitâb-ı bedî'u'l-unvânın tahrîr ve inşâ ve tasdîr ve imlâsına bâdî olan sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râğıbü's-sadakât ve'l-müberrât hâlâ Mısır Kahire vâlisi ve mukaddemâ Hicaz Seraskeri vezîr-i rûşen-zamîr müşîr-i müşterî-tedbîr ahter-i burc-ı rif'at ve ikbâl-i mihr-i sipihr-haşmet ve iclâl-i celîlü'l-kadri ve'l-mekân müşârunileyh bi'l-benân el-mücâhidü fî sebîlillâh devletlü inâyetlü kerâmetlü atûfetlü Gazi el-Hâc Mehmed Ali Paşa sehlullâhi te'âlâ aleyhi mâ-nevâ mine'l-hayrât ve mâ-yeşâ' hazretlerinin kapı kethüdâlıkları hizmet-i celîleleriyle şeref-iktisâb edüp taraf-ı aynü'l-izz ve's-şereflerinden vakf-ı câliyü'l-vasflarını ikrâr ve takrîr ve da'vâsı rücû' ve istirdâda şeref-i vekâletleriyle müşerref olduğu mefhar-i erbâbü't-tahrîr ve'l-kalem mecma'u'l-ma'ârif ve'r-rakam müşîr-i müşârunileyh hazretlerinin dîvân-ı bedî'u'l-unvân kâtibleri el-Hâc İbrahim Efendi bin Muhammed ve fahru'l-akrân ve'l-emsâl Kahire-i mezbûre mi'mârlarından Mehmed Emin Ağa bin Halil şehadetleriyle sâbit ü sübût vekâletine hükm-i şer'î lâhik olan mu'teberân-ı ricâl-i Devlet-i Aliyye'den umdet-i erbâbü't-tahrîr ve'l-ma'ârif ve'l-kalem zübdet-i ashâbü't-tastîr ve'l-mehâsin ve'r-rakam ve mecma'u'l-ahlâkı'l-haseneti ve's-şiyem sa'âdetlü necâbetlü Mehmed Necib Efendi bin Abdülmennan'ın Dâru's-Saltanatı'l-Aliyye-i Kostan-

tiniyyeti'l-Mahmiyye hamiyet-i ani'l-âfât ve'l-beliyyede Tavşantaşı nâm mahalde vâkı' sa'âdethânelerinde zeyl-i kitâb-ı müşkîn-nikâb-ı müstetâbda unvân ve esâmileri muharrer zevât-ı kirâm huzûrlarında akd olunan dîvân-ı şer'-i celîl-i şâmihu'l-imâd-ı Ahmedî ve eyvân-ı dîn-i lâzîmü't-tebcîl-i râsihî'l-evtâd-ı Muhammedî sallallâhu te'âlâ alâ şâri'ihîde vakf-ı şerîf-i meymenet-redîflerine li-ecli't-tescîh ve'l-itmâm emru'l-vakf ve't-tekmîl mütevellî nasb u ta'yîn buyurdıkları umdet-i ashâbü'l-izzî ve'l-ihtirâm Salih Efendi bin İlyas mahzarında bi'l-vekâle takrîr-i kelâm li-ülü'n-nizâm ve tefsîr-i mâ fi'z-zamîr ile itmâm-ı merâm-ı hayru'l-encâm edüp müvekkilim vezîr-i müşârunileyh şefîk-ı (...) te'âlâ libâsü'l-kerâmetihî ve't-tevfîk hazretleri vaktâ ki cenâb-ı Rabbü'l-erbâb-ı cellet-i azametihî ve (...) kendülere ihsân u inâyet eylediği ni'am-ı celîle ve metn-i cezîleyi kemâl-i tenebbüh üzere mülâhaza buyurup mâ indeküm yenkudü ve mâ indallâhi bâk nazm-ı kerîminin medlûl-i şerîfi ve yevme necidü küllü nefsin mâ-amilet min hayrin muhzaran kavli lutufunun mazmûn-ı münîfi bi-lutfihillâhi te'âlâ ve keremihî tab'-ı çalak-ı serî'u'l-idrâklerine minsâk olup tahsîl-i merâtib-i aleyh ve tekml-i derecât-ı sâmiye-i uhreviye etmeğe ihtimâm-ı tâm etmek âmme-i mehâmm u elzem-i kâffe-i enâm olduğuna vâkıf oldukları müstağnî-i anî'l-beyândır. Binâen alâ-zâlik nesâyih-i hükm-i ilâhiyye ile mütenassih olup kemâl-i kerem-i Rahmânî ve inâyet-i Rabbânî teksîr-i hayrât ve tevîr-i müberrât ehemmi-himmetleri olmağın vakf-ı câiyü'z-zikrin sudûruna değın vâkıf-ı müşârunileyh esbağallâhu ni'mehû aleyh hazretlerinin bâ-senedât-ı şer'iyye silk-i mülk-i sahîhlerinde mütesellik ve mürtebit ve uhde-i tasarruflarında mütekarir ve munzabit olup vilâyet-i Rumeli'de mahrûse-i Kavala kasabasında ber-müceb-i vakfiye-i mevsûfe-i mezkûre mukaddemâ bi-tevfîkîllâh lâ ilâhe hüvellâh müceddeden binâ ve inşâ birle vakf ve hapis ve tescîline nâil oldukları medrese-i celîle ve kütübhâneleri civârında Kur'ân-ı Kerîm ve Furkân-ı Azîm'i etfâl-i müslimîn ta'lîm ve tezyîl evlâd-ı muvahhidîn için bu âvân-ı meymenet-unvânda esâsı sengîn ve binâsı rengîn müceddeden binâ ve ihyâ ve inşâ buyurdıkları müstemilât-ı ma'lûmeyi hâvî bir bâb mekteb-i şerîf-i ra'nâlarını bi-cümletin mâ-yeştemilu ve bi-hûrin hasbeten lillâhi'l-ehad ve taleben li-merzâtî'r-Rabbî's-Samed vakf-ı sahîh-i şer'î-i muhalled ve habs-i sarîh-i mer'î-i müebbed ile vakf ve habs ve vakf-ı sâlifü'l-vasıflarına zamm u ilhâk ve

idrâc u ilsâk buyurup şerâit-i vezâif ve zavâbıt-ı masârif ve sâir şürûta ri'âyet meşrûtunu işbu vech-i vecîh üzere ihtiyâr ve ta'yîn ve bi-vefk-ı evfak ile tafsîl ve tebyîn buyurdular ki bâlâsı mübârek hatt-ı şerîf-i meymenet-redîf-i şâhâne ile müveşşah yedlerine ihsân buyurulan bir kıt'a mülknâme-i hümâyûn mücebine ba'de't-temellüki's-sahîh vakfiye-i mevsûfe-i mezkûrede tafsîl kılındığı üzere vakıflarından olan Cezâyir-i Bahr-ı Sefid'den Taşöz Cezîresi Mukataası arâzîsinin a'şâr-ı şer'îyye ve vâridât-ı kadîme-i tayyibesinden hâsıl olan rub' ve gallâtından mekteb-i mezkûrumuzda mu'allim-i sibyan olan zât-ı âlî-kadruhû beher yevm yüz yirmi akçe vazîfe ve senevî yüz kuruş ferâce bahâ verile ve mekteb-i merkûmda başhalîfe olan zâta yevmî altmış akçe vazîfe ve senevî altmış kuruş ferâce bahâ verile ve ikinci halîfe bulunan zâta yevmî kırk akçe vazîfe ve senevî elli kuruş ferâce bahâ verile ve mekteb-i mezkûrda müte'allimîn olan elli nefer sibyanından her birine şehriye üçer kuruş verile ve mülâzım olan yirmi nefer sibyanın beherine şehriye altmış para verile ve beher sene mevsim-i bahârda sibyan-ı mezbûrdan mesîreye gitdiklerinde seyr-i bihâr olarak yüz kuruş harc ve sarf oluna ve vakt-i şitâda mekteb-i mezkûrda yüz kuruşluk hatab iştirâ oluna ve beher sene şehir-i Ramazânü'l-mübârekin yirmi yedinci Kadir gecesi olıcak yevm-i mübârekde mârru'l-beyân elli nefer sibyanından her birine kapa- ma olarak birer alaca entari ve birer cübbe ve birer dizlik ve birer fes ve birer kuşak ve birer baş yemenisi ve birer çift ayak yemenileri verilüp ilbâs ve ikrâm oluna ve mekteb-i mezkûrda olan sibyanından hâfızu'l-Kur'âni'l-Kerîm olanlara taltîf ve ikrâm ve sâirlerine tergîb ü ibrâm zım- nında bir kat libâs ile nakden elli kuruş verile ve mekteb-i mezbûrun ta'mîr ve termîm ve lede'l-iktizâ tecdîdi ve derûnuna ferş için kaliçe ve hasırları gallât-ı vakf-ı mezkûrlarından harc ve sarf birle tanzîm oluna ve ber-müceb-i vakfiye-i mezkûre mukaddemâ vakf ve tescîl eyledikleri hayrât-ı mezkûrelerinin şürût u kuyûdunun tebdîl ve tağyîri ve taklîl ve teksîri merreten ba'de ûlâ ve kerreten gibb-i uhrâ yed-i meşîyyetlerinde olmağla dershânedeki imâm olan zât-ı şerîfin vazîfesi kalîl olduğundan mukaddemâ ta'yîn olunan yevmî yirmi akçe vazîfesi üzerine beher yevm kırk akçe dahi zamm u ilâve birle yevmî altmış akçeye iblâğ oluna ve müezzin olan efendinin yevmî on akçe vazîfesi üzerine otuz akçe zam olunup yevmî kırk akçeye iblâğ oluna ve bevâb-ı medresenin vazîfesi olan yevmî yirmi akçe üzerine dershâne-i mezkûrede kayımlık hizmeti

mukâbilinde yirmi akçe dahi zam olunup beher yevm kırk akçe ola ve dersihâne-i mezbûrda ikâd için şehriye üç vukıyye ve medrese avlusunda ve memşâda ikâd için beher şehir dört vukıyye rугan-ı zeyt veriledeyu mukaddemâ şehriye cem'an yedi vukıyye rугan-ı zeyt ta'yîn olunmuş olup lâkin ol mikdâr vukıyye rугan-ı zeyt vefâ etmemekle şehriye sekiz vukıyye rугan-ı zeyt dahi iştirâ olunup cem'an beher mâh on beş vukıyye rугan-ı zeyt i'tâ oluna ve dersihâne-i merkûmda mihrâb-ı şerîf tarafeyninde dört aded şamdanlarda ikâd için şehriye üç vukıyye şem'-i rугan iştirâ ve kayyım-ı mezkûra i'tâ oluna ve işbu vakf-ı mülhak-ı mezkûrlarının dahi bi'l-cümle şürût u kuyûdunun tebdîl ü tağyîr ve taklîl ü teksîri ve idhâl ü ihrâcı merreten ba'de ûlâ ve kerraten gibb-i uhrâ kemâkân yed-i mübârek ve meşîyyet-i sa'âdetlerinde ola. Mürûr-ı eyyâm ve dühûr u kürûr-ı a'vâm ve şühûr ile işbu şürût u kuyûda ri'âyet-i müte'azzire olur ise gallât-ı mezkûre mutlakâ fukarâ-yı müslimîne harc ve sarf oluna deyu ta'yîn-i şürût u kuyûd ve tebyîn-i zavâbit ve ukûd birle mekteb-i mezkûru ma'a-müştemilâta mütevellî-i mûmâileyhe bundan akdem mahallinde vech-i lâyıkı üzere fârigan anı's-şevâgıl def u teslîm ve ol dahi ber-vech-i muharrer tesellüm ve kabûl ve sâir mütevellîler evkâfda tasarruf eyledikleri misillü zabt u tasarruf eyledi deyu bi'l-vekâle hatm-i kelâm ve itmâm-ı merâm etmeğin gibbe't-tasdîkı's-şer'î vekîl-i mûmâileyh en'amallâhu aleyh Mehmed Necib Efendi müvekkil-i vezîr-i vâkîf zî'l-avârîf ve'l-atâ zâdallâhu ömrehû ve devletehû bi's-sa'âdeti ve's-safâ hazretlerinin vakf-ı mezkûrlarını ahkâm ve şürût u kuyûdunu istihkâm kasdıyla inân-ı kelâm-ı hayr-encâmını cânib-i vifâkdan semt-i şikâka atf ve zimâm-ı makâlini savb-ı istirdâda sarf edüp müvekkilim vâkîf-ı vezîr kerîmü'l-hısâl ce'alallâhu te'âlâ aşr-ı hasenâtihî aşrû'l-emsâl hazretleri ihtilâfât-ı eimme-i kirâma ârif olmalarıyla vakf-ı mevsûf-ı mezkûrlarının sıhhat ve lüzûmunu iltizâm buyurmayan eimme-i izâm ve meşâyih-i kirâm hazerâtının kavlı latîflerine müteşebbisen vakf-ı mezkûrlarından rücû' ve kemâkân mülklerine istirdâd murâdıdır deyu bi'l-vekâle da'vâya âzim ve nizâ'a câzim oldukda mütevellî-i reşîd cevâb-ı sedîde tasaddî edüp vakf-ı mezkûrun sıhhat ve lüzûmunu iltizâm buyuran eimme-i kirâm ve fukahâ-yı zevî'l-ihtirâm rahimehümullâhi'l-meliki'l-azîzi'l-allâm hazerâtının re'y-i münîr-i isâbet-karînlerine mütemessiken redd ü teslîmden ibâ' ü imtinâ' birle i'lâ-yı kitâbı ve bâlâ-yı hitâb-ı müstetâbî hatm ü imzâlarıyla tevşîh

eden hâkim hâsim ve'l-ecnâb vakkafehullâhi te'âlâ li's-sedâdi fi'l-ahkâm ve'l-huttâb efendi hazretleri huzûrunda kemâ hüve'l-mestûr fi'l-kütübî'l-fikhiyye müterâfi'ât ve her biri fasl u hasma tâlibân olduklarında hâkim-i müşârunileyh lâ-zâle hükmihi'l-hak câriyen beyne yedeyhi tarafeynin kelâmına nazar ve menâ'un li'l-hayr olmakdan hazer edüp temhîr-i kavâ'id-i hayrı ûlâ ve teşyîd-i mebânî-i müberrâtı ahrâ görüp âlimen bi'l-hilâf beyne'l-eimmete'l-eslâf ve'l-ecillate'l-eşrâf ve murâ'iyen li-mâ yecibü ri'âyeten fî tescili'l-evkâf 'alâ kavlihî min yesûğahu ve yerâhu vakf-ı mezkûrun evvelen sıhhatine ve sâniyen el-vakf izâ sahh lüzûm-ı mukaddemesi üzere lüzûmuna hükm-i sahîh-i şer'î kazâ-i sarîh mer'î etmeyin min ba'd vakf-ı mezkûr sahîh ve lâzım ve habs-ı sarîh ve mütehattim olup nakz-ı naktasına mecâl [ü] mahâl ve tebdîl ve tağyîri adîmü'l-ihimâl oldu. El-âyet:

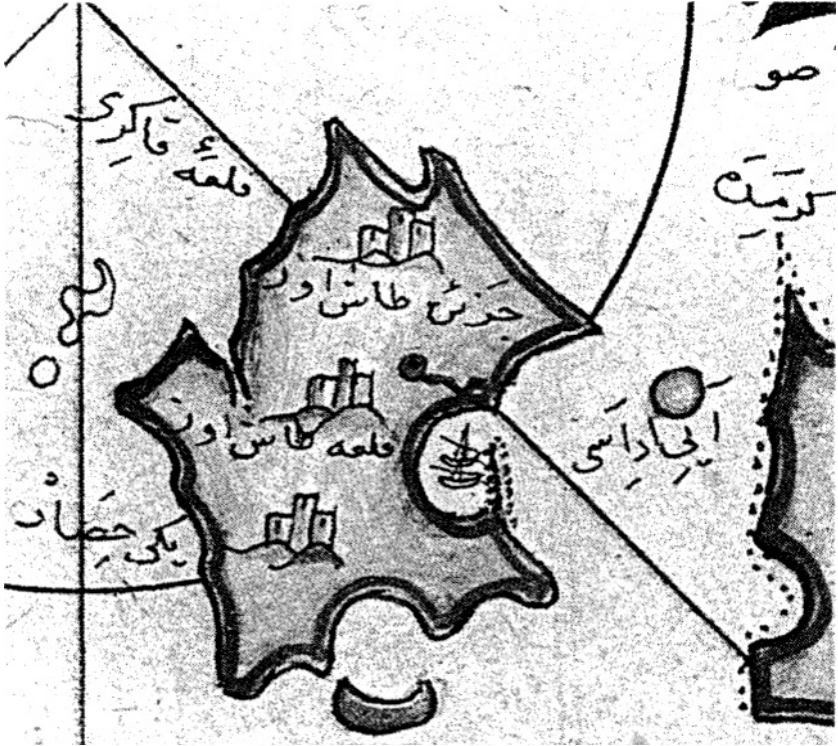
Femen beddelehû ba'de mâ semî'ahû fe-innemâ ismuhû alellezîne yübeddilûne innallâhe semî'un alîm

Ve icrâ'l-vâkıf ale'l-hayyi'l-cevâdi'l-kerîm innehu hüve'l-berru'l-rahîm Cerâ zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi'l-hâdi ve'l-'aşer min şehr-i rebîü'l-âhir li-senete isneteyn selâsîne ve mieteyn ve elf min hicret men lehu'l-ğurre ve'l-mecd ve'l-kemâl ve'l-şeref.

Harita 1: Müntehabat-ı Kitab-ı Bahriye-i Pirî Reis isimli eserdeki Taşöz Haritası. (Bu eser'in yazarı belli değildir. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu no 227'de kayıtlıdır.Eser H.1055/M. 1645 tarihinde yazılmıştır.

Harita 4: Pirî Reis'in Taşöz Haritası

İNDEKS

A

Abaza, 50, 51
I. Abbas Hilmi Paşa, 184
II. Abbas Hilmi Paşa, 46, 52, 106,
107, 212, 213, 214, 215
Abdülaziz, 13, 27, 28, 31, 34, 37, 55,
56, 58, 63, 64, 65
Abdülmeçid, 37, 56
Abdurrahman Paşa, 57, 59, 60
Adliye, 7, 173, 223, 269
Adliye Nezareti, 161, 162, 175, 202,
219, 222
Afrika, 14, 17, 39, 43, 51, 132, 181
Ahmed Celâleddin Paşa, 63
Ahmed Hayri Paşa, 219
Ahmed Midhat Efendi, 31
Ahmed Vefik Paşa, 57, 58, 60
Akdeniz, 18, 44, 53, 73, 124, 128, 129,
130, 132, 145, 146, 150, 157,
158, 180, 181, 183, 200, 202,
259, 265, 276, 277
Almanya, 5, 18, 26, 27, 37, 38, 39, 40,
50, 51, 52, 53, 238, 241, 256,
257, 265
Anadolu, 29, 33, 41, 44, 49, 51, 63,
73, 93, 112, 113, 126, 146, 153,
228, 230, 276
Antalya, 126
Arabistan, 5, 42, 43
Arap, 39, 47, 49, 50, 75, 275
Arifî Paşa, 57, 59
Arnavut, 50, 136, 155, 188
Arnavutluk, 126

Aşura, 102
Asya, 5, 39, 40, 41, 48, 51, 74, 114,
278
Atina, 69, 116, 258, 259
Avrupa, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35,
36, 37, 40, 43, 44, 50, 83, 88,
108, 121, 145, 150, 153, 154,
158, 172, 214, 233, 247, 270,
277
Avusturya, 26, 27, 39, 44, 50, 51, 52,
63, 155, 215, 241, 256
Ayasofya, 140, 141
Aya Yorgi karyesi, 196
Aynaroz, 131, 140, 148, 155, 159, 161,
273, 276
Ayoyani, 140

B

Babiâli, 13, 17, 18, 20, 53, 56, 66, 68,
82, 83, 157, 158, 161, 162, 163,
166, 172, 173, 174, 175, 183,
184, 200, 201, 202, 203, 204,
205, 207, 208, 210, 213, 214,
216, 218, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 234, 236, 237, 243,
244, 263, 264, 265, 266, 268
Bağdat, 48
Bakalopoulos, 20, 70, 129, 135, 136,
147, 148, 177, 207, 209, 210,
212, 237, 238
Balkanlar, 27, 256
Baltık Denizi, 128
Barbaros Hayreddin Paşa, 132, 181
Başçorbacı, 8, 191, 194, 195

Basra, 5, 47, 48, 214
Basra Körfezi, 5, 47, 48, 214
Belçika, 18, 53
Berlin Antlaşması, 26, 27, 31, 131, 258
Berlin Kongresi, 14, 17, 34, 63
bevvâb, 95, 285, 291
Bismarck, 27
Bizans İmparatorluğu, 116, 117, 118, 119
Bodrum, 72
Boğazönü adaları, 113, 118, 126, 151
Bosna-Hersek, 51, 59
Botamya, 163, 196, 203, 253, 254
Bozcaada, 112, 123, 133, 168, 169, 170, 171, 182, 188, 222, 258, 259
Buğday çorbası, 101
Buhara, 49
Bulgar, 37, 136, 139, 163, 170, 196
Bulgaristan, 34, 36, 52, 83, 258, 270
Bulgar Razvan karyesi, 196

C

Cafer Paşa, 184, 185, 186
Çağalzade Yusuf Sinan Paşa, 139
Çakdere karyesi, 196
Cami, 79, 86, 87
Çanakkale, 71, 112, 118, 123, 129, 215, 258, 259, 270
Çanakkale Boğazı, 71, 112, 118, 123, 129, 258
Cebel-i Tarık, 128
Çerkes, 50
Çeşme Baskını, 129
Çeşme Limanı, 128, 129
Cevad Paşa, 60, 62
Cezayir Beylerbeyliği, 132, 181
Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti, 130
Cidde, 32, 51
Çin, 41, 42
Çingene, 136
Çit Kasrı, 61
cizye, 83, 139, 140, 141, 166, 173, 263
çorbacı, 167, 169, 190, 192, 193, 195

D

Damat Mahmud Paşa, 57
Devlet-i Aliyye, 30, 36, 246, 289
Deyomiser, 140
Dimetoka, 125
Doğu Anadolu, 33, 51
Drama, 84, 141, 162, 163, 169, 208, 216, 219, 222, 257
Dukas, 119, 122, 124, 125
I. Dünya Savaşı, 38, 45, 47, 260

E

Edirne, 80, 120, 122, 125, 163, 274
Ege Denizi, 68, 71, 73, 112, 113, 118, 126, 127, 128, 131, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 156, 180, 201, 202, 256, 259, 262, 273, 278
Eğriboz, 119, 126, 151, 152
Ekrem Hakkı Ayverdi, 83, 108
Enez, 71, 113, 117, 120, 121, 122, 123
Ermeniler, 35
Evliya Çelebi, 69, 108, 274

F

Fakirullah karyesi, 196
Fas, 45
Fatih Sultan Mehmed, 13, 24, 65, 122, 125, 270
Fehim Bey, 186
Felemenk, 145
Fetih Suresi, 96
Fezavin Babası karyesi, 196
Filistin, 33, 40
Filotaos Manastırı, 154
Fiskalizm, 19, 54
Fransa, 5, 14, 17, 18, 26, 32, 35, 37, 38, 40, 43, 45, 50, 51, 52, 53, 145, 205, 215, 235, 256, 259, 265
Fransız, 35, 37, 39, 131, 145, 148, 150, 155, 160, 251
I. Fransuva, 40

G

- Galip Bey, 171
Gattilusio, 6, 117, 118, 121, 125
Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 28
Gazi Osman Paşa, 28
Gelibolu, 119, 126, 132, 133, 181
Gelibolu Sancakbeyi Mahmud Paşa,
126
Girit, 51, 52, 119, 206
Giza, 163
Gökçeada, 112, 117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 126, 132,
133, 152, 169, 170, 181, 182,
188, 215, 222, 258, 259, 270
Grambosa, 163

H

- Hac, 51
Haçlı, 6, 117, 123, 124, 126, 146
Hadîdî, 122
Hafız Efendi, 185
hafız-ı kütüb, 96, 97
Halife, 42
Halil Efendi, 186
Halil Hamid Paşa, 131
Halil Rifat Paşa, 61
Halim Paşa, 203, 204, 208
Halki, 163
Hamdi Bey, 186
Hamdi Paşa, 57
Hamza Bey, 119
Has, 120, 138
Hattat, 6, 94
Hazine-i Hassa, 9, 43, 235, 236, 238,
239, 241, 242, 243, 244, 245,
246, 247, 248, 250, 253, 254,
265, 268, 269, 278
Hicaz, 39, 42, 48, 72, 84, 96, 146, 283,
286, 289
Hidiv, 46, 52, 62, 107, 159, 161, 173,
174, 175, 183, 189, 196, 201,
204, 205, 206, 208, 209, 210,
212, 213, 214, 215, 219, 221,
222, 223, 224, 236, 264

- Hilafet, 32, 39, 42
Hindistan, 38, 40
Hive, 49
Hokand, 49
Hurşid Paşa, 208
Hüseyin Avni Paşa, 55
Hüseyin Bey Medresesi, 101
Hüsrev Paşa, 72, 152, 158

I-İ

- Irak, 19, 54, 75
Islahat Fermânı, 195
İbrahim Asafi Bey, 186
İbrahim Edhem Bey, 186
İmam, 6, 95
İmaret, 87, 100
İnebahtı, 129
İngiltere, 5, 14, 15, 16, 17, 18, 26, 27,
31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39,
42, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 52,
53, 60, 128, 145, 154, 183, 185,
200, 201, 202, 205, 210, 213,
215, 216, 218, 221, 237, 256,
259, 264
İran, 5, 31, 34, 48, 72
İshak Bey, 186
İskenderiye, 34, 60, 72, 75, 108, 184,
202
İspanya, 145
İspanyol, 145
İstanbul Boğazı, 38
İtalya, 44, 50, 51, 120, 124, 125, 259
İttihat ve Terakki, 50, 61

J

- Japonya, 40, 41, 42

K

- Kadri Paşa, 57, 59
Kafkas, 48, 51
Kagır/Kakiri, 140
Kakirac, 139, 140
Kalmuk, 51
Kâmil Paşa, 9, 60, 61, 62, 235

- Kâmûs el-'Alâm, 69, 106, 114, 278
Kanuni, 13, 24, 28, 50, 65, 228
Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa, 128, 129
Kaptan-ı Derya Mehmed Hüsrev Paşa, 152
Kaşgar, 51
Kastro, 131
Katalan, 124, 147
Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 70, 84, 88, 96, 140, 183, 263
Kaymakam Mazhar Bey, 208
Kazavit, 113, 136, 155
Kefruş Şeyh Çiftliği, 100
Kemal Reis, 146, 274
kennâs, 95, 285
Kilidülbahir, 123
Kitaphane-i Hümayun Vakfı, 140
Kocabaşı, 7, 190, 276
Korsanlık, 144, 146, 161
korucu, 182, 193
Kritobulos, 119, 120, 124, 125, 126, 147, 188
Küçük Kaynarca Antlaşması, 130
kurâ vekili, 190
kurra, 100
Kuveyt, 5, 47
Kuzey Afrika, 14, 17, 39, 132, 181
- L**
- Layard, 154
Libya, 72
Limanhisar, 135, 139
Limanköy, 113, 130, 135, 146, 167, 168, 169, 196, 210
Limni, 112, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 132, 133, 146, 152, 181, 182, 258
Londra Konvansiyonu, 72, 73
Lord Cromer, 205, 216
- M**
- Maadin ve Ziraat Nezareti, 203, 233
Macarlar, 126
I. Mahmud, 140, 141, 190
II. Mahmud, 56, 81, 82, 83, 84, 88, 128, 166, 182, 200
Mahmud Nedim Paşa, 55
Mahmud Rifat Bey, 8, 186, 210, 213, 218, 219, 220, 221
Makbul/Maktul İbrahim Paşa, 69, 83
Malta, 148
Mandokarolu, 140
Manyut, 148
Marone Metropoliti, 196
Maryaz, 131, 163, 196
Meclis-i Mahallî, 8, 195, 196
Meclis-i Umumi, 160
Medine, 43, 81
medrese, 55, 69, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 102, 106, 166, 201, 282, 283, 284, 285, 287, 290, 292
Medrese-i Hayriye, 86
Mehmed Emin Paşa, 152
Mehmed Reşad, 58
Mekke, 42, 43, 51, 81
Menşiye Meydanı, 108
I. Meşrutiyet, 37, 56, 64, 275
II. Meşrutiyet, 34, 59, 61, 64, 254, 258, 274
Midhat Paşa, 55, 56, 64, 270
Midilli, 113, 114, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 133, 146, 182, 258, 259
Mikenos, 130, 131, 277
Mısır, 2, 5, 7, 14, 17, 18, 19, 20, 27, 28, 32, 34, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 56, 59, 60, 70, 71, 72, 73, 75, 82, 86, 90, 96, 100, 103, 106, 107, 108, 109, 114, 151, 158, 159, 161, 162, 163, 166, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 196, 200, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 209,

210, 211, 212, 213, 214, 215,
218, 219, 220, 221, 224, 236,
263, 264, 265, 268, 283, 289
Mısır Evkaf Nezareti, 177, 200
Mora, 7, 72, 73, 125, 126, 128, 133,
147, 148, 149, 150, 151, 152,
157, 182, 262, 263

Muhammed Bahaeddin-i Nakşibend,
96

Muhammed Livâ Paşa, 186, 189
mühendishane-i hayriye, 106

V. Murad, 50, 56, 63

IV. Mustafa, 34, 55

Mustafa Abadi Bey, 186

Mustafa Kâmil, 45, 46, 47

Mustafa Reşid, 28

Mustafa Sadık Bey, 186

Musul, 48

Mütercim Rüştü Paşa, 55

N

Nafia ve Ticaret Nezareti, 202

Napoli, 126

Navarin, 72

Neşri, 121

New York Herald, 33

Nusret Paşa, 48

O-Ö

Ortodoks, 125, 130, 150

Osman Ağa, 185, 186

Osman Gazi, 24

Ömer Hoca Kaptan, 156

P

Palaiologos, 117, 125

Panaghia, 130, 131, 135, 149, 194,
195

Papalık, 124, 125, 126

Peleng-i Bahri, 155

Peloponnes, 126

Penapa, 140

Persler, 69

Pirgo, 135, 136

Pirî Reis, 140, 294

Piyale Paşa, 139

Plevne, 28

Portekizliler, 145

Pyrgi, 135

R

Redif Paşa, 57

Reisü'l-küttap Mehmed Hayri Efendi,
130

Ritter Prokesch von Osten, 153

Rodos, 72, 118, 122, 123, 124, 125,
126, 129, 146

Roma, 74

Rumeli, 14, 17, 44, 50, 51, 52, 60, 61,
71, 73, 93, 117, 151, 166, 228,
230, 257, 276, 285, 290

Rusya, 5, 26, 27, 31, 34, 37, 38, 39, 41,
44, 45, 48, 50, 51, 52, 57, 59,
63, 128, 130, 131, 259, 277

S

Sadık Paşa, 57, 58

Safvet Paşa, 59

Said Paşa, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65,
159, 184, 204, 213, 215, 270,
275

Saint George, 163

Sakız, 113, 119, 122, 124, 258

Salih Bey, 185

Sardin, 139

Scarampo, 124, 125

Seddülbahir, 123

Selanik, 8, 68, 71, 82, 106, 113, 122,
131, 148, 152, 153, 155, 159,
160, 161, 162, 163, 168, 170,
172, 173, 174, 175, 177, 183,
185, 194, 200, 201, 202, 210,
212, 213, 214, 215, 216, 217,
218, 219, 220, 221, 222, 223,
224, 234, 235, 236, 237, 248,
251, 264, 265

Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa,
215, 218

III. Selim, 25, 34, 55, 130
Semadirek, 112, 113, 117, 118, 121,
122, 123, 124, 125, 126, 132,
133, 152, 181, 182
Sir Adolphus Slade, 150, 154, 158
Sir John Willoughby, 237
Şirvanizâde Rüştü Paşa, 55
Sisam, 72
Sırbistan, 126
Sotiros, 163, 192, 196
Sparta, 116
Sudan, 44, 72, 205
Süleyman Bey, 185
Şurâ-yı Devlet, 161, 174, 201, 203, 237
Suriye, 64, 75
Surre, 42
Süveyş Kanalı, 183, 200, 205

T

Tanzimat, 13, 14, 17, 20, 25, 27, 28,
34, 53, 65, 66, 160, 161, 162,
172, 177, 182, 183, 195, 196,
200, 202, 203, 205, 206, 207,
232, 237, 263, 264, 274
Tarikat, 43
Tatar, 51
Tel el-Kebir, 60
Tepedenli Ali Paşa, 107
Tersâne-i Âmire, 84, 141, 142
Tırhala, 185
Tolos, 131, 135, 136, 149, 152, 163,
192, 194, 196, 213
Tosun Bey, 186
Trakya, 71, 106, 112, 113, 116, 274
Tunus, 14, 17, 32, 43, 52, 59, 158
Tunuslu Hayrettin Paşa, 59
Türkçe, 121, 122, 176, 177, 210
Türkistan, 38, 48
Tursun Bey, 122

U-Ü

Urâbi Paşa, 60
Üsküdar, 4, 51

V-W

Vahhabi, 82, 83, 84, 131, 166, 262
Venedik, 6, 117, 118, 119, 123, 126,
134, 144, 145, 146, 148, 277
Viyana, 26, 30
William Gladstone, 37

Y

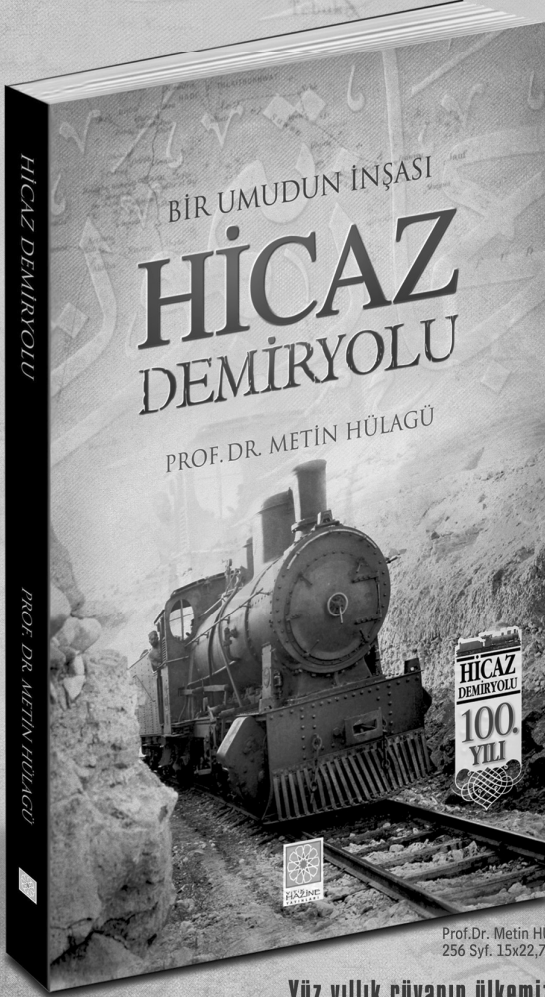
Yemen, 5, 47, 48
Yenihisar, 139, 163, 196, 217, 238, 242
Yıldız Sarayı, 13, 28, 29, 31, 50, 51,
56, 57, 58, 59, 61, 66, 202, 208
Yunanistan, 18, 51, 52, 53, 69, 83,
106, 107, 108, 109, 116, 147,
153, 154, 155, 215, 238, 256,
257, 258, 259, 264, 270, 271,
273, 274
Yunus Paşa, 120, 121

Z

Zağanos Paşa, 125
Zeki Efendi, 186
Zoğraf Manastırı, 155

Yolcularını Peygamber'in (s.a.s.) karşıladığı hat:

HİCAZ DEMİRYOLU

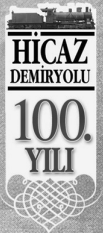
Allah rızası ve Peygamber
aşkıyla çıkılan yolda, gece ile
gündüzün sıcaklık farkının 50
derecelere çıktığı aylar süren
yolculuklarda, baskınlara
maruz kalınan, gidişlerin çoğu
zaman gelişsiz olduğu bir
güzergahta yapılacak ray hattı
Abdülhamid Hanın en büyük
rüyasıydı...

Prof. Dr. Metin HÜLAGÜ
256 Syf. 15x22,7 cm - Resimli

Yüz yıllık rüyanın ülkemizde ilk defa yayımlanan belgeleri
Bir Umudun İnşası: Hicaz Demiryolu

NT Mağazaları ve diğer kitapçılarda

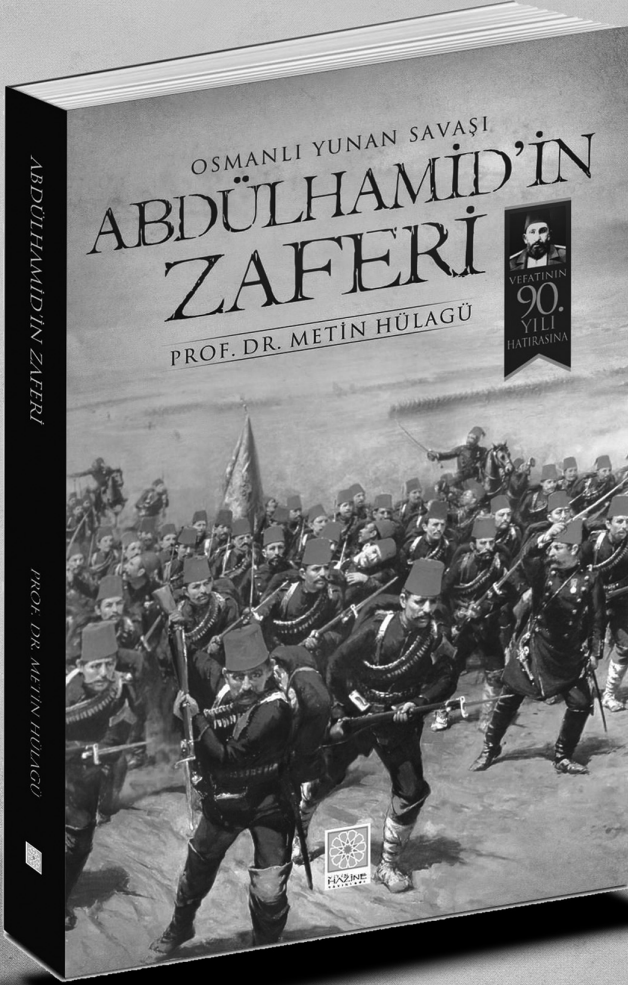
e - satış: www.kitapkeynagi.com

OSMANLI YUNAN SAVAŞI

ABDÜLHAMİD'İN ZAFERİ

Medeniyetlerini Eski Yunan'a borçlu olduğunu düşünen devletler, Yunanlıların Osmanlı'dan kopması için ellerinden geleni yapar. Avrupa'nın şımartılan bu küçük devleti, beş asır Osmanlı egemenliğinde kaldığını unutturur ve Osmanlı topraklarına saldirmaya cüret eder.

NT Mağazaları ve diğer kitapçılarda
Genel Dağıtım: GÖKKUŞAĞI Tel: 0212 410 50 60

e-satış: www.kitapkaynagi.com

